

Jean Pierre P. van Rossem

ALGEMENE THEORIE VAN DE LANGDURIGE ECONOMISCHE CRISES

DE KOP VAN DE CRISIS, MAAR WAAR IS DE STAART?

***Voor beleidsmensen en politici, voor bankiers, tenzij die van
Goldman Sachs, en voor de doodgewone burger***

*Voor mijn vader wiens oordeel mij belangrijker is
dan van om het even welke Nobelprijswinnaar*

2015

Deel I

**De Grote Recessie, uitgelegd voor
mensen zonder economische scholing
(inclusief een overzicht van het economisch denken)**

Inleiding: Inderdaad, de kop van de crisis, maar waar is de staart?

In 1972, aan de vooravond van de *Petroleumcrisis* die in het westen ongeveer 15 jaar zou duren, was het relatief gemakkelijk voorspelbaar dat het om een langdurige crisis zou gaan, dan al de derde in de geschiedenis van de kapitalistische productiewijze. Vanaf 1960 tot dan noteerde men een spectaculaire groei in de meeste westerse landen – een groei van gemakkelijk 5 procent of meer per jaar, waarbij een groot deel van de gerealiseerde winsten werd gereserveerd (anderen zeggen: weggegooid) voor/aan reclame en verkooppromotie. Een ander deel werd gebruikt om kleinere concurrerende bedrijven op te kopen, en men kreeg de indruk dat het maximaliseren van de winst en het minimaliseren van de kosten plots ondergeschikt was aan een hoger doel, namelijk een zo groot mogelijke omzet realiseren, een zo groot mogelijk marktaandeel te verwerven. Hierdoor gingen de kosten, die tijdens de hele *golden sixties* degressief waren gestegen (wat gepaard gaat met stijgende schaalopbrengsten) plots progressief stijgen en noteerde men dalende schaalopbrengsten. Als zo iets gebeurt, spreekt men in het *Economese* – het woord komt van Paul Krugman en staat voor “in vaktermen” – van een schaalelasticiteit die een dozijn jaren groter was dan 1 en die naar het eind van dat dozijn jaren plots kleiner werd dan 1. Een verhoging van de inzet van arbeidskracht en machinekracht met bijvoorbeeld 10 procent, leidde plots niet langer tot een stijging van de productie die met meer dan 10 procent, wel met een stijging van de productie met bijvoorbeeld 9 procent. Bij gelijkblijvende lonen en prijzen betekent dit dat de winst opeens, door de verslechterde kostenstructuur, lager wordt.

Aangezien de zuivere concurrentie tegen die tijd al minstens driekwart eeuw tot het verleden behoorde en vervangen was geworden door monopolistische concurrentie, zagen grote bedrijven er geen graten in dat weer goed te maken door hun prijzen op te drijven. Dit tastte de private koopkracht aan zodat er overproductie ontstond op de binnenlandse markt. Erg scheen dit niet te zijn zolang die binnenlandse overproductie maar kon worden afgezet op de wereldmarkt. Daar wordt er niet enkel geconcurrereerd op basis van kwaliteit of vernieuwing, maar vooral op basis van loonkosten en productiviteit. In de meeste landen werkend met ongezone kosten (schaalelasticiteit kleiner dan 1) nam de exportafhankelijkheid dus opeens tegen versneld tempo toe. Wie de slag om de wereldmarkt wou winnen was dus gedwongen de loonkosten te verlagen en de productiviteit te verhogen. Zo ontstonden er massale substitutie-investeringen waarbij arbeidskracht werd vervangen door machinekracht. Dit ging gepaard met een stijgende werkloosheid en een gedaalde private koopkracht, op het eigenste moment dat steeds meer jongeren, gevolg van de naoorlogse geboortebloom, hun intrede maakten op de arbeidsmarkt. Hierdoor nam de binnenlandse private koopkracht verder af en nam de exportafhankelijkheid verder toe. Dus moesten er nieuwe substitutie-investeringen komen waarbij opnieuw arbeidskracht moest worden vervangen door machinekracht. Opeens zat de kapitalistische economie in een geheel van neerwaartse spiralen.

Dus ook indien de Golfstaten eind 1973 de prijs van de ruwe aardolie niet hadden verviervoudigd, zouden we een langdurige crisis niet hebben kunnen vermijden. In die zin is de term *Petroleumcrisis* misleidend. Wel zorgde de forse stijging van de energieprijzen voor een verdere verslechtering van de steeds ongezonder wordende kostenstructuur. De overheden van de verschillende landen begrepen eigenlijk niets van de ware aard van de crisis: er heerste toenemende overproductie en toch zakten de prijzen niet in elkaar, bleven ze stijgen. In het Verenigd Koninkrijk bedroeg de inflatie plots meer dan 20 procent, in West-Europa en Amerika ongeveer 12 procent. Daardoor moesten de nominale rentevoeten mee stijgen. Plots moesten de overheden hogere rentes betalen voor nieuwe leningen, waardoor overal de rentesneeuwbal begon te rollen. Van de Britse econoom John Maynard Keynes hadden regeringen geleerd dat om uit de crisis te geraken er aan *deficit spending* moest worden gedaan. Allerlei regeringen stopten bedrijven massaal subsidies toe want ze hadden geleerd dat dit de investeringen zou stimuleren, dus ook de werkgelegenheid. Alleen was dat ‘*dus ook de werkgelegenheid*’ een misrekening van formaat, want de subsidies werden net gebruikt voor substitutie-investeringen waarbij de werkloosheid verder steeg in plaats van te dalen. Overall waar de schaalelasticiteit van de economie kleiner dan 1 was steeg de staatsschuld tegen een halsbrekend tempo, des te meer naarmate regeringen de brand probeerden te blussen met petroleum (de keynesiaanse *deficit spending*).

Dat die crisis lang zou duren was meer dan een jaar voor de oliecrisis perfect voorspelbaar. Er zat weinig anders op dan de economie te laten uitzielen, zodat grote bedrijven met een fossiele kostenstructuur over de kop gingen en de schaalgrootte van de bedrijven afnam tot dat de

schaalelasticiteit van de economie als geheel weer boven de 1 uitsteeg. Dat dit uitzielings-proces kon worden verkort door te opteren voor een aanbodeconomie was iets dat blijkbaar enkel Ronald Reagan en Margaret Thatcher intuïtief inzagen. In de Verenigde Staten en in het Verenigd Koninkrijk kwamen daardoor nieuwe jonge bedrijven op de markt, werkend met een hoge schaaelasticiteit, waardoor de gemiddelde schaaelasticiteit iets sneller kon oplopen. In beide landen duurde de *Petroleumcrisis* dan ook "slechts" 12 jaar, in de meeste andere landen 15 jaar of meer.

In volle *Petroleumcrisis* kreeg ik van de hoofdredacteur van het kwaliteitsweekblad *Knack* begin 1979 toestemming om gedurende 10 weken uit te leggen wat er mis was met de economie. Voor de serie gebruikte ik de titel *De kop en de staart van de crisis*, want de staart was in de verte duidelijk zichtbaar: als er genoeg grote bedrijven met een verouderde technologie bankroet gingen moest de schaalgrootte van de economie wel afnemen, de schaaelasticiteit wel stijgen. Nu zijn we 36 jaar later en zitten we al een kleine acht jaar opgezaald met een nieuwe langdurige crisis – een crisis waarvoor economen de term *Grote Recessie* gebruiken. Deze keer echter is de kop van de crisis wel duidelijk zichtbaar. Ze is een gevolg van extreme geldschepping door commerciële banken, van voortdurend hoger oplopende publieke en private schulden, van continue misinvesteringen, van onophoudelijke speculaties van banken die steeds minder aan huisbankieren doen maar een kolossale berg bankderivaten hebben gecreëerd waarbij ze tussen 3.353 miljard tot 21.000 miljard dollar risico lopen (zie hoofdstuk 7 deel II) en van toenemende onevenwichten (*imbalances*) op de wereldmarkten, zeker sinds China continu meer spaart dan investeert en Amerika steeds meer investeert dan spaart. Dit alles komt in dit boek, vooral in deel II, ruimschoots aan bod. **Maar waar is deze keer de staart van de crisis?** Eerlijk gezegd, ik zie die niet. Aan het slot van dit boek, in hoofdstuk 7 van deel II, schets ik wel een tijdelijke oplossing voor de Lage Landen, maar in feite is dat slechts een nepoplossing die de economie 10-12 jaar beter maakt, maar daarna uitgewerkt is. Jawel, we noteren een zekere herleving van de economie, maar die is verre van robuust, omdat de oorzaken van de crisis niet werden weggewerkt.

Voorlopig blijft die groei nog te bescheiden om de hoge werkloosheid op te slorpen. De problemen die op ons afkomen zijn echter van een andere orde, en daarvoor zijn geen oplossingen in zicht omdat ze overeenstemming op wereldschaal vereisen en omdat er in de wereld genoeg tegengestelde belangen zijn om niet tot die overeenstemming te komen. Waarover gaat het dan?

In een geglobaliseerde economie zonder een geregeld monetair systeem, met de grootste banken die soms een grotere omzet realiseren dan het bruto binnenlands product van het land waar ze gevestigd zijn, met papiergeld dat eigenlijk enkel nog gedekt is door ander papiergeld, met libor fraude van de grootste banken, met voortdurend nieuwe toxische bankderivaten, moet er verdomd maar weinig mislopen opdat het hele monetaire huis ineen zou storten. Meer dan 21.000 miljard dollar aan derivatenrisico als alles misloopt (meer dan een kwart van het wereld BNP) en 3.353 miljard dollar (meer dan het kapitaal van alle banken) als het maar een klein beetje misloopt, is een **tijdbom** die men niet in 1-2-3 onschadelijk maakt. Wie ook slechts embryonaal inzicht heeft in financiële economie ziet gemakkelijk in dat twee zaken erg dringend moeten worden geregeld, helaas niet op nationaal vlak of op Europees vlak, maar op wereldvlak.

Primo kunnen we niet verder blijven sukkelen met het *no system* dat in 1971 ontstond toen we de valuta definitief loskoppelden van de goudwisselstandaard. Het opnieuw invoeren van een goudstandaard is geen optie omdat de internationale handel steeds sterker toeneemt en omdat de goudproductie daar geen gelijke tred mee kan houden, ook omdat de goudprijs veel te volatiel is geworden. Ik noteer dat Keynes, die een veel beter monetair econoom was dan hij conjunctuureconoom was, in 1941 helder inzag dat een terugkeer naar de goudstandaard, al was het dan maar een goudwisselstandaard waarbij alleen de dollar inwisselbaar was tegen goud en de andere valuta inwisselbaar tegen dollars, geen duurzame oplossing was. Hij stelde toen al voor een mondiale centrale bank op te richten die het monopolie kreeg van de uitgifte van een wereldmunt, de *bancor*, waartegen alle valuta inwisselbaar moesten zijn. Veel recenter, in 2013, is de Chinese econoom Justin Yifu Lin, ooit vicevoorzitter van de Wereldbank, op de proppen gekomen om op wereldschaal *p-gold*, paper gold, te gebruiken. De finesses daarvan leest men in hoofdstuk 6 van deel II. Maar gevreesd kan worden dat dit een utopie is, omdat het de macht van de verschillende centrale banken zal beknotten. Dus dreigen we verder te zullen moeten sukkelen met valuta waarvan de wisselkoersen duidelijk worden gemanipuleerd.

Neem nu de Europese Monetaire Unie (EMU), die de crisis wil oplossen door de wisselkoers van de euro artificieel laag te houden (in één jaar tijd verloor de euro 25 procent ten opzichte van de dollar), om zo de export aan te zwengelen op het eigenste moment dat Mario Draghi, de president van de Europese Centrale Bank, 19 maanden lang 60 miljard dollar (1.140 miljard dollar) in het bankwezen

gaat injecteren ten einde ze meer liquide te maken, zodat ze nog meer kredieten kunnen geven, voor nog meer misinvesteringen. Leren ze bij de ECB dan echt nooit? Is de geldmultiplicator in Europa dan niet groot genoeg? Wil de ECB de geldschepping nog meer aanzwengelen? Hebben ze dan bij de ECB nooit Ludwig von Mises gelezen dat excessieve kredieten de crisis alleen nog erger maken? Natuurlijk zijn Angela Merkel en François Hollande niet gediend van een grexit, niet omdat de Grieken hen zo nauw aan het hart liggen, wel omdat de uitstap van Griekenland uit de euro (wat voor de Grieken zelfmoord is), het vertrouwen in de euro, als één van de vier voornaamste valuta in de wereld, zou kunnen doen kantelen. Maar ook om hun eigen banken niet in verlegenheid te brengen met de credit default swaps die ze rond een mogelijk grexit afsloten.

Want dit blijft de kern van de zaak: uiteindelijk is bij afwezigheid van een gereguleerd monetair systeem de wisselkoers van valuta enkel en alleen gesteund op **vertrouwen** in fiatgeld. Hoe langer de huidige crisis aansleept, hoe meer dat vertrouwen dreigt uitgehold te worden, zeker in een financiële wereld waar de Amerikaanse dollar de voornaamste reserve valuta is geworden. En wat gebeurt er als China ermee een stopt een deel van de overschotten op zijn lopende rekeningen nog langer te beleggen in Treasury Bills en zo de investeringen van Amerika, dat al een kwarteeuw sukkelt met tekorten op zijn lopende rekeningen, helpt financiers? Want als het vertrouwen in de dollar begint te wankelen dan gaat plots de hele wereldeconomie wankelen. Leven we dan niet in een gevaarlijke wereld als we er niet in slagen een eind te maken aan het *no system* van het huidig monetair stelsel?

Secundo is het zeer duidelijk dat de huidige crisis het resultaat is van extreme geldschepping. Het fractioneel reserve bankieren zorgt ervoor dat banken maar een klein deel van hun geldontvangsten in kas moeten houden, zodat ze veel meer krediet kunnen geven dan wat ze ontvangen. In vaktermen betekent dit dat de **geldmultiplicator** des te groter zal zijn naarmate de **kasreserve-dekkingscoëfficiënt** kleiner is. Die laatste geeft aan welk deel van de ontvangen fondsen commerciële banken in kas moeten houden. Momenteel is de dekking binnen de eurozone ongeveer 17 procent tegen 11 procent in de Verenigde Staten waardoor de geldmultiplicator binnen de EMU rond de 6 ligt, de Amerikaanse rond de 8. Dat wil zeggen dat Europese banken met iedere euro die ze ontvangen voor 6 euro krediet kunnen geven, terwijl Amerikaanse banken met iedere dollar die ze ontvangen voor 8 dollar krediet kunnen geven.

Als de crisis het gevolg is van een overmatige geldschepping dan moeten de ECB en de Fed de moed hebben om hun dekkingscoëfficiënt drastisch op te trekken, liefst tot 50 procent, dan kunnen banken maar evenveel krediet geven als het geld dat ze ontvingen, terwijl de helft van het ontvangen geld in kas moet blijven. Willen we de kansen voor omvallende banken drastisch beperken, dan moeten we het fractioneel reserve bankieren verstrengen. Uiteraard zal zo iets op verzet van het bankwezen stuiten, zullen de kampioenen van de graaicultuur moord en brand schreeuwen dat de investeringen daardoor drastisch zullen verminderen waardoor de werkgelegenheid niet kan toenemen. Dat men door die maatregel de misinvesteringen beperkt en voorkomt dat in een tijdperk van toenemende automatisering, aan de vooravond van de robotisering, vooral de substitutie-investeringen zullen verminderen, is dan iets wat bankiers liever niet horen.

Gesteld dat we er in slagen een nieuw gereguleerd monetair systeem op poten te stellen, én dat we het fractioneel reserve bankieren drastisch kunnen verminderen – in praktijk uiterst moeilijk afdwingbaar, dus onwaarschijnlijk – zouden we dan uit de crisis geraken? Helemaal niet, dan zouden we er enkel in geslaagd zijn dat de crisis straks niet verergert. Het probleem blijft dat bij stagnerende werkgelegenheid – gevolg van de automatisering en van straks de robotisering – de binnenlandse private koopkracht onvoldoende stijgt, waardoor er steeds meer productie moet worden afgezet op een overspannen arbeidsmarkt waar de *imbalances* niet kunnen verdwijnen. Een langdurige crisis verloopt in golven en iedere keer dat er een korte heropleving is wordt er gezegd dat we weer crisisvrij zijn. Maar nauwelijks één of twee jaar later vallen we weer even terug. Langdurige crises kan je vergelijken met iemand die van het centrum van Tokio naar de Mont Fuji wil rijden, amper 60 kilometer ver. De eerste 10 kilometer heb je last van je ademhaling wegens de grote luchtverontreiniging, maar dan denk je dat je eindelijk de beklemmende stad uit bent tot die een paar kilometer ver herbegint, en je weer ademhalingsproblemen krijgt, tot 4-5 keren toe. Zo gaat het dus ook met langdurige crises die structureel en systemisch zijn.

Wat de titel van dit boek betreft kan ik niet verhullen dat ik gecharmeerd ben door economische geschriften met een behoorlijk lange ondertitel. Dan denk ik aan de *Cours Complet d'Économie Politique Pratique* van Jean Baptiste Say (1829) dat als ondertitel meekreeg, *Ouvrage destinée à mettre sous les yeux des hommes d'État, des propriétaires fonciers et des capitalistes, des savans, des agriculteurs, des négocians, et en générale de tous les citoyens; L'Économie des Sociétés*. Of nog straffer: Paul M. Sweezy (1966) gebruikte als titel *Karl Marx and the Close of his System by E.*

von Böhm-Bawerk and Böhm-Bawerks Criticism of Marx by Rudolf Hilferding, Together with an Appendix Consisting of an Article by L. von Bortkiewicz on the Transformation of Values in Prices of Production in the Marxian System. Dan weet je al vanaf het titelblad waaraan je je als lezer mag verwachten. Dus bedacht ik volgende titel: *De kop van de crisis maar waar is de staart?* Met als ondertitel *Voor beleidsmensen en politici, voor bankiers, tenzij die van Goldman Sachs, en voor de doodgewone burger.* Dat "tenzij die van Goldman Sachs" hoort erbij, want de 10.000 slimme jongens die ze daar in dienst hebben weten vast allemaal wat er in dit boek staat, zonder het te moeten lezen. Alleen houden ze het voor zichzelf om uit de tekortkomingen van ons kapitalistisch systeem straks klinkende munt te kunnen slaan.

Wat ik nog bereiken wil met dit boek is de gewone burger honger te doen krijgen naar meer inzicht in de economische wetenschap. Bij mij is die honger ontstaan tijdens mijn vierjarige academische opleiding in economie aan de Gentse Universiteit. De twee eerste jaren zat ik vruchteloos te wachten tot wanneer het grote verhaal van de economie eindelijk eens zou beginnen. Ik werd er volgestouwd met burgerlijk recht, handelsrecht, zeevaartrecht, algemeen boekhouden, fabrieksboekhouden, vennootschapsboekhouden, kostprijsoekhouden, balansanalyse, budgettering, handelstechnieken en nog meer saaie vakken die niets met economie te maken hadden. Met de wiskunde en de statistiek die we kregen viel niets aan te vangen want dat was op peutertuinniveau. Macro-economie stond nauwelijks op het programma, economische leerstelsels net zo min. En na vier jaar was ik afgestudeerd, stond ik daar met mijn diploma in de hand, en besepte ik opeens dat ik behalve micro-economie en een staartje macro-economie, allebei gedoceerd door professor André Devreker (1922-2012), eigenlijk niets over economie had geleerd. Dus wilde ik naar Amerika, waar er echte professoren waren. Om daar niet uit de toon te vallen ben ik al vroeg, nog tijdens mijn opleiding in Gent, in mijn eentje economie beginnen studeren. Om geen grote economen over te slaan las ik ze ongeveer in chronologische volgorde, te beginnen met William Petty, over Richard Cantillon, François Quesnay, Adam Smith, Jean Baptiste Say, David Ricardo, enzovoort. Allemaal waren het liberalen. Allemaal aanhangers van het *laissez-faire*, allemaal petit-bourgeois. Allemaal ontkenden ze dat economische crises mogelijk waren. En dan waren daar opeens de utopisch socialisten rond Henri Saint Simon. Van zijn aanhangers Prosper Enfantin en Armand Bazard leerde ik een litanie scheldwoorden die ze gebruikten om een ander enfant terrible neer te sabelen: Bruno Bauer die ze een "Aufgeblasener Ignorant" en een "Orakelhafter Kohl" noemden. Het zou mij een kwarteeuw later, verkozen tot volksvertegenwoordiger, in de Kamer trouwens nog goed van pas komen. Dat alles was boeiend, maar nauwelijks economie. En toen botste ik op Simonde Sismondi die schreef dat economische crises wél mogelijk waren en het gevolg van overproductie. En op de libertaire socialist Pierre Joseph Proudhon die schreef dat alle eigendom diefstal was. En zo belandde ik bij Karl Marx die in zijn voorspellingen menig blunder maakte, maar die geen spaander heel liet van al die economen die ik al bestudeerd had. Toen bleken er opeens twee soorten economie te bestaan: **burgerlijke economie** en **kritische economie** die beide tegenovergestelde dingen vertelden. Dus moest ik wel een standpunt innemen: welke groep was nu juist en welke groep verkeerd. Of waren ze allemaal verkeerd? Pas dan had ik de microbe te pakken, werd economie echt boeiend, economische literatuur een verslaving. Ik zag hoe beide soorten economieën eigen scholen begonnen te vormen en hoe aanhangers van beide soorten economie met elkaar in de clinch gingen. Dus bleef ik lezen, want ik wilde vooral zelf kunnen uitmaken wie juist en wie verkeerd was.

Daarna ben ik een kwarteeuw privatdocent geweest (repetitor voor studenten aan Belgische en Nederlandse universiteiten). Ik probeerde bij mijn studenten dezelfde passie voor economie kweken. Daarbij raadde ik hen aan de voornaamste werken over economie in chronologische volgorde te lezen. En zie, van zij die dat deden, net zoals ik het had gedaan, constateerde ik, ook vele jaren later, dat ze over allerlei economische onderwerpen kritisch bleven denken. Dus heb ik mij veroorloofd in het eerste deel van dit boek de voornaamste economische theorieën kort en chronologisch voor te stellen. Steeds in de hoop dat ik bij minstens een paar lezers dezelfde passie voor economie kan opwekken. Wie die ambitie niet heeft kan dat 100-tal bladzijden over tegenstrijdige economische leerstelsels (de vier eerste hoofdstukken van deel I) dus ook overslaan. Maar dat zou jammer zijn. Dan zou ik toch aanraden minstens het vierde hoofdstuk over de maatschappijkritische economie te lezen, omdat dit een deel van de economie is dat in het kapitalistische westen nauwelijks wordt gedoceerd, als mochten we niet weten aan welke tegenstellingen onze kapitalistische economie bloot staat.

Zelf heb ik altijd geprobeerd economische teksten zo onbevangen en onbevooroordeeld als mogelijk te lezen, waarbij ik mijn eigen politieke voorkeur zoveel mogelijk opzij schoof. Al op heel jonge leeftijd begon ik bijvoorbeeld Karl Marx te lezen, met een Duits-Nederlands woordenboek naast me, en al botste ik er op een waslijst van fouten, vooral foute voorspellingen, ik kwam onder de indruk

van de manier waarop hij het kapitalistisch systeem messcherp analyseerde. Veel later leerde ik de Japanse economen Kōzō Uno en Noburo Okishio kennen, van wie een groot deel van hun werk helaas nooit uit het Japans werd vertaald, maar die de drie delen van *Das Kapital* van Marx quasi ontdeed van zijn politieke besluitvorming. En het marxisme ondertussen al lang ontgroeid, zag ik plots in dat de Canadese econoom John R. Albritton, langs wie ik Kōzō Uno leerde kennen, gelijk had toen hij het in 2007 had over *Discovering the Brilliance of Marx*: dat het kapitalisme gedoemd was om in elkaar te storten was uiteraard onwaar, maar dat er een moment zou komen waarop we de controle over het kapitalistisch systeem zouden verliezen, kwam na 2008 plots angstwekkend dichtbij in een wereld met notioneel 710.000 miljard dollar aan bankderivaten (acht keer het wereld BNP), een wereld waar valuta enkel nog gedekt zijn door andere valuta, waar de dollar de eerste reservemunt is op het eigenste ogenblik dat de Verenigde Staten, worstelend met een chronisch tekort op hun lopende rekeningen, hun investeringen moeten financieren met de overschotten op lopende rekeningen van China en de olierijke Golfstaten. En ja, Kōzō Uno en Thomas T. Sekine (die andere Japanse econoom), kunnen mij niet overtuigen, omdat ze zich nooit wisten te ontdoen van het hegeliaanse obscurantisme. Maar is het niet merkwaardig dat we 150 jaar na Marx nog steeds worstelen met het probleem hoe we zijn *Das Kapital* nu eigenlijk moeten leren lezen? Of nog: we zijn er nog steeds niet in geslaagd de grenzen van ons kapitalistisch systeem af te bakenen. Maar we moeten er wel over blijven nadenken als we willen vermijden dat dit systeem, dat ons de nodige welvaart heeft bezorgd, en dat door geen enkel ander systeem kon worden verbeterd, niet fataal ontspoot. Daarom blijf ik het cruciaal vinden dat economen de maatschappijkritische economie, als uiteengezet in hoofdstuk 4, (niet enkel de marxistische economie, maar ook de institutionalistische, de neoricardianse en die van Michal Kalecki) eens onbevungen proberen te lezen.

Toen de Indische econoom Prabhat Patnaik in de Verenigde Staten een lezing kwam geven over de waarde van het geld schreef de Amerikaanse econoom Robert Jensen van de Texas Universiteit in Austin: *"In the United States, where people believe Marxism was buried under the rubble of the Berlin Wall and communism can only mean Soviet-style totalitarianism, his political affiliations would guarantee a life on the margins. But India's political spectrum is considerably wider, and left ideas have a place in the national political discourse there. On the world stage, Patnaik brings an unusual perspective: An experienced economist with a history of political organizing; an Indian who is engaged in the political debates of the West; a leftist who is not afraid to critique the weaknesses of the left tradition. (...) Ever since the financial meltdown of 2008, there's been more and more nostalgia in the United States — especially among liberals — for the immediate post-WWII period, the so-called 'golden age' of capitalism during which profits and wages rose, and unemployment was low. This was the achievement of Keynesianism, the philosophy that unwanted market outcomes can be corrected through monetary and fiscal policy designed to stabilize an otherwise unstable business cycle. Primarily through 'military Keynesianism' — massive spending on wars and a permanent warfare state — the U.S. government helped stimulate the economy when it went into inevitable periods of stagnation. That worked until about the mid-1970s, when growth started to slow. Whether or not that system was good for everyone (lots of people in the Third World, for example, were not particularly happy with it), the question remains: Can we go back to that strategy? Patnaik says that golden age was necessarily short-lived, as the pressure for global investment pushed nations to give up the ability to impose controls on capital. This globalization of finance made national Keynesian policies less relevant. At about the same time, steep increases in the price of petroleum generated even more capital in the oil states, which went looking for investment opportunities around the world."*¹

Ik ben het oneens met de verklaring die Patnaik geeft van de waarde van het geld, omdat hij ter verklaring ruimtelijk gescheiden perifere gebieden nodig heeft, die deels bestaan uit een kapitalistische productiewijze en een pre-kapitalistische (waardoor hij terecht komt in een oneindige regressie, zie hoofdstuk 4), maar ik volg hem wel als hij uitlegt dat na de opheffing van de goudwielstandaard er een soort olie-standaard van de dollar is ontstaan, waardoor de Verenigde Staten controle moeten bewaren over de prijszetting van de ruwe aarolie, een controle die leidt tot bestendig ingrijpen in het Midden-Oosten en waarbij een continue spreidstand nodig is tussen enerzijds de oliebelangen van de islamitische oliestaten en die van het belaagde Israël. De olie-standaard van de eerste reservevaluta in de wereld, de Amerikaanse dollar, heeft ertoe geleid dat de Verenigde Staten de globale heerser over de rest van de wereld zijn geworden. Maar wat gebeurt er als die globale heerser straks de controle over het kapitalistisch systeem verliest? De imbalances waarbij de Verenigde Staten hun investeringen moeten financieren met overschotten op de lopende rekening van China en de Golfstaten kunnen niet eeuwig blijven doorgaan. Wat gebeurt er bijvoorbeeld als morgen de economische groei in China stopt, als de spaarquote in China begint te dalen en de overschotten op de lopende rekening er beginnen te dalen? Dat soort vragen rijst enkel

¹ Jensen, Robert (2012), "There are Marxists in India? Economist Prabhat Patnaik on the Global Crisis", *Nation of Change*, Monday 23 April.

op indien men kennis wil nemen van de maatschappijkritische economie die zo goed als nergens in de westerse wereld wordt gedoceerd. Dat alles is waarom ik een pleidooi houd om toch minstens hoofdstuk 4 van mijn uiteenzetting over de verschillende economische scholen te lezen.

Mijn standpunt ter zake is dat mensen die geen economische scholing hebben genoten, en die horen wat voor bende ruziemakers economen eigenlijk zijn, best wel zullen willen weten wat economie als wetenschap al dan niet te bieden heeft, alvorens te willen weten hoe het komt dat langdurige economische crises mogelijk zijn. Na een beknopte uiteenzetting over wat economie eigenlijk is, en wat het verschil is tussen micro- en macro-economie zal ik dus in vier hoofdstukken proberen een overzicht te geven van de voornaamste economische theorieën. Ik had uiteraard kunnen verwijzen naar de uitvoerige naslagwerken van de Brits-Nederlandse econoom Mark Blaug (1927-2011) over de economische leerstelsels, maar het zou mij verwonderen dat lezers die nimmer in contact kwamen met economische teksten de moed zullen opbrengen om die paar duizend bladzijden te bestuderen.² Anderzijds legt hij klemtonen die mij niet bevredigen en laat hij meerdere maatschappijkritische economen onbesproken. Ook is het overzicht, dat tussen 1963 en 1997 tot vijf keer toe werd herwerkt, ondertussen niet langer *up to date*. Ik wil mij bij deze verontschuldigen dat ik zeker niet zoveel economen heb bestudeerd als Mark Blaug deed, en dat ik mij heb moeten beperken tot het handvol economen dat ik las en bestudeerde, of waarover ik las. Ik wil dus zeker geen aanspraak maken op volledigheid in mijn overzicht van de bestaande economische theorieën.

Een eerste hoofdstuk zal handelen over de **vroeg-klassieke** of **voorwetenschappelijke economie** van de 17de eeuw tot 1776. Overzichtsschrijvers laten de economie als wetenschap aanvangen met *Wealth of Nations* van 1776 van Adam Smith. Persoonlijk vind ik dit zeker niet de grote econoom die men ervan heeft willen maken. Reeds voor hem gaf vooral François Quesnay blijk van een veel dieper inzicht in de werking van een economisch systeem.

Een tweede hoofdstuk beschrijft de **klassieke economie** van 1776 tot 1867. Met de verschijning van *Das Kapital* van Karl Marx in 1867 komt het inderdaad tot een breuk in het economische denken – breuk die daarna nooit nog zal worden gelijmd. Vanaf dan gaan de twee soorten economie, de *burgerlijke economie* en de *kritische economie*, hun eigen gang en ontstaan er binnen elke soort meerdere scholen die het vaak met elkaar oneens zijn.

In een derde hoofdstuk bespreek ik dan de **scholen binnen de burgerlijke economie**. Dat zijn:

- De Neoklassieke School (1871-1954)
- De Oostenrijkse School (1871-nu)
- De Keynesiaanse School (1936-nu)
- De Monetaristische School (1898/1949-2006)
- De Stockholmse School (1918-1947)
- De Laat-Neoklassieke School (1954-nu)
- De Nieuw-Institutionalistische School (1960-nu).

Het is zeker niet de bedoeling alle belangrijke economen binnen elke school op te sommen. Ik beperk mij telkens tot enkel de meest toonaangevende. Bij zulke monumenten van het economisch denken als Ludwig von Mises, Friedrich A. Hayek, John Maynard Keynes en Milton Friedman sta ik wat langer stil, net als ik in het stukje over de vroeg-klassieke en klassieke school deed met Karl Marx. In een vierde en laatste hoofdstuk bespreek ik de **scholen binnen de kritische economie**. Daarbij maak ik wel een onderscheid tussen de marxistische scholen en de niet-marxistische kritische economie. De vier grote marxistische scholen zijn:

- De Orthodoxe marxistische economie (1883-1989)
- De Japanse marxistische Scholen (1936-nu)
- De Neomarxisten (1936-nu)
- De Analytisch marxistische economie (1978-1990/nu).

Economen van het allure van Marx heeft geen van die scholen nog opgeleverd al zorgden auteurs als Kōzō Uno, Noburo Okishio, Paul A. Baran, Paul M. Sweezy, Samir Amin, Prabhat Patnaik en John E. Roemer voor vernieuwing in de helaas gecanoniseerde marxistische economie die meer dan honderd jaar lang vrijwel geen vooruitgang meer maakte.

² Blaug, Mark (1963a), *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge, MA/New York; NY: Cambridge University Press, 5th edition.

Blaug, Mark (1963b), *La Pensée Économique, Origine et Développement*, Paris : Éditions Economica, 1986, 4ième édition.

Blaug, Mark (1986), *Great Economists before Keynes: an Introduction to the Lives & Works of One Hundred Great Economists of the Past*. Brighton: Wheatsheaf.

Blaug, Mark and Rodney P. Sturges (1999), *Who's Who in Economics*, Cheltenham, UK/Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.

Voorts zie ik drie niet-marxistische scholen van maatschappijkritische economie.

- De Institutionalistische Economie (1899-nu) die met Thorstein Veblen, John Kenneth & James Kenneth Galbraith, Yanis Varoufakis, Michael Hudson, en vooral Hyman Minsky voor waardevolle inzichten in het economisch denken heeft gezorgd.
- De economie van de Poolse econoom Michael Kalecki die voor mij één van de grootste denkers blijft uit de geschiedenis van de economische wetenschap en die drie jaar vóór de fameuze *General Theory* van Keynes al tot een scherper inzicht in de werking van het kapitalistisch systeem kwam, al was hij niet dezelfde grote monetaristische ziener die wel Keynes was.
- De neoricardiaanse economie (1925-nu) die met Joan Robinson en Piero Sraffa voor een beter inzicht in de werking van de markten, heeft gezorgd.

Wat economen blijft verdelen is hun politieke voorkeur: de ene groep wil zo weinig mogelijk ingrijpen van de overheid, de andere groep vindt dat het de taak van de overheid is in te grijpen als het fout gaat met de economie. Al te veel economie bleef *politieke economie*. Voor *économie pure* was er nauwelijks ruimte, zeker nadat de latere Italiaanse fascist Vilfredo Pareto die term misbruikte voor een lofzang aan de vrije markteconomie.

Pas na een overzicht van de grote stromingen in het economisch denken kan begonnen worden met een zoektocht naar een **algemene theorie van de langdurige crises**. Dat gebeurt in grove lijnen in het eerste deel van dit boek, volgend op de vier grote stromingen in het economisch denken, en meer in detail in deel II. Ik heb zoveel als mogelijk vermeden wiskundige formules in dit werk te gebruiken. Econometrische modellen, nochtans mijn specialiteit, heb ik, met de bedoeling dit boek vlot leesbaar te houden, achterwege gelaten. Daardoor is hoofdstuk 2 van deel II, waarin ik onderzoek in hoeverre de conjunctuurtheorie van de Oostenrijkse School klopt, een zwak afkooksel geworden van wat ik eerder al op econometrische wijze onderzocht. In voetnoot 69 van deel I verwijs ik wel naar vier andere onderzoeken die de juistheid van de conjunctuurtheorie van de Oostenrijkse School lijken te bevestigen. Toch zijn langdurige economische crises zo'n complex verschijnsel dat er méér nodig is om ze te causaal verklaren dan wat de aanhangers van de Oostenrijkse School doen. Dit alles zal uitvoerig worden toegelicht in het laatste hoofdstuk van dit boek (deel II).

Ondertussen hebben economen en hun modellen deerlijk gefaald. In plaats van ruziënd over de straat te rollen zijn ze na 2008 tot het besef gekomen dat de nood aan een *zuivere economie*, ontdaan van politiek, meer dan noodzakelijk is. Dit heeft Gert Peersman (°1973), professor monetaire economie aan de Gentse universiteit, zeer goed verwoord in een interview met het weekblad *Trends*. Daarin zegt hij: *"Tot aan het begin van de economische crisis in 2008 hanteerden de economen een soort consensusmodel. We dachten dat het model de werkelijkheid goed vatte. De discussie ging over kleine wijzigingen aan het model, om de wereld nog een beetje beter te verklaren. Achteraf bleek het om onbenulligheden te gaan. Vandaag valt op hoe de fundamenten van het model zelf op de tocht staan. Economen bekijken bijvoorbeeld hoe ze de ongelijkheid en de vergrijzing in een nieuw model kunnen integreren. De overgang zit nog in te pril stadium, in elk geval stellen de economen nu veel meer vragen vanuit hun intuïtie. In mijn vakgebied, de monetaire economie, ging het vroeger altijd over de rente: welk effect heeft een verhoging van de rentevoet met 25 basispunten? Nu bekijken we kwesties als de aanpassing van het monetaire beleid aan de zogenoemde secular stagnation, een lange periode van lage groei. De creatieve ideeën komen nu los. Het is zoals na de crisis van de jaren dertig. Toen kwam John Maynard Keynes met totaal nieuwe inzichten. Het duurt vele jaren eer nieuwe theorieën in de handboeken komen en hun toepassing krijgen in het beleid. Het gros van de economen heeft de crisis van 2008 niet zien aankomen. De economen hebben toen een klap gekregen, inderdaad. Ook de huidige discussie tussen voor-en tegenstanders van besparingen bevordert onze geloofwaardigheid niet. De media-aandacht vergroot dat geschil nog uit. Ik weet van collega's in de theoretische fysica dat ze ook daar weleens vechtend over straat rollen, maar dat haalt de media niet. Bij ons wel, wat bij het grote publiek de indruk wekt dat we het zelf niet weten. Het helpt ook niet dat politici zich in het debat mengen uit politieke motieven, zonder economische kennis."*³

Nota: Wat de Lage Landen betreft – en dat blijft een *subjectief waardeoordeel* van mezelf – moet men durven toegeven dat België amper een goed dozijn algemene economen heeft voortgebracht die hun voet kunnen zetten naast de toonzetters van het globale economisch denken. Dat zijn volgens mij Silvio Gesell (1862-1930), Etienne-Sadi Kirschen (1913-2000), Robert Triffin (1911-1993), Alexandre de Lamfalussy (1929-2015), Ernest Mandel (1923-1995), Jacques Drèze (°1929), Alexis Jacquemin (1938-2004), Françoise Thys-Clément (°1942), Bernard Lietaer (1942), Paul de Grauwe (°1946), Claude

³ Vangelder, Jozef (2014), "Gert Peersman: 'De Economen Hebben een Klap Gekregen in 2008'," *Trends*, 14 oktober.

Peersman, Gert en Koen Schoors (2012), *De Perfecte Storm*, Gent: Borgerhoff en Lamberigts.

Peersman, Gert (2011a), "Macroeconomic effects of unconventional monetary policy in the euro area", CEPR Discussion Paper Series, No. 8348.

Peersman Gert (2011b), "The relative importance of symmetric and asymmetric shocks: the case of United Kingdom and Euro Area", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, **73**, N°1, pp 101- 118.

d'Aspremont-Lynden (°1946), Henri Bogaert (°1948), Bernard Delbecque (°1950?), Mathias Dewatripont (°1959), Koen Schoors (°1968) en Gert Peersman (°1973). Ik heb het dan over algemene economen met macro-economisch inzicht, niet over bedrijfseconomen of TEW-ers.

Nederland daarentegen heeft minstens drie dozijn vooraanstaande algemene economen voortgebracht. Dan denk ik aan Coenraad A. Verrijn Stuart (1865-1947, de eerste aanhanger van de Oostenrijkse School in Nederland), aan Jan Goudriaan jr (1893-1974), Marius W. Holtrop (1902-1988), Jan Tinbergen (1903-1994), Tjalling Koopmans (1910-1985), Leendert M. Koyck (1918-1962), Jelle Zijlstra (1918-2001), H. Johan Witteveen (°1921), Jan Pen (1921-2010), Dick Schouten (°1923), Henri Theil (1924-2000), Hendrik S. Houthakker (1924-2008), Mark Blaug (1927-2011), Dick van Wensveen (°1933), Arnold Heertje (°1934), Wim Duivenberg (1935-2005), Wim van Drimmelen (°1944), Eduard Bomhoff (°1944), Henk Plasmeijer (1946-2014), Jean Frijns (°1947), Frank den Butter (°1948), Sweder J.G. van Wijnbergen (°1951), Henk Don (°1954), Eelke de Jong (°1955), Henriette Prast (°1955), Rick van der Ploeg (°1956), Lans Bovenberg (°1958), Coen Teulings (°1958), Willem H. Buiters (°1959), Arnoud Boot (°1960), Frank Kalshoven (°1965), Esther-Mirjam Sent (°1967), Barbara Baarsma (°1969), Bas Jacobs (°1973), Dirk J. Bezemer (°1974?) en Peter Heemeijer (°1978).⁴ Twee van hen, Tinbergen en Koopmans, wonnen trouwens de Nobelprijs voor Economie.

---

⁴ Van de meeste van die economen wordt werk geciteerd in de loop van de tekst. Waar dit niet het geval was citeer ik graag: Aspremont-Lynden, Claude (d') (1973), *The bargaining set concept for cooperative games without side payments*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Baarsma, Barbara E., Carl Koopmans en Jules Theeuwes (2014), *Beleidseconomie*. Vianen: Pallas Publications.

Boot, Arnoud W.A. and A.V. Thakor (2008), *Handbook of Financial Intermediation and Banking*, Amsterdam: Elsevier.

Bogaert, Henri et Bernard Delbecque (1994), "L'incidence de la dette publique et du vieillissement démographique sur la conduite de la politique budgétaire : une étude théorique appliquée au cas de la Belgique", *Bureau fédéral du Plan, Planning Paper n° 70*.

Bomhoff, Eduard (1990), "Stability of Velocity in the Group of Seven Countries, a Kalman Filter Approach". IMF Working Paper.

Bovenberg, Lans, Coen Teulings en Harry van Dalen (2005), *De cirkel van de aarde intenties*. Amsterdam: Amsterdam Universitv.

Butter, Frank A.G. den— and Mary S. Morgan (eds) (2000), *Empirical Models and Policy Making: Interaction and Institutions*, London: Routledge.

Dewatripont, Mathias and Jean Tirole (1994), *The Prudential Regulation of Banks*. Cambridge, MA : MIT Press.

Dewatripont, Mathias, Jean Claude Rochet and Jean Tirole (2010), *Balancing the Banks: Global Lessons from the Financial Crisis*, Princeton, IL: Princeton University Press.

Don, Henk (1991), *Applied General Equilibrium Models*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Duivenberg, Wim (1965), *De economische aevolaen van de ontwapening*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, dissertatie.

Frijns, Jean and Anton Hempenius (1977), "Dynamic Optimal Factor Demand under Financial Constraints", Tilburg: Tilburg School of Economics and Management, paper.

Gesell, Silvio (1916), *Die natürliche Wirtschaftsordnung*. Lauf bei Nürnberg: Rudolf Zitzmann Verlag, 1949, 9th edition.

Goudriaan, Jan (1952), *Economie in zestien bladzijden of inleiding tot de analytische economie*, Amsterdam: J.H. de Bussy.

Heemeijer, Peter and Ronald Heimans (2015), *Central Bank Intervention in Large Value Payment Systems: An Experimental approach*, Amsterdam: De Nederlandsche Bank.

Heertje, Arnold (1962), *De Kern van de Economie (Havo)*, Zutphen: Walburg Pers Educatief, 2014, 2 delen.

Heertje, Arnold (2014), *Economie*, Amsterdam: Prometheus, 6de druk, e-book.

Houthakker, Hendrik S. and Lester D. Taylor (1966), *Consumer Demand in the United States*, Harvard University Press, 2nd & enlarged edition 1970.

Jacquemin, Alexis, Henri Tulkens et Paul Mercier (1970), *Fondements d'économie politique*, Bruxelles : De Boeck, 2001.

Jong, Eelke de— (2009), *Culture and Economics: On Values, Economics and International Business*, New York, NY: Routledge.

Kalshoven, Frank (2014), *Groeiland: Helder Denken over Economische Bloei in Nederland*, Amsterdam: De Argumentenfabriek.

Kirschen, Étienne-Sadi (1977), "The Incomes of Socio-Professional Groups before and after Redistribution : A Method of Analysis", *European Economic Review*, **10**, N°2, pp. 141-155.

Lamfalussy, Alexandre de— (1969), *The Role of Monetary Gold over the Next Ten Years*. Washington, DC: Per Jacobsson Foundation.

Lietaer, Bernard (2002), *The Future of Money: Creating a New Wealth. Work and a Wiser World*. London: Random House.

Pen, Jan (1983), *Macro-economie: wat wij weten en wat wij niet weten*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.

Pen, Jan (1971), *Income Distribution*. Harmondsworth: Penguin Books, Pelican Series, 1974.

Ploeg, Rick van der— (1991), *De economie heeft een ziel*. Amsterdam: Prometheus.

Ploeg, Rick van der— (1992), *Is de econoom een viand van het volk?*. Amsterdam: Prometheus.

Ploeg, Rick van der— (1997), *Een schaap in wolfskleren : opstellen over politiek en economie*. Amsterdam: Prometheus.

Prast, Henriette M. (2015) "A Behavioral Economics Approach to Food Consumption", *Nicolas Pierson Foundation*, pp. 63-77.

Prast, Henriette M. (2010), *Alles draait om aeld*. Kindle e-book.

Sent, Esther-Miriam (1998), *The Evolving Rationality of Rational Expectations: An Assessment of Thomas Sargent's Achievements*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Teulings, Coen N. and Richard Baldwin (eds) (2014), *Secular Stagnation: Facts, Causes and Cures*, CEPR, a VoxEU.org e-book.

Thys-Clément, Françoise (2001) "La société de la connaissance. Le paradoxe de l'évolution des missions des bibliothèques universitaires", *Bulletin des bibliothèques de France*, **46**, N° 6, pp. 56-66.

Verrijn-Stuart, Coenraad A. (1947), *De Wetenschap der Economie en de Grondslagen van Het Sociaaleconomisch Leven*, Haarlem, Holland: Erven F. Bohn.

Wijnbergen, Sweder J.G. van— (1991), "Intertemporal Speculation, Shortages and the Political Economy of Price Reform: A Case Against Gradualism", *CEPR Discussion Paper #510*.

Hoofdstuk 1: Het moeizame begin van economie als wetenschap

ECONOMIE, WAT IS DAT EIGENLIJK?

Economie is een menswetenschap die bestudeert hoe overheden, bedrijven en consumenten met schaarse middelen bepaalde doeleinden trachten te bereiken, ook waarom ze die vaak niet realiseren. Die wetenschap valt uiteen in twee grote blokken: macro-economie en micro-economie.

De **macro-economie** bestudeert de werking van systemen die de omgang met schaarse middelen regelen. In de loop van de geschiedenis zijn die systemen grondig veranderd. Het grootste deel van de huidige macro-economie bestudeert de werking van het kapitalistisch systeem dat tussen de 15de tot 18de eeuw is ontstaan uit het vroeghandelskapitalisme. De eigenlijke doorbraak van het kapitalisme dateert van rond 1750 met de Eerste Industriële Omwenteling waarbij de ambachtelijke productiewijze werd vervangen door een industriële productiewijze met de massale inzet van allerlei machines. De eigenaars van die machines waren kapitalisten die nood hadden aan arbeidskracht om die machines te bedienen. Dit leidde tot een grote maatschappelijke ommekeer in de arbeidsverdeling. Voorheen gebeurde de vergoeding voor de arbeidskracht geheel anders. Loon bestond niet: wie ingeschakeld werd in het productieproces kreeg een klein deel van de opbrengst. In de overwegend agrarische economie mochten horigen of laten een deel van de oogst behouden. In de ambachtelijke productie gebeurde hetzelfde: daar mochten leerjongens een deel van de productie voor zichzelf houden. Onder het nieuwe kapitalistische systeem hield dat gebruik op. Wie geen eigenaar van productiemiddelen was, was verplicht zijn arbeidskracht aan de kapitalist te verkopen en kreeg hiervoor een uitkering in geld.

Productie is slechts mogelijk door de inzet van arbeidskracht, dus door de aanwending van menselijke energie. Dat is één van de drie productiefactoren. De twee andere zijn de natuur en het kapitaal. Onder de kapitalistische productiewijze werden de andere vormen van energie – bijvoorbeeld de dierlijke energie geleverd door paardenkracht, de machinale energie geleverd door machines en de natuurlijke energie verbonden aan het grondbezit – gekapitaliseerd. Er ontstond dus een systeem waar alle productie het resultaat was van de inzet van (1) menselijke energie en van (2) gekapitaliseerde energie. De huidige macro-economie is al lang niet meer geïnteresseerd in vroegere productiesystemen als (1) de natuurlijke productiewijze die de oudste is en gesteund was op een *natuurlijke arbeidsverdeling* tussen mannen en vrouwen, en die bestaan heeft vanaf de opkomst van de mens circa twee miljoen jaar geleden; als (2) de productiewijze die ontstond met de opkomst van de slavenhoudersmaatschappij ongeveer vijf eeuwen voor onze tijdrekening en die gepaard ging met een *gedwongen maatschappelijke arbeidsverdeling* tussen slaven en eigenaars van slaven; en als (3) de feodale productiewijze die gepaard ging met een *spontane maatschappelijke arbeidsverdeling* waarbij herendiensten werden verricht en die bestaan heeft vanaf de vroege middeleeuwen tot de doorbraak van het kapitalisme. Die vroegere vormen van arbeidsverdeling en de ermee verbonden productieverhoudingen worden enkel nog bestudeerd door sociologen en historici, en door een deel van de orthodoxe marxistische economie. De huidige macro-economie bestudeert vrijwel uitsluitend de kapitalistische productiewijze die gesteund is op een *technische arbeidsverdeling* waarbij arbeiders en bedienden verplicht zijn samen te werken om tot een warenproductie te komen: één man alleen zal er allicht jaren over doen om een auto te bouwen, maar in de autofabrieken bouwen een paar honderd of duizend werknemers honderden tot duizenden auto's per dag.

Van de kapitalistische productiewijze werd verwacht dat die zowat voor eeuwig zou bestaan. Daaraan kwam in sommige landen een voorlopig einde met de sociale revolutie die in Rusland begon in het begin van de 20ste eeuw – een revolutie die had moeten leiden tot de communistische productiewijze maar die uitmondde in staatskapitalisme. Ook daarvoor heeft de huidige macro-economie nog nauwelijks belangstelling, zeker nadat het zogenaamde communistische systeem zowat overal in mekaar is gestuikt op het einde van de 20ste eeuw.

De macro-economie bestudeert dus hoofdzakelijk de werking van het kapitalistisch systeem op het niveau van wat men *volkshuishoudingen* is gaan noemen. Daarbij gaat het meestal om

naties of landen of groepen van landen, tot en met de wereldeconomie. Men bestudeert er de grote verzamelingen van gegevens (zogenaamde *geaggregeerde grootheden*) zoals het nationaal inkomen, de werkgelegenheid, de investeringen, de inflatie of deflatie, de loon- en prijsvorming, enzovoort. Een heikel punt in de macro-economische studie blijft het *algemeen evenwicht* omdat onder de kapitalistische productieverhoudingen productie en consumptie van elkaar zijn gescheiden zodat overproductie niet bij voorbaat kan worden uitgesloten. Houdt die overproductie langer aan dan verwacht dan ontstaan er *economische crises*. Een groot deel van de macro-economie houdt zich dan ook bezig met de studie hoe economische crises vermeden kunnen worden of ingekort kunnen worden. Dit deel van de macro-economie noemt men de *conjunctuurstudie*.

Om die beter te kunnen bestuderen ontstond de **econometrie** als belangrijk toevoegsel aan de macro-economie. De econometrie onderzoekt verbanden tussen de belangrijkste geaggregeerde grootheden, bijvoorbeeld tussen de private consumptie, het nationaal inkomen en het algemeen prijspeil. Die verbanden worden dan uitgedrukt in wiskundige vergelijkingen. Omdat er honderden, eigenlijk duizenden macro-economische gegevens bestaan, die allemaal invloed hebben op andere, wordt het economisch systeem dus beschreven met stelsels van honderden tot duizenden vergelijkingen. Die vormen samen een **econometrisch model** dat werkt met concrete statistische gegevens. Econometrie is een nog jonge wetenschap die pas in de jaren 1930 is ontstaan. Aanvankelijk werd ervan verwacht dat ze betrouwbare voorspellingen zou kunnen maken van bijvoorbeeld de economische groei, de werkgelegenheid en werkloosheid, de inflatie of deflatie – want als dat lukte konden economische crises gemakkelijk worden voorspeld – maar vlug bleek dat door allerlei kleinere schattingsfouten in de gebruikte vergelijkingen van een model, voorwaardelijke voorspellingen hooguit een paar jaar – maximum vijf voor de sterkste modellen – geldig waren. Econometrische modellen worden steeds meer gebruikt om de overheid te informeren wat de gevolgen zullen zijn van allerlei politieke beslissingen, bijvoorbeeld hoe de economische groei, de werkgelegenheid, het algemeen prijspeil, enzovoort, zullen veranderen mocht er beslist worden de BTW met een procent te verhogen of te verlagen.

De studie van economische crises is dus vrijwel steeds macro-economisch van aard al is daar het laatste decennium – voorlopig nog zonder succes – enige verandering in gekomen.

De **micro-economie** houdt zich niet bezig met veranderingen in het economisch systeem, maar bestudeert hoofdzakelijk het gedrag van consumenten van wie gesteld wordt dat ze met een beperkt inkomen hun nuttigheid zullen maximaliseren en van producenten van wie gesteld wordt dat zij binnen de technologische grenzen van het productieproces hun kosten zullen minimaliseren. Een algemeen aanvaard uitgangspunt daarbij is dat de economische spelers die consumenten en producenten zijn (men noemt ze 'agenten') rationeel zullen handelen. Centraal in de micro-economie staat dus de zogeheten *homo oeconomicus* (die een idealisering is die niet bestaat) en die steeds strikt rationeel handelt. Gaandeweg is de micro-economie wel meer en meer uitgegaan van de *rationele verwachtingen* van producenten en consumenten in plaats van hun *rationeel handelen*. Die producenten en consumenten ontmoeten elkaar op markten zodat de micro-economie bijvoorbeeld de prijsvorming en loonvorming op afgebakende markten (economische sectoren) bestudeert. Een relatief nieuwe strekking in de micro-economie bestaat er uit rekening te houden met de waarschijnlijkheid dat rationele verwachtingen al dan niet met de werkelijkheid zullen overeenstemmen. Dit gaf aanleiding tot een nieuw soort econometrie die niet langer vertrekt van geaggregeerde macro-economische grootheden, maar die vertrekt van het verwachte micro-economische gedrag van de economische spelers die consumenten en producenten zijn. Die nieuwe soort modellen, die wel een grondige kennis van de hogere wiskunde en de waarschijnlijkheidsleer vereisen, heeft voorlopig gefaald, vooral omdat men veronderstelt dat de economische agenten te allen tijde perfect zouden zijn geïnformeerd wat in werkelijkheid niet het geval is.

HOE EN WANNEER WERD ECONOMIE EEN AFZONDERLIJKE WETENSCHAP?

Van politici is geweten dat het onverbeterlijke ruziemakers zijn. Maar dat is echt maar klein bier als men ze vergelijkt met economen: die zijn het zowat over álles oneens. Binnen de economische wetenschap hebben zich sinds het ontstaan van die wetenschap *scholen* gevormd waarbij groepen van een bepaalde strekking geregeld groepen van een andere strekking op van alles aanvallen. Dit houdt vooral verband met de *politieke voorkeur* van economen. Een groot deel van de economie is dan ook *politieke economie*, terwijl economie eigenlijk een apolitek verhaal zou moeten zijn. Heel veel heeft te maken met verschillende opvattingen over de rol van de overheid. Economen van rechtse politieke strekking willen liefst dat de overheid zo weinig mogelijk ingrijpt in het politieke leven en verdedigen het *laissez-faire*. Economen van linkse politieke strekking vinden dat de overheid net wel moet ingrijpen om een vlottere werking van het economisch systeem te garanderen. Enkel de econometrie lijkt boven die politieke strekkingen te staan. De meeste modellen werken immers met *beleidsvariabelen*. Dat zijn dan bijvoorbeeld de hoogte van de belastingen, van de rentevoeten, van de patronale bijdragen in de sociale zekerheid, enzovoort. Econometristen doen meestal geen uitspraak hoe hoog die moeten zijn, maar kunnen de overheid adviseren wat er met de economie van een land zal gebeuren mocht deze of gindse beslissing worden genomen. De ellende is evenwel dat de meeste politici en mensen van hun kabinet nauwelijks inspanningen doen om hun beslissingen te baseren op econometrische rapporten. In veel gevallen winnen politieke leiders zelfs geen advies in bij hun federaal planbureau en kloppen ze als een blinde naar een ei als ze iets beslissen. Van politiek zou de burger mogen verwachten dat die erop gericht is met de bestaande schaarse middelen de welvaart van het land te maximaliseren. In werkelijkheid gebeurt meestal iets totaal anders en zijn politici aan de macht vooral geïnteresseerd hoe ze die macht kunnen behouden, of beter nog, hoe ze die kunnen verhogen.

De pre-klasseieke economie (1662-1776)

Economie als geordende en afgebakende wetenschap begint eigenlijk pas na de Eerste Industriële Omwenteling van de tweede helft van de 18de eeuw. De Schot **Adam Smith** (1723-1790) wordt algemeen aanzien als de vader van de moderne economie – een moderne economie die overzichtsschrijvers laten aanvangen met de publicatie in 1776 van zijn *Wealth of Nations*.⁵ Smith, die bij zijn geboorte meteen een halve wees was omdat zijn vader, een hertrouwde weduwnaar, twee maand eerder stierf, was bijlange niet de grote innoverende geest in het economisch denken, maar veeleer iemand die sporadische economische inzichten van anderen bundelde. Heel veel van wat hij over economie schreef haalde hij uit geschriften van vooral Franse en Britse-Duitse-en Oostenrijkse denkers die onderling verdeeld waren over de vraag wat nu de belangrijkste bron van rijkdom was: waren dat de edele metalen of was dat de natuurlijke rijkdom van de gronden? Of nog: economie was nog niet eens een wetenschap toen er al duchtig werd geruzied tussen *mercantilisten* die vonden dat landen zoveel mogelijk edele metalen moesten verzamelen om hun rijkdom te verhogen⁶ (en dus voorstander waren van protectionisme), en *fysiocraten* die ervan overtuigd dat de natuurlijke rijkdom van een land verbonden was met het bewerken van zijn grond (en dus voorstander waren van vrijhandel). In die controverse stelde Smith zich op als de grote verdediger van het *laissez-faire*, de grote liberale jongen (met een *tic nerveux* en een spraakgebrek, nooit getrouwd) die de moderne economie uitvond. In die zin beschouwde een aantal economen, die genoeg hadden van de

⁵ Smith, Adam (1776), *An Inquiry into the Causes of Wealth of Nations*, Chicago, Ill: University of Chicago Press, 1976. Voor een geantoteerde verkorte versie zie: Smith, Adam (1776), *An Inquiry into the Causes of Wealth of Nations, A Selected Edition*, Kathryn Sutherland, Oxford: Oxford Paperbacks, 2008.

⁶ Het mercantilisme dat tussen 1500 en 1750 de grondstroom was in het voor-economisch denken werd vooral verdedigd door kooplieden en ambtenaren ten tijde van het vroeghandelskapitalisme. Grondleggers van het mercantilisme waren de Duitse koopman Thomas Mun (1571-1641), de Oostenrijkse advocaat Philip Wilhelm von Hornick (1640-1712 die in 1684 de Bijbel van het mercantilisme schreef) en de Schotse baron James Steuart die tien jaar voor Adam Smith het eerste handboek van economie schreef en net zo goed de vader van de economie had kunnen worden genoemd, dan wel als voorloper van ... de totalitaire economie als Murray N. Rothbard ooit schreef.

Mun, Thomas (1664), *England's Treasure by Foreign Trade*, New York/London: Macmillan and Co., 1895, reprinted in Weber, Eugen (ed) (1990), *The Western Tradition*, Vol. II, 4th edition, Lexington, MA: D. C. Heath, pp. 399-407.

Hornick, Philip Wilhelm von— (1684a), *Östereich über Alles, wenn es Nur Will*, pp. 223-243, URL:

<http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/hornick/AustriaOverAll.pdf>, translated as Hornick, Philip Wilhelm von— (1684b), *Austria for All: An Economic Development Strategy for Austria and the Holy Roman Empire*, London/New York, NY: Anthem Publishers, 2015.

Steuart, James (1767), *An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy: Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations, in Which Are Particularly Considered Population, Agriculture, Trade, Industry, Money, Coin, Interest, Circulation, Banks, Exchange, Public Credit, and Taxes*, London: A. Millar and T. Cadell, reprinted as e-book.

hagiografieën over Adam Smith, hem zelfs – en dat was dan wel overdreven – als een iconoclast, dat is economische primitieveling.⁷

Wat hij daarover schreef had hij in werkelijkheid “ontleend” van de echte grondlegger van de economie als wetenschap, van de Franse arts en fysiocraat **François Quesnay** (1694-1774) die later lijfarts zou worden van Madame de Pompadour en van Lodewijk XV, maar die met zijn *Tableau Économique* van 1759⁷ zijn tijd minstens twee volle eeuwen vooruit was. Quesnay getuigde als eerste na William Petty (zie verder) van helder macro-economisch inzicht: hij beseftte dat de grootste macro-economische grootheid niet is wat wij nu het bruto nationaal product noemen (dat is de som van alle toegevoegde waarde), maar wel wat wij nu de turn-over (de nationale output) noemen, dat is alles wat in een land wordt geproduceerd, inclusief alles wat bedrijven onderling aan mekaar leveren (wat ze aan mekaar leveren wordt in het BNP buiten beschouwing gelaten, daar wordt enkel gekeken naar wat ze aan gezinnen, overheid en buitenland verkopen). Het heeft inderdaad nog haast twee volle eeuwen geduurd alvorens een naar Amerika uitgeweken Russisch econoom, Wassily W. Leontjef, de basisgedachte van Quesnay kon samenballen in wat we nu input-outputtabellen noemen, en waarbij duidelijk blijkt hoe het nationaal product ontstaat. Quesnay was dan ook de eerste die impliciet aanvoelde dat **economische crises** mogelijk waren wanneer er meer werd geproduceerd dan de totale vraag van de natie. Adam Smith van zijn kant had gewoon geen benul van mogelijke economische crises en lulde maar wat uit zijn nek als hij stelde dat een *onzichtbare hand* (zijn fameuze **invisible hand**) er altijd wel voor zou zorgen dat vraag en aanbod aan elkaar gelijk moesten worden. In het denken van Smith is overproductie – oorzaak van alle economische crises – een onmogelijkheid. Waarom dit zo was kon Smith eigenlijk zelf niet verklaren.

De Engelsman **William Petty** (1623-1687), kind uit een eenvoudige arme familie, was de grote voorloper van Quesnay. Ten tijde van de *lord protector* Oliver Cromwell, die koning Karel I had laten terechtstellen om een kortstondige dictatuur (1653-1658) te vestigen over Engeland, Schotland en Ierland, mocht hij het kadaster van Ierland besturen en hield hij er een fortuin aan over nadat hij door Cromwell beloond werd met 9000 pond en 30.000 *acres* grond in het zuidwesten van Ierland. Het belette hem niet om na de Restauratie lid te worden van de *Royal Society* ten tijde van het koningschap van Karel II en Jacobus II. Ooit begonnen als arts ging hij zich steeds meer interesseren aan de armoedige situatie in het economisch achtergestelde Ierland. Daarbij ontwikkelt hij een compleet statistisch begrippenarsenaal waarbij hij een aantal puur economische monografieën gaat schrijven.⁸ Hij is de eerste die leert denken in zuiver macro-economische termen. Zo lanceert hij de begrippen nationaal inkomen en nationaal product en wordt daarmee de verre voorloper van de econometrie. Gekant tegen het mercantilisme stelt hij dat arbeid bron van welvaart is en niet goud of zilver. Van Petty zou Adam Smith, trouwens zonder de herkomst te vermelden, zijn arbeidswaardetheorie overnemen, een theorie die stelde dat de waarde van waren bepaald wordt door de tijd die er aan werd gewerkt. Voorts was Petty de eerste die het had over de kredietmultiplicator die bankiers toeliet veel meer krediet te verlenen dan het geld dat ze in kas hadden. De economische theorie van Petty leerde Smith in feite kennen via Quesnay.

Quesnay ontmoette Smith toen hij op vraag van een belangrijke Engelse aristocraat en staatsman, de oudste zoon van diens echtgenote, weduwe van een Engelse hertog, als tutor begeleidde en met hem – zoals toen gebruikelijk was in adellijke kringen – Europa doorreisde, een reis die meer dan anderhalf jaar duurde en die pas afgebroken werd toen de jongere broer van zijn beschermeling in Parijs werd vermoord. Het was Quesnay die Smith overtuigde van de noodzaak aan vrijhandel en hem liet inzien dat de mercantilistische stellingen van diens tijdgenoot **Sir James Steuart** (1713-1780) onmogelijk konden kloppen: de rijkdom van een land had volgens Quesnay, zoals Petty eerder al stelde, niets te maken met de hoeveelheid edele metalen die het door internationale handel kon vergaren, wel met de rijkdom van de bodem die men bewerkte. Dat mercantilisme was iets wat Jean-Baptiste Colbert (1619-1683) ten tijde van de Zonnekoning altijd had volgehouden. Arbeid evenwel was de bron van alle welvaart, niet goud of zilver. Smith vond het nogal raar dat Quesnay, zoon van een arme familie

⁷ Anderson, Gary M. and Robert T. Tollison (1984), “Sir James Steuart as the Apotheosis of Mercantilism and his Relation to Adam Smith”, *Southern Economic Journal*, 51, N°2, pp. 456-469, October.

Schumpeter, Joseph (1954), *History of Economic Analysis*, New York, NY: Oxford University Press, pp. 181-194 liet van het werk van Adam Smith geen spaander meer heel.

⁸ Petty, William (1662), *A Treatise of Taxes and Contributions*, in: Liberty Fund, Inc. (ed) (2010), *The Economic Writings of William Petty*, e-book, pp. 51-117, URL: http://lf-oll.s3.amazonaws.com/titles/1677/Petty_0605-01_EBk_v6.0.pdf. Er bestaat sinds 1979 zelfs een facsimile van de originele tekst, uitgegeven door Hamish Riley-Smith en te koop tegen ... £ 3.950.

met elf broers en zussen, zo vurig de land- en mijnbouw verdedigde, maar nam dit graag van hem over omdat een aantal illustere voorgangers van Smith dit veel eerder ook hadden gedaan. Onder hen de Iers-Franse bankier **Richard Cantillon** (1689-1734)⁹ die een grote rijkdom had verworven door speculatie in het spoor van de Schotse bankier John Law, maar die finaal een resem schuldeisers achterliet – schuldeisers die hem in 1734, zo wordt algemeen gedacht, zouden vermoorden toen ze zijn huis in Londen in brand staken. Eigenlijk was Cantillon samen met de door hem bewonderde William Petty de eerste om een boek te schrijven dat geheel aan de economie was gewijd. In zijn *Essai* van 1755 had hij het al over de omloopsnelheid van het geld en over *zeepbellen* die de financiële economie van een land ondermijnden. Dat laatste had Cantillon aan den lijve ondervonden toen zijn speculatieve beleggingen in de *Mississippi Company* van bankier John Law, faliekant afliepen.

John Law (1671-1729) was de zoon van een rijke Schotse goudsmid die in 1694 zijn liefdesrivaal in een duel, waarin die zich niet verdedigde, koelbloedig neerstak. Hij werd hiervoor wegens moord ter dood veroordeeld maar kon, gefortuneerd als hij was, uit de gevangenis ontsnappen om te vluchten naar de Nederlandse Republiek, waar Amsterdam op het eind van de *gouden eeuw* het financiële centrum van Europa was geworden. Geïnspireerd door de Nederlandse kooplui die betalingen deden met wisselbrieven in plaats van met geld, bepleitte hij het invoeren van papiergeld gedekt door goud als internationaal betaalmiddel. Op die manier werd hij de eerste monetaire econoom uit de geschiedenis. Hierover publiceerde hij een gemakkelijk leesbaar boek dat in kringen van kooplui gretig werd gelezen.¹⁰ Het boek was een heftige reactie tegen het mercantilisme. Uiteindelijk slaagde hij er in zijn idee in Frankrijk verkocht te krijgen. Dat land zat door een reeks oorlogen ten tijde van Lodewijk XIV zo diep in de schulden dat het niet langer genoeg munten in omloop kon brengen. Daarom stemde de regent, Filips van Orléans, die het land regeerde in afwachting van de meerderjarigheid van Lodewijk XV, dat Law op eigen risico papiergeld mocht uitgeven. Om dit te kunnen doen zonder tegenwerking van de banken moest er volgens Law wel een centrale bank komen. Die kwam er in 1718 en aanvaardde het papiergeld als wettig betaalmiddel. Dit alles ging niet zonder moeilijkheden omdat speculatie alles in de war stuurde. Uiteindelijk kon de staatsbank in 1720 enkel gered worden ten koste van zware verliezen in Laws *Mississippi Company*.

Toen Adam Smith in 1776 in zijn *Wealth of Nations* als overtuigd liberaal heftig tekeer ging tegen het mercantilisme deed dat lachwekkend aan, omdat de strijd tegen die tijd al gestreden was en er vrijwel geen verdedigers van het mercantilisme meer waren. Ook Smiths verdediging van het liberalisme was niet bijster origineel. Hij nam het vooral over van de Franse baron **Anne-Robert-Jacques Turgot** (1727-1781) die onder Lodewijk XVI controleur van Financiën was, en wiens *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* Smith bij ogenblikken vrijwel letterlijk overnam.¹¹ Waar Turgot klaar inzag dat het mercantilisme tot financiële crises in Frankrijk moest leiden, tovert Smith die crises weer weg met zijn *invisible hand*.

Het belang van Adam Smith als vader van de economische wetenschap blijft overroepen. Zijn *Wealth of Nations* is helemaal geen origineel boek maar veeleer een samenvatting van wat zijn voorgangers over economische onderwerpen veel eerder schreven. Dat hij de waardetheorie van Cantillon stilzwijgend overnam, zonder bronvermelding, siert hem in elk geval niet. De titel van "vader van de economische wetenschap" blijft een verkeerde voorstelling. De echte vaders van de economie zijn **William Petty**, **Richard Cantillon** en vooral **François Quesnay**. Wat daarbij van belang is zijn twee vaststellingen.

Primo ontstond economie als zelfstandige wetenschap overduidelijk als **politieke economie** wat inhield dat er wel vanaf het begin onenigheid tussen economen moest ontstaan omdat politiek altijd al gepaard ging met een resem tegenstellingen. Maar net dit maakt economie zo boeiend. Als de ene econoom p zegt en de andere $\neg p$ (dus: niet- p), waarbij p staat voor een bewering (een propositie), dan moet de lezer wel een standpunt innemen en dwingt dit hem om kritisch te denken. Ook om meer over het onderwerp te lezen. Als François Quesnay zegt dat economische crises niet uit te sluiten zijn en Adam Smith zegt dat de onzichtbare hand

⁹ Cantillon, Richard (1755), *Essai sur la Nature du Commerce en Générale*, translated as *An Essay on Economic Theory*, Auburn, Alabama : Ludwig von Mises Institute, 2010. URL : http://mises.org/sites/default/files/An%20Essay%20on%20Economic%20Theory_2.pdf.

¹⁰ Law, John (1705), *Money and Trade Consider'd with a Proposal for Supplying the Nation with Money*, Farmington Hills, MI: Gale Ecco Print Editions, 2010.

¹¹ Turgot, Anne-Robert-Jacques (1766), *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*, in Turgot, Anne-Robert-Jacques (1970), *Écrits Économiques*, Paris : Calmann-Lévy, pp. 121-188.

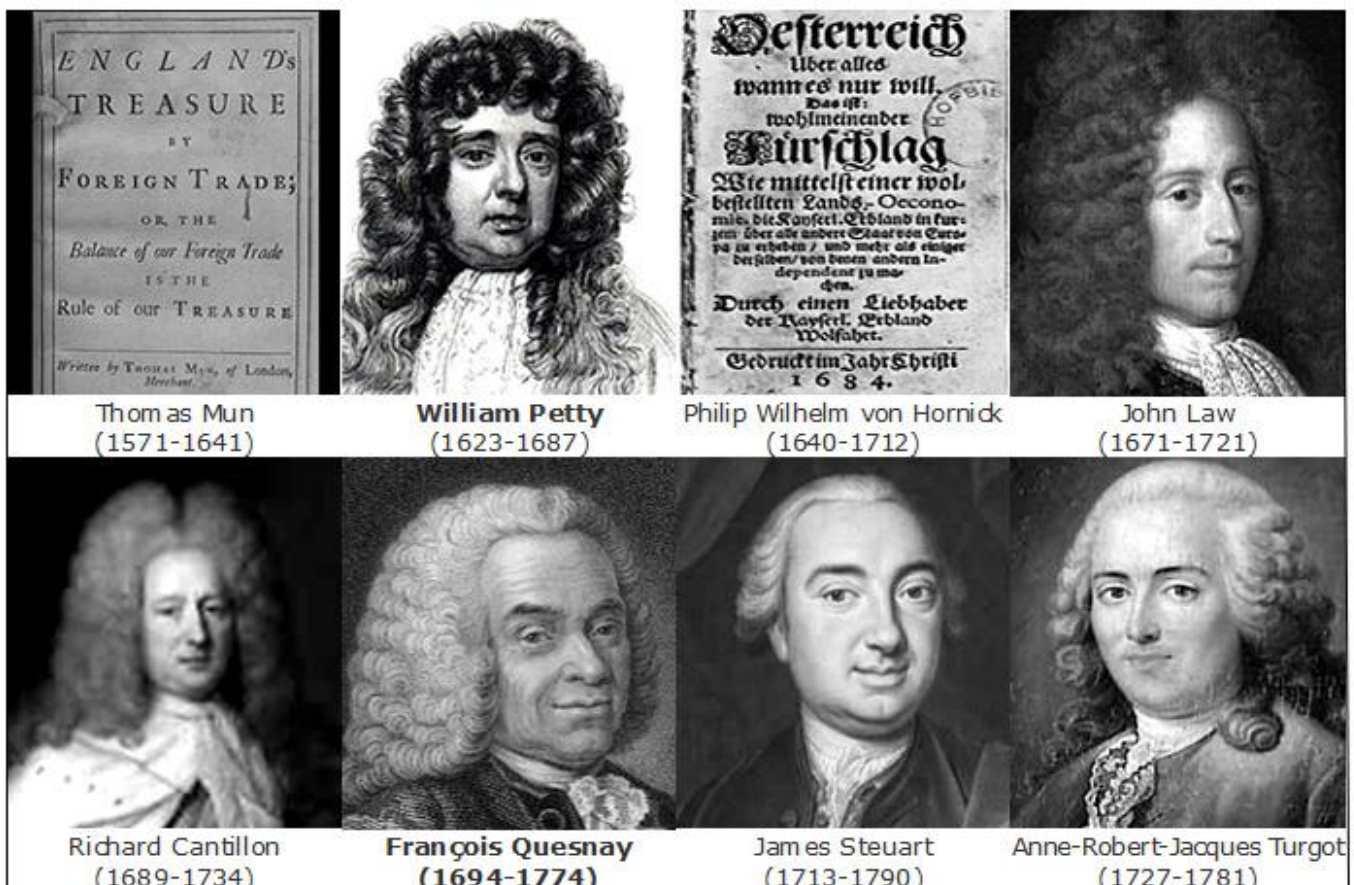
Turgot, Anne-Robert-Jacques (1769), *Valeurs et monnaies*, in: Turgot, Anne-Robert-Jacques (1970), *Écrits Économiques*, Paris: Calmann-Lévy, pp. 231-250.

crises onmogelijk maakt, dan dwingt dit te onderzoeken wie van beiden nu gelijk heeft, des te meer nadat empirische waarneming aantoonde dat de economische geschiedenis bol staat van crises. Tot voor de doorbraak van het kapitalisme waren dat hoofdzakelijk agrarische en financiële crises. Na de doorbraak van het kapitalisme waren dat geregeld terugkerende kortstondige crises (dus *recurrente* conjunctuurcrises) of onregelmatig ontstane langdurige crises (dus *persistente* crises).

Secundo draaiden de vroegste economische geschriften vrijwel steeds rond de vraag hoe **rijkdom** verworven kon worden. Daarbij had men het niet over de rijkdom van particulieren, vrijwel steeds om de rijkdom van landen. De vroegste economie was dus macro-economisch van aard. Micro-economie zou pas later ontstaan (met de Fransman Augustin Cournot als grondlegger).

Mij werd ettelijke keren gevraagd, zowel door geschoolde economen als door leken, wie nu eigenlijk de "grote economen" zijn. Een antwoord op die vraag is steeds subjectief en zal verband houden met het aantal economen die iemand heeft bestudeerd. Ik moet dus het antwoord op die vraag schuldig blijven. Het enige wat ik kan doen is aangeven welke economen mijn economisch denken hebben gevormd. Uiteindelijk zijn dat er minstens 120 geworden. Van hen zijn er 8 die eerder geboren zijn dan Adam Smith en die ik hieronder in een soort fotostrip weergeef. In deel II volgen er, gerangschikt naar geboorte, nog 112. Die komen aan het slot van elk van de zeven hoofdstukken. Van diegenen die mij het meest gevormd hebben heb ik en de naam plus de geboortedatum en eventuele sterfdatum in **bold face** afgedrukt. Van de anderen die grote invloed op mij hadden staat enkel de naam in **vet** lettertype. Dat er zo weinig vrouwen tussen zitten zal allicht aan mij liggen. En ja ik had er Beatrice Webb (1858-1943) van de Fabian Society kunnen tussen zetten of de transgender Deirdre McCloskey (°1942) van de Chicago School, maar eigenlijk hebben die mijn economisch denken nauwelijks gevormd. Utopisten als Claude Henri Saint Simon (1760-1825), Armand Bazard (1791-1832), Barthélemy Prosper Enfantin (1796-1864), of Pierre Joseph Proudhon (1809-1865) hebben mij op jonge leeftijd wel kunnen bekoren, maar horen wel niet thuis in de rij. Elk van ze was meer dromer dan wetenschapper al heeft Saint Simon wel een belangrijke historische rol gespeeld in een breuk in het economisch denken (zie verder).

DE EERSTE VOORAANSTAANDE ECONOMEN (0)

Hoofdstuk 2: Op weg naar een breuk in het economisch denken

De economie van de klassieken (1776-1871)

De Schotten mogen dan wel denken dat zij met Adam Smith, James Steuart en John Law de "uitvinders" van de economie als wetenschap waren, maar in werkelijkheid waren het vooral de Fransen die de nieuwe wetenschap een formidabele duw in de rug gaven. Wel kregen die Fransen met de Revolutie en met de daaropvolgende Terreur onder Maximilien Robespierre (1758-1794) last om, meer dan twee eeuwen vóór IS(IS), er het hoofd bij te houden. In het postrevolutionaire Frankrijk rolden er aanzienlijk meer koppen dan in het zelfverklaarde kalifaat van de godsdienstwaanzinnige Abu Bakr al-Baghdadi. Trouwens was Robespierre zeer consequent in wat hij deed, aangezien hij zichzelf regelrecht onder de guillotine praatte, waar van al-Baghdadi niet meteen moet worden verwacht dat hij zijn eigen kop zal afsnijden. Politieke economie bedrijven was in het Frankrijk van de nieuwe bourgeoisie geen sinecure, plots een heel gevaarlijk spel.

Wie er wel als een geoefende slimme jongen het hoofd wist bij te houden is **Jean Baptiste Say** (1767-1832). Tijdens de Franse Revolutie is hij, vader van negen kinderen, hartstochtelijk republikein en antiklerikaal hugenoot, vooral schrijver van twee boulevardstukken en een komische opera. Tijdens de Terreur werkt hij eerst nog voor een verzekeringsmaatschappij om daarna hoofdredacteur van een eigen ongevaarlijk tijdschrift met encyclopedische ambities te worden. Onder het Empire van Napoleon Bonaparte ontpopt hij zich als een liberaal econoom met grote bewondering voor Adam Smith. Ook wordt hij benoemd aan het hoofd van de financiële sectie van het 100-koppig Tribunaat. In 1803 publiceert hij zijn fameuze *Traité* waarin hij opkomt voor de vrijhandel en tegen het protectionisme.¹² Dat zint de keizer niet. Die wil dat hij het herschrijft en vertrekt van een oorlogseconomie waarbij hij het protectionisme verdedigt. Als Say weigert wordt hij ontslagen uit het Tribunaat en wordt het boek verboden. Ook wordt hem het recht ontzegd nog langer redacteur te zijn. Dus begint hij in de oude abdij van Auchy een spinnerij die na enige tijd 400 mensen tewerk stelt, vooral vrouwen en kinderen. Daarbij geeft hij blijk van enige sociale bewogenheid als hij beslist de weeklonen niet op zaterdag maar op maandag uit te betalen, kwestie dat het niet wordt vergooid aan het zondagse cabaret of aan de drank voor de echtgenoot. Tijdens de Restauratie, na de troonafstand van Napoleon, kan hij in 1814 eindelijk een herziene uitgave van zijn *Traité* publiceren, daarnaast nog een trits van andere werken¹³ over de "staathuishoudkunde", een voor die tijd ander woord voor de economie. Hij, autodidact, schopt het in 1819 zelfs tot professor in de industriële economie aan het *Conservatoire National des Arts et Metiers*. In 1830, twee jaar voor zijn overlijden, wordt hij als gerespecteerd econoom met internationale faam, zelfs benoemd tot de leerstoel van politieke economie aan het *Collège de France*.

Als econoom heeft Say het economisch denken meer dan een eeuw de compleet verkeerde richting uit gestuurd. Zijn basisstelling was de *wet van de afzetwegen* (*la loi des débouchés*), later benoemd tot de **wet van Say**.¹⁴ Daarin stelt hij dat de productie zijn eigen afzet creëert zodat overproductie onmogelijk moest zijn. Say ontkent dus met klem dat economische crises onder het kapitalistisch systeem mogelijk zijn aangezien economisch evenwicht er algemene regel is: volgens hem zal de consumptie altijd groot genoeg zijn om de productie afgezet te krijgen. Hooguit zijn heel kortstondige verstoringen van het evenwicht mogelijk, maar meer dan een tijdelijk verschijnsel is dat niet. Langdurige crises van persisterende overproductie zijn voor Say en zijn aanhangers een absolute

¹² Sav, Jean Baptiste (1803a), *Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses*, Boston : Adamant Media Corporation, 2001.

Sav, Jean Baptiste (1817), *Traité d'économie politique ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses*, 4ième édition, Paris : Deterville, 1819.

¹³ Say, Jean Baptiste (1815), *Catéchisme d'Économie Politique ou Instruction Familiale Qui montre de quelle façon les richesses sont produites, distribuées et consommées dans la Société, Troisième édition revue par l'Auteur et enrichie de nouveaux développemens*, Paris : Aimé-André Libraire, gebruikte editie Bibliothèque Universitaire et Cantonale de Lausanne, 1961, URL : <https://books.google.be/books?id=N8TAAAAQAAJ&pg=PR5&dq=say+cat%C3%A9chisme+d%27%C3%A9conomie+politique&hl=nl&sa=X&ei=k48NVZrqEsWtUdPUgLP&ved=0CCEQ6AEWAA#v=onepage&q=say%20cat%C3%A9chisme%20d'%C3%A9conomie%20politique&f=false>.

Sav, Jean Baptiste (1829/1830), *Cours Complet d'Économie Politique Pratique, Ouvrage destinée à mettre sous les yeux des hommes d'État, des propriétaires fonciers et des capitalistes, des savans, des agriculteurs, des négocians, et en générale de tous les citoyens; L'Économie des Sociétés*, Paris : Chez Rapilly Libraire, 6 volumes, 1830, gebruikte editie Aimé-André Libraire, 1834.

¹⁴ Say, Jean Baptiste (1803a), *op.cit.*, livre I, chapitre XV: « c'est la production qui ouvre des débouchés aux produits » ; « l'achat d'un produit ne peut être fait qu'avec la valeur d'un autre » ; « un produit terminé offre, dès cet instant, un débouché à d'autres produits pour tout le montant de sa valeur », later, door zijn volgelingen kernachtig samengebond in « *tout offre crée sa propre demande.* »

onmogelijkheid. Als in 1873 de beurspaniek overslaat van Wenen naar Parijs en naar New York, en het kapitalisme versukelt in zijn eerste langdurige crisis – de *Long Depression* die in Amerika zes jaar zou blijven duren, in Engeland zelfs meer dan twintig jaar, zien de volgelingen van Say daar nog steeds geen reden in om zijn theorieën in twijfel te trekken. Het zal nog duren tot 1933 en 1936, tot midden de *Great Depression*, alvorens een Pool en een Brit de wet van Say een eersterangs begrafenis geven. Het begon anders wel tijd te worden, denk ik dan. Zijn belangrijkste vernieuwing in het economisch denken was allicht dat hij de waarde van goederen en diensten niet langer benaderde via het werk dat aan hun productie werd besteed, wel volgens het nut dat ze voor de koper opleverde, waardoor vanaf 1871 een nieuwe prijstheorie zal ontstaan.

Ondertussen werd het werk van Adam Smith over het Kanaal naarstig voortgezet door zijn Schotse landgenoten: vader James Mill (1773-1836) en later zoon **John Stuart Mill** (1806-1873), die allebei vertrekken van het utilitarisme van de moraalfilosoof Jeremy Bentham (1748-1832) van wie zowel de vader als de zoon secretaris werden. Volgens het utilitarisme wordt het leven van de mens beheerst door twee natuurlijke gegevens, pijn en genot. Bij de beoordeling van daden moet men vertrekken van het nuttigheidsbeginsel waarbij alles wat de pijn versterkt moet afgekeurd worden, alles wat het genot versterkt moet aangemoedigd worden.¹⁵ Bentham was een radicaal filosoof die opkwam voor mensen- en dierenrechten, die gelijke rechten voor vrouwen predikte, afschaffing van de slavernij, recht op echtscheiding, verbod van tuchting van kinderen. Van hem zal Stuart-Mill, die tot zijn 45 jaar heeft gewacht om met een gescheiden vrouw te huwen, de verdediging van de vrouwenrechten overnemen. Hij schrijft in 1848 het eerste handboek van economie¹⁶ dat tot 1919 als standaardwerk zal gedoceerd worden aan de universiteit van Oxford. Net als zijn leermeester Bentham veroordeelde hij de jakobijnse Terreur in Frankrijk. Daar hadden de girondijnen Bentham uitgeroepen tot ereburger van Frankrijk.

In Engeland deed men niet mee aan de koppensnellerij *à la mode des français*. Daar had men al veel langer een Parlement en een grondwet. Met de *lord protector* hadden ze het in Engeland wel gehad met onthoofdingen. Over het Kanaal werd koning Karel I al in 1649 op bevel van Cromwell onthoofd, bijna anderhalve eeuw voor de Fransen in 1793 hetzelfde deden met hun Lodewijk XVI en met zijn Oostenrijkse madame (die niet voor niets *Madame Déficit* werd genoemd). De Engelsen hielden het dus een stuk beknopter dan de Fransen. In 1661, drie jaar na zijn dood, werd het lijk van Cromwell uit *Westminster Abbey* opgegraven en op 30 januari, exact twaalf jaar nadat hij koning Karel I liet onthoofden, postuum terechtgesteld. Zijn stoffelijk overschot werd in ketens opgehangen, het hoofd werd afgehakt, daarna op een staak gespietst en nog een kwart eeuw tentoongesteld in de nabijheid van *Westminster Hall*. De overschot werd in een put gedempt.

Nog in Engeland komt er met **Thomas Malthus** (1766-1834) een eerste barst in het ongebreidelde optimisme dat Adam Smith verspreidde. Als zesde telg van een welstellende familie met acht kinderen wordt Malthus een Anglicaanse predikant die blijkbaar geen vertrouwen heeft in de enorme boost die de productie meemaakt na de Eerste Industriële Omwenteling. Hij stelt dat de voedselproductie niet in dezelfde mate toeneemt als de industriële productie omdat de agrarische sector opvallend trager groeit dan de industriële. Bewijzen daarvoor kan hij echter niet leveren. Hij stelt dat de voedselproductie slechts lineair toeneemt terwijl de bevolking exponentieel toeneemt¹⁷ zodat de stelling van Smith van een evenwichtige groei volgens hem onmogelijk waar kan zijn. Dat pessimisme wordt vooral gevoed door de verpletterende armoede van de arbeidersklasse in Engeland, ook door de opeenvolgende misoogsten tussen 1794 en 1800. Terwijl armoede overheerst hebben de collega's economen van Malthus het in het spoor van Adam Smith steeds weer over rijkdom van staten. Zo ook Jean Baptiste Say waarmee Malthus geregeld correspondeerde.¹⁸ Hij voorspelt een toenemende verarming van het volk dat in de nieuwe fabrieken werkt en verwerpt de wet van Say omdat niets garandeert dat de geproduceerde hoeveelheid ook de verkochte hoeveelheid zal zijn. Hij legt de klemtoon op de moordende concurrentie tussen fabrikanten onderling die hen ertoe dwingt de kosten zo laag mogelijk te houden, dus ook de lonen, zodat er niet genoeg geld kan zijn om te allen tijde de

¹⁵ Bentham, Jeremy (1789); *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Mineola, NY: Dover Publications, 2007.

¹⁶ Mill, John Stuart (1848), *Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*, ed. William James Ashley, London: Longmans, Green and Co., 1909. 7th edition.

¹⁷ Malthus, Thomas (1798), *An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers* London, printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard, Clark, NJ: The Lawbook Exchange, Ltd., 2007.

Malthus, Thomas (1820/1836), *Principles of Political Economy: the second edition (1836) with variant readings from the first edition (1820)*, in Malthus, Thomas (1986), *The Works of Thomas Robert Malthus*, London: Pickering, Vol. 6 and 7.

¹⁸ Say, Jean Baptiste (1821), *Letters to Malthus on Several Subjects of Political Economy and on the Cause Stagnation of Commerce*, London: Sherwood, Neely and Jones, Used facsimile: Auburn, Alabama, The Ludwig von Mises Institute, 2008.

verhoogde productie af te zetten. Hij is de eerste om de kapitalistische productiewijze te associëren met onvermijdelijke economische crises.

Hoewel het werk van Malthus op veel onbegrip stootte en voorwerp van een resem van kritieken was, is hij van wezenlijke invloed geweest op het economisch denken van de meest vernieuwende econoom van het eerste kwart van de 19de eeuw, van **David Ricardo** (1772-1823). Die werd net als zijn vader effectenhandelaar en was een overtuigd liberaal. Van Joodse afkomst huwde hij een vrouw die *Quaker* was en verloochende hij daardoor volgens zijn ouders zijn afkomst. Noch zijn vader, noch zijn moeder hebben na zijn huwelijk nog één woord met hem willen spreken. Zelf verzamelde hij een aanzienlijk fortuin als financier en speculant ter beurze. Zijn *Principles of Political Economy* van 1817 wordt de nieuwe Bijbel van het economisch denken.¹⁹ Daarin keert hij zich tegen het protectionisme als hij een nieuw argument voor de vrijhandel ontwikkelt. Zelfs een natie minder efficiënt is in de productie van al zijn goederen heeft het er belang bij handel te drijven met een productiever land; ook heeft dat productiever land er belang bij minder efficiënt geproduceerde goederen uit het eerste land in te voeren (*theorie van de comparatieve kosten*). Voorts voorspelt hij dat de landrente zal stijgen als de bevolking stijgt. De meeste invloed op latere generaties van economen, vooral op Piero Sraffa (1898-1983) en Joan Robinson (1903-1983), zal hij uitoefenen met zijn arbeidswaardetheorie, al slaagt hij er niet in de herkomst van de winst op overtuigende manier te verklaren.²⁰ Hij komt niet verder dan te stellen dat de winst het verschil is tussen de ruilwaarde van een goed en zijn natuurlijke prijs. Winst is dus altijd een *surplus*. Alles wat geproduceerd wordt of gereproduceerd heeft een ruilwaarde. Normaal is de prijs van een geproduceerd in overeenstemming met zijn waarde. Dit is volgens Ricardo echter niet het geval met de prijs van de arbeid die het loon is. Al vanaf zijn vroegste correspondentie met Thomas Malthus stelt Ricardo dat inderdaad de prijs van de arbeid het levensminimum is, op lange termijn zijn *natuurlijke prijs* terwijl de waarde van de arbeid groter is. Het verschil tussen de waarde van de arbeid en de natuurlijke prijs is een surplus, een meerwaarde die samenvalt met de winst. De prijs van de arbeid wordt hoofdzakelijk bepaald door die van de voedingswaren die de arbeider nodig heeft om in leven te blijven.²¹

Overloopt men alle vooraanstaande economen vanaf Thomas Mun over François Quesnay en Adam Smith, tot Jean-Baptiste Say en David Ricardo, dan valt op (1) dat het allemaal liberalen waren, (2) dat geen van hen het nieuwe kapitalistische systeem in vraag stelde en (3) dat op Thomas Malthus na de armoede van de werkers als een natuurlijk gegeven aanvaard werd. Een nieuwe generatie van economen, eerst nog sociale utopisten, later socialisten en ten slotte communisten zal echter een **breuk in de (politieke) economie** veroorzaken – breuk die tot op vandaag is blijven bestaan en die is uitgekristalliseerd tot wat we nu de tegenstelling noemen tussen de **burgerlijke economie** en de **kritische economie**, twee strekkingen die elk een eigen begrippenarsenaal ontwikkelden en waarbij de burgerlijke economen het bestaande economische stelsel (het kapitalisme) als een datum of een fatum aanvaardden en hun tegenstanders dat stelsel in vraag stellen en kijken naar middelen om het al dan niet met geweld omver te werpen en door een ander economisch stelsel te vervangen. Het zou fout zijn te denken dat die breuk begon met Karl Marx, die breuk ontstond al veel eerder, met de opkomst van het positivisme en van wat men later het **utopisch socialisme** is gaan noemen.

¹⁹ Ricardo, David (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*, in: Sraffa, Piero (ed) (2005), *The Works and Correspondence of David Ricardo*, with the Collaboration of M.H. Dobb: Indianapolis: Liberty Fund, vol. 1.

²⁰ Ricardo, David (1823), *Letters of David Ricardo to Thomas Malthus, 1810-1823*, London: Clarendon Press, 1887.

²¹ Ricardo, David (1815), *Essay on Profits. An Essay on the Influence of a low Price of Corn on the Profits of Stock; shewing the Inexpediency of Restrictions on Importation: With Remarks on Mr. Malthus' Two Last Publications: 'An Inquiry into the Nature and Progress of Rent' and 'The Grounds of an Opinion on the Policy of restricting the Importation of Foreign Corn'*, London: Printed for John Murray. URL: <http://socserv.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/ricardo/profits.txt>.

Herck, Mischa van— (2001), "Waren & Meerwaarde", *Vonk*, 28 december, URL: <http://www.vonk.org/Economie/waren-a-meerwaarde.html>. "David Ricardo gaat de waardeleer (van Adam Smith – *ipvr*) verder uitwerken in zijn 'On the Principles of Political Economy and Taxation'. Ricardo maakt hierin van bij aanvang duidelijk dat zijn waardeleer louter betrekking heeft op geproduceerde (waarmee hij bedoelt reproduceerbare) goederen. Klaarder en consequenter dan Smith toont hij aan dat de verhouding tussen de natuurlijke prijzen van respectievelijke goederen overeenstemt met de verhouding van de ruilwaarden. En die ruilwaarden worden bepaald door de erin vervatte hoeveelheid noodzakelijke arbeid. Deze laatste bestaat uit de directe arbeid toegevoegd tijdens de periode onder beschouwing en de indirecte arbeid vervat in de opgebruikte productiemiddelen. Winsten en grondrenten kunnen slechts worden verklaard als bestanddelen van een economisch surplus ontstaan door deductie van de waarde gecreëerd door de arbeiders. Ricardo drukt alle prijzen uit in een goudgoed, dat zelf geproduceerd wordt en dat fungeert als waardemeter. Hij toont aan dat binnen de logica van de arbeidswaardeleer veranderingen van de lonen (in goud) geenszins de natuurlijke prijzen (in goud) zullen wijzigen, in tegenstelling tot wat een waarde verklaring op basis van de kostbestanddelen zou suggereren. Alleen de inkomensverdeling tussen winsten en lonen zal hierdoor veranderen. Het is duidelijk dat slechts in het geval dat de winsten gelijk aan nul zijn de ruilwaarden overeenstemmen met de natuurlijke prijzen. Een toename van het winstaandeel doet de natuurlijke prijzen meer en meer afwijken van de arbeidswaarden."

Het Utopisch Socialisme (1810-1848)

De vader van dat utopisch socialisme was **(Claude) Henri (de) Saint Simon** (1760-1825), graaf en telg van een gefortuneerde adellijke familie. Hij was een vurig tegenstander van het *Ancien Régime* en een overtuigd republikein die afstand deed van zijn adellijke titel. Na de Franse Revolutie verdiende hij een fortuin door te speculeren op de koop en verkoop van de door het *Comité du Salut Publique* verbeurd verklaarde kerkelijke goederen. Zijn medevenoot zou hem daarna trouwens een oor aannaaien zodat hij de laatste 15 jaar van zijn leven in bittere armoede sleet. Dat helpt verklaren waarom de meeste van zijn werken niet in hun geheel verschenen, maar in deeltjes, als een soort feuilleton, omdat hij het geld niet had om ze in boekvorm uit te geven. Het heeft nog geduurd tot 2012 alvorens zijn verzameld werk in vier delen, over 3504 bladzijden, uitgegeven werd door *Presses Universitaires de France*, daaronder zelfs een werk, *Le Politique* dat nooit eerder integraal werd gepubliceerd. Saint Simon was gefascineerd door de Industriële Revolutie die volgens hem een geheel nieuwe maatschappij mogelijk zou maken. De nieuwe 19de eeuw kondigde zich aan als de eeuw van de Grote Verandering, een eeuw die een einde moest brengen aan alles wat conservatief was, een eeuw die het begin zou worden van de niet te stuiten vooruitgang. Voor die vooruitgang zouden wetenschappers en arbeiders zorgen. Die eeuw was amper één jaar oud toen Saint Simon in het huwelijk trad met een dertien jaar jongere barones, zelf schrijfster met een eigen salon in Parijs. Amper één jaar later werd het huwelijk in onderlinge overeenstemming alweer ontbonden. Adieu salon voor Saint Simon. Spil van die nieuwe samenleving, zo schreef hij in *L'Industrie* (1817)²² zou de productieve klasse worden, die van wetenschappers en loonarbeiders, van fabrikanten en bankiers, van boeren en ambachtslieden. De vroegere heersende klasse van adel, geestelijkheid en militairen zou in de nieuwe maatschappij de niet-productieve klasse worden, gedoemd om te verdwijnen. Typerend voor zijn optimistische en socialistische kijk op de samenleving van morgen – een maatschappij waarin de loonarbeider tot de nieuwe elite behoort – is wat ondertussen bekend is als de *Parabel van Saint Simon* en die te lezen staat in *L'Organisateur* (1819)²³. Die luidt (hier in het Engels voor wie last mocht hebben met het Frans):

*"Let us suppose that France keeps all of the men of genius which it possesses in the sciences, in the fine arts, and in the trades, but has the misfortune to lose on the same day Monsieur, the brother of the king, Monseigneur the Duke d'Anjou, Monseigneur the Duke de Berry, Monseigneur the Duke d'Orléans, Monseigneur the Duke de Bourbon Madame the Duchess d'Anjou Madame the Duchess de Berry, Madame the Duchess d'Orléans, Madame the Duchess Bourbon, and Mademoiselle de Condé. Let us suppose that at the same time [France loses] all the great officers of the crown, all the ministers of state (both those with and those without departments), all the councillors of state, all the maîtres-de-requêtes, all the marshals, all the cardinals, archbishops, bishops, grand vicars and canons, all the prefects and subprefects, all the employers in the ministries, all the judges, and, in addition to these, the ten thousand richest landowners among those who live as nobles. This accident will certainly afflict the French for they are a good people, because they would not be able to look with indifference upon the sudden disappearance of so large a number of their compatriots. But this loss of the thirty thousand individuals reputed to be the most important in the State, would only cause them grief in a purely sentimental sense, for it would not result in any political evil for the State."*²⁴

Hier wordt duidelijk dat Saint Simon beïnvloed werd door zijn veel jongere secretaris, Auguste Comte (1798-1854) met wie hij de nieuwe positivistische inzichten, bijvoorbeeld zijn *Loi des trois états*, deelde. Saint Simon is dan ook geen econoom, wel de voorloper van de latere sociologie. Het is een boeiende dromer die in zijn latere werken van 1821, 1823 en 1825 steeds utopischer wordt, bijvoorbeeld als hij van de wetenschap een soort profane godsdienst wil maken waar Isaac Newton, de ontdekker van de zwaartekracht, de nieuwe god wordt.²⁵

Na zijn dood stichten twee van zijn volgelingen, Armand Bazard (1791-1832) en Barthélemy Prosper Enfantin (1796-1864),²⁶ in Parijs – eerst nog op enge kamers in de rue Taranne, later in de grotere hallen aan de boulevard des Italiens, en finaal in hun "staat" in Menilmontant, het ouderlijk domein

²² Saint Simon, Henri (1817), *L'Industrie*, in: Saint Simon, Henri (2012), *Œuvres Complètes*, Paris : Presses Universitaires de France, Vol. II.

²³ Saint Simon, Henri (1819) *L'Organisateur* in: Saint Simon, Henri (2012) *Œuvres Complètes*, Paris : Presses Universitaires de France, Vol. III.

²⁴ Manuel, F.E. (1963), *The New World of Henri Saint-Simon*, Indiana: University of Notre Dame Press, p. 211.

²⁵ Saint Simon, Henri (1821), *Du Système Industriel*, in: Saint Simon, Henri (2012), *Œuvres Complètes*, Paris : Presses Universitaires de France, Vol. III ; Saint Simon, Henri (1823), *Catéchisme des Industriels*, in: Saint Simon, Henri (2012), *Œuvres Complètes*, Paris : Presses Universitaires de France, Vol. III ; Saint Simon, Henri (1825), *Nouveau Christianisme*, in: Saint Simon, Henri (2012), *Œuvres Complètes*, Paris : Presses Universitaires de France, Vol. IV.

²⁶ Enfantin, Barthélemy Prosper (1832), *Économie Politique et Politique, Extraits du Globe*, New York, NY : Lenox Hill (Burt Franklin), reprint of 2nd edition, 1970.

Bazard, Saint-Armand (1831), *Doctrine de Saint-Simon: exposition : première année, 1829*, L. Hauman et Cie., 1831, Bruxelles : Louis Hauman & Compagnie.

van de ouders van *Enfantin* – een commune met 40 man die overal het *Saint Simonisme* prediken. Het zal uitmonden in een sekte die de tirannie van het huwelijk zal vervangen door de vrije liefde, voor Bazard een reden om ermee te breken. Andere notoire pogingen om communes gestoeld op ideeën verwant aan het utopisch socialisme te stichten werden eerder al ondernomen door de Britse textielabrikant Robert Owen (1771-1858)²⁷ met *New Harmony* in de jaren 1820 in Indiana en met Charles Fourier (1772-1837)²⁸ in Frankrijk. Na diens dood werden meerdere socialistische communes naar zijn idee opgericht, vooral in de Verenigde Staten, maar het best gekend blijft *Familistère* dat in 1859 postuum werd opgericht te Guise, Frankrijk. Onderling kwamen de utopische socialisten, die voorstanders waren van coöperatieven en van renteloze leningen, van geen kanten overeen. Zo noemde Fourier andere utopische socialisten als Owen en Saint Simon gewoonweg charlatans.²⁹

Heel wat minder utopisch, wel wetenschappelijk gefundeerd, maar duidelijk links van de burgerlijke economie van wat nu de **klassieken** werd genoemd, waren de economische inzichten van de Zwitser **Jean Simonde de Sismondi** (1773-1842) die zich verzette tegen het liberalisme van zijn (burgerlijke) voorgangers, die met klem de wet van Say bestreed, en die de eerste was om te gewagen van recurrente economische crises van systemische **overproductie**. In zijn *Nouveaux Principes d'Économie Politique* (1819) komt hij op voor drastische sociale veranderingen. Zo wil hij dat het patronaat instaat voor vergoedingen van de arbeidersklasse bij werkloosheid of ziekte. Hij pleit voor grondige veranderingen, voor een *politieke revolutie*, evenwel zonder geweld.³⁰

De economie van Karl Marx (1848-1883)

De *breuk met de burgerlijke economie*, begonnen bij Saint Simon en Simonde de Sismondi wordt definitief voltrokken met de publicatie van de werken van de Duitse politieke econoom **Karl Marx** (1818-1883). In zijn economische analyse vertrekt hij van de arbeidswaardetheorie³¹ zoals Ricardo die formuleerde. Daarbij constateert hij dat Ricardo zich niet duidelijk raad wist met het surplus, dat hij *meerwaarde* noemt, en dat de basis van de winst moet zijn. In het eerste deel van *Das Kapital* (1867) stelt hij dat de ruilwaarde van waren, geproduceerd met het oog op de verkoop, gelijk is aan de *enkelvoudige arbeidstijd geleverd bij de productie of reproductie van die waar*. Met "enkelvoudig" bedoelt hij dat het aantal arbeidsuren gepresteerd aan de productie of reproductie van een waar steeds moet worden herleid tot de hoeveelheid uren die zou moeten worden gepresteerd door een ongeschoolde en nog onervaren arbeider bij de vervaardiging van die waar, inclusief alle onderdelen. In de kapitalistische productiewijze is arbeid zelf een koopwaar: de arbeidersklasse die wil overleven is verplicht zijn *arbeidskracht* te verkopen aan de eigenaar van de productiemiddelen die de kapitalist is. De waarde van die arbeidskracht is, zoals voor alle waarden, de enkelvoudige arbeidstijd benodigd voor de reproductie van de arbeidskracht. Dat is de waarde van alle waren die de arbeider moet verbruiken om zijn arbeidskracht te kunnen blijven verkopen. Marx constateert dat er een verschil is tussen de hoeveelheid waarde die de arbeidersklasse voor rekening van de kapitalist produceert en de hoeveelheid waarde van zijn verkochte arbeidskracht. Dat verschil is de *meerwaarde*. Bij het verhandelen van de geproduceerde waren op de markt wordt de ruilwaarde van de waar getransformeerd in een *prijs* en de meerwaarde in *winst*. Op dezelfde manier wordt de ruilwaarde van de arbeidskracht op de arbeidsmarkt omgezet in *loon*.³² Daaruit besluit Marx dat onder de kapitalistische productievoorzwaarden een klassenmaatschappij ontstaat van *gelegaliseerde uitbuiting*. Dit heeft niets te maken met de bewering van de anarchistische utopist Pierre-Joseph Proudhon (1809-

²⁷ Owen, Robert (1813), *A New View of Society or, Essays on the Principle of the Formation of the Human Character, and the Application of the Principle to Practice*, London: Dent, Everyman's Library, 1927.

²⁸ Fourier, Charles (1829). *Le nouveau monde industriel et sociétaire ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée par séries passionnées*. Dijon : Les presses du réel. coll. 'L'écart absolu', 2001.

²⁹ Fourier, Charles (1831), *Pièges et charlatanisme des deux sectes Saint-Simon et Owen, qui promettent l'association et le progrès*, Paris, Bossange père, URL facsimile 2008 : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k856025/f1.image>.

³⁰ Sismondi, Jean Sismonde (1819), *Nouveaux Principes d'Économie Politique de la Richesse dans ses Rapports avec la Population*, Paris : Delaunay Libraire, 1827, 2ième édition. URL facsimile 2008 : <https://archive.org/details/nouveauxprincipe01sismuoft>.

³¹ Marx, Karl (1858), *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf)*, Stuttgart: J.H.W. Dietz, 1974, Aufl. 2.

Marx, Karl (1867), *Das Kapital, Kritik der Politischen Ökonomie, Erster Band, Buch I, Der Produktionsprozeß des Kapitals*, Karl Marx/Friedrich Engels – Werke, Berlin, DDR: (Karl) Dietz Verlag, Band 23, 1962, S. 11-802.

³² Marx, Karl (1865), *Lohn, Preis und Profit. Vortrag gehalten im Generalrath der "Internationale" am 26. Juni 1865 von Karl Marx*. Used edition: Karl Marx: *Value, price, and profit. Addressed to working men*. Ed. by Eleanor Marx Aveling Vorwort [Edward Aveling](http://www.marxists.org/archive/marx/works/1865/06/26-international.htm), New York, NY: International Co., Inc. 1969.

1865) dat alle eigendom diefstal zou zijn ("*La propriété c'est le vol*").³³ De arbeider wordt niet bestolen en de kapitalist is geen dief, maar het economisch systeem zelf maakt zo iets mogelijk.

Marx analyseert het kapitalistisch systeem als de positivist van zijn tijd en denkt dat hij de *ijzeren wetten van de geschiedenis* heeft ontdekt.³⁴ Dit *historicisme* leidt hem ertoe te concluderen dat het kapitalisme, dat zich voortsleept van de ene economische crisis na de andere, gedoemd is om in elkaar te storten. Het leidt immers tot een toenemende verpaupering van de arbeidersklasse, tot een tendentiële daling van de winstvoet en tot voortdurende overproductie. In het *Communistisch Manifest* (1848)³⁵ dat hij samen schreef met de Duitse industrieel Friedrich Engels (1820-1895) luidt het dat de arbeidersklasse alleen zijn ketenen te verliezen heeft en dat het de barensweeën van de nieuwe communistische maatschappij kan verkorten door meteen de sociale revolutie met geweld te beginnen. Van haar zoon zou moeder Marx ooit hebben beweerd hoe liever ze gezien had dat hij wat meer kapitaal verzamelde in plaats van *Das Kapital* te schrijven. Hij is inderdaad levenslang financieel onderhouden geweest door Engels, die na de dood van Marx onder meer het tweede en derde deel van *Das Kapital* publiceerde.³⁶

Marx is van alle economen ongetwijfeld de meest invloedrijke geweest. Zijn analyse van de economische crises blijft tot op vandaag een nuttig uitgangspunt om langdurige economische crises te bestuderen. Wel maakte hij twee cruciale fouten. De eerste is dat er helemaal geen ijzeren wetten van de geschiedenis bestaan en dat het kapitalisme niet gedoemd was om in elkaar te storten. Zijn *Zusammenbruchstheorie* en zijn *Verelendungstheorie* waren doodsimpel foute inschattingen, historicistische dwalingen. De tweede fout houdt verband met het micro-economische gedeelte van zijn voor de rest overwegend macro-economische analyse. Zijn arbeidswaardetheorie kan niet anders dan een dwaling zijn geweest. Is het ongetwijfeld juist dat de arbeider of bediende onder de kapitalistische productiewijze gedwongen is zijn arbeidskracht te verkopen om te voorzien in zijn levensonderhoud, dan is het ook evident dat alle productie het gevolg is van de inzet van energie. Zonder inzet van *arbeidskracht*, wordt immers niets geproduceerd. Maar **kracht** is een beginsel uit de fysica, iets wat je nooit meet in tijdseenheden, wel in energiekwanten (joule, kWh, steenkool- of petroleumequivalent, nooit in uren). De juiste formulering is m.i. dat de ruilwaarde van een waar *de efficiënt aangewende enkelvoudige menselijke energie is, uitgedrukt in energiekwanten, die wordt aangewend bij de productie of reproductie van een waar*. Pas je dit beginsel toe op de waarde van de arbeidskracht dan vind je opeens geen meerwaarde meer terug. Want wat anders kan je zeggen dan dat voor de reproductie van x energiekwanten arbeidskracht wegens de wet van behoud van energie opnieuw x energiekwanten nodig zijn (in beide gevallen gaat het immers om *efficiënt* aangewende energie).

Dat impliceert dat Marx zich heeft vergist in de herkomst van de winst, dat ze niet het resultaat is van gelegaliseerde uitbuiting. Hierdoor verliest de nieuwe waardetheorie – concreet de door mij geformuleerde **energiewaardetheorie** – plots zijn politieke aantrekkingskracht. Maar van waar komt de winst dan wel? Is er dan nergens een surplus zoals Ricardo stelde? Een eventueel surplus hangt af van de dominerende marktform. Gaat het om volkomen concurrentie en een waar die vervaardigd wordt door veel aanbieders dan is meerwaardevorming enkel mogelijk voor diegenen die productiever produceren dan de gemiddelde aanbieder, dus diegenen die om hetzelfde te produceren minder

³³ Proudhon, Pierre-Joseph (1840), *Qu'est-ce que la propriété : Ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement, premier mémoire. Chronologie et introduction par Émile James*, Paris: Garnier Flammarion, 1966. Marx had aanvankelijk een grote bewondering voor Proudhon. In 1845 schreven hij en Engels nog: "Proudhon n'écrit pas seulement dans l'intérêt des prolétaires : il est lui-même prolétaire, ouvrier. Son ouvrage est un manifeste scientifique du prolétariat français." Zie hierover: Marx, Karl und Friedrich Engels (1845), *Die heilige Familie, Kritik der kritischen Kritik gegen Bruno Bauer & Consorten*, Frankfurt aM : Literarische Anstalt : J. Rutten, p. 45. De breuk kwam er na de publicatie van Proudhons *Filosofie de la Misère* waaruit bleek dat Proudhon, de grondlegger van het libertaire socialisme, de arbeidswaardetheorie van Marx verkeerd had begrepen. Marx repliceerde hierop met zijn *Misère de la Philosophie*. Zie:

Proudhon, Pierre-Joseph (1846), *Système des Contradictions Économiques ou Philosophie de la Misère*, Paris: Chez Guillaumain & Cie Libraires, Tôme I et II.

Marx, Karl (1847), *Misère de la Philosophie, Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon, traduction française*, Chicoutimi : Université de Québec, 1948, URL 2001 : http://classiques.ugac.ca/classiques/Marx_karl/misere_philo/Marx_Misere_philo.pdf.

³⁴ Marx, Karl (1859), *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, Karl Marx/Friedrich Engels – Werke, Berlin, DDR: (Karl) Dietz Verlag, Band 13,7, Auflage 1971, S. 3-160.

³⁵ Marx, Karl en Friedrich Engels (1848), *Het Communistisch Manifest*, Amsterdam: Uitgeverij Pegasus, 1973, 14de druk.

³⁶ Marx, Karl (1885), *Das Kapital, Kritik der Politischen Ökonomie, Zweiter Band, Buch II, Der Zirkulationsprozeß des Kapitals*, Karl Marx/Friedrich Engels – Werke, Berlin, DDR: (Karl) Dietz Verlag, Band 24, 1963, nach den zweiten von Friedrich Engels herausgegebenen Auflage, 1893, S. 7-518.

Marx, Karl (1894), *Das Kapital, Kritik der Politischen Ökonomie, Dritter Band, Buch III, Der Gesamtprozeß der Kapitalistischen Produktion*, Karl Marx/Friedrich Engels – Werke, Berlin, DDR: (Karl) Dietz Verlag, Band 25, 1983, nach den von Friedrich Engels herausgegebenen Auflage, 1894.

menselijke energie moeten inzetten (doordat ze kunnen werken met hogere machinekracht). Dan is de ruilwaarde van wat zij aanbieden lager dan die van hun doorsnee concurrent, maar krijgen ze er allebei op de markt dezelfde prijs voor. Niet de arbeider wordt daarbij 'uitgebuut', wel de koper wordt 'bedot'. Hoe productiever ondernemers zijn hoe groter het surplus zal zijn, dus hoe groter de winst. Gaat het om een markt waar de dominerende marktform monopolistische concurrentie is dan kunnen waren steeds verder boven hun ruilwaarde worden verkocht, dan stijgt de meerwaarde, dan stijgt het verschil tussen prijs en ruilwaarde omdat de transformatiecoëfficiënt waarmee de ruilwaarde moet worden vermenigvuldigd om de prijs te bekomen groter wordt naarmate de monopoliegraad stijgt. Op monopolistische markten zal de winst dus veel groter zijn dan op markten met volkomen concurrentie. [De energiewaardetheorie zoals ik die in de jaren 1970 uitschreef staat (in het Engels) in hoofdstuk 4 van deel II.]

Impliceert die tweede fout nu dat de marxistische analyse van de kapitalistische productiewijze onbetrouwbaar wordt omdat Marx zich vergistte in de herkomst van de winst? Helemaal niet. Ik ben het met de Nederlandse Marx-specialist Geert Teuten (°1946) in zijn controversie met Wim van Drimmelen (°1944)³⁷ volkomen eens dat de essentie van het marxisme niet de herkomst van de winst is, wel de accumulatie, de reproductie en de circulatie van het kapitaal is: "*Van Drimmelen wekt de indruk als zou het Marx in zijn analyse (...) om die verklaring van de winst in een kapitalistische maatschappij gaan. Bij Marx echter stond veeleer de analyse van de ontwikkeling van het kapitalisme voorop (...). Het ging er bij Marx bijvoorbeeld niet om te verklaren dat winst een vorm van meerwaarde is, het ging hem erom te laten zien hoe winst als vorm van meerwaarde in de loop van de kapitalistische ontwikkeling tot uitdrukking komt.*"³⁸ Wie in de Lage Landen trouwens tot een beter inzicht wil komen waarvoor het marxisme staat, en het gezegd wil horen door mensen van bij ons, kan ik alleen aanraden te grasduinen in de geschriften van Geert Teuten³⁹ en Ernest Mandel (1923-1995)⁴⁰. Wie er op staat bevestigd te horen dat Marx zich over tal van zaken echt niet heeft vergist kan bij de Japanse marxistische mathematicus en econoom **Nobuo Okishio** (1927-2003) glasheldere wiskundige bewijzen terugvinden.⁴¹ Ook toont hij aan dat, in tegenstelling tot wat vaak werd beweerd, de meerwaardevoet statistisch meetbaar is.⁴²

³⁷ Drimmelen, Wim van — (1976), *Meerwaarde en winst: over de arbeidswaardeleer van Marx als grondslag voor zijn verklaring van de winst*, Delft: Meinema, (doctoraal) proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.

³⁸ Teuten, Geert (1978), "Over Meerwaarde en Winst, een Kritiek", *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 2, N°1, pp. 151-164.

³⁹ Teuten, Geert (2015), *Publicaties*, URL: <http://www.reuten.eu/nl/publicaties/>.

⁴⁰ Mandel, Ernest (1970), *Inleidina in de marxistische ekonomie*. Niimegen: SUN, sunschrift 20, 1974, 9de druk.

Mandel, Ernest (1962), *marxist economic theory*, London: The Merlin Press, 1974, 3rd edition.

⁴¹ Okishio, Nobuo (1972), "A Formal Proof of Marx's Two Theorems", *Kobe University Economic Review*, 18, pp. 1–6. (voor een bewijs dat als nieuwe technologieën de organische samenstelling van het kapitaal doen stijgen, pas dan een daling van de winstvoet en een stijging van de werkloosheid inderdaad onafwendbaar zullen zijn, zoals Marx suggereerde.)

Okishio, Nobuo (1974), "Value and Production-Price", *Kobe University Economic Review*, 20, pp. 1–19 (voor een bewijs dat het transformatievraagstuk van warden in prijzen wél kan worden opgelost en dat er een uitweg is voor de problemen die Marx zich op de hals haalde in hoofdstuk 9 van deel III van *Das Kapital* dat ogenschijnlijk in contradictie staat met deel I).

Okishio, Nobuo (1978), "Three Topics on Marxian Fundamental Theorems", *Kobe University Economic Review*, 24, pp. 1–18.

Okishio, Nobuo (1987), "Theoretical Foundations of International Macro-Economic Model", *Kobe University Economic Review*, 33, pp.1–16.

Okishio, Nobuo (ed) (1992), *Business Cycles, Theories and Numerical Simulation*, Frankfurt/M: Peter Lang International Academic Publishers, coll. 'Dynamische Wirtschaftstheorie', Bd. 12.

⁴² Okishio, Nobuo (1985), "A Measurement of the Rate of Surplus Value in Japan. The 1980 Case". 1985, *Kobe University Economic Review*, 31, pp.1–13. (**Noot voor economisten**) Voor Marx was de meerwaardevoet de uitbuitingsgraad, de verhouding tussen de geproduceerde meerwaarde (m) en de waarde van het variabel kapitaal (v), dus van de arbeidskracht. In mijn benadering is de meerwaardevoet de weergave van hoe ver ondernemingen waren boven hun ruilwaarde verkopen. Hierbij merk ik graag op dat ook als men vertrekt van een macro-economische versie van de energiewaardetheorie, de meerwaardevoet kwantificeerbaar is. Dan wordt de macro-economische waarde van de arbeidskracht (d.i. het in het productieproces ingezette kapitaal v) becijferd door het aantal gepresteerde arbeidsuren in een land (= het aantal tewerkgestelden maal het gepresteerde aantal uren per jaar) te vermenigvuldigen met de index van de scholingsgraad van 20 jaar eerder (in de veronderstelling dat iedereen 40 jaar werkt) en met het menselijk calorieverbruik per uur. Die scholingsgraad is nodig om van *samengesteld* menselijk energieverbruik over te gaan naar *enkelvoudig* energieverbruik. De waarde van de ingezette arbeidskracht v wordt dan uitgedrukt in energiekwanten. Ook het nationaal inkomen kan op soortgelijke wijze worden uitgedrukt in energiekwanten, door de geldwaarde ervan te delen door de transformatiecoëfficiënt die men vindt door de in geldeenheden uitgedrukte loonmassa te delen door de energetische waarde v ervan. De **meerwaarde** m, uitgedrukt in energiekwanten, vindt men door van de het nationaal inkomen uitgedrukt in energiekwanten de waarde van het **variabel kapitaal** v af te trekken. Vermenigvuldigt men de aldus gevonden meerwaarde met de transformatiecoëfficiënt dan bekomt men de theoretische geldwaarde van de meerwaarde, dus de theoretische winst. Vergelijkt men die met de geobserveerde winst in geldeenheden dan bekomt men een zeer hoge correlatie wat op zijn minst suggereert dat de energiewaardetheorie een correcte benadering van het waard vraagstuk is. Door op macro-economische schaal te werken vermijdt men ook alle complicaties die ontstaan bij een micro-economische benadering: het fameuze transformatievraagstuk waarbij men moet gaan werken met input-outputtabellen en met onveranderlijke technische coëfficiënten per sector. Ook de **winstvoet** (r) kan statistisch worden becijferd. Vermits $r = m/(c + v)$ moet men daarvoor de energetische waarde van het in het productieproces ingezette **constante kapitaal** (c) vinden, dus van het ingezette kapitaal en de verbruikte grondstoffen. Omdat de meeste grondstoffen van buitenlandse origine zijn was het quasi onmogelijk er de energetische waarde ervan te berekenen. Er werd dus enkel gewerkt met de energetische waarde van de kapitaalgeoderen voorraad, inclusief afschrijvingen voor verbruik. Voor de periode 1953-2013 vindt men dan, wat België betreft, winstvoeten met een dalende trendlijn, evenwel met een te geringe correlatie om te bevestigen dat er gedurende die 60 jaar duidelijk sprake is van een tendentiële daling.

De originaliteit in de analyse van Marx is dat hij het begrip kapitaal anders benadert dan in de burgerlijke economie. Volgens hem bestaat het kapitaal uit twee componenten. Het variabel kapitaal (symbool v) is wat de ondernemer voorschiet om de in het productieproces ingezette arbeidskracht te vergoeden. Of met de woorden van Mandel: "Ze is het gedeelte van zijn kapitaal dat hij uitgeeft voor dat de waarde van de door de arbeiders geproduceerde waren gerealiseerd is en door de verkoop weer binnen komt". Het constant kapitaal (symbool c) is dat deel van het kapitaal dat is omgezet in gebouwen, in machines, in grondstoffen en dat de productie niet verhoogt, maar in stand wordt gehouden. De inzet van variabel en constant kapitaal stelt de ondernemer in staat een meerwaarde (symbool m) te realiseren. De winstvoet (symbool r) is de verhouding $m/(c + v)$, wat ook kan worden geschreven als $(m/v)/[(c/v) + 1]$, waarin m/v de meerwaardevoet is, c/v de organische samenstelling van het kapitaal is. Concurrentie dwingt de ondernemer ertoe steeds meer constant kapitaal in het productieproces in te zetten waardoor de organische samenstelling van het kapitaal moet stijgen, wat niet het geval is met de meerwaardevoet. Dus, aldus Marx, is de winstvoet gedoemd om te verkleinen (*tendentiële daling van de winstvoet*). Daardoor is een bestendige accumulatie van kapitaal noodzakelijk met de bedoeling productiever te zijn dan de concurrentie en zo meerwaarde te realiseren bij de verkoop van geproduceerde waren op de markt. Die accumulatie zorgt ervoor dat het kapitalisme groeit over een reeks van economische crises die de voorgangers van Marx onmogelijk waanden. Dit alles betekent dat we sinds 1867 (toen deel I van *Das Kapital* verscheen) plots twee tegenstrijdige economische theorieën hebben: de **burgerlijke economie** en de **kritische** (marxistische) **economie**. Binnen elk soort economie zullen later scholen ontstaan.

Enkel voor de periode 1953-1986 is de daling duidelijk, daarna stijgt de winstvoet weer tot 2008. Ook de **organische samenstelling van het kapitaal**, dat is c/v , kan in macro-economische zin worden berekend.

Hoofdstuk 3: Wat heeft de burgerlijke economie te bieden?

De gebeurtenissen van 1848, als er zowat overal in Europa opstanden losbarsten, was voor de heersende klasse, de overheid en het patronaat, een duidelijke aanwijzing hoe gevaarlijk het marxisme was. Door op te roepen voor een sociale revolutie die de economische *onderbouw* (dus het hele economische systeem) omver gooit – geen politieke revolutie die de onderbouw ongemoeid laat, enkel wat rommelt aan de *bovenbouw* (zeg maar de sociale voorzieningen) – moest er dringend een nieuwe (burgerlijke) economie komen ter vervanging van de **klassieke economie** van Adam Smith, Jean Baptiste Say, David Ricardo, John Stuart Mill en consoorten. Die waren allemaal vertrokken van de arbeidswaardetheorie, en zie waartoe dit leidde: opeens gebruikte een revolutionair denker in Brussel, de Duitser Karl Marx, alvorens zich definitief in Londen te gaan vestigen, uitgerekend dezelfde arbeidswaardetheorie om de arbeidersklasse op te roepen tot de sociale revolutie, om een einde te maken aan wat hij een stelsel van gelegaliseerde uitbuiting noemde. Al wie de kapitalistische productiewijze gezind was werd verondersteld een veiliger, een nieuwe waardetheorie te ontwikkelen: weg gevaarlijke arbeidswaardetheorie!

1. De neoklassieke economie (1871-1954)

De grondlegger van de nieuwe waardetheorie was de Engelse econoom **William Stanley Jevons** (1835-1882) die de (ruil)waarde van waren verbond met het begrip *nuttigheid*, meer bepaald met het *grensnut*, dat is de bijdrage die het laatste toegevoegde goed uit een reeks van dezelfde goederen levert aan de behoeftebevrediging van de gebruiker. Van de consument werd verondersteld dat hij een *homo oeconomicus* was die steeds rationele beslissingen neemt. Hij probeert met zijn beperkt inkomen een zo hoog mogelijke nuttigheid te bereiken. Die bereikt hij als voor alle goederen er een evenwicht is tussen het grensnut en hun prijs. Hierdoor komt er een grote ommekeer in het economisch denken dat niet langer de klemtoon legt op het macro-economische, wel vertrekt van een micro-economische benadering. Op dezelfde manier wordt ook de producent bestudeerd als iemand die perfect rationeel handelt en die steeds die hoeveelheden arbeid en kapitaal in het productieproces inzet die de kosten minimaliseren. Hierdoor werd de economie herleid tot het oplossen van een reeks keuzevraagstukken (*allocatieproblemen*) die wiskundig konden worden opgelost. Voor de oplossing van dat soort vraagstukken wordt gewerkt met infinitesimaal kleine (= marginale) wijzigingen, van daar dat men van *marginalisme* spreekt. Origineel was Jevons geenszins. Zijn grensnuttigheidstheorie werd eerder al geformuleerd door de Pruisische econoom Hermann Heinrich Goossen (1810-1858)⁴³ en dat tal van economische problemen met behulp van wiskunde konden worden opgelost toonde de Franse econoom **Augustin Cournot** (1801-1877) al decennia eerder op een veel briljantere manier aan dan Jevons deed.⁴⁴

Jevons publiceerde zijn "nieuwe" (sic) inzichten al een eerste keer in 1862, maar daaraan werd toen nauwelijks aandacht aan besteed. Hij verstuurde *Notice of a General Mathematical Theory of Political Economy* naar de sectie F van de BAAS (*British Association for the Advancement of Science*), maar daar wachtte men vier jaar om het bij zijn afwezigheid voor te lezen en publiceerde men er enkel een samenvatting van.⁴⁵ De originele tekst blijkt verloren te zijn, al vindt men er fragmenten van terug in de correspondentie met zijn broer. In 1865 was er plots belangstelling voor wat hij deed toen hij een tekst publiceerde over de gevaren voor de uitputting van de steenkoolmijnen, wat voor Engeland, dat bleef zweren bij steenkoolenergie en zijn stoommachine, een *hot topic* was.⁴⁶ De

⁴³ Gossen, Hermann Heinrich (1854), *Die Entwickelung der Gesetze des menschlichen Verkehrs, und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln*, translated into English as *The Laws of Human Relations and the Rules of Human Action Derived Therefrom*, Cambridge, MA: MIT Press, 1983.

⁴⁴ Cournot, Augustin (1838), *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*, Paris: Chez L. Hachette, Librairie de l'Université Royale de France.

Cournot, Augustin

⁴⁵ Maas, Harro (2005), *William Stanley Jevons and the Making of Modern Economics*, New York, NY: Cambridge University Press, p. 31 en 31n.

Jevons, William Stanley (1862), "Brief Account of a General Mathematical Theory of Political Economy", *Journal of the Royal Statistical Society*, 29, pp. 282-287, Read in Section F of the British Association, June 1866, URL:

<https://www.marxists.org/reference/subject/economics/jevons/mathem.htm>.

⁴⁶ Jevons, William Stanley (1865), *The Coal Question*, London: Macmillan & Co.

Missemer, Antoine (2012), "William Stanley Jevons' The Coal Question (1865), Beyond the Rebound Effect," *Ecological Economics*, 82, October.

eigenlijke erkenning kwam pas in 1871 toen hij zijn grondig uitgewerkte *Theory of Political Economy* publiceerde.⁴⁷ Ondertussen waren ook twee andere economen (Walras en Menger) van het begrip nuttigheid vertrokken als basis van de nieuwe waardeleer, maar toch sprak men van de *Jevsonian Revolution* (neoklassieke revolutie) in het economisch denken. Belangstelling bij het grote publiek kwam er pas na zijn dood toen zijn werk algemene bekendheid begon te krijgen. Jevons, die erg geïnteresseerd was in meetkunde en in de niet-euclidische wiskunde, constateerde dat een cyclus van zonnevlekken (die de activiteit van de zon bepalen) 11,1 jaar duurt. Omdat hij er niet in slaagde macro-economische conclusies af te leiden uit zijn grensnuttheorie zocht hij naar andere causale verbanden tussen economische crises en natuurlijke fenomenen. Zich steunend op historische cijfers sedert de 13de en 14de eeuw stelde hij vast dat agrarische crises een cyclus van 10,8 jaar doorlopen. Dus legde hij, die een voorloper van de moderne econometrie was, een verband tussen een exogene factor (zonnevlekken) en een macro-economisch gebeuren (crises). Misoogsten zorgen immers voor stijgingen van de graanprijzen, dus berekende hij de correlatie tussen sterkte van de zonnevlekken en de graanprijzen. Aanvankelijk werd zijn *sunspots theory* gunstig onthaald, want zie, crises waren niét de schuld van het kapitalistisch systeem, zoals Marx dacht, ze waren een natuurlijk fenomeen.⁴⁸ Later werd hij erom geridiculiseerd door zijn tegenstrevers van die andere economie, de kritische economie.

Via Jevons (en Menger) bereikt de neoklassieke economie ook de Verenigde Staten. Daar nam men doorgaans kritiekloos over wat de Britse klassieke economen schreven. Ongeveer de enige Amerikaanse klassieke econoom die een eigen richting was uitgegaan was Henry George (1839-1897) geweest die zich verzette tegen particuliere grondeigendom en vond dat de overheid de gronden moest onteigenen en verpachten aan landbouwers, particulieren en bedrijven. Met **John Bates Clark** (1847-1938) komt daar verandering in. Die heeft tussen 1872 tot 1875 in Europa gestudeerd en leert er de nieuwe economie van Jevons en Menger kennen. Aanvankelijk nog een voorstander van het socialisme (als enig middel om het communisme wind uit de zeilen te nemen), maakt hij in 1886 een nooit verklaarde bocht in liberale richting. Hij past het marginalisme van Jevons toe op de productie en werkt daarbij met grensproductiviteiten die zich dienen te verhouden tot de prijzen van arbeid en kapitaal als men de kosten wil minimaliseren. Hij verzet zich tegen de opvatting van Marx dat kapitaal een heterogeen waardefonds is en stelt dat het een homogeen goed is. De motor voor alle welvaart is concurrentie: zolang die niet wordt belemmerd zal er voor altijd vooruitgang zijn.⁴⁹

Wel belangrijk is dat de neoklassieke economen toegaven dat economische crises mogelijk waren, iets wat hun voorgangers, de klassieke economen, nog met grote stelligheid ontkenden. De eerste langdurige crisis van de kapitalistische economie, de *Long Recession*, was al in 1873 in volle heftigheid losgebarsten toen de Franse econoom **Léon Walras** (1834-1910) die aan de universiteit van Lausanne doceerde en die, onbekend met het werk van Jevons en Menger, maar familiair met dat van Cournot, het marginalisme gestalte zou geven. Dat deed hij in de eerste editie van zijn *Éléments d'économie politique pure* van 1874, die hem pas na de publicatie in contact zou brengen met het werk van Jevons in Cambridge.⁵⁰ Hoewel micro-economisch van benadering gebruikte hij zijn theorie van het grensnut om er vraag en aanbodfuncties uit af te leiden, en zo te zoeken naar de voorwaarden van algemeen evenwicht. Zijn conclusie was dat kortstondige verstoringen van dat evenwicht tussen vraag en aanbod weliswaar mogelijk waren, maar dat langdurige crises een onmogelijkheid waren. Ironisch is wel dat hij dat schreef op het ogenblik dat de Amerikaanse en de Britse economie versukkeld waren in de eerste langdurige industriële en financiële crisis sinds de Eerste Industriële Omwenteling.

⁴⁷ Jevons, William Stanley (1871), *The Theory of Political Economy*, London: Macmillan & Co., 3rd edition with Preface by Harriet Jevons 1888.

⁴⁸ Jevons, William Stanley (1878). "Commercial crises and sun-spots", *Nature*, **18**, pp. 33–37.

⁴⁹ Clark, John Bates (1888), *The Philosophy of Wealth. Economic Principles Newly Formulated*, Boston, MA: Ginn and Company, URL 2010: <https://archive.org/details/philosophyofweal02clar>.

Clark, John Bates (1907), *Essentials of Economic Theory as Applied to Modern Problems of Industry and Public Policy*, New York, NY: The Macmillan Company, URL 2007: <https://archive.org/details/philosophywealt03clargoog>.

⁵⁰ Walras, Léon (1874), *Éléments d'Économie Politique Pure. ou Théorie de la Richesse Sociale*. Paris/Lausanne: R. Picon & R. Durand-Augias/F. Rouge Libraire-Éditeur, 1926. «Je dis que les choses sont utiles dès qu'elles peuvent servir à un usage quelconque, dès qu'elles répondent à un besoin quelconque et en permettent la satisfaction. Ainsi, il n'y a pas à s'occuper ici des nuances par lesquelles on classe, dans le langage de la conversation courante, l'utilité à côté de l'agrément entre le nécessaire et le superflu. Nécessaire, utile, agréable et superflu, tout cela, pour nous, est plus ou moins utile. Il n'y a pas davantage à tenir compte ici de la moralité ou de l'immoralité du besoin auquel répond la chose utile et qu'elle permet de satisfaire. Qu'une substance soit recherchée par un médecin pour guérir un malade ou pour un assassin pour empoisonner sa famille, c'est une question très importante à d'autres points de vue, mais tout à fait indifférente au nôtre. La substance est utile, pour nous, dans les deux cas, et peut l'être plus dans le second que dans le premier.»

Walras zou hiermee school maken, want hij wordt beschouwd als de stichter van de *School van Lausanne*, waartoe sommigen ten onrechte ook de Zweed Knut Wicksell willen rekenen. Voor zover de erg veelzijdige Wicksell al tot een school behoort, is het veeleer de monetaristische dan die van Lausanne. Zijn voornaamste leerling was de Italiaanse ingenieur **Vilfredo Pareto** (1848-1923) die eerst jaren voor de spoorwegen had gewerkt maar gaandeweg meer belangstelling betoonde voor economie. Na de dood van zijn ouders huwde hij een gefortuneerde Russische diplomatendochter die er met een jongere keukenhulp van door ging. Toch slaagde hij er in een dure villa te kopen aan het meer van Genève na een grote erfenis van een oom. Als briljant wiskundige constateert hij dat de (micro)economie zich uitstekend leent voor wiskundige toepassingen. Aangezien de wiskunde noch links, noch rechts is, maar politiek neutraal, is hij ervan overtuigd dat de nieuwe economie, die het neoclassicisme is, een definitief einde kan maken aan wat ooit *politieke* economie was. De nieuwe economie wordt volgens de ultraliberaal die Pareto is een *waardevrije economie*, une *économie pure*.⁵¹ Hij gebruikt dan ook de wiskunde om te bewijzen dat de vrije markt met een minimum aan ingrijpen door de overheid de hoogst mogelijke welvaart bereikt. Ze is immers *Pareto-optimaal*, d.w.z. dat het er onder de voorwaarden van volkomen concurrentie onmogelijk is dat iemand er nog welvarender wordt dan de welvaart van een ander te verminderen. Om dit te bewijzen bouwt hij wel compleet werkelijkheidsvreemde hypothesen in, bijvoorbeeld dat winst onmogelijk is onder vrije concurrentie. Met Pareto wordt economie wat patronaat en overheid van een waardenvrije economie (sic) verwachtten, dat ze tegen de gevaarlijke marxistische economie een hechte dam opwerpt. Waardevrij is dus allicht ook de bewering van Pareto dat de democratie de beste garanties biedt om de elite aan de macht te brengen. Pareto zal uiteindelijk sterven als fascist nadat hij een benoeming door Mussolini aanvaardde om kort voor zijn dood lid te worden van de Italiaanse Senaat.

De neoklassieke economie zal uiteindelijk een hoogtepunt bereiken onder de Britse econoom **Alfred Marshall** (1842-1924) die er, als oorspronkelijk moraalfilosoof, de scherpe kanten van af zal vijlen. Zelf probeerde hij zich te verheffen boven de politieke tegenstellingen en toonde hij zowel belangstelling voor het liberalisme als voor het socialisme. Van zijn voorganger John Stuart Mill nam hij interesse in feminisme en armoedebestrijding over. Hij introduceerde de elasticiteit als sleutelbegrip in de economie. Die geeft aan hoe een economische grootheid, bijvoorbeeld de vraag wijzigt ten gevolge van een zeer kleine wijziging in de prijs (dan spreekt men van prijselasticiteit van de vraag) of van een zeer kleine wijziging in het inkomen (dan spreekt men van de inkomens elasticiteit van de vraag) of van een zeer kleine wijziging in de prijs van een concurrerend goed (dan spreekt men van de kruisprijselasticiteit van de vraag). Hij lanceerde ook het begrip schaalelasticiteit en verbond het met toe- of afnemende schaalopbrengsten. Ook is Marshall de eerste die vraag en aanbod grafisch voorstelt met de prijs op de verticale as en de hoeveelheid op de horizontale as. Zijn *Principles of Economics*, dat tussen 1890 en 1920 liefst acht herziene drukken zal kennen⁵² wordt hét nieuwe handboek van economie. Na zijn dood zal zijn werk worden verder gezet door Arthur Cecil Pigou (1877-1959) die hem in Cambridge zal opvolgen, en die zich toespitst op de welvaartseconomie die Walras lanceerde.⁵³

2. De Oostenrijkse school (1871-nu)

Onafhankelijk van Jevons en Walras formuleerde de Oostenrijker **Carl Menger** (1840-1921) een eigen versie van de marginalistische grensnuttigheidstheorie. Als zoon van een advocaat van lagere adel genoot hij het voorrecht Rudolf von Habsburg, de troonopvolger in Oostenrijk-Hongarije, in zijn opleiding te mogen begeleiden. Vijf jaar eerder al, in 1871, wekte hij de aandacht met de publicatie van *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*.⁵⁴ In tegenstelling tot Jevons die redeneerde in eenheden van nuttigheid, vindt hij dat goederen waarde krijgen omdat ze voor veel doeleinden kunnen worden gebruikt. Hij ontwerpt dus een subjectieve waardetheorie van een ander soort dan die van Jevons en Walras. De waarde van een goed wordt bepaald door het laatste goed (*Grenzeinheit*) dat men verwerft. De prijs van goederen moet dus afhangen van hun grensnut. Menger leidt m.a.w. een prijstheorie af uit zijn grensnutstheorie en breekt hiermee met het essentialisme van zijn voorgangers in Wenen. Ook keert hij zich tegen het afleiden van economische wetmatigheden uit empirische observatie. Twee

⁵¹ Pareto, Vilfredo (1896), *Cours d'Économie Politique Professé à l'Université de Lausanne*, Lausanne/Paris: F. Rouge/Pichon, 1896-1897, Tôme I et II.

⁵² Marshall, Alfred (1890), *Principles of Economics*, London: Macmillan and Co, 1920, 8th edition.

⁵³ Pigou, Arthur Cecil (1920), *The Economics of Welfare*, London: Macmillan and Co, 1932, 4th edition.

⁵⁴ Menger, Carl (1871), *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Wien: Wilhelm Braumüller, URL: http://docs.mises.de/Menger/Menger_Grundsaeetze.pdf.

scholen – de Duitse historische school en de Jong-historische school – worden daarbij aangevallen. Het wordt vanaf 1883 het begin van een bitsige *Methodenstreit* die de Oostenrijkers zullen winnen.⁵⁵

Menger en zijn medestanders waren overtuigde liberalen, aanhangers van het laissez-faire, en konden niet met lede ogen aanzien hoe verdedigers van het historicisme in feite de marxistische kaart trokken door hun historische data zo te selecteren dat ze een vooropgestelde wetmatigheid moesten bevestigen. De Oostenrijkers stelden dat wetmatigheden moesten worden gevonden door logisch deductief redeneren en dat men ze pas daarna (*ex post*) aan de empirische werkelijkheid kon toetsen. Enkel die werkwijze garandeerde wetenschappelijkheid.

In hun strijd tegen het marxisme leverde **Eugen von Böhm-Bawerk** (1851-1914) een belangrijke bijdrage door te wijzen op een tegenspraak tussen deel I van *Das Kapital* en hoofdstuk 8 en 9 van deel III. Dit was een open aanval op de arbeidswaardetheorie van Marx die het transformatieproces van waarden in prijzen, lonen en winsten niet afdoend kon verklaren.⁵⁶ Marxisten zouden er trouwens nog driekwart eeuw over doen om het transformatievraagstuk opgelost te krijgen, en dan nog was dat slechts een benaderende oplossing zoals Geert Teuten moest toegeven. Böhm-Bawerk zou later minister van Financiën worden in Oostenrijk-Hongarije.

Lectuur van de werken van Böhm-Bawerk en tijdgenoten zorgt ervoor dat de nog jonge Oostenrijkse School kort na de eeuwwisseling via **Frank A. Fetter** (1863-1949) ook bekend geraakt in de Verenigde Staten. Fetter was immers gepromoveerd aan de universiteit van Halle in Duitsland en leerde er de eerste vertegenwoordigers van de Oostenrijkse School kennen. Hij keert zich tegen de grondtheorie van Henry George als zou grond de enige belangrijke productiefactor zijn. Hij komt ook in botsing met Alfred Marshall die natuur en kapitaal als twee afzonderlijke productiefactoren ziet. Aan de subjectieve waardetheorie van Menger en Böhm-Bawerk voegt hij het begrip *tijdvoorkeur* toe en komt zo tot een eigen theorie van loon- en prijsvorming.⁵⁷ Van Fetter, die in 1913 voorzitter werd van de *American Economic Association*, hadden de Oostenrijkers grote verwachtingen dat hij hun inzichten in Amerika betere bekendheid zou geven. Fetter echter kwam continu in conflict met anderen, zelfs met president Roosevelt toen die plannen had de goudstandaard af te schaffen, ook met Irving Fisher en diens interesttheorie of met de neoricardianen en hun theorie van de grondrente, dat hij niet de verwachte navolging kreeg.

De voornaamste denker van de Oostenrijkse School is **Ludwig von Mises** (1881-1973), die al op jonge leeftijd gecharmeerd was door bijdragen en lezingen van zijn voorgangers Menger en Böhm-Bawerk. Lang voor de *Grote Depressie* van 1929 kon hij voorspellen waarom die onvermijdelijk was. Al in 1912 formuleerde Mises een heterodoxe monetaire theorie⁵⁸ – hierbij ongetwijfeld geïnspireerd door de theorie van Knut Wicksell over de natuurlijke rentevoet. Daarin past hij de theorie van het grensnut toe op de waarde van het geld en komt hij op het einde van het boek tot een eigen conjunctuurtheorie die hij later verder zal uitwerken.⁵⁹ Ook verzet hij zich tegen het fractioneel reserve bankieren waarbij banken maar een deel van het ontvangen geld in kas moeten houden. Hier stelt hij al meteen dat geldschepping oorzaak is van conjuncturele crises omdat het door private banken geschapen giraal geld (= geld op zichtrekeningen) door niets is gedekt. Als klassiek liberaal is hij een hardnekkig tegenstander van socialisme. De planeconomie, zoals die in de Sovjet-Unie na de revolutie wordt beoefend, kan volgens hem onmogelijk werken omdat bij afwezigheid van concurrentie en vrije markten een correcte prijsvorming onmogelijk is.⁶⁰ Mises is één van de weinige Duitstalige intellectuelen die tijdens de Weimar Republiek het klassieke liberalisme blijft verdedigen. Dat doet hij

⁵⁵ Menger, Carl (1883), *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*, Leipzig: Verlag von Ducker & Humblot.

⁵⁶ Böhm-Bawerk, Eugen von — (1896) “Zum Abschluß des Marxschen Systems”, *Staatswissenschaftliche Arbeiten. Festgaben für Karl Knies*, hrsgb. von Otto von Boenigk, Berlin 1896, pp. 87-205. URL: <https://www.marxists.org/deutsch/referenz/boehm/1896/xx/index.htm>.

⁵⁷ Fetter, Frank A. (1905), *Principles of Economics with Applications to Practical Problems*, New York, NY: The Century Company, URL 2005: <https://mises.org/library/principles-economics-applications-practical-problems>.

Fetter, Frank A. (1977), *Capital, Interest and Rent, Essays in the Theory of Distribution*, Edited by Murray N. Rothbard, Kansas City: Sheed, Andrews and McMeel.

⁵⁸ Mises, Ludwig von— (1912), *The Theory of Money and Credit, New Edition Enlarged with an Essay on Monetary Reconstruction*, New Haven: Yale University Press, 1953. URL: http://mises.org/sites/default/files/The%20Theory%20of%20Money%20and%20Credit_3.pdf.

Mises, Ludwig von— (1928), *Geldwertstabilisierung und Konjunkturpolitik*, Jena: Verlag von Gustav Fisher. URL: http://docs.mises.de/Mises/Mises_Geldwertstabilisierung.pdf.

⁵⁹ Mises, Ludwig von— (1912), *op.cit.*, pp. 357-366.

⁶⁰ Mises, Ludwig von— (1922), *Die Gemeinwirtschaft. Untersuchungen über den Sozialismus*, Jena: Gustav Fischer Verlag, 1922, URL: http://docs.mises.de/Mises/Mises_Gemeinwirtschaft.pdf.

Mises, Ludwig von— (1951), *Socialism, An Economic and Sociological Analysis*, New Haven: Yale University Press, 1962 (new edition enlarged with an epilogue), URL: http://mises.org/sites/default/files/Socialism%20An%20Economic%20and%20Sociological%20Analysis_3.pdf.

in 1927 in *Liberalismus*⁶¹ waarin hij het opkomend (gewelddadig) fascisme wel veroordeelt maar er in bepaalde gevallen toch begrip schijnt voor op te brengen. Dat zal door zijn tegenstanders als een uitschuiver worden beschouwd die ze hem kwalijk nemen.

In 1934, nadat Adolf Hitler in Duitsland de macht heeft veroverd, besluit Mises, die van Joodse afkomst is, naar Zwitserland te emigreren, en van daar in 1940 naar de Verenigde Staten. Zijn magnum opus, *Nationalökonomie, Theorie des Handelns und Wirtschaftens* is dan al voor het grootste deel af, maar het zal pas in 1949 in het Engels verschijnen onder de titel *Human Action*, een vierdelige boek⁶² dat tot op vandaag verplichte lectuur zou moeten zijn voor ieder economiestudent. Het werk getuigt van een ijzeren logica, maar evenzeer van een onverzettelijk klassiek liberalisme. In hoofdstuk 2 en hoofdstuk 7 van deel II van dit boek komt het uitgebreid aan bod. Hij verdedigt er de stelling dat economische crises het gevolg zijn van extreme geldschepping waarbij men de indruk krijgt voor overinvesteringen te staan. In werkelijkheid gaat het volgens hem om **misinvesteringen** die de hele economie ontredde. In hoofdstuk 2 van deel II zal worden onderzocht in hoeverre dit opgaat voor de huidige crisis.

Het lijkt een mysterie waarom de theorieën van Mises nooit werden verheven tot een paradigma (= paradepaardje) van de economische wetenschap. Tot op vandaag blijft de Oostenrijkse School er het lelijke eendje. Eén van de redenen voor de miskennis is allicht dat Mises wel de oorzaken voor economische crises aanwijst maar zich als verstokt liberaal verzet tegen ieder ingrijpen van de overheid: dat zou de situatie enkel verergeren. Voorts was hij zijn leven lang een compromisloos denker die de minste vorm van kritiek op zijn werk weigerde. De meeste van zijn volgelingen, zeker in het Ludwig von Mises Instituut in Auburn (Alabama) en Brussel zijn even onverzettelijk compromisloos. Zij vinden dat zijn theorie geen empirische controle behoeft omdat de gevolgde logica garant zou staan voor de juistheid van zijn inzichten. Ze zijn als de dood voor econometrische toetsing van zijn theorie aan de werkelijkheid. Bovendien blijven ze zweren bij beginselen die van niet de minste *Real Politik* getuigen. Zo blijven zij zweren bij *full reserve banking* waarbij banken alle ontvangen gelden bestendig in kas moeten houden waardoor kredietverstrekking onmogelijk wordt. Ook blijven ze ijveren voor het terug invoeren van de goudstandaard op het eigenste moment dat de wereldhandel exponentieel groeit, tegen een tempo dat de goudproductie onmogelijk kan volgen.

De enige Oostenrijker die door zijn collega's economisten wel werd aanvaard, en zelfs met de Nobelprijs werd beloond, is **Friedrich A. Hayek** (1899-1992), al wordt van hem beweerd dat hij de prijs kreeg met het werk van Mises en in diens plaats. Dat Hayek "veel beter in de markt lag dan Mises" had hij allicht te danken aan het feit dat (1) zijn meest toegankelijke werk, *The Road to Serfdom* over de gevaren van het socialisme in afleveringen verscheen in de erg populaire Amerikaanse *Readers Digest* en (2) dat hij in de jaren 1950 verbonden was aan de Universiteit van Chicago, zij het dan als wetenschapsfilosoof en niet als docent in economie. Zich baserend op de theorie van Mises, van wie hij de privaatlessen volgde, voorspelde hij tijdens de eerste helft van 1929 al de *Grote Depressie* wat hem genoeg aanzien bezorgde om uitgenodigd te worden als docent aan London School of Economics, de grote rivaal van Cambridge waar Pigou het werk van Marshall verder zette.

Hayek kwam in de belangstelling met het artikel *Geldtheorie und Konjunkturtheorie* dat hij in 1929 publiceerde⁶³ en dat hij in 1931 verder uitdiepte in zijn boek *Preise und Produktion* om het in 1941 uit te breiden tot een kapitaaltheorie waar de Oostenrijkse School nood aan had.⁶⁴ Het is haast onmogelijk zijn conjunctuurtheorie, die aanvankelijk duidelijk monetaristisch was, in enkele lijnen uiteen te zetten, vooral omdat hij die in de loop der jaren herhaaldelijk herzag. Zo compromisloos als Mises was, zo continu bereid tot steeds nieuwe compromissen was Hayek. Eigenlijk onderzoekt hij wat er gebeurt als de bankrente (*bank loan rate*) onder de natuurlijke rente (*natural rate*) zakt. Die laatste is een begrip dat de Zweedse econoom Knut Wicksell invoerde en dat correspondeert met de rente die zou ontstaan als de vraag naar krediet gelijk is aan het aanbod van spaargeld. De bankrente is de kost die de kapitalist moet betalen voor een meer kapitaalintensieve productie. Als er, tijdens de

⁶¹ Mises, Ludwig von— (1927), *Liberalismus*, Jena: Gustav Fischer Verlag, 1927. URL:

http://docs.mises.de/Mises/Mises_Liberalismus.pdf.

⁶² Mises, Ludwig von— (1949), *Human Action: A Treatise on Economics*, Auburn, Alabama, 2007, 4 volumes. URL:

http://mises.org/sites/default/files/Human%20Action_3.pdf.

⁶³ Hayek, Friedrich A. (1929), "Geldtheorie und Konjunkturtheorie", Vienna: *Beiträge zur Konjunkturforschung, herausgegeben vom Österreichischen Institut für Konjunkturforschung*, 1.

Hayek, Friedrich A. (1933), *Monetary Theory and the Trade Cycle*. London: Routledge. English translation of Hayek (1929) by Nicolas Kaldor and H.M. Croome. URL: http://mises.org/sites/default/files/Monetary%20Theory%20and%20the%20Trade%20Cycle_5.pdf.

⁶⁴ Hayek, Friedrich A. (1931), *Prices and Production*, New York, NY: August M. Kelley Publishers.

Hayek, Friedrich A. (1941), *The Pure Theory of Capital*, Norwich: Jarrold and Sons Limited, URL 2005:

http://mises.org/sites/default/files/Pure%20Theory%20of%20Capital_4.pdf.

hoogconjunctuur, bij volledige tewerkstelling, meer wordt gespaard, zal de bankrente lager worden dan de natuurlijke rente en wordt het algemeen evenwicht verstoord. Daarbij zullen consumptie en investeringen in tegenovergestelde richting bewegen. Als de bankrente onder de natuurlijke rente daalt, zullen producenten van kapitaalgoederen bereid zijn om meer te lenen. Daardoor komt meer geld in omloop wat bij een kleiner aanbod van consumptiegoederen aanleiding zal geven tot hogere prijzen en hogere lonen. Een deel van de gestegen inkomsten zal uiteindelijk toch afvloeien in de richting van de consumptie waardoor een misallocatie van de investeringen onvermijdelijk zal worden op het ogenblik dat de bankrente hoger wordt dan de natuurlijke rente. Daardoor komt een einde aan de expansie van de economie moet ophouden: geplande investeringen zullen wegens te dure kredieten niet langer worden doorgevoerd en, indien reeds begonnen, worden afgebroken. Monetair onevenwicht is dus oorzaak van de conjunctuuromslag. Doorgaans gebruikt men de term **ABCT** (*Austrian Business Cycle Theory*) voor de conjunctuurtheorie van Hayek, maar mij lijkt het juist die term te gebruiken voor de conjunctuuropvattingen van de hele Oostenrijkse School.

Beschreef Hayek economische crises aanvankelijk als een monetair gebeuren, waarbij gestegen bankrente met een reeks vertragingen (*time lags*) prijsstijgingen veroorzaakt, dan zal hij in latere herzieningen van zijn conjunctuurtheorie het monetaire aandeel steeds meer beperken, om aan het eind van zijn carrière in *Denationalisation of Money* (1976) te beweren dat de monetaire focus, waarvan hij tussen 1929 en 1941 uitging, kan worden geminimaliseerd tot "*a problem of minor practical significance*".⁶⁵ Sommigen⁶⁶ zagen hierin een bewijs dat hij zelf afstand nam van zijn vroegere (geforceerde) conjunctuurtheorie, anderen dan weer⁶⁷ dat het om een versterking daarvan ging. In dat werk, één van zijn meest radicale geschriften, verdedigt Hayek de privatisering van de gelduitgifte op de vrije markt, een opsteker voor al wie in de toekomst van bijvoorbeeld bitcoins gelooft.

Wat onbegrijpelijk is aan Hayek is dat hij bevriend was met de Oostenrijkse wetenschapsfilosoof Karl Raimund Popper, die net als hij later de Britse nationaliteit aannam, die ook doceerde aan London School of Economics, en dat hij toch altijd iedere empirische controle van zijn theorieën heeft afgezworen. Hayek stelde immers dat iedere theorie die perfect logisch is opgebouwd en die fenomenen afdoende kan verklaren geen verdere empirische controle behoeft: "*Either statistics can demonstrate that there are phenomena which the theory does not sufficiently explain, or it is unable to discover such phenomena. It cannot be expected to confirm the theory in a positive sense.*" Dit is wel een heel enge interpretatie van het falsificationisme van Popper. Die stelt inderdaad dat wetenschappelijke wetmatigheden niet kunnen worden geverifieerd maar dat er wel moet worden geprobeerd ze te weerleggen via cruciale experimenten.⁶⁸ Hayek echter vindt zulke pogingen tot weerlegging overbodig omdat ze toch nooit de juistheid van een theorie kunnen bevestigen. Dit is de ellende van de hele Oostenrijkse School. Met aanhangers van die school is discussie onmogelijk waardoor ze hun theorie verheffen tot onweerlegbaar juist, met de status van een niet in twijfel te trekken godsdienst. Er zijn tal van econometrische onderzoeken gedaan om de inzichten van de Oostenrijkers te bevestigen of te weerleggen,⁶⁹ maar daar kijken ze op neer met het argument dat

⁶⁵ Hayek, Friedrich A. (1976), *Denationalisation of Money, The Argument Refined. An Analysis of the Theory and Practice of Concurrent Currencies*, London: The Institute of Economic Affairs, 1990, 3rd edition. URL 2009: <http://mises.org/sites/default/files/Denationalisation%20of%20Money%20The%20Argument%20Refined%205.pdf>.

Dat Hayek mogelijk afstand zou hebben genomen van zijn conjunctuurtheorie is iets waarop Yannis Ternet wees in een scriptie van 2010. Zie: Ternet, Yannis (2010), *De Oostenrijkse Theorie van de Conjunctuurcyclus*, Gent: UGent, masterscriptie algemene economie, p. 10. Voor zover het mogelijk is de conjunctuurtheorie van Hayek beknopt samen te vatten, en eindeloos beter te doen dan alle vreselijke Wikipedia artikelen daaromtrent, is de scriptie van Ternet een lofwaaardige poging (en neen, drierwerf neen, ik was niet de ghostwriter van die scriptie, ik ken de schrijver niet eens). Allicht de best geslaagde samenvatting van Hayeks conjunctuurtheorie vindt men bij: Ekelund, Robert B. Jr en Robert B. Hébert (1975), *A History of Economic Theory and Method*, London: McGraw-Hill, 2nd edition, 1983, pp. 460-461.

⁶⁶ White, Lawrence H. (1999), "Hayek's Monetary Theory and Policy: A Critical Reconstruction", *Journal of Money, Credit and Banking*, **31**, N°1, pp. 109-120

⁶⁷ Steele, Gerald R. (2005), "Hayek's theory of money and cycles: Retrospective and reappraisal", *Quarterly Journal of Austrian Economics*, **8**, N°1, pp. 3-14.

⁶⁸ Popper, Karl Raimund (1963), *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London: Routledge and Kegan 1976, pp. 97-119.

⁶⁹ Bevestigend econometrisch onderzoek was bijvoorbeeld:

- Keeler, James P. (2001), "Empirical Evidence of the Austrian Business Cycle Theory", *The Review of Austrian Economics*, **14**, N°4, pp. 331-351. URL: http://www.gmu.edu/depts/rae/archives/VOL14_4_2001/5_keeler.pdf.
- Mulligan, Robert F. (2006), "An Empirical Examination of Austrian Business Cycle Theory", *Quarterly Journal of Austrian Economics*, **9**, N°2, pp. 69-93, URL: http://mises.org/sites/default/files/qjae9_2_4.pdf bevestigt voor de periode 1953-2003 de oorspronkelijke ABCT als gepresenteerd door Hayek voor de Verenigde Staten (maar overtuigt mij niet).
- Bismans, Francis and Christelle Mougeot (2009), "Austrian Business Cycle Theory: Empirical Evidence", *The Review of Austrian Economics*, **22**, N°3, pp. 241-257 beweren dat ze een robuust bewijs vonden voor de conjunctuurtheorie van Hayek op basis van trimestriële cijfers tussen 1980/1 en 2006/1 voor de evolutie van rentevoeten en relatieve prijzen en reëel BBP voor Frankrijk, Duitsland, Verenigde Staten en Verenigd Koninkrijk.

econometrie toch niet deugt. Op die manier ben je wel heel snel uitgepraat. En dan zijn ze verwonderd dat hun theorie door de *mainstream economics* niet ernstig worden genomen.

Van de Oostenrijker Joseph A. Schumpeter (1883-1950) wordt vaak gedacht dat hij thuishoort bij de Oostenrijkse School, maar dat is een hardnekkig misverstand. Hij was wel even conservatief als de vertegenwoordigers van de Oostenrijkse School, maar was zo tegendraads dat hij eerder thuishoort bij de institutionalisten die in een volgend hoofdstuk aan bod komen.

Een andere Oostenrijker, die zo radicaal was dat men moeite heeft hem ernstig te nemen, was de Amerikaanse anarcho-kapitalist en historisch revisionist **Murray N. Rothbard** (1926-1995). Veel van wat hij schreef had blijkbaar enkel de bedoeling te shockeren, bijvoorbeeld als hij Adam Smith een totalitarist noemt. Zijn grootste verdienste blijft dat hij in 1982 het Ludwig von Mises Institute in Auburn, Alabama heeft opgericht. Tot zijn minst aanstoot gevende geschriften behoren *America's Great Depression* (1963) en *The Mystery Banking* (1983).⁷⁰ Na zijn dood splitste de Oostenrijkse School zich in twee afdelingen, één die aansloot bij Hayek en een andere die aansloot bij Mises.

De economische theorie van Hayek wijkt in meerdere opzichten af van die van Mises, al was het maar omdat Hayek wel oplossingen voor de crisis formuleert (monetaristische oplossingen) terwijl Mises vindt dat er geen oplossingen zijn, dat ingrijpen van de overheid de crisis alleen kan verergeren. Ook is de monetaire oorzaak van de crisis bij Hayek een endogeen gegeven dat hij in economische termen verklaart, terwijl Mises vertrekt van een exogeen gegeven. Het laatste decennium is de belangstelling voor de theorieën van de Oostenrijkse School ongetwijfeld gestegen en is het aantal aanhangers fors toegenomen. Iemand die verder werkt in de lijn van Mises is bijvoorbeeld de Amerikaanse econoom **Israel Kirzner** (°1930). Hij is een onvoorwaardelijk verdediger van het *laissez-faire*. Toch is behoort hij tot de meest gematigde aanhangers van de Mises-richting waardoor hij voor de *mainstream economics* verteerbaar is. Zijn aanval op het evenwichtsmodel van de neoklassieke economie (Walras) houdt verband met het feit dat de neoklassieke economen enkel oog hadden voor de volkomen concurrentie die tot het verleden behoort. Goede kritiek kreeg zijn werk over de ethiek van het ondernemerschap.⁷¹ Echt ongenietbaar is de aandachtsoeker **Robert P. Murphy** (°1976) die de harde lijn vertegenwoordigt en net zo compromisloos is als Mises himself. Hij maakte zichzelf vrij belachelijk met zijn volgehouden bewering dat een two-digit inflation na 2008 onvermijdelijk was. Typerend voor zijn ongenietbaarheid is zijn boek *The Politically Incorrect Guide to the Great Depression and the New Deal*. Daarin stelt hij, op grond van twijfelachtige bewijzen, Herbert Hoover en Franklin D. Roosevelt verantwoordelijk voor de lange duur van de *Grote Depressie*.⁷² Onder de meer gematigde vertegenwoordigers van de Hayek-strekking moet **Roger W. Garrison** (°1944) worden vernoemd. Op het internet circuleert een verhelderende toespraak van hem, eenvoudig toegankelijk voor leken, waar hij de kern van de ABCT uiteenzet.⁷³

3. De Keynesiaanse economie

Het oorspronkelijke keynesianisme - Waar de Oostenrijkse School ontstond als een *variant* van de neoklassieke economie, zal de economie van de Brit **John Maynard Keynes** (1883-1946) een *afrekening* zijn met én de neoklassieke economie, én de monetaristische economie die uit die neoklassieke economie voortspoot. Als zoon van een academisch geschoolde vader en moeder, kind van de Victoriaans bourgeoisie gezin, doorloopt hij eerst het befaamde Eton college en studeert hij in 1905 als mathematicus af van Cambridge University. Hij wordt een notoir lid van de *Bloomsbury*

● Cachanosky, Nicholas and Peter Lewin (2014), "Roundaboutness Is Not a Mysterious Concept: A Financial Application to Capital-Theory", *Review of Political Economy*, 26, N°4, pp. 648-665 schijnt te bevestigen dat de credit crunch (een *subprime crisis*) met behulp van de ABCT verklaard kan worden.

⁷⁰ Rothbard, Murray N. (1963), *America's Great Depression*, Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2011, 5th edition.

Rothbard, Murray N. (1983). *The Mystery Banking*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2005.

⁷¹ Kirzner, Israël (1989), *Discovery, Capitalism, and Distributive Justice*. New York, NY: Basil Blackwell.

⁷² Murphy, Robert P. (2009), *The Politically Incorrect Guide to the Great Depression and the New Deal*, Washington, DC: Regnery Publishing Inc.

⁷³ Garrison, Roger W. (2010), Austrian Theory of the Trade Cycle, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jFgtTj7TeO0>.

Garrison, Roger W. (1989), "The Austrian Theory of the Business Cycle in the Light of Modern Macroeconomics", *The Review of Austrian Economics*, 3, N°1, pp. 3-29.

Garrison, Roger W. (2004), "Overconsumption and Forced Saving in the Mises-Hayek Theory of the Business Cycle", *History of Political Economy*, 36, N°2, pp. 323-349.

Group, werkt heel even in Indië, en begint bij zijn terugkeer economie te studeren bij Alfred Marshall en diens opvolger Arthur C. Picou. Nog voor de Grote Oorlog treedt hij in dienst van de Britse Schatkist. Al vlug blijkt hij een uitstekend monetarist te zijn met een eigenzinnige kijk op de staatsfinanciën. Zijn functie bij de Schatkist stelt hem in staat om als lid van de Britse delegatie, geleid door David Lloyd George, deel te nemen aan de naoorlogse Vredesconferentie van Versailles. Daar, in aanwezigheid van de Amerikaanse president Woodrow Wilson en van de Franse premier Georges Clemenceau, ontpopte deze laatste zich onder de slogan "*le bouche paiera tout*" als een onverbidde revanchist. Omdat Keynes er slechts één van de adviseurs van Lloyd George was kon hij enkel proberen zijn minister de onzin van de veel te hoge Franse eisen te laten inzien. Keynes voorspelde dat dit onvermijdelijk tot een hyperinflatie van de Reichsmark zou leiden – wat in 1923 ook gebeurde. Hierover publiceert hij in 1919 *The Economic Consequences of the Peace*,⁷⁴ een geschrift dat hem door de Fransen kwalijk zal worden genomen, maar dat hem wel internationale faam zal bezorgen. In 1923 volgt *A Tract on Monetary Reform*⁷⁵ waaruit al onmiddellijk blijkt dat Keynes het oneens is met al wie het *laissez-faire* voor staat. Als de Britse regering overweegt om de gouden standaard opnieuw in te voeren, vindt Keynes dit een onzalige gedachte. Hij wil dat de overheid de handen vrij heeft om in crisistijd deflatie te voorkomen, desnoods door een devaluatie van de sterling. Dit moet dan leiden tot een gestegen export, tot meer werkgelegenheid en tot een daling van de werkloosheid. Hij schrijft: "*In truth, the gold standard is already a barbarous relic. All of us, from the Governor of the Bank of England downwards, are now primarily interested in preserving the stability of business, prices, and employment, and are not likely, when the choice is forced on us, deliberately to sacrifice these to the outworn dogma, which had its value once, of £3 17s ½d per ounce. Advocates of the ancient standard do not observe how remote it now is from the spirit and the requirements of the age. A regulated non-metallic standard has slipped in unnoticed. It exists. Whilst the economists dozed, the academic dream of a hundred years, doffing its cap and gown, clad in paper rags, has crept into the real world by means of bad fairies – always so much more potent than the good – the wicked ministers of finance.*"

In 1925 huwt hij een Russische ballerina, de 9 jaar jongere Lydia Lopokova, wat tot spanningen zal leiden in de Bloomsbury Group waar ze niet wordt geaccepteerd. Ondertussen geeft Keynes, op voorspraak van zijn vader, lezingen aan Cambridge University, waar hij één jaar eerder een algemeen gewaardeerd afscheid schreef voor de overleden Alfred Marshall. Als uiterst bekwaam monetarist verdient hij op de beurs ondertussen een fortuin door beleggingen in vreemde valuta, onder meer in Spaanse peseta's. In tegenstelling tot Hayek, met wie hij correspondeert, maar wiens ultra liberale ideeën hij niet deelt, ziet hij de *Grote Depressie* niet aankomen. Hij zal hierbij meer dan het ondertussen vergaarde fortuin verliezen. Er zal hulp van zijn vader en van vrienden nodig zijn om er hem financieel weer bovenop te krijgen.

In 1930 publiceert hij het tweedelige *A Treatise on Money*, waarin hij een geheel eigen monetaire theorie verdedigt⁷⁶ die indruist tegen die van de vroeg-monetaristen Knut Wicksell en Irving Fisher (zie verder). Hierover volgt meer uitleg in hoofdstuk 6 van deel 2. Dat Keynes bezig was met het schrijven van een baanbrekend nieuw werk, viel af te leiden uit zijn *An Open Letter to President Roosevelt* die hij publiceerde in *The New York Times* van 31 december 1933. Daarin bepleitte hij een fiscale politiek en openbare werken om de hoge werkloosheid het hoofd te bieden.⁷⁷ In 1936 zorgt Keynes voor een ware revolutie in het economisch denken met de publicatie van *A General Theory on Employment, Interest and Money* waarin hij de grondslag legt voor de moderne macro-economie.⁷⁸ Hierin maakt hij schoon schip met zowel de micro-economische benadering van de neoklassieken als met het *laissez-faire* denken van de klassieken. Hun theorieën die stellen dat langdurige crises met hoge werkloosheid onmogelijk zijn schrijft hij doodgewoon in de vernieling. Het boek begint met een genadeloze aanval op de wet van Say waarvan hij aantoonde dat die onmogelijk kan opgaan, al ware het maar omdat algemeen evenwicht ook mogelijk is bij bestaande werkloosheid.

● **Employment** - Keynes werkt met geaggregeerde (= samengevoegde) grootheden als nationaal inkomen en nationaal product. Het nationaal inkomen staat in voor de vraag naar consumptiegoederen en wat niet geconsumeerd wordt, wordt gespaard. Het nationaal product staat voor het aanbod van consumptie- en investeringsgoederen. Maatschappelijk evenwicht treedt op als de vraag van een

⁷⁴ Keynes, John Maynard (1919), *The Economic Consequences of the Peace*, New York, NY: Harcourt, Brace, and Howe, Inc., 1920.

⁷⁵ Keynes, John Maynard (1923a), *A Tract on Monetary Reform*, Amherst, NY: Prometheus Books, 2000.

⁷⁶ Keynes, John Maynard (1930), *A Treatise on Money*, London: Macmillan, used edition, 1960.

⁷⁷ Keynes, John Maynard (1933), "An Open Letter to President Roosevelt", *The New York Times*, December 31. URL: <http://newdeal.feri.org/misc/keynes2.htm>.

⁷⁸ Keynes, John Maynard (1936), *The General Theory on Employment, Interest and Money*, New Delhi: Atlantic Publishers & Distributors, 2008.

volkshuishouding (= de economie van een land) gelijk is aan het aanbod van diezelfde volkshuishouding. Keynes maakt een analyse op de korte termijn "*because in the long run we are all dead.*" De motor van de economie zijn de (directe) investeringen, dat zijn die investeringen waartoe autonoom wordt beslist, zonder dat ze een gevolg zijn van vroegere winsten (in het laatste geval spreekt men van geïnduceerde investeringen). Een goed voorbeeld van autonome investeringen zijn openbare werken waartoe de overheid in crisistijd kan beslissen. Economische crises ontstaan volgens Keynes als de maatschappelijke vraag op een bepaald moment (op het toppunt van de expansie = bij de *boom*) het maatschappelijk aanbod niet meer kan volgen. Dan ontstaat er overproductie die het vertrouwen in de economie ondermijnt. Als ondernemers bij onvoldoende vraag hun prijzen (relatief) laten dalen dan zullen de lonen niet volgen omdat ze "*sticky*" zijn. De werkende bevolking wil niet dat er aan het *nominaal* loon wordt geraakt en zal ten hoogste vrede nemen met de *geldillusie*. Dat is bijvoorbeeld het geval bij een stijging van de prijzen met een bepaald percentage die wordt gevolgd door een stijging van het nominaal loon met een kleiner percentage. Dit werkt enkel bij stijgingen van de prijzen, niet bij dalingen. Bij deflatie verhoogt de koopkracht van de werkende bevolking wel, maar deflatie gaat gepaard met *animal spirits* (zie hoofdstuk 4 van deel II) waarbij het vertrouwen in de economie verdwijnt. Bovendien zorgen "plakkende" lonen bij deflatie ervoor dat de kosten stijgen en dat de winsten geringer zijn dan verwacht. Diezelfde *animal spirits* zorgen voor het zogenaamde *sparparadox*. Eens dat het met de economie de verkeerde kant uit gaat stellen mensen vooral hun aankopen van duurzame consumptiegoederen uit waardoor meer geld op spaarrekeningen wordt geparkeerd.

● **Interest** – De toegenomen besparingen zorgen voor een val van de rentevoet. De interesttheorie die Keynes in zijn *General Theory* ontwikkelt is essentieel een monetaristische theorie. Ze vloeit dus rechtstreeks voort uit zijn kijk op de beschikbare geldhoeveelheid. Waar de neoklassieke consumptie en investeringen dien als een onmiddellijke reactie op wijzigingen in het (nationaal) inkomen, realiseert Keynes zich terdege dat toekomstverwachtingen daarbij een cruciale rol spelen. Hoeveel men *nu* zal investeren wordt niet bepaald door enkel de huidige rentevoet maar door de winstverwachtingen die de ondernemer heeft voor de komende jaren. Daarom introduceert Keynes het begrip *marginal efficiency of capital* (symbol *MEC*). Keynes omschrijft dit als "*the rate of discount which would make the present value of the series of annuities given by the returns expected from the capital asset during its life just equal its supply price.*"⁷⁹ Dit is voor leken allicht een niet te verstante omschrijving. Ze spruit voort uit de theorie over de investeringsbeslissing. Het bedrag dat een onderneming wenst te investeren – de *present value*, afkorting *PV* – is eigenlijk afhankelijk van de jaarlijkse opbrengsten van de investering gedurende de tijd dat het investeringsgoed inzetbaar is gedeeld door de jaarlijkse rentevoet (die wegens het principe van de samengestelde interest jaarlijks oploopt). De gebruikte formule is dan:

$$PV = \sum_{i=1}^n \frac{A_i}{(1+r)^i}$$

Of in mensentaal: de present value van een investering is de som voor i gaande van 1 tot n (waarbij n het aantal jaar is dat een investeringsgoed meegaat) van de verwachte jaarlijkse opbrengst A_i gedeeld door $(1 + r)$ tot de i -de macht. De kapitaalkost *KI* is analoog gelijk aan

$$KI = \sum_{i=1}^n \frac{A_i}{(1+MEC)^i}$$

Een investering is dus te overwegen als $PV > KI$, of nog als $MEC > r$. Voor wie dit Chinees is hoeft er niet om te worden getreurd want ondertussen werd de *net present value theory* vervangen door de *real options theory* omdat, juist zoals aandelen een optiewaarde kunnen hebben, ook investeringen een optiewaarde kunnen hebben. Wat er dan van moet worden onthouden is dat bij een daling van de rentevoet een investering wenselijk zal zijn omdat *MEC* dan sneller groter wordt dan r . Voor wie dit alles Chinees blijft is wanhoop niet nodig want 40 jaar geleden ontdekten financiële economen dat investeringen, net als aandelen, een reële optiewaarde kunnen hebben. Keynes was uiteraard niet bekend met de *real options theory* van Fisher Black, Robert C. Merton en Myron S. Scholes,⁸⁰ zodat

⁷⁹ Keynes, John Maynard (1936), *op.cit.*, pp. 135-136, editie 1976, Macmillan Press.

⁸⁰ Black, Fisher en Myron S. Scholes (1973), "The pricing of options and corporate liabilities", *The Journal of Political Economy*, **81**, N°3, May-June, pp. 637-654.

Merton, Robert C. (1973), "Theory of rational option pricing", *The Bell Journal of Economics and Management Sciences*, **4**, Spring, pp. 141-183.

Chvalskovská Jana en Zedeněk Hrubý (2010), *The real option model, evolution and applications*, Praag: Institute of economic studies, Faculty of social sciences, Charles Institute, paper, pp. 1-2.

URL: http://www.mining.eng.chula.ac.th/CU_ETM_DA_Energy/RO_ApplicationHistory2010.pdf.

de werkelijkheid wel iets complexer is. Grote ondernemingen laten hun investeringsbeslissing niet langer afhangen van de *present value* wel van die *present value* vermeerderd met de reële optiewaarde van de investering. Zo zou Boeing destijds niet hebben geïnvesteerd in drones ware het niet dat Vinay Datar en Scott Mathews⁸¹ in 1998 ontdekten dat zo'n investering goed en wel een stevige reële optiewaarde had. Hoe gemakkelijk misinvesteringen mogelijk zijn moge nog blijken uit het feit dat Defensie in de Verenigde Staten voor al zijn investeringen de reële optiewaarde laat berekenen maar dat Defensie in België en Nederland de waarde van militaire bestellingen nog inschat volgens een methode die al ... 40 jaar voorbijgestreefd is.⁸²

Of een geplande investering effectief zal kunnen doorgaan is natuurlijk ook afhankelijk van de hoeveelheid beschikbaar spaargeld dat de commerciële banken voor investeringskredieten kunnen gebruiken. De daling van de markttrente die investeringen aantrekkelijk maakt kan er immers toe leiden dat de besparingen toch dalen zodat er *ex ante* geen evenwicht is tussen de voorgenomen investeringen en het beschikbaar spaargeld om te beleggen.

● **Money** – Keynes meest profetische woorden dateren van een toespraak tot de *Liberal Party* van 1923. Daar zei hij: “*Now there is no part of our economic system which works so badly as our monetary and credit arrangements; none where the results of bad working are so disastrous socially; and none where it is easier to propose a scientific solution.*”⁸³ We zijn na haast een volle eeuw later en nog steeds is dat probleem niet opgelost. Dit wordt duidelijk gemaakt in de hoofdstukken 6 en 7 van deel II van dit werk. Keynes is vanaf het prille begin altijd een monetarist geweest. Heeft hij de bal misgeslagen in zijn voorstel hoe men economische crises kan oplossen dankzij *deficit spending* dan wordt met de dag duidelijker dat de wereldeconomie niet in de schier onoverzichtelijke problemen had gezeten waarin ze nu zit, had men bij het ondertekenen van de akkoorden van Bretton Woods in 1945 beter naar hem geluisterd: de gouden standaard was gedoemd om te mislukken, hoezeer die door allerlei conservatieve economen – stijl Jacques Rueff – werd opgehemeld. De wereld zit nu al meer dan een halve eeuw opgezadeld met een **no system** inzake internationaal monetair verkeer en het volstaat dat het vertrouwen in één van de vier basisvaluta (dollar, euro, yen, pond) verdwijnt opdat het kapitalisme in de ergst denkbare crisis zou versukkelen. Als monetarist blijft Keynes hét monument van het economisch denken dat hij als conjunctuureconoom helaas niet was. Van zijn voorstel van 1941-1942 om de monetaire onzekerheid weg te nemen door het invoeren van een wereldmunt (de bancor) en een centrale Wereldbank (*International Clearing Union*) werd beweerd dat het utopisch was, maar hier zijn de woorden van de filosoof Herbert Marcuse perfect op hun plaats: “*Het feit dat dit alles niet realistisch klinkt is een aanwijzing niet van het utopisch karakter ervan, maar van de geweldige krachten die de verwezenlijking ervan tegenhouden.*”⁸⁴

Soms denk ik, had men Ludwig von Mises – die door Keynes slechts één keer⁸⁵ wordt aangehaald in zijn *General Theory* - het conjunctureel gedeelte van die *General Theory* laten schrijven, en had men Keynes het monetair gedeelte van *Human Action* laten schrijven, dat men dan gezonde wapens in handen had om de huidige *Grote Recessie* te lijf te gaan. Dan had men niet de helft van de toespraak van Roger W. Garrison moeten zitten luisteren naar wat er mis is met Keynes en had men ook de honderden bladzijden van de post-keynesianen niet moeten luisteren naar wat er mis is met Mises.

In de *General Theory* rekt Keynes ook af met de vroeg-monetaristische theorie die Knut Wicksell en Irving Fisher eerder formuleerden. Dat zij vertrokken van de kwantiteitsvergelijking en Keynes van de Cambridge variant daarvan is eigenlijk minder cruciaal. Volgens de kwantiteitstheorie geldt dat $M \cdot V = P \cdot T$ met M = de geldhoeveelheid, V = de omloopsnelheid van het geld, P = het algemeen prijspeil en T = het volume van alle verhandelde goederen. De Cambridge vergelijking werd door Marshall geschreven als: $M = K \cdot P \cdot T$ waarin K dat deel van het (nationaal) inkomen is ($K = M'/Y$ waarbij M' het liquide gehouden deel is van het nationaal inkomen Y) dat onmiddellijk beschikbaar wordt gehouden. Volgens de neoklassieken was K de constante in de Cambridge vergelijking op dezelfde manier als V de constante was in de kwantiteitsvergelijking.

⁸¹ Datar, Vinay en Scott Mathews (2004), “European Real Options: An Intuitive Algorithm for the Black-Scholes Formula”, *Journal of Applied Finance*, 14, N°1, Spring/Summer.

Datar, Vinay en Scott Mathews (2007), “A practical method for valuing options: the Boeing Approach”, *Journal of Applied Corporate Finance*, 19, N°2, Spring, pp. 95-104.

⁸² Vandercruyssen, Thomas (2014), *De toepasbaarheid van de real options theory in de praktijk. Een empirische studie*, Leuven: KUL, masterproef.

⁸³ Keynes, John Maynard (1923b), “Speech to the Liberal Party, December 1923”, in: *The Collected Writings of John Maynard Keynes XIX*, Vol I, pp 158–159.

⁸⁴ Marcuse, Herbert (1964), *De een-dimensionale mens*, Bussum: Paul Brand, 1974.

⁸⁵ Keynes, John Maynard (1936), *op.cit.*, pp. 192-193, editie 1976, Macmillan Press.

Het grote verschil is dat de vroeg-monetaristen het *transactiemotief* inroepen om te verklaren waarom mensen geld in kas houden, terwijl Keynes daar het *speculatiemotief* aan toevoegt: mensen houden ook geld beschikbaar met het oog op het aankopen van obligaties. Als de rentevoet van de banken hoog is zakt de prijs waartegen obligaties worden verhandeld. Als de rentevoet laag is wensen zij hun obligaties te behouden. Er is dus een benedengrens aan de rentevoet, dat is die waarbij het publiek niet langer bereid is obligaties te verhandelen. Hoe groot de reële geldhoeveelheid (= M/P) ook moge worden, als de ondergrens van de rentevoet is bereikt wordt ze niet langer beïnvloed door de reële geldhoeveelheid. Keynes spreekt in dit verband van een *liquidity trap*. Hieruit concludeert Keynes dat de grootte van de reële geldhoeveelheid wel een invloed heeft op het inkomen en op de werkgelegenheid, maar dat K onmogelijk een constante kan zijn zoals de neoklassieken met Marshall dachten.

● **General** – Keynes komt via zijn macro-economische analyse tot het besluit dat nationaal inkomen, consumptie, besparingen, werkgelegenheid, rentevoeten en geldhoeveelheid feitelijk een samenspel van factoren vormen dat als een complex systeem moet worden beschouwd. Het laat zich dan ook raden dat econometrie de best geschikte methode is om dat algemene samenspel te bestuderen. De economie van een land kan dus beschreven worden door een aantal vergelijkingen die allen elkaar beïnvloeden. De voornaamste politieke conclusie die Keynes uit dit alles trok was dat het voor de overheid (breed op te vatten als nationale en lokale overheden) mogelijk moest zijn economische crises op te lossen: zo volstond het dat ze tijdens de hoogconjunctuur reserves zouden aanleggen om die bij de laagconjunctuur aan te wenden voor directe investeringen om zo werkgelegenheid te scheppen en het geschonden vertrouwen in de economie te herstellen. Waar onvoldoende reserves waren aangelegd kon de overheid desnoods aan *deficit spending* doen om de motor van de economie weer draaiende te krijgen. Tot op het einde van de jaren 1970 hebben zowat alle overheden van de kapitalistische samenleving een dergelijke anticrisis politiek gevolgd. Daarbij vergaten ze wel steevast tijdens de hoogconjunctuur de nodige reserves aan te leggen en werd keynesiaanse politiek vrij snel vereenzelvigd met loutere *deficit spending* en het royaal rondstrooien van subsidies aan bedrijven met de bedoeling om zo via investeringen nieuwe werkgelegenheid te scheppen. Tijdens de *Petroleumcrisis* van de jaren 1970 en 1980 liep dit faliekant af omdat economen niet door hadden dat dit een langdurige crisis was met heel andere oorzaken dan voor de *Long Depression* of de *Great Depression*. Keynes viel daarmee van zijn voetstuk. Tijdens de huidige *Great Recession*, waarbij de afwezigheid van een goed gereguleerd monetair stelsel en de toenemende *imbalances* ongetwijfeld een vooraanstaande rol hebben gespeeld, is de belangstelling voor het werk van Keynes – maar dan dat van de monetarist Keynes, minder dat van de conjunctuureconoom Keynes – weer sterk toegenomen.

Kort na de publicatie van zijn *General Theory*, die voor een ware ommekeer in het economisch denken zorgde, kreeg Keynes een eerste hartinfarct. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog schreef hij *How to Pay for the War*, waarin hij fiscale maatregelen en gedwongen besparingen voorstelde om de oorlog tegen Nazi-Duitsland te financieren.⁸⁶ Tijdens de oorlog werkte hij mee aan de Commissie die Bretton Woods voorbereidde. Daar werden zijn voorstellen⁸⁷ door de Amerikanen van tafel geveegd maar achteraf moest iedereen toegeven dat Keynes, die een tegenstander van de gouden standaard was over de hele lijn gelijk had. In 1946 zal een zoveelste nieuwe hartaanval hem fataal worden. Zijn beide ouders, die elk 97 zouden worden, overleefden hem. Bij zijn dood laat hij, die een succesvol belegger ter beurze was, een fortuin na van omgerekend naar munt van nu 11,5 miljoen euro. Daaronder een gewaardeerde kunstcollectie.

Na zijn dood zullen eigenlijk drie soorten keynesiaanse scholen ontstaan die met elkaar gemeen hebben dat het *laissez-faire*, dat tot de komst van Keynes, de hoofdteneur was van de burgerlijke economie, geen uitkomst biedt voor de economische problemen

Men moet een onderscheid maken tussen drie keynesiaanse scholen die kort na het verschijnen van de *General Theory* zijn ontstaan.

● **Het Neokeynesianisme** probeert een brug te slaan tussen de neoklassieke theorie van Alfred Marshall en de *General Theory* van Keynes. Het neokeynesianisme is uitgesproken macro-economisch maar streeft naar de neoklassieke synthese die het keynesiaanse denken met het

⁸⁶ Keynes, John Maynard (1940a), *How to Pay for the War: A Radical Plan for the Chancellor of the Exchequer*. London: Macmillan. Keynes, John Maynard (1940b), *Round Table War Pamphlets, N°1. How shall we Pay for the War. I. Germany and the Allies Compared; II. Britain's Economic Problem*, London: Macmillan.

⁸⁷ Keynes, John Maynard (1942), "Proposals for an International Currency Union", in: Moggridge, Donald (ed) (1980), *Collected writings of John Maynard Keynes*, London: Macmillan, Volume XXV, pp. 168-195 (definitive version).

overwegend micro-economische neoklassieke denken verbindt. Dat mondt uit in eenvoudige *groeimodellen* van slechts een paar vergelijkingen, bijvoorbeeld die van de Britse economen **John R. Hicks** (1904-1989), **Roy F. Harrod** (1900-1978) en **James E. Meade** (1907-1995). Het fameuze IS-LM model van Hicks⁸⁸ wordt tot vandaag aan de meeste universiteiten gedoceerd maar is geen juiste weergave van het groeimodel dat Keynes voor ogen stond. Het werd later door tal van economen in twijfel getrokken.⁸⁹ Van de drie groeimodellen die reeds in 1936 werden gepresenteerd aan de Oxford University is dat van Meade, het mathematisch bijzonder aantrekkelijke *steady state model of economic growth*,⁹⁰ het meest neoklassiek. Omdat het zich geen raad wist met de *liquidity trap*, omdat het geen investeringsfunctie bevat (enkel een spaarfunctie), en omdat het veronderstelt dat technologische vooruitgang steeds arbeidscheppend is, kreeg het later veel kritiek.

In de jaren 1940-1950 regent het werkelijk keynesiaanse groeimodellen. Daarvan wil ik er toch nog twee vermelden. Het eerste is dit dat de Britse econoom Roy F. Harrod en zijn Russisch-Amerikaanse collega **Evsey D. Domar** (1914-1997) respectievelijk in 1939 en 1946 onafhankelijk van elkaar ontwierpen.⁹¹ Daarin tonen zijn mathematisch aan dat evenwichtige economische groei in een kapitalistische economie een onmogelijkheid is, of nog, dat economische crises onvermijdelijk zijn. (Sommige overzichtschrivers rekenen het model tot het Post-keynesianisme). Het tweede is dat van de Amerikaanse econoom **Robert Solow** (°1924) en zijn Australische collega **Trevor W. Swan** (1918-1989) waarin ze eigenlijk het omgekeerde doen en uitrekenen wat eigenlijk zou nodig zijn, maar onmogelijk is, om een bestendige economische groei te realiseren. De conclusie is dat daarvoor een bevolkingsgroei, besparingen en investeringen, en de technologische vooruitgang jaarlijks tegen een vast tempo moeten stijgen.⁹² Dit model werd later verfijnd door de Turkse econoom **Daron Acemoglu** (°1967): omdat het o.m. werkt met een neoklassieke productiefunctie is er een link naar een micro-economische benadering mogelijk.⁹³

Dit soort groeimodellen inspireerde neoklassieke economen om hetzelfde te proberen vertrekkend van een louter micro-economische benadering (toegepast op macro-economische gegevens). Daaruit ontstond een groeimodel dat het jong gestorven genie Frank Plumpton Ramsey (1903-1930) al in 1928 voorstelde, maar pas later (in macro-economische zin) werd uitgewerkt door de Amerikaan **David Cass** (1937-2008) en (in micro-economische zin) door de Nederlandse wiskundige econoom en econometrist **Tjalling Koopmans** (1910-1985).⁹⁴ Ramsey, een wetenschapsfilosoof, goed bevriend met Ludwig Wittgenstein, opperde de gedachte dat het in de centraal geleide planeconomie mogelijk moest zijn de consumptie op lange termijn, en dit voor generaties ver, te maximaliseren om zo bij te dragen tot de hoogst mogelijke welvaart⁹⁵ – iets wat in de Sovjet Unie helemaal niet gebeurde. Cass en Koopmans hebben die gedachte in 1965 uitgebreid voor een gedecentraliseerde westerse economie. Hun model werkt met een micro-economische consumptie- en productiefunctie. De conclusie was dat *life time economic growth* een onmogelijkheid is, al heeft Edmond Malinvaud (1923-2015) later aangetoond dat Koopmans werkte met verkeerde stabiliteitsvoorwaarden.

De Hongaar **Nicholas Kaldor** (1908-1985) werkte de investeringstheorie van Keynes verder uit en lanceerde het *multiplicator begrip*: een toename van de directe investeringen leidt tot een grotere toename van het nationaal inkomen en is des te hoger naarmate de marginale spaarquote (= de verhouding tussen een wijziging in de besparingen ΔS en een wijziging van het nationaal inkomen $\Delta Y = \Delta S/\Delta Y$) kleiner is. De multiplicator is de motor van de economische groei: hoe krachtiger die is hoe sneller een economie kan groeien. Kaldor stelde vast dat besparingen en investeringen geen lineaire functies zijn, zoals Hicks & Cie dachten, maar dat beiden, én de investeringen én de besparingen,

⁸⁸ Hicks, John R. (1937), "Mr. Keynes and the Classics - A Suggested Interpretation", *Econometrica*, **5**, pp.147-159.

Hicks, John R. (1981), "IS-LM: An Explanation", *Journal of Post Keynesian Economics*, **3**, pp. 139-155.

⁸⁹ Young, Warren and Ben-Zion Zilberfarb (eds) (2006), *IS-LM and Modern Macroeconomics*, Kluwer Academic Publishers (coll. Modern Economic Thought, Volume 73).

Leijonhufvud, Axel (1983), "What was the matter with IS-LM?" in: Fitoussi, Jean Paul (ed) (1983), *Modern Macro-economic Theory*, Oxford: Basil Blackwell, pp 64-90.

⁹⁰ Meade, James E. (1937), "A Simplified Model of Mr. Keynes System", *Review of Economic Studies*, **4**, pp. 98-107.

Meade, James E. (1961), *A Neoclassical Theory of Economic Growth*, London: Allen and Unwin.

⁹¹ Harrod, Roy F. (1939), "An Essay in Dynamic Theory", *The Economic Journal*, **49**, N°193, pp. 14–33.

Domar, Evsey D. (1946), "Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment", *Econometrica*, **14**, N°2, pp. 137–147.

⁹² Swan, Trevor W. (1956), "Economic Growth and Capital Accumulation", *Economic Record*, **32**, N°2, pp. 334–361.

Solow, Robert (1956), "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, **70**, N°1, pp. 65-94.

⁹³ Acemoglu, Daron (2009), *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press, pp. 26–76.

⁹⁴ Cass, David (1965). "Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation", *Review of Economic Studies*, **32**, N°3, pp. 233–240.

Koopmans, Tjalling C. (1965), "On the Concept of Optimal Economic Growth", *the Economic Approach to Development Planning*, pp. 225–287.

⁹⁵ Ramsey, Frank Plumpton (1928), "A Mathematical Theory of Saving", *The Economic Journal*, **38**, N°152, pp. 543–559.

golvende bewegingen beschrijven. Daaruit leidde hij de conjunctuurcyclus af.⁹⁶ De Amerikaan **Paul A. Samuelson** (1915-2009), een uitstekend wiskundige, zal een geheel eigen groeimodel ontwerpen dat de wisselwerking tussen multiplier en accelerator beschrijft.⁹⁷ Daarin is de accelerator de startmotor van de economie, want als die dood is, dan mag de multiplier nog zo krachtig zijn, dan zal de groei niet kunnen worden bestendig. De accelerator geeft aan in welke zin een stijging van het inkomen, veroorzaakt door het multiplicatoreffect, op zijn beurt zal zorgen voor een stijging van de geïnduceerde investeringen. In zijn handboek van economie, dat ondertussen al aan de 19de herziene druk toe is, en waarmee tal van Amerikaanse *scholars* zijn opgeleid, zal hij proberen neoklassieke en keynesiaanse economie te verzoenen.⁹⁸ Eén van de voornaamste innovaties in de economie was Samuelsons introductie van stochastische differentiaalvergelijkingen, afgeleid van de thermodynamica, waarmee *random walk* benaderingen mogelijk zijn in de financiële economie, bijvoorbeeld om de te verwachten waarde van opties op aandelen mee te voorspellen. Met een toepassing daarvan hebben Robert Merton en Myron S. Scholes later de Nobelprijs voor Economie gewonnen. Fisher Black, die met hen had samengewerkt om een random walk optiemodel te ontwerpen, was ondertussen al overleden.

De Italiaanse econoom **Franco Modigliani** (1918-2003), die wegens zijn Joodse afkomst ten tijde van het fascisme naar Amerika uitweek, en er doceerde aan Cambridge University, Massachusetts, heeft voor vernieuwing in het keynesiaanse denken gezorgd door te vertrekken van de *life cycle* bij het ontwerpen voor vergelijkingen van de consumptie en de besparingen.⁹⁹ Hiermee oefende hij grote invloed uit op onder meer de Belgische econometrist Jacques Drèze.

De Russisch-Amerikaanse econoom **Wassily W. Leontjef** (1906-1999) zal kort na zijn aankomst in de Verenigde Staten een methode op punt zetten die toelaat te bestuderen hoe het algemeen evenwicht van een economie afhangt van de gevraagde en geproduceerde hoeveelheden per sector. Hierbij werkt hij met input-outputtabellen¹⁰⁰ die zich lenen tot een eenvoudige becijfering via het matrix-rekenen. Dit soort modellen was oorspronkelijk bedoeld voor een centraal geleide planeconomie, maar bleek snel minstens zo bruikbaar te zijn voor een vrijemarkteconomie waar ondernemers hun productie afstellen op de door hen verwachte vraag, waarbij overproductie gemakkelijk mogelijk is van zodra ze die verwachte vraag te hoog inschatten. [Er werd altijd beweerd dat Keynes de grondlegger was van de moderne macro-economie, maar eigenlijk kan men zich afvragen of Leontjef¹⁰¹ en Kalecki dat ook niet deden vóór Keynes.]

Het keynesianisme heeft ertoe geleid dat de econometrie gaandeweg steeds meer werd gebruikt om veel grotere groeimodellen, soms met een paar duizend vergelijkingen, te ontwerpen als onmisbare uitbreiding van de te kleinschalige oorspronkelijke neoklassieke groeimodellen. Hierbij werd baanbrekend werk geleverd door de Nederlandse economen¹⁰² **Jan Tinbergen** (1903-1994), **Henri Theil** (1924-2000), **Hendrik S. Houthakker** (1924-2008) en **Tjalling Koopmans**. In de Verenigde Staten werd de Wharton School¹⁰³ van Upenn het centrum voor de bouw van grote

⁹⁶ Kaldor, Nicholas (1940), "A Model of the Trade Cycle", *Economic Journal*, **50**, pp.78-92. Reprinted in Kaldor, Nicholas (1960), *Essays on Economic Stability and Growth*, New York, NY: Holmes and Meier, 1980.

⁹⁷ Samuelson, Paul A. (1939a), "Interactions between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration", *Review of Economics and Statistics*, **21**, pp. 75-78.

Samuelson, Paul A. (1939b), "A Synthesis of the Principle of Acceleration and the Multiplier", *Journal of Political Economy*, **47**, pp.786-97.

Heertje, Arnold and Peter Heemeijer (2002), "On the Origin of Samuelson's Multiplier-Accelerator Model", *History of Political Economy*

⁹⁸ Samuelson, Paul A. [and William Nordhaus] (1948), *Economics*, New York, NY: McGraw Hill, 2009, 19th edition.

⁹⁹ Modigliani, Franco and Alberto Ando (1957). "Tests of the Life-Cycle Hypothesis of Savings", *Bulletin of the Oxford University Institute of Economics and Statistics*, **19**, pp. 99-124.

Modigliani, Franco (1966), "The Life Cycle Hypothesis of Saving, the Demand for Wealth and the Supply of Capital", *Social Research*, **33**, N°2, pp. 160-217.

¹⁰⁰ Leontjef, Wassily W. (1941), *The Structure of American Economy*, New York, NY: Oxford University Press, 1951, 2nd edition.

Leontjef, Wassily W. (1966), *Input-Output Economics*, Oxford: Oxford University Press.

¹⁰¹ Leontjef, Wassily W. (1928), "Die Wirtschaft als Kreislauf", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, December, pp. 577-623.

Leontjef, Wassily W. (1929), "Ein Versuch zu statistischen Analyse von Angebot und Nachfrage", *Weltwirtschaftliches Archiv*, July, pp. 1-53.

¹⁰² Tinbergen, Jan (1939), *Business Cycles in the United States of America 1919-1932*, Geneva: League of Nations Publications.

Tinbergen, Jan (1951), *Business Cycles in the United Kingdom 1870-1914*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

Tinbergen, Jan (1952), *On the Theory of Economic Policy*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

Theil, Henri (1971), *Principles of Econometrics*, New York, NY: John Wiley & Sons.

Houthakker, Hendrik S. (1960), "The Capacity Method for Quadratic Programming", *Econometrica*, **28**, pp. 62-87.

Koopmans, Tjalling C. (ed) (1950), *Statistical Interference in Dynamic Economic Models*, New York, NY: John Wiley & Sons.

¹⁰³ Klein, Lawrence R. (1947), *The Keynesian Revolution*, New York, NY: Macmillan Press.

Klein, Lawrence R. and Arthur S. Goldberger (1955), *An Econometric Model of the United States 1929-1952*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

performante modellen. Hier waren **Lawrence R. Klein** (1920-2013) en **Arthur S. Goldberger** (1930-2009) de toonzetters. Later zouden de Brit **Clive W.J. Granger** (1934-2009) en de Amerikaan **Robert Engle** (°1942) voor een belangrijke vernieuwing in de econometrie zorgen door bij schattingen voor cijferreeksen met een hoge volatiliteit (= graad van schommelingen) – bijvoorbeeld bij historische reeksen voor werkloosheid, voor inflatie, voor beurskoersen, etc. – niet langer verplicht te zijn een constante volatiliteit in de schattingsfouten te aanvaarden. Dat kan inderdaad worden vermeden door het gebruiken van zogenaamde ARCH en GARCH technieken.¹⁰⁴

Het is opvallend dat minstens 11 neokeynesianen bekroond werden met een Nobelprijs voor Economie: Tinbergen (1969), Samuelson (1970), Hicks (1972), Leontief (1973), Koopmans (1975), Meade (1977), Klein (1980), Modigliani (1985), Solow (1985), Engle (2003) en Granger (2003).

● **Het Post-keynesianisme** - breidt de *General Theory*, die de effectieve vraag – dat is de voorgenomen vraag – centraal stelt, uit tot de lange periode, daar waar Keynes die beperkte tot de korte periode. Het onderscheid met de neokeynesianen is eerder vaag. Geschiedschrijvers van het economisch denken kunnen doorgaans enkel zeggen wat post-keynesianisme niet is (het verzet zich tegen de neoklassieke economie), maar niet wat het wel is. Wat ze nog gemeen hebben is dat ze het IS-LM model van Hicks als onkeynesiaans verwerpen. Zo zou men alle *steady state modellen*, die geacht worden te gelden voor de lange periode, en het groeimodel van Kaldor net zo goed tot het post-keynesianisme kunnen rekenen. Naar mijn gevoel horen (1) de neoricardianen, (2) Kalecki en (3) Minsky omwille van hun scherp maatschappijkritisch denken hier niet thuis omdat men ze moeilijk als burgerlijke economen kan beschouwen. *Leading spokesman* van de groep is de Amerikaanse macro-econoom **Paul Davidson** (°1930). Samen met **Sydney Weintraub** (1914-1983) richtte hij het tijdschrift *Post Keynesian Economics* op. Ook ontwikkelden ze samen een vernieuwende theorie van de inflatie die ze verklaarden uit de groei van het inkomen en uit de inkomensverdeling.¹⁰⁵ Maar de meeste invloed oefende Davidson uit door zijn geschriften op het monetair systeem waarin hij een eigen visie van Keynes's *bancor* ontwikkelde.¹⁰⁶ Andere post-keynesiaanse monetaristen zijn de Duitser **Jörg Bibow** (°1969) en de Australische econoom **Steve Keen** (°1953) die in hoofdstuk 6 van deel II nader worden besproken. Zo is Bibow het grondig oneens met de stelling van Ben Bernanke¹⁰⁷ dat de *imbalances* in de wereldeconomie zouden zijn veroorzaakt door de *global saving glut* van de Chinezen.¹⁰⁸ Keen van zijn kant ontwikkelt een geldtheorie¹⁰⁹ die hij afleidde uit die van de Italiaan Augusto Graziani¹¹⁰ (1933-2014).

Ook een aanzienlijk deel van de theorieën van de Russisch-Britse econoom **Abba P. Lerner** (1903-1982) kan als post-keynesiaans worden bestempeld, zeker die uiteengezet in zijn *Economics of Control* (1944) en in zijn *Economics of Employment* (1951).¹¹¹ Hierin verdedigt hij in glasheldere stijl een functionele fiscale politiek die Keynes nooit echt duidelijk maakte. Daarover schreef David Colander: "*What eventually became known as textbook Keynesian policies were in many ways Lerner's interpretations of Keynes's policies, especially those expounded in The Economics of Control (1944) and later in The Economics of Employment (1951) (...) Textbook expositions of Keynesian policy naturally gravitated to the black and white 'Lernerian' policy of Functional Finance rather than the grayer Keynesian policies. Thus, the vision that monetary and*

Klein, Lawrence R. (1969), "Estimation of Interdependent Systems in Macroeconometrics", *Econometrica*, **37**, pp. 171-192.

Goldberger, Arthur S. (1959), *Impact Multipliers and Dynamic Properties of the Klein-Goldberger Model*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

¹⁰⁴ Engle, Robert and Clive W.J. Granger (1987), 'Co – Integration and Error – Correction: Representation, Estimation and Testing', *Econometrica*, **55**, N°3, pp. 251-276.

¹⁰⁵ Davidson, Paul (1977), "Post-Keynesian Monetary Theory and Inflation", in: Weintraub, Sydney (ed.) (1977), *Modern Economic Thought*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

¹⁰⁶ Davidson, Paul (2002), *Financial Markets, Money and the Real World*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.

¹⁰⁷ Bernanke, Ben S. (2005), "The Global Saving Glut and the U.S. Current Account Deficit, Remarks by Governor Ben S. Bernanke at the Sandridge Lecture, Virginia Association of Economists, Richmond, Virginia", URL:

<http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2005/200503102/>.

¹⁰⁸ Bibow, Jörg (2010b), "Bretton Woods 2 is Dead, Long Live Bretton Woods 3", *Levy Economics Institute*, working paper 597, May, pp. 7-11.

¹⁰⁹ Keen, Steve (2015), "What is Money and How it's Created", URL February 2:

<http://www.forbes.com/sites/stevekeen/2015/02/28/what-is-money-and-how-is-it-created/>.

¹¹⁰ Graziani, Augusto (1990), "The theory of the monetary circuit", *Economics and Societies*, **24**, N°6, pp. 7-36.

¹¹¹ Lerner, Abba P. (1944), *The Economics of Control*, London: Macmillan Press.

Lerner, Abba P. (1951), *The Economics of Employment*, London: Macmillan Press.

fiscal policy should be used as a balance wheel, which forms a key element in the textbook policy revolution, deserves to be called Lernerian rather than Keynesian."¹¹²

● **De New Keynesian economics** is een school van macro-economen binnen het keynesianisme die vooral sinds de dot-com crisis van 2001 heeft gezorgd voor een herleving van het keynesiaanse denken. Stonden de post-keynesianen nog zeer vijandig tegen de neoklassieke economie, dan accepteren de New Keynesians een reeks inzichten van hun opvolgers, de laat-neoklassieken, die vooral na 1980 opgang hebben gemaakt met de *rational expectations theory* van de Amerikaan John Lucas jr (zie onder de paragraaf over de Laat-Neoklassieke economie). Ze erkennen dat de economische groei af te rekenen heeft met een hele reeks van fricties waarmee rekening dient te worden gehouden. Ze zijn voorstanders van wat de *new neoclassical synthesis* wordt genoemd. Hun voorlopers, die een aparte plaats bekleden binnen het economisch denken zijn de Zweed **Axel Leijonhufvud** (°1933) en de Amerikaan **Robert W. Clower** (1929-2011). Met de post-keynesianen deelt Leijonhufvud de mening dat Hicks het keynesiaanse denken de verkeerde weg heeft opgestuurd door de lancering van zijn IS-LM model. Werkloosheid is niet het gevolg van rigide lonen, zoals Hicks dacht, en de onevenwichtigheden in de kapitalistische economie moeten niet verklaard worden uit verstoringen van het Walrasiaanse evenwichtsmodel, zoals Hicks deed.¹¹³ Leijonhufvud gaat een eind mee met het door de mainstream economics verdedigde beginsel dat financiële markten tot op een zekere hoogte een zelfregulerend mechanisme hebben, maar stelt dat dit mechanisme ophoudt van zodra het kapitalistisch systeem grote endogene (corridor versie van 1973) of grote exogene schokken (corridor versie van 2009) te verwerken krijgt, waardoor een economie buiten de *corridor* geraakt.¹¹⁴ Abnormale endogene schokken gebeuren wanneer de geaggregeerde vraag op schromelijke wijze faalt om de geaggregeerde productie op te nemen. Hierbij vertrekt Leijonhufvud van Clowers aforisme "*Money buys goods and goods buy money, but goods do not buy goods*".¹¹⁵ In de versie van 1973 worden de zelfregulerende corridor dus overschreden bij een abnormaal hoge werkloosheid. De grenzen van die veilige corridor kan hij evenwel niet aangeven. In de exogene versie van 2009 worden de grenzen van de corridor overschreden als de interbancaire markten op slot geraken en banken elkaar niet langer vertrouwen, waardoor ze elkaar geen krediet meer geven. Dan ontstaan crises die hij *systemisch* noemt als systeembanken omvallen. Het zelfregulerend karakter van de financiële markten is dus begrensd. De theorie van Leijonhufvud, zeker zijn 2009 versie, is een goed uitgangspunt om langdurige crises van overproductie te onderzoeken, maar vergt aanvulling omdat men zich niet kan beperken tot de vaststelling dat langdurige crises het gevolg zijn van exogene schokken. Die exogene schokken moeten zelf kunnen worden verklaard, en eigenlijk doet Leijonhufvud dit niet.

In feite bouwt Leijonhufvud verder op de economische inzichten van Clower, die met een bijdrage uit 1962 (pas gepubliceerd in 1965) de vinger op de wonde legde door de vraag te stellen wat dan zo nieuw was aan de *General Theory* indien men weigerde een micro-economische onderbouw voor die theorie vast te leggen.¹¹⁶ Clower noemde dit *the dual-decision hypothesis*. Als gezinnen steeds hun nuttigheid maximaliseren, zoals Walras stelde, dan moesten ze dat immers doen met een beperkt inkomen – inkomen dat ze enkel verkregen door hun arbeidskracht te verkopen. Kortom, rationaal consumentengedrag is niet enkel beperkt door een inkomensrestrictie, maar door een nog belangrijker andere restrictie, namelijk de mate waarin ze hun arbeidskracht kunnen verkopen. De vraag naar consumptiegoederen zal dus afhangen van de mate waarin arbeidskracht kan worden verkocht, want als dat niet lukt, is er geen inkomen, en kan het consumentenvraagstuk niet worden opgelost. Of nog, de sleutel

¹¹² Colander, David (1984), "Was Keynes a Keynesian or a Lernerian?", *Journal of Economic Literature*, **22**, pp. 1571–1579.

¹¹³ Leijonhufvud, Axel (1968), *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes*, London: Oxford University Press.

¹¹⁴ Leijonhufvud, Axel (1973), "Effective Demand Failures", *The Swedish Journal of Economics*, **75**, N°1, pp. 27–48.

Leijonhufvud, Axel (2009e), "Out of the corridor: Keynes and the crisis", *Cambridge Journal of Economics*, **33**, N°4, pp. 741-757.

¹¹⁵ Clower, Robert W. (1967), "A Reconsideration of the Microfoundations of Monetary Theory", *Western Economic Journal*, **6**, pp. 1-9.

¹¹⁶ Clower, Robert W. (1965), "The Keynesian Counter-revolution: A Theoretical Appraisal", in: Hahn, Frank Horace and Frank P.R. Brechling (eds) (1965), *The Theory of Interest Rates* (Proceedings of a Conference Held by the International Economic Association), London: Macmillan Press.

In een blog van 2011 vat Peter Boettke, een aanhanger van de Mises richting van de Oostenrijkse School, het werk van het duo Clower & Leijonhufvud als volgt samen: "*The Clower/Leijonhufvud team rejected hydraulic Keynesianism and worked to develop a Coordination Keynesianism that provided microfoundations for macroeconomics while not being mechanistic. In short, Clower/Leijonhufvud were the alternative not only to the neo-Keynesian synthesis of the 1960s, but the new classical/rational expectations revolution in the 1970s.*"

voor de keynesiaanse revolutie ligt op het niveau van de gezinshuishouding waar micro-economie (het rationaliseren van de nuttigheid) en macro-economie (het vinden van werkgelegenheid) twee restricties zijn die niet van elkaar kunnen worden gescheiden. Dit brengt Clower ertoe te zoeken naar een micro-economische onderbouw van de *General Theory*.

De *dichotomie* in de vraagfunctie waar macro-economie niet zonder micro-economie kan, heeft Clower later ook toegepast op het monetaire systeem¹¹⁷ en heeft ertoe bijgedragen dat Clower als eerste een synthese bepleitte tussen de neoklassieke economie van Walras en de keynesiaanse economie. In die zin was hij een bruggenbouwer in het economisch denken. Een oud-leerling van Clower aan de UCLA vat de innoverende kracht van Clowers werk als volgt samen: "*There was a particular novelty in the way he derived what came to be called the 'Clower constraint' which, in simplistic terms one can describe by saying that one cannot spend without having some money to do the spending with. The novelty was his explicitly stated awareness that going, by aggregating, from individuals to the macroeconomy, the only constraining microeconomic structural properties are Walras's Law and continuity of the demand functions. These structural constraints, and their role in linking the individual and the collective, came to be formalized by the mathematical economists only some years later.*"¹¹⁸

In dezelfde zin van Clower werkt **Jacques Drèze** (°1929), de eerste grote econometrist in België. Lang voor Robert E. Lucas en de aanhangers van de DSGE modellen, bepleitte hij dat de macro-econometrie nood had aan een micro-economisch fundament, dus dat macro-economie moest leren gevolgtrekkingen te maken uit de micro-economie. Dit paste hij toe bij de studie van vraagstukken van werkloosheid. Ook schreef hij een interessante bijdrage over risico diversifiëring op de arbeidsmarkten met hun loonrigiditeiten. Hij was trouwens de eerste die met Bayesiaanse probabiliteitsvergelijkingen ging werken.¹¹⁹ Onbegrijpelijk is wel dat zijn onevenwichtsmodellen in het taalkundig verkrampde Vlaanderen aan de meeste Vlaamse universiteiten nog steeds niet worden gedoceerd. Wat zei de "kankeraar" Clower nu ook weer over economen? Was dat niet: "*I may be a bit of a curmudgeon, but I believe 95 percent of all economists are incompetent, and the rest are anxious to get into public policy.*" Drèze ijverde tijdens de *Petroleumcrisis* voor een nieuwe politiek van werkgelegenheid dankzij rationalisering van de prijzen maar daarvan onthield de Belgische politiek blijkbaar enkel dat het loon de prijs van de arbeid is en dat loonmatiging dus de oplossing was. Zelig toch?

Een hele resem van economen vertegenwoordigt het New Keynesianism. Van hen beperk ik mij tot de drie best bekende. De eerste is de Amerikaan **Joseph E. Stiglitz** (°1943), in 2001 bekroond met de Nobelprijs voor Economie. Hij zal wiskundig bewijzen dat er niet zoiets bestaat als de *invisible hand* die ervoor zou zorgen dat markten efficiënt zijn. Dit is uitgesloten wegens *information asymmetry*: economische agenten hebben onvoldoende informatie over elkaars voornemens opdat markten zelfregulerend zouden kunnen werken.¹²⁰ Daarom zijn markten onvolkomen (*imperfect markets*). Dit geldt ook voor de arbeidsmarkt waar efficiënte lonen onmogelijk zijn, zodat er inderdaad – zoals Keynes beweerde – algemeen evenwicht kan optreden bij (hoge) werkloosheid. Dat toont Stiglitz aan met het zogenaamde Stiglitz-Saphiro model. [Carl Saphiro (°1955) is een Amerikaanse micro-econoom van de laat-neoklassieke school.] Bij de aanwerving van nieuwe arbeidskracht hebben ondernemers immers niet genoeg informatie tot hoeveel inspanningen de nieuw aangeworvenen bereid zullen zijn. Een gevolg van het Stiglitz-Saphiro model¹²¹ is dat de reële lonen tijdens een recessie onvoldoende kunnen dalen om de werkloosheid op te heffen.

¹¹⁷ Clower, Robert W. (1977). "The Anatomy of Monetary Theory," *American Economic Review*, **67**, N°1, pp. 206-212.

Clower, Robert W. (1995), "On the Origin of Monetary Exchange," *Economic Inquiry*, **33**, N°4, pp. 525–36.

¹¹⁸ Velupillai, K. Vela (2011). "Robert Wayne Clower, The Affectionate Curmudgeon", Trento: Universida di Trento, URL: <http://www.econ.ucla.edu/clower/>.

¹¹⁹ Drèze, Jacques H. (ed) (1974), *Allocation under Uncertainty: Equilibrium and Optimality*, London: Macmillan Press.

Drèze, Jacques H. (1976). Bayesian Limited Information Analysis of the Simultaneous Equations Model". *Econometrica*, **44**, N°5, September, pp. 1045–1075.

Drèze, Jacques H. (1987), *Essays on Economic Decisions under Uncertainty*, Cambridge: Cambridge University Press.

Drèze, Jacques H. (1995), "Forty Years of Public Economics: A Personal Perspective". *Journal of Economic Perspectives*, **9**, N°2, pp. 111–130.

¹²⁰ Stiglitz, Joseph E. and Michael Rothschild (1976), "Equilibrium in Competitive Insurance Markets: an Essay on the Economics of Imperfect Information", *The Quarterly Journal of Economics*, **90**, N°4, pp. 629–649.

¹²¹ Saphiro, Carl and Joseph E. Stiglitz (1984), "Equilibrium Unemployment as a Worker Discipline Device", *The American Economic Review*, **74**, N°3, pp. 433-444

Stiglitz is een anders-globalist die constateert dat de wereldeconomie, juist wegens het bestaan van onvolkomen markten, in hoge mate onbillijk is. Hij pleit voor sterke transparante instituties die de marktonvolkomenheden opsporen om eraan te verhelpen.¹²² Samen met Bruce Greenwald (°1946) pleit hij voor een hervorming van het internationaal monetair stelsel¹²³ waarbij hij de *global greenback* als internationale munt wil invoeren. Gedurfd is zijn voorstel om landen met een te groot surplus aan SDR's (= *special drawing rights* in omloop gebracht door het IMF) een taks van 50 procent op hun overschotten te laten betalen.¹²⁴ Qua politieke strekking is Stiglitz een democraat die geen heil ziet in het marktsocialisme en veeleer *information economics* voorstelt in het gevecht tegen depressies.¹²⁵ Wel was hij een heftig tegenstander van de politiek van president George W. Bush en diens kosten verslindende tweede Golfoorlog.¹²⁶ Eén van Stiglitz's bestsellers was *Freefall*. Daarin rekent hij af met Larry Summers (°1954) die hem, na vier jaar dienst als vicevoorzitter bij de Wereldbank, doodgewoon heeft weggepest omdat hij niet wilde aanvaarden dat Stiglitz zich met klem verzette tegen de praktijk waarmee de Verenigde Staten, het rijkste land ter wereld, zijn chronisch tekort op de lopende rekeningen financiert door de verkoop van Treasury Bills aan veel armere landen (en zo zijn investeringen financiert met geld afkomstig van de overschotten op de lopende rekening van bijvoorbeeld China).¹²⁷ Opgemerkt zij nog dat Stiglitz een nieuw handboek van economie schreef dat dit van Samuelson, met zijn haast kinderlijke grafiekjes, het museum in schreef.

Een ander vooraanstaand vertegenwoordiger van het New Keynesianism is **Paul Krugman** (°1953), een leerling van Stiglitz, en in 2008, net als zijn leermeester, bekroond met de Nobelprijs voor Economie. In tegenstelling tot de meeste New Keynesian economen verdedigt hij het IS-LM model van Hicks omwille van zijn eenvoud, een model dat in schril contrast staat tot de mathematisch ingewikkelde modellen van de zogenaamde *freshwater economists*. De tegenstelling tussen *freshwater* macro-economen (van de universiteiten rond de Grote Meren) en de *saltwater economists* (van de universiteiten aan de Oost- en Westkust, inclusief UPenn) dateert van de jaren 1990, al werden beide termen al voor het eerst gebruikt in 1976. Krugman is een *liberal* in de Amerikaanse betekenis van dat woord, dus een linkse Democraat. Wat hij daaronder zelf verstaat verduidelijkte hij in een blog voor *The New York Times* van 2009.¹²⁸ Voor die krant schrijft hij sinds 1999 twee rubrieken per week – als de stripheld Lucky Luke sneller schiet dan zijn schaduw, dan schrijft Krugman sneller dan zijn schaduw.¹²⁹ In tegenstelling tot Stiglitz is Krugman een voorstander van de globalisering. In de Verenigde Staten is hij tezelfdertijd de meest bewonderde en meest gehate econoom van zijn tijd. Het feit dat hij geen blad voor de mond neemt, altijd zegt waarop het staat, en geregeld linkse standpunten inneemt zal wel niet vreemd zijn aan die tegenkanting. Met de doorbraak van de *Grote Recessie* in 2008 brak hij een lans voor de heropleving van de keynesiaanse economie.

Sedert zijn jaren als student was Krugman geboeid door internationale economie. Zo onderzocht hij al in 1978 de relatie tussen de koopkrachtspareitien van valuta en hun wisselkoersen.¹³⁰ Geïnspireerd door een studie van de Fed van speculatieve aanvallen op het goud, constateerde Krugman in 1979 dat valuta met een geforceerde wisselkoers een gemakkelijk prooi zijn van speculatieve aanvallen die meestal bijdragen tot de keldering van

¹²² Stiglitz, Joseph E. (2002), *Globalization and its Discontents*, New York, NY: WW. Norton & Company.

Stiglitz, Joseph E. (2006); *Making Globalization Works*, New York, NY: WW. Norton & Company.

¹²³ Stiglitz, Joseph E. and Bruce Greenwald (2003), *Towards a New Paradigm in Monetary Economics*, (The Raffaele Mattel Lecture Series, and Cambridge, UK), New York, NY: Cambridge University Press.

Stiglitz, Joseph E. (2010b), *The Stiglitz Report: Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis*, New York, NY/London: The New Press.

¹²⁴ Stiglitz, Joseph E. (2003), "Dealing with Debt: How to Reform the Global Financial System", *Harvard International Review*, **25**, N°1, pp. 54-60.

¹²⁵ Stiglitz, Joseph E. (1994), *Whither Socialism*, Cambridge, MA: The MIT Press.

¹²⁶ Stiglitz, Joseph E. and Linda Bilmes (2008), *The Three Trillion Dollar War: The True Cost of the Iraq Conflict*, New York, NY: W.W. Norton & Company.

¹²⁷ Stiglitz, Joseph E. (2010a), *Freefall: America, Free Markets and the Sinking of the World Economy*, New York, NY/London: W.W. Norton & Company.

¹²⁸ Krugman, Paul (2009), "The Conscience of a Liberal", *The New York Times*, August 6.

¹²⁹ Een complete lijst met de meer dan 750 gepubliceerde rubrieken vindt men terug op het internet op de NYT URL: <http://krugman.blogs.nytimes.com/> <http://krugman.blogs.nytimes.com/>. Als regelmatig lezer sedert 2002 blijf ik zijn demystificatie van Milton Friedman, in glasheldere stijl en zonder pardon, nog steeds het beste van alle tot nog toe gepubliceerde rubrieken. Zie: Krugman, Paul (2007), "Who was Milton Friedman?", *The New York Review of Books*, February 15. URL: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2007/feb/15/who-was-milton-friedman/>.

¹³⁰ Krugman, Paul (1978), "Purchasing Power Parity and Exchange Rates", *Journal of International Economics*, **8**, pp. 397-407.

de bewuste wisselkoers.¹³¹ Het werd één van de vroegste *currency crisis models* van de economische wetenschap.¹³² Eveneens vroeg, nog in 1979, concentreerde hij zich op een analyse van de internationale handel. Hij constateerde dat het moeilijk verklaarbaar was waarom landen met ongeveer gelijke comparatieve kosten toch handel met elkaar dreven, iets wat niet overeenstemde met de leer van Ricardo of van de Zweedse School (zie lager). De verklaring¹³³ – zijn *New Trade Theory* (afkorting: NTT) – lag volgens hem in de voorkeur van consumenten voor diversiteit en in de schaalvoordelen voor producenten om zich te specialiseren in bepaalde types en merken (bijvoorbeeld van auto's) die in een aantal landen worden vervaardigd. Om dit aan te tonen werkte Krugman met een micro-economische nuttigheidsfunctie met constante elasticiteiten (CES-functie) waaruit hij vraagfuncties afleidde.¹³⁴ In 1991 breidde hij zijn NTT uit tot wat hij zelf de *New Economic Geography* (afkorting: NEG) zal noemen. Als schaalvoordelen zorgen voor een versnelling van de internationale handel, dan zal er snel een concentratie van die handel ontstaan in regionen met de grootste productie. Ze zullen geografische aantrekkingspolen vormen voor nog meer concentratie.¹³⁵

Ook heeft Friedman gezorgd voor een macro-economische revival van de *liquidity trap* van Keynes. Hij zag er de oorzaak in van de financiële crisis in de jaren 1990 in Japan¹³⁶, een schuldencrisis waar het land niet meer is uitgeraakt (zoals zal blijken uit statistisch onderzoek in hoofdstuk 2 van deel II), ook al werd stagflatie voorkomen en hernam een bescheiden economische groei begin 2000. Geconfronteerd met een periode van economische stagnatie slaagde de Bank of Japan er niet in de economie uit het slop te halen door de rentevoet te laten dalen: eens onder de *liquidity trap* was de Japanner niet meer bereid verder te beleggen en werd zijn/haar portfolio aangehouden in afwachting van een rentestijging. Later zal Krugman dit vergelijken met de toestand tijdens de *Grote Recessie* waar historisch lage rentevoeten ook niet bijdroegen tot een verhoopte heropflakking van de investeringen.¹³⁷

Voorts moet worden aangestipt dat de inflationist Krugman geen onvoorwaardelijk voorstander is van *Quantitative Easing* (afkorting QE = kwantitatieve geldverruiming), dit in tegenstelling tot wat zijn tegenstanders, o.m. Allan H. Meltzer (°1928), beweren. QE kan worden omschreven als "de vergroting van de geldvoorraad door een centrale bank door middel van het opkopen van effecten zoals staatsobligaties." Landen die slachtoffer zijn van een *liquidity trap* zullen via QE hun economie niet uit het slop krijgen. Die *liquidity trap* omschrijft Krugman als volgt: "*The liquidity trap (...), in Keynesian economics, is a situation where monetary policy is unable to stimulate an economy, either through lowering interest rates or increasing the money supply. Proponents claim liquidity traps typically occur when expectations of adverse events (e.g., deflation, insufficient aggregate demand, or civil or international war) make persons increase their liquidity preference. A signature characteristic of the liquidity trap is the situation where short-term interest rates are near zero and fluctuations in the monetary base fail to translate into corresponding fluctuations in general price indices.*" Krugman is er zich terdege van bewust dat het verruimen van de geldbasis (= het liquide geld van het publiek en in kas van de banken vermeerderd met de bankreserves die handelsbanken aanhouden bij de centrale bank) niet zonder risico is. De QE politiek die Japan in de jaren 1990 voerde is er het beste voorbeeld van.¹³⁸ En aangezien 70 procent van alle

¹³¹ Krugman, Paul (1979a), "A Model of Balance-of-Payment Crises", *Journal of Money, Credit and Banking*, **11**, pp. 311-325.

¹³² Krugman, Paul (1992), *Currencies and Crises*, Cambridge, MA/London: The MIT Press.

¹³³ Krugman, Paul, Maurice Obstfeld and Marc J. Melitz (1979b), *International Economics: Theory and Policy*, Boston, MA: Addison-Wesley, 10th edition of the Krugman/Obstfeld 1998 edition, 2015.

¹³⁴ Met het afleiden van vraagfuncties uit nuttigheidsfuncties werd reeds in 1954 begonnen door de Britse econoom Richard Stone. Die vertrok daarbij van een (kardinale) logaritmische nuttigheidsfunctie die Lawrence R. Klein en Herman Rubin al in 1947 ontwierpen. Men spreekt trouwens van de vraagfuncties van Klein-Stone-Rubin. Zie:

Klein, Lawrence R. and Herman Ruby (1947), "A Constant Utility Index of the Cost of Living", *Review of Economic Studies*, **15**, pp. 84-87, 1947-1948.

Stone, Richard (1954), "Linear Expenditure Systems and Demand Analysis: An Application to the Pattern of British Demand", *Economic Journal*, **64**, pp. 511-527.

¹³⁵ Krugman, Paul (1991), *Geography and Trade*, Leuven/London: Leuven University Press/MIT press (Gaston Eyskens Lectures), 2000, 8th printing.

Krugman, Paul (ed) (1995), *Development, Geography and Economic Theory*, Cambridge, MA/London: The MIT Press, 2002, 6th ed.

¹³⁶ Krugman, Paul, Kathryn M. Dominguez and Kenneth Rogoff (1998) "It's Baaack: Japan' Slump and the Return of the Liquidity Trap, *Brookings Papers on Economic Activity*, **1998**, N°2, pp. 137-205.

Krugman, Paul (2000), "Thinking About the Liquidity Trap", *Journal of the Japanese and International Economies*, **14**, N°4, pp. 221-237.

¹³⁷ Krugman, Paul (1999), *The Return of Depression Economics*, New York, NY: W.W. Norton & Company.

Krugman, Paul (2008), *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, New York, NY: W.W. Norton & Company.

¹³⁸ Krugman, Paul (2015), "Quantitative Easing and Money Aggregates", *The New York Times*, February 26.

landen met een *inflation trap* opgezadeld zit, moet niet verwacht worden dat QE een oplossing kan zijn voor de *Grote Recessie* van de wereldeconomie.

Toen eind 2011 het trio Angela Merkel-Nicolas Sarkozy-Herman van Rompuy op de proppen kwam met een 2.000 miljard *bazooka* om speculatie tegen de euro tegen te gaan was Krugman niet onder de indruk: *"There was some excitement yesterday over reports that the European were going to establish a 2 trillion euro rescue fund. Was this the "big bazooka" needed to put an end to the debt crisis? No, for three reasons. First, when you try to figure out how the thing might work, it turns out to have much less lending capacity than early reports suggested. Second, who's backing this thing? Even France is looking a bit shaky, so it's unclear how it's supposed to work if government Treasuries are the guarantors. What you really need is open-ended funding from the European Central Bank, and that's not yet on the table. Third, even if this turns out to be the big weapon everyone is hoping for, it won't be a bazooka — it will be a Panzerfaust!"*¹³⁹

Toen hij op 6 juni 2014 samen met de Amerikaanse monetariste Carmen Reinhart aanwezig was op Elseviers Nacht van de Economie had ECB president Mario Draghi net een verlaging van de basisrente van 0,25 naar 0,15 procent aangekondigd. Ook was er op dat ogenblik sprake van dat de ECB 400 miljard euro in de economie van de eurozone zou stoppen. Over de renteverlaging wou Krugman niet meer kwijt dan dat dit niets zou oplossen en een mini-bazooka van 400 miljard euro vond hij ... eerder een waterpistool. Ook nadat Mario Draghi liet weten dat de ECB, gespreid over 19 maanden, 1.140 miljard euro in de Europese economie zou pompen (de tweede bazooka dus) om banken meer liquide te maken door het opkopen van hun lange termijn waardepapier, vond Krugman dat de liquidity trap in Europa ervoor zou zorgen dat dit onmogelijk de juiste oplossing kon zijn.

Voorts is Krugman auteur van drie standaardwerken over economie die hij samen met zijn echtgenote Robin Wells (°1959) – zelf een postgegradueerd econome – schreef: één over economie, een tweede over micro-economie en een derde over macro-economie.¹⁴⁰

N. Gregory Mankiw (°1958) is een andere notoire vertegenwoordiger van de *New Keynesian economics*, deze keer een *freshwater* econoom. De tegenstelling tot de (oudere) *saltwater* economen vindt hij niet langer actueel. Hierover schrijft hij: *"An old adage holds that science progresses funeral by funeral. Today, with the benefits of longer life expectancy, it would be more accurate (if less vivid) to say that science progresses retirement by retirement. In macroeconomics, as the older generation of protagonists has retired or neared retirement, it has been replaced by a younger generation of macroeconomists who have adopted a culture of greater civility. At the same time, a new consensus has emerged about the best way to understand economic fluctuations. [...] Like the neoclassical-Keynesian synthesis of an earlier generation, the new synthesis attempts to merge the strengths of the competing approaches that preceded it."*¹⁴¹ In tegenstelling tot de meeste andere nieuw keynesiaanse economen is Mankiw conservatief. Onder president George W. Bush was hij van zelfs van 2003 tot 2005 de 21ste *Chairman of the Council of Economic Advisers*, en van 2011 tot 2012 economisch adviseur van de Republikeinse presidentskandidaat Mitt Romney. In 1980 promoveerde hij aan het MIT in Cambridge en gaf er later een jaar les alvorens in 1985 over te stappen naar de Harvard University alwaar hij sinds 1987 de erg begerde post van hoogleeraar in de inleiding economie aan Ec 10 bekleedt. Hij is auteur van enkele van de best verkochte handboeken in economie.¹⁴² Zijn *Principles of Economics* haalde een oplage van meer dan een miljoen exemplaren. Voor wie enkel geïnteresseerd is in burgerlijke economie is zijn *Macroeconomics*, nu al toe aan een achtste druk, naar mijn gevoel één van de beste handboeken om macro-economie te leren. Wat Mankiw zo interessant maakt is dat hij een blog onderhoudt – *Greg Mankiw's Blog, Random Observations for Students of Economy* – waar studenten en oud-studenten vragen kunnen stellen over zijn cursussen.¹⁴³

¹³⁹ Krugman, Paul (2011), "The UN Bazooka", *The New York Times*, October 19.

¹⁴⁰ Krugman, Paul and Robin Wells (2013b), *Economics*, New York, NY: Worth Publishers, 3rd edition.

Krugman, Paul and Robin Wells (2013a), *Microeconomics*, New York, NY: Worth Publishers, 3rd edition.

Krugman, Paul and Robin Wells (2012a), *Macroeconomics*, New York, NY: Worth Publishers, 3rd edition.

¹⁴¹ Mankiw, N. Gregory (2006), "The Macroeconomist as Scientist and Engineer", *Journal of Economic Perspectives*, 20,N°4, pp. 29–46.

¹⁴² Mankiw, N. Gregory (1997), *Principles of Economics*, Mason, OH: South-Western Cengage Learning, 2015, 7th edition.

Mankiw, N. Gregory (1999), *Principles of Microeconomics*, Stamford, CT: Cengage Learning, 7th edition (paperback), 2014.

Mankiw, N. Gregory (2000), *Principles of Macroeconomics*, Stamford, CT: Cengage Learning, 7th edition (paperback), 2014.

Mankiw, N. Gregory (1991), *Macroeconomics*, New York, NY: Worth Publishers, 8th edition, 2012.

¹⁴³ Mankiw, N. Gregory (2015), *Greg Mankiw's Blog, Random Observations for Students of Economy*, URL: <http://gregmankiw.blogspot.be/>.

In 2011 ontstond er een controverse tussen Mankiw en een aantal studenten toen die het leslokaal verlieten (de *Walkout*) uit onvrede met zijn unilaterale wijze van doceren, waarbij hij blind bleef (en blijft) voor dat andere deel van de economie dat geen burgerlijke economie is. Bij het verlaten van het leslokaal gaven de opstappende studenten hem een tekst mee waarin te lezen stond: *"We found a course that espouses a specific—and limited—view of economics that we believe perpetuates problematic and inefficient systems of economic inequality in our society today (...) Economics 10 makes it difficult for subsequent economics courses to teach effectively as it offers only one heavily skewed perspective rather than a solid foundation on which other courses can expand. (...) Harvard graduates play major roles in the financial institutions and in shaping public policy around the world. If Harvard fails to equip its students with a broad and critical understanding of economics, their actions are likely to harm the global financial system. The last five years of economic turmoil have been proof enough of this."*¹⁴⁴ Daarop repliceerden zijn verdedigers in het studentendaarblad *Harvard Crimson* dat linkse studenten hem ten onrechte beschuldigden van politieke vooringenomenheid: *"Professor Mankiw's curriculum sticks to the basics of economic theory without straying into partisan debate. We struggle to believe that we must defend his textbook, much maligned by the protesters, which is both peer reviewed and widely used. Furthermore, the students protesting the class who desire that he give more time to other, less accepted schools of economic thought—like Marxism—would do well to remember that such interrogation is the domain of social theory, not economic theory."*

Hiermee is eigenlijk alles gezegd: neen, Mankiw is niet politiek vooringenomen in wat hij zegt, wel in wat hij niet zegt. In al zijn eruditie weet hij zo goed als niets over marxistische economie: hij beseft, net als zijn studenten, niet eens dat Marx een econoom was, een econoom die de kapitalistische economie ernstig in vraag stelde. Zoiets doet een correct wetenschapper volgens Mankiw dus niet. Hoe hard hij zijn best doet om zijn studenten een goede opleiding in economie te geven – en dat doet hij inderdaad voortreffelijk – hij laat na hen een volledig overzicht te geven van wat de economische wetenschap hen nog te bieden heeft. Zijn kijk op economie is, zoals die van zijn meeste collega's, sterk unilateraal. Maar net hetzelfde kan worden gezegd van de marxistische economen – daarbij denk ik aan Ernest Mandel – die geen of nauwelijks oog hebben/hadden voor de burgerlijke economie.

Mankiw heeft de keynesiaanse economie steeds verdedigd in de aanvallen van de laat-neoklassieke economie op het keynesianisme.¹⁴⁵ Hen verwijt hij geen oog te hebben voor de rigide lonen en prijzen die niet zo maar kunnen stijgen of dalen om een verstoord economisch evenwicht te herstellen. Daarbij gebruikt hij geregeld zijn **menu cost hypothese** als argument.¹⁴⁶ Samengevat beschrijft hij dit als volgt: *"One reason prices do not adjust immediately to clear markets is that adjusting prices is costly. To change its prices, a firm may need to send out a new catalog to customers, distribute new price lists to its sales staff, or, in the case of a restaurant, print new menus. These costs of price adjustment, called 'menu costs,' cause firms to adjust prices intermittently rather than continuously. Economists disagree about whether menu costs can help explain short-run economic fluctuations. Skeptics point out that menu costs usually are very small. They argue that these small costs are unlikely to help explain recessions, which are very costly for society. Proponents reply that 'small' does not mean 'inconsequential.' Even though menu costs are small for the individual firm, they could have large effects on the economy as a whole. Proponents of the menu-cost hypothesis describe the situation as follows. To understand why prices adjust slowly, one must acknowledge that changes in prices have externalities—that is, effects that go beyond the firm and its customers. For instance, a price reduction by one firm benefits other firms in the economy. When a firm lowers the price it charges, it lowers the average price level slightly and thereby raises real income. (Nominal income is determined by the money supply.) The stimulus from higher income, in turn, raises the demand for the products of all firms. This macroeconomic impact of one firm's price adjustment on the demand for all other firms' products is called an 'aggregate-demand externality.' In the presence of this aggregate-demand externality, small menu costs can make prices sticky, and this stickiness can have a large cost to society. Suppose General Motors announces its prices and then, after a fall in the money supply, must decide whether to cut prices. If it did so, car buyers would have a higher real income and would therefore buy more products from other companies as well. But the benefits to other companies are not what General Motors cares about. Therefore, General Motors would sometimes fail to pay the menu cost and cut its price, even though the price cut is socially desirable. This is an example*

¹⁴⁴ X.X. (2011), "An Open Letter to Greg Mankiw", *Harvard Political Review*, URL: <http://harvardpolitics.com/harvard/an-open-letter-to-greg-mankiw/>.

¹⁴⁵ Mankiw, N. Gregory, and David Romer (eds) (1991). *New Keynesian Economics*. Cambridge: The MIT Press, 1991. 2 vols.

¹⁴⁶ Mankiw, N. Gregory (1985). "Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly", *Quarterly Journal of Economics*, **100**, N°2, pp. 529–537.

in which sticky prices are undesirable for the economy as a whole, even though they may be optimal for those setting prices."¹⁴⁷

Opgemerkt zij nog dat Mankiw, zoals alle nieuw-keynesianen, voorstander is van een grote synthese waarbij de tegenstellingen tussen de nieuw-keynesiaanse en de laat-Neoklassieke economie kunnen worden overbrugd. Ook heeft hij een gezonde belangstelling voor de ecologische problemen. Zo is hij voorstander van een *carbon tax* om de opwarming van de aarde tegen te gaan.

4. De monetaristische school (1898/1949-2006)

4.1. De Vroeg-monetaristische School (1898-1945)

Tot op het einde van de 19de eeuw bleven economen geloven dat geld *neutraal* was, of nog dat de geld— en goederensfeer van elkaar zijn gescheiden. Het klinkt allicht overdreven, maar het is het niet: de economische wetenschap zou allicht nooit geworden zijn wat ze is, indien er niet **Knut Wicksell** (1851-1926) was geweest. Hij was de eerste die op overtuigende wijze aantoonde dat neutraal geld niet bestaat: geld beïnvloedt veel meer dan enkel de prijzen. Het beïnvloedt werkgelegenheid, het reële nationaal product en zowat alle andere reële geaggregeerde grootheden. Daarmee was hij van invloed op de meeste latere economen. Wie daaraan mocht twijfelen bekijke maar eens het diagram dat Axel Leijonhufvud ooit heeft opgesteld van alle vooraanstaande economen die door Wicksell zijn beïnvloed.¹⁴⁸ Hij is, samen met Karl Marx, de eerste econoom in de geschiedenis van het economisch denken die echt inzicht had in de werking van het economisch systeem als geheel. Macro-economie, voorzichtig geïnduceerd door François Quesnay, begint pas echt met Marx en met Wicksell. Alles wat daaraan vooraf ging zal later pas *Spielerei* over detailkwesties blijken te zijn geweest, ook keer op keer een voorwendsel om in naam van de vrijheid het *laissez-faire* goed te praten. Hadden *Privé*, *Weekend* en *Story* al bestaan, dan ware Wicksell vast de eerste sinds John Stuart Mill geweest die de cover had gehaald. Economen van vóór 1900 waren inderdaad saai en kleurloos, toch zo lang men er Prosper Enfantin niet bij had geteld, want dat was uiteindelijk geen econoom. Wat Stuart Mill dan wel had gedaan om de cover te halen? Naar normen van onze postmoderne maatschappij zo goed als niets, tenzij dat hij een maîtresse had. Een primeur in economenland voor die dagen. Maar aan Knut Wicksell had de Zweedse Henk van der Meyden destijds wel een vette kluif gehad en bij Sonja Barend was hij wekelijks op de thee kunnen komen. Stel je voor dat hij het had aangedurfd in publiek te verkondigen dat de Maagd Maria onmogelijk een kind had kunnen baren als ze niet eerst de liefde had bedreven. Wie zegt nu zo iets? Het kostte de schavuit twee maanden gevangenis. In een tijd waar kapitaal en kerk nog het maatschappelijk leven domineerden was Wicksell over heel de lijn een controversiële figuur. Zo leefde hij, vader van twee kinderen, in concubinaat met een vrouw die hij trouw bleef maar waarmee hij onder geen beding wou huwen. Hij ijverde voor een maatschappij die de weldenkende samenleving van zijn tijd deed huiveren. Zo haalde hij het in zijn hoofd de emancipatie van de vrouw te bepleiten en te ijveren voor stemrecht van vrouwen. Wat hij over economie te vertellen had rook onfris naar een pleidooi voor socialisme. En zijn aanvallen op de geestelijke dictatuur van de kerk hielden maar niet op.

Wicksell begint zijn carrière als publicist van economische boeken eerder aarzelend. Hij publiceert in het Duits waardoor de Angelsaksische wereld – de enige waar economie als apart vak wordt gedoceerd – geen weet heeft van zijn werk. Hij start in 1893 met de publicatie van *Über Wert, Kapital und Rente*¹⁴⁹ waarop de Oostenrijker Eugen von Böhm-Bawerk als eerste zal reageren.¹⁵⁰ Het wordt een eerste, eerder ongelukkige poging om een synthese te maken van bijdragen van Ricardo, Böhm-Bawerk en Walras, maar getuigt wel van een goed inzicht in

¹⁴⁷ Mankiw, N. Gregory (2008), "New Keynesian Economics", *The Concise Encyclopædia of Economics*, URL: <http://www.econlib.org/library/Enc/NewKeynesianEconomics.html#abouttheauthor>.

¹⁴⁸ Leijonhufvud, Alex (1979), "The Wicksell Connection: Variations on a Theme", Los Angeles: UCLA, working paper #165, November, URL: <http://www.econ.ucla.edu/workingpapers/wp165.pdf>.

¹⁴⁹ Wicksell, Knut (1893a). *Über Wert, Kapital und Rente nach den neueren nationalökonomischen Theorien*, Jena: Verlag von Gustav Fisher; used edition: Aalen: Scientia Verlag, 1969.

Wicksell, Knut (1893b), *Value, Capital and Rent*, translated in 1954 by S.H. Frohwein, New York, NY: August M. Kelly, 1970.

¹⁵⁰ Böhm-Bawerk, Eugen von— (1894). "Über Wert, Kapital und Rente von Knut Wicksell", *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung*, 3, N°3, pp. 162-165.

de werking van de kapitaalmarkten. Zijn tweede Duitstalige publicatie, *Finanztheoretische Untersuchungen* van 1896 handelt over de financiële werking van instituties die staten zijn en over de "rechtvaardige belasting".¹⁵¹ Van dit werk werd enkel het tweede hoofdstuk in het Engels vertaald¹⁵² waardoor de rest van het 352 pagina's tellende boek tot op heden onbekend is gebleven in de Angelsaksische wereld. Het boek bestaat uit drie afzonderlijke delen waarbij de eerste twee puur theoretisch zijn. Daarin doet hij een poging de grensnutstheorie van Carl Menger toe te passen op het belastingvraagstuk. Een rationeel handelend consument, die met een beperkt inkomen zijn nuttigheid maximaliseert, koopt eigenlijk ook diensten van de overheid die voor die overheid een inkomen aan belastingen vormen. Zoiets was nooit eerder gebeurd. Belastingen werden altijd als een exogeen gegeven beschouwd, terwijl Wicksell er een endogeen economisch probleem van maakt. Wicksell, die zelf zetelde in de Tweede Kamer, is ook de eerste die het heeft over een *tax shift* waarbij een verhoging van de belasting van grondeigenaars moet leiden tot een verlaging van die van consumenten die op dat ogenblik geen stemrecht hebben wegens het getrappt kiesstelsel. In het tweede deel – dat buiten Duitse en Oostenrijkse economen – vrijwel niemand heeft gelezen wegens taalproblemen, werkt hij zijn grensnutbenadering van de belastingen verder uit. Daarbij concludeert hij dat een rechtvaardige belasting deze is waarbij het grensnut voor de belastingbetaler groter is dan ieder andere besteding van een beperkt inkomen. Dat komt er op neer dat een rechtvaardige belasting die is welke een individu ook bereid zou zijn geweest te betalen zonder dwang om te betalen. Het impliceert ook dat belastingen die leiden tot uitgaven waarbij een bevolkingsgroep wordt gediscrimineerd ten voordele van de andere – bijvoorbeeld waar het grootste deel van de bevolking moet bezuinigen om het rijkste deel van de bevolking ter wille te zijn – onrechtvaardig is. Het derde deel ten slotte is alleen historisch interessant voor wie meer inzicht wil hoe de huidige Scandinavische politiek kwalitatief verschilt van die van de rest van de wereld.

De grote vernieuwing in het economisch denken waarvoor Wicksell heeft gezorgd is zijn vaststelling van het feit dat de **marktrente** die de banken vragen niet noodzakelijk correspondeert met de **natuurlijke rente** die vraag naar en aanbod van kapitaal (dus investeringen en besparingen) met elkaar in evenwicht brengen. Dit zet hij uiteen in *Geldzins und Güterpreise* van 1898, een studie die pas in 1936 in het Engels werd vertaald door de Britse econoom baron Richard F. Kahn (1905-1989).¹⁵³ Naar mijn mening blijft dit met *Próba teorii koniunktury (An Essay on the Theory of the Business Cycle)*¹⁵⁴ van de Poolse econoom Michal Kalecki (zie verder) en *Das Kapital* van Karl Marx het meest innoverende werk uit de algehele economie, ingrijpender nog dan de *General Theory* van Keynes. Keynes kende het begrip *natural rate of interest* wel, aangezien het centraal stond in zijn *Treatise on Money*. Maar in zijn *General Theory* overtuigt het hem niet langer omdat "de" natuurlijke rente niet zou bestaan en met ieder niveau van werkgelegenheid "een" natuurlijke rente zou overeenstemmen.¹⁵⁵

Toch laat het, mits de juiste omschrijving als de rente die beleggers van hun geld verwachten, niet enkel een eenvoudige verklaring van de conjunctuurgolven toe, maar is het ook bijzonder geschikt voor nieuwe theoretische inzichten in de *imbalances* in de huidige wereldeconomie, imbalances die zoveel economen steeds meer zijn gaan verontrusten en die helpen begrijpen

¹⁵¹ Wicksell, Knut (1896a). *Finanztheoretische Untersuchungen nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens*, Jena: Verlag von Gustav Fisher, used edition: facsimile Harvard University, URL 2005:

<https://archive.org/details/finanztheoretis00wickgoog>.

¹⁵² Wicksell, Knut (1896b), "A new principle of just taxation", translation of chapter 2 of *Finanztheoretische Untersuchungen* by James N. Buchanan in; Musgrave, Richard A. and Allan T. Peacock (eds) (1958), *Classics in the Theory of Public Finance*, New York, NY: St. Martin's Press, pp. 72–118.

¹⁵³ Wicksell, Knut (1898a). *Geldzins und Güterpreise. Eine Studie über die den Tauschwert des Geldes bestimmenden Ursachen*, Jena: Verlag von Gustav Fisher, used edition Wicksell, Knut (1898b), Aalen: Scientia Verlag, 1968.

Wicksell, Knut (1898b), *Geldzins und Güterpreise. Eine Studie über die den Tauschwert des Geldes bestimmenden Ursachen, mit 1 Tabelle, Berichtiger Neudruck der Ausg. Jena 1898*, Aalen: Scientia Verlag, 1968.

Wicksell, Knut (1898c), *Interest and prices (Geldzins und güterpreise) A study of the causes regulating the value of money, by Knut Wicksell; translated from the German by R.F. Kahn; with an introduction by Professor Bertil Ohlin* (pp. i-xxxii). London. Published on Behalf of the Royal Economic Society by Macmillan and Co., Limited, 1936, with on pp. 199-219: "Appendix: The monetary problem of the Scandinavian countries". (This Wicksell's last published article, was issued in the *Ekonomisk tidskrift*, 1925; it is here translated by Mrs. H. Norberg).

¹⁵⁴ Kalecki, Michal (1933a), *Próba teorii koniunktury*, Warsaw: Instytut Badania Konjunktury Gospodarczych i Cen, used edition Kalecki, Michal (1933b).

Kalecki, Michal (1933b), *Essay on the Business Cycle Theory*, in: Osiatynski, J. (ed) (1990), *Collected Works of Michal Kalecki, Volume 1: Capitalism, Business Cycle and Full Employment*, Oxford: Clarendon Press.

¹⁵⁵ Keynes, John Maynard (1936), *The General Theory, op.cit.*, pp. 242-244.

waarom de staart van de huidige *Grote Recessie* nog lang niet in zicht is, ondanks een herneming van de economische groei sinds 2014. Imbalances ontstaan als er tekorten of overschotten zijn op lopende rekeningen van de betalingsbalans. Tekorten treden op wanneer, zoals in de Verenigde Staten al een kwarteeuw het geval is, de investeringen groter zijn dan de besparingen, dat is als de marktrente gevraagd door de banken kleiner is dan de natuurlijke rente. Overschotten komen voor, zoals dit in China sedert 1994 het geval is, de besparingen hoger zijn dan de investeringen, zodat kapitaal kan worden geëxporteerd. Dat is het geval als de marktrente er hoger is dan de natuurlijke rente. Het grote probleem van de wereldeconomie is wat er straks zal gebeuren als de Chinese kapitaalexport richting Verenigde Staten stopt op het eigenste moment dat de Amerikaanse dollar nog steeds de eerste reservevaluta is in een wereld waar het internationaal monetair stelsel niet langer dwingend veregeld is. Dan kan een goed deel van de Amerikaanse investeringen niet langer worden gefinancierd met de opbrengst van de verkoop van Treasury Bills aan China, wat het vertrouwen in de dollar kan ondermijnen. Voorlopig lijken noch de euro, noch de yen, noch het pond de dollar als eerste reservevaluta te kunnen vervangen. Men denke bijvoorbeeld aan de problemen met Griekenland en de andere PIIGS landen die het vertrouwen in de euro hebben ondermijnd; aan de Japanse financiële crisis die het land heeft opgezaagd met kolossale schulden; aan de devaluatie van het pond in 1992 waar de Hongaars-Amerikaanse speculant George Soros één miljard dollar aan zou verdienen. Ook de Chinese renminbi lijkt voorlopig ongeschikt om eerste reservevaluta te kunnen worden omdat die nog steeds vastgekoppeld is aan de dollar.

In vereenvoudigde vorm komt de conjunctuurtheorie van Wicksell neer op wat volgt. De hoogconjunctuur wordt gekenmerkt door een situatie waarbij de marktrente van de banken lager is dan de natuurlijke rente. Dat kan bijvoorbeeld omdat tijdens de *boom* het (nationaal) inkomen is gestegen waardoor ook de besparingen zijn gestegen zodat de banken een lagere rente zullen betalen voor het spaargeld, wat ook betekent dat de rente die ze zullen vragen voor investeringskredieten zal verlagen. Hierdoor verdwijnt het evenwicht tussen besparingen en investeringen. De daling van de natuurlijke rente zal de besparingen verlagen en de investeringen verhogen. Om aan de vraag naar krediet van het bedrijfsleven te kunnen voldoen zal het *geldkrediet* moeten stijgen. Dat kan door *geldschepping* van de commerciële banken (onder een systeem van fractioneel reserve bankieren moeten banken immers maar een deel van de ontvangen gelden in kas aanhouden en kunnen ze met de rest krediet geven).

Het nieuwe aan die benadering van Wicksell is dat er dus helemaal geen scheiding is tussen de monetaire sfeer en de reële sfeer, of nog dat het geldwezen geen exogeen gegeven is, wel een endogeen gegeven dat het gevolg is van de werking van de financiële markten. Omdat marktrente en natuurlijke rente onmogelijk altijd aan elkaar gelijk kunnen zijn, zijn prijsstijgingen onvermijdelijk. In tegenstelling tot zijn grote tegenstander, die andere vroegmonetarist die Irving Fisher was (zie verder), zijn die prijsstijgingen niet het automatisch gevolg van het feit dat er meer geld in omloop is, wel van het feit dat als tijdens de *boom* de marktrente onder de natuurlijke rente zakt er een tekort aan kapitaalgoederen zal zijn, zodat inflatie onvermijdelijk zal zijn. Inflatie is volgens Wicksell een *cumulatief proces* dat niet te vermijden is zolang de marktrente onder de natuurlijke rente (*normal rate*) blijft hangen. Hierover zal hij later schrijven: "*If the banks lend their money at materially lower rates than the normal rate (...), then in the first place saving will be discouraged and for that reason there will be an increased demand for goods and services for present consumption. In the second place, the profit opportunities of entrepreneurs will thus be increased and the demand for goods and services, as well as for raw materials in the market for future production, will evidently increase to the same extent as it had previously been held in check by higher interest rates. Owing to the increased income thus accruing to the workers, landowners, and the owners of raw materials, the prices of consumption goods will begin to rise. (...) What is still more important is that the rise of prices, whether small or great at first, can never cease so long the cause which gave rise to it continues to operate, in other words so long as the loan rate remains below the normal rate.*"¹⁵⁶

Marktrente en natuurlijke rente zijn volgens Wicksell met elkaar verbonden door wat hij voorstelt als een elastiek. Op lange termijn moeten ze wel naar elkaar toegroeien, maar op korte termijn zorgen ze voor een verstoring van het evenwicht tussen besparingen en

¹⁵⁶ Wicksell, Knut (1906b), *Lectures on Political Economy, Volume Two: Money*, translated from Swedish by E. Classen and with an introduction by Lionel Robbins, New York, NY: Augustus M. Kelley Publishers, 1978, pp. 195-196, URL: http://mises.org/sites/default/files/Lectures%20on%20Political%20Economy%20-%20Volume%20II%20Money_2.pdf.

investeringen. Net dat maakt economische crises onvermijdelijk, geheel als eerder voorspeld door Karl Marx. Dit impliceert ook dat de wet van Say onmogelijk kan gelden, omdat er geen garantie is dat de productie steeds genoeg inkomen zal creëren om probleemloos te kunnen worden verkocht. Van zodra natuurlijke rente en marktrente elkaar niet langer in evenwicht houden — iets wat onmogelijk is omdat de elasticiteit tussen beide onvoldoende sterk is om ze voor altijd aan elkaar te binden — kan overproductie niet uitgesloten worden. Uiteindelijk beïnvloedt geld zowat alle geaagde grootheden, zowel de maatschappelijke vraag als het maatschappelijk aanbod die op korte termijn niet kunnen blijven samenvallen, dat hooit kunnen *in the long run*. Wicksell schrijft over dat lange termijn evenwicht: *“There is a certain rate of interest on loans which is neutral in respect to commodity prices, and tends neither to raise nor to lower them. This is necessarily the same as the rate of interest which would be determined by supply and demand if no use were made of money and all lending were effected in the form of real capital goods. It comes to much the same thing to describe it as the current value of the natural rate of interest on capital.”*¹⁵⁷

Ook verzet de radicale denker, die Wicksell altijd was, zich tegen de gouden standaard, als zou dit voldoende zijn om de waarde van het geld stabiel te houden. In dat opzicht was hij Keynes meer dan veertig jaar te voren. Hierover schrijft hij: *“It is sometimes said to be feasible to base a monetary system upon gold and yet to dispense entirely, or almost entirely, with the employment of gold both in circulation and in the banks’ reserves. This would be done by extending the use of cheques, by the issue of notes of which the cover is of a purely banking nature, and so on. This view, which is held by some of the most prominent writers on monetary questions, must be regarded as utopian. In such a system the value of money would be directly exposed to the effects of every fortuitous incident on the side of the production of the precious metal and every caprice on the side of its consumption. It would undergo the same violent fluctuations as do the values of most other commodities. But it would be quite possible to maintain a stable value of money without the use of reserves of a precious metal. Only it would be necessary for the metal to cease to serve as a standard of value.”*¹⁵⁸

Wicksell ontwerpt dus een dynamisch evenwichtsmodel met macro-economische eigenschappen. Dat zal hij in 1901 en 1906 verduidelijken in de twee delen van zijn *Lectures on Political Economy* die oorspronkelijk in het Zweeds werden geschreven en pas in 1934 en 1935, acht en negen jaar na zijn dood, in het Engels werden vertaald.¹⁵⁹ In het eerste deel daarvan probeert hij zijn geldtheorie een bredere onderbouw te geven door die te verbinden met de grensnutstheorie van Menger, Walras & Cie. Hij geeft toe dat als de gebruikswaarde van goederen bepaald wordt door hun grensnut, men niet mag vergeten die waarde subjectief is. Dit geldt echter niet voor de ruilwaarde, a fortiori niet voor geld dat een ruilmiddel bij uitstek is: *“Value in use is, therefore, by its very nature, something variable. Value in exchange, on the contrary, is always, or always tends to be, constant and invariable for each commodity throughout the market. The question then becomes: which of these possible, or conceivable, degrees of value in use determines (or, to express ourselves more cautiously, is related to) the actual exchange value of the commodity? The answer must evidently be: the degree of utility which it possesses for the exchanging parties at the moment the exchange is effected.”*¹⁶⁰

In het tweede deel van zijn *Lectures on Political Economy* staat Wicksell stil bij de mogelijkheden die de overheden hebben om de waarde van het geld te stabiliseren. Maar zelfs als ze dat willen kunnen centrale bankiers bedrogen uitkomen omdat niet enkel de overheid geld kan bijdrukken of uit circulatie nemen, maar omdat ook private banken gedreven door winstbejag aan geldschepping kunnen doen op ogenblikken dat dit niet wenselijk is. Hij schrijft: *“All practical proposals for the improvement of currency systems actually proceed, though more*

¹⁵⁷ Wicksell, Knut (1898c), *Interest and Prices, op.cit.*, p. 102.

¹⁵⁸ *Ibidem*, pp. 34-35.

¹⁵⁹ Wicksell, Knut (1901a), *Lectures on Political Economy, Volume One: General Theory*, London: George Routledge & Sons, Limited, First Edition, 1934, used edition Wicksell, Knut (1901b).

Wicksell, Knut (1901b), *Lectures on Political Economy, Volume One: General Theory*, translated from Swedish by E. Classen and with an introduction by Lionel Robbins, New York, NY: Augustus M. Kelley Publishers, 1977. URL:

http://mises.org/sites/default/files/Lectures%20on%20Political%20Economy%20-%20Volume%20I%20General%20Theory_2.pdf.

Wicksell, Knut (1906a), *Lectures on Political Economy, Volume Two: Money*, London: George Routledge & Sons, Limited, First Edition, 1935, used edition Wicksell, Knut (1906b).

Wicksell, Knut (1906b), *Lectures on Political Economy, Volume Two: Money*, translated from Swedish by E. Classen and with an introduction by Lionel Robbins, New York, NY: Augustus M. Kelley Publishers, 1978. URL:

http://mises.org/sites/default/files/Lectures%20on%20Political%20Economy%20-%20Volume%20II%20Money_2.pdf.

¹⁶⁰ Wicksell, Knut (1901b), *Lectures on Political Economy, Volume One, op.cit.*, pp. 29-30.

or less consciously, from the desire to guarantee this stability of value. When it is said that Governments or banks should seek to provide enough money of full value, or a monetary system at once sound and flexible, all that is really meant is that the value of money should be protected against violent fluctuations, either downwards in the form of the depreciation of money or upwards in the form of a fall in commodity prices: this includes a demand for the preservation of the stability of value of money in space, i.e. the maintenance of the currency unit of one country at the same level as that of another. Sometimes, it is true, we hear it said that certain changes in the value of money, especially a gradual decline or a progressive rise in commodity prices, might be preferred under certain circumstances to complete stability. Rising prices would act as a stimulus to enterprise and a falling value of money would free debtors from the burden of obligations thoughtlessly incurred. This view is, however, evidently naïve. It need only be said that if this fall in the value of money is the result of our own deliberate policy, or indeed can be anticipated and foreseen, then these supposed beneficial effects will never occur, since the approaching rise in prices will be taken into account in all transactions by reasonably intelligent people. What is contemplated is, therefore, unforeseen rises in price. The result of this would seem to be that we should cross our arms and wait in order not to frustrate the beneficial workings of nature. But nature does not always guarantee rising prices; falling prices also occur.”¹⁶¹ Hier zien we Wicksell inderdaad als een voorloper van de rational expectations theorie van de latere laat-neoklassieke school (zie verder). Voorts was zijn inzicht in de theorie van loon- en prijsvorming voldoende groot dat hij zestig jaar later gelijk zou krijgen in de controverse tussen beide Cambridge Universiteiten, waarbij de Amerikaanse zich zou vergissen door de neoklassieke productiefunctie te blijven verdedigen, waardoor men in een cirkelredenering belandt.

Het meest vernieuwende inzicht dat Wicksell verschafte is dat als de marktrente onder de natuurlijke rente daalt “overinvesteringen” oorzaak van economische crises zullen zijn. Die overinvesteringen werden bij Hayek een “misallocatie van kapitaal”, bij Mises doorgewoond “misinvesteringen”, telkens als resultaat van excessieve geldschepping. In die zin is Wicksell volgens Mises een vertegenwoordiger van de Oostenrijkse School, al lijkt het mij juist te stellen dat de Oostenrijkers uiteindelijk eerder volgelingen van Wicksell zijn geweest dan omgekeerd. Anderen beweren dat Wicksell de vader van de Stockholmse School was (zie verder), maar als hij al te vatten is onder één noemer, dan is het wel als vader van de Monetaristische School.

Een hardnekkig tegenstander van Wicksell was de Amerikaanse vroeg-monetarist **Irving Fisher** (1867-1947). Al van bij zijn eerste economisch geschrift, *Appreciation and Interest* (1896) baarde hij opzien met wat we nu de Fisher vergelijking noemen,¹⁶² namelijk dat de te verwachten inflatie gelijk is aan het verschil tussen de nominale rente en de reële rente. Hij blijft bekend van zijn fameuze ruilvergelijking $M \cdot V = P \cdot T$ met M = geldhoeveelheid, V = omloopsnelheid van het geld, P = algemeen prijspeil en T = volume van alle handelsomzetten (turnover). De vergelijking is een truïsme en is alles behalve origineel. Ze is een gestileerde overname van een trits economen die hij trouwens bij name noemt. Dat tegenover een geldstroom een even grote goederenstroom bestaat gaat inderdaad terug op de School van Salamanca uit de 16de eeuw. Wel poneerde Fisher in *The Purchasing Power of Money* (1911)¹⁶³ dat de omloopsnelheid van het geld gelijke tred moet houden met het handelsvolume, dus dat $V/T \approx k$ zodat $k \cdot M \approx P$. Dat wordt de kern van zijn *kwantiteitstheorie*, namelijk dat een toename van de geldhoeveelheid gepaard moet gaan in een stijging van het algemeen prijspeil. Verwacht werd dat hij dit zou uitwerken als *the real balance effect*: een toename van het door individuen in kas gehouden geld verstoort immers het evenwicht tussen kasvoorraden en uitgaven zodat ze verplicht zullen zijn om het of uit te geven aan goederen en diensten of het te gebruiken voor de aankoop van *securities*. Zou hij die gedachte hebben uitgewerkt had hij kunnen inzien dat een toename van de geldhoeveelheid tot een grotere output had kunnen leiden door een verlaging van de rentevoet, waardoor er een brug ware te slaan naar het monetarisme van Wicksell.

¹⁶¹ Wicksell, Knut (1905b), *Lectures on Political Economy, Volume Two, op.cit.*, pp. 128-129.

¹⁶² Fisher, Irving (1896), *Appreciation and Interest, A Study of the Influence of Monetary Appreciation and Depreciation on the Rate of Interest with Applications to the Bimetallic Controversy and the Theory of Interest*, New York, NY: Macmillan, 1896; reprinted in *The Works of Irving Fisher* (Fisher, 1997), Vol. 1.

¹⁶³ Fisher, Irving (1911), *The Purchasing Power of Money, its Determination and Relation to Credit, Interest and Crises*, New York, NY: The Macmillan Company, 1922, 2nd edition.

Eerder al had Fisher tal van voorstellen gedaan hoe de inflatie beteugeld kon worden. Daarbij ontwierp hij een neoklassieke theorie van kapitaal, interest en investeringen, onder meer in zijn *The Nature of Capital and Income* (1906)¹⁶⁴ en in zijn *The Rate of Interest* (1907)¹⁶⁵. Ook ontwierp hij meerdere technieken inzake indexcijfers.¹⁶⁶ Maar het grote krediet dat hij hierbij opbouwde als wetenschapper ging helemaal verloren door een compleet verkeerde inschatting van de *Grote Depressie* waarbij hij zijn hele persoonlijk fortuin verloor. Uitgerekend drie dagen voor Zwarte Donderdag (24 oktober 1929) voorspelde hij nog: "*Stock prices have reached what looks like a permanently high plateau*". In plaats van onmiddellijk toe te geven dat hij zich schromelijk vergist had, bleef hij nog maandenlang beleggers adviseren dat het maar om een korte inzinking van de beurs ging, en dat mooi weer om de hoek stond te wachten. Daarmee verspilde hij het academisch krediet dat hij in de 33 voorgaande jaren zo zorgvuldig had opgebouwd. Als hij in 1930 zijn lijvige *The Theory of Interest* publiceert,¹⁶⁷ eigenlijk een samenvatting van al zijn vorig werk, verrijkt met een nieuwe crisistheorie – zijn *debt deflation theory* (uitgelegd in hoofdstuk 2 van deel II) – is de academische wereld al helemaal in de ban van Keynes' *Treatise on Money* en krijgt het werk zeker niet de aandacht die het verdient. Op latere leeftijd verspeelt hij nog het laatste restje krediet als hij de *Prohibition Act* met klem verdedigt en bovendien voorstander blijkt te zijn van eugenetica (= rasverbetering). Toch zijn Joseph Schumpeter en James Tobin hem altijd blijven verdedigen als één van de grootste denkers uit de geschiedenis van de economische wetenschap. Ook kan hij terecht worden gezien als de ontdekker van de Philips curve aangezien hij als eerste een omgekeerd verband zag tussen inflatie en werkloosheid, iets wat achteraf een vergissing bleek te zijn (zie hoofdstuk 4, deel II).

Fisher gaat er, in tegenstelling tot Wicksell, van uit dat geld, zonder de heersende *geldillusie*, neutraal zou zijn. Hoe sterk hun monetarisme van elkaar verschilt, toch komen zij tot vrijwel identieke conclusies hoe geldstabiliteit bereikt kan worden. De eindconclusie is dat ze veeleer complementair zijn dan radicaal tegengesteld.¹⁶⁸

Monetarisme wordt vaak geassocieerd met de *Chicago School of Economics* waarvan Frank H. Knight (1885-1972) de stichter was, evenwel zonder dat hij zich echt verdiepte in de kwantiteitstheorie die hij terloops op de korrel nam.¹⁶⁹ Tijdens en kort na het interbellum neemt de belangstelling voor het monetarisme snel af omdat de keynesiaanse revolutie hoogtij viert. Toch zullen het vooral medewerkers zijn van de *Chicago University* zijn die de lamp brandend houden en zich vastbijten in de kwantiteitstheorie. De meeste van hen zijn ondertussen zo goed als vergeten. Milton Friedman citeert in dit opzicht **Lloyd W. Mints** (1888-1989) en **Henry C. Simons** (1899-1946) die in Europa onbekend bleven. In *A History of Banking Theory* (1945) maakt Mints zich zorgen over de te hoge graad van oppotten van liquiditeiten in crisistijden waardoor banken onvoldoende middelen hebben voor kredietverstrekking.¹⁷⁰ Simons was in Chicago één van de lesgevers van Friedman en een heftig tegenstander van de *New Deal* van president Roosevelt. Hij was een voorstander van de gouden standaard en maakte zich, net als Mints, grote zorgen over het oppotten van geld tijdens de crisis waardoor het bankwezen ontwricht werd. Hij bepleitte een complete hervorming van het bankwezen waarbij korte termijn kredieten moesten verdwijnen.¹⁷¹ Voorts moesten monopolies, reclame, merchandising en vakbonden volgens hem worden afgeschaft. Men kan hem gerust een ultra-liberaal utopist noemen. Buiten Chicago was vooral de Amerikaan **Clark Warburton** (1896-1979) een groot verdediger van de kwantiteitstheorie van Fisher. Empirisch onderzoek leerde

¹⁶⁴ Fisher, Irving (1906), *The Nature of Capital and Income*, New York, NY: The Macmillan Company, URL 2007: <https://archive.org/details/natureofcapitali00fishuoft>.

¹⁶⁵ Fisher, Irving (1907), *The Rate of Interest, its Nature, Determination and Relation to Economic Phenomena*, New York, NY: The Macmillan Company, URL: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/fisher/RateofInterest.pdf>.

¹⁶⁶ Fisher, Irving (1922), *The Making of Index Numbers: A Study of Their Varieties, Tests, and Reliability*, New York, NY: The Macmillan Company.

¹⁶⁷ Fisher, Irving (1930), *The Theory of Interest as Determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Invest it*. New York, NY: The Macmillan Company, 1930.

¹⁶⁸ Humphrey, Thomas . (1997), "Fisher and Wicksell on the Quantity Theory", *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*, **83**, N°4, pp. 71-90.

¹⁶⁹ Knight, Frank H. (1931), "Professor Fisher's Interest Theory: A Case in Point", *Journal of Political Economy*, **39**, pp. 176-212.

¹⁷⁰ Mints, Lloyd W. (1945), *A History of Banking Theory in Great Britain and the United States*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

¹⁷¹ Simons, Henry C. (1946), "Banking Reform and Debt Policy", *Review of Economic Statistics*, **28**, N°2, pp. 85-89.

Simons, Henry C. (1948), *Economic Policy for a Free Society*, Chicago, IL; University of Chicago Press.

hem dat de omloopsnelheid van het geld relatief constant was indien gedeflatteerd met het indexcijfer van de productiecapaciteit, dit ondanks een hoge volatiliteit in het geldaanbod¹⁷², wat een bevestiging was van Fishers $V/T \approx k$. Economische crisis werden volgens hem veroorzaakt door de instabiliteit van het geldaanbod. Stabiliteit in de monetaire politiek was volgens hem een voorwaarde om crises te vermijden.¹⁷³

4.2. Het Monetarisme van Friedman en de School van Chicago (1949-2006)

De sleutelfiguur van het moderne monetarisme blijft natuurlijk **Milton Friedman** (1912-2006). Na een reeks publicaties die vooral verband hielden met de manier waarop economie gebruik kon maken van statistiek, bijvoorbeeld bij het kwantificeren van vraagfuncties en elasticiteiten¹⁷⁴, waarbij snel bleek dat hij weinig vertrouwen had in correlaties en liever werkte met Bayesiaanse waarschijnlijkheden, maakte hij vanaf 1956 naam met een heel eigen visie op de kwantiteitstheorie. Daarvan beweerde hij dat het de voortzetting was van een mondelinge traditie die steeds in Chicago heeft bestaan, iets waaraan wel getwijfeld kan worden: bestond er wel ooit zo'n orale traditie? Het betrof de bundel *Studies in the Quantity Theory of Money* waaraan meerdere anderen hadden meegewerkt (Philip Cagan, John J. Klein, Eugene M. Lerner en Richard T. Selden), maar waarvan hijzelf het voornaamste artikel schreef: *The Quantity Theory of Money, a Restatement*.¹⁷⁵

● De vraag naar geld en de inflatie volgens Friedman

Waar Irving Fisher de vraag naar geld (m_d) nog had uitgedrukt als een functie (α) van het reëel inkomen en van de nominale rentevoet (i), verving Friedman het reëel inkomen door het permanent inkomen (Y_p) en voegde hij er nog een reeks andere verklarende variabelen aan toe zoals de verwachte wijzigingen in het algemeen prijspeil (P^*), het algemeen prijspeil zelf (P), de voorkeur voor geld in plaats van voor goederen en diensten (u), en de verhouding tussen welvaart van menselijke oorsprong en welvaart van natuurlijke oorsprong (w) om uiteindelijk te komen tot volgende vraagfunctie van het geld:

$$m_d = \alpha(Y_p, i, P^*, P, u, w)$$

Waar Fisher de prijzen nog afhankelijk maakte van de vraag naar geld, bepalen de prijzen en hun wijzigingen bij Friedman de vraag naar geld. Zijn benadering van de vraag naar geld verschilt fundamenteel van die van Keynes die een korte-termijn analyse was. Door de term "permanent inkomen" in te voeren – dat is de inkomensverwachting over meerdere jaren – behandelt hij "inkomen" als de verdiscontering van de "net present value" van betalingen voor welvaart, een welvaart die bij Keynes nauwelijks ter sprake kwam. Friedman benadert de vraag naar geld veel uitgebreider door er een lange-termijn analyse van te maken.

In twee latere bijdragen¹⁷⁶ van 1959 en 1966 zal Friedman zijn vraagfunctie naar geld gebruiken voor een elegante verklaring van inflatie waarvan hij beweert dat het altijd *a monetary phenomenon* is.¹⁷⁷ Hierbij komt hij in botsing met de "naïeve" kwantiteitstheorie van Fisher. De Fisher vergelijking stelde immers dat de nominale interest gelijk was aan de reële interest vermeerderd met de te verwachten inflatie, maar gaf niet aan hoe die te verwachten inflatie ingeschat moest worden. Ter verklaring voert Friedman de zogenaamde *adaptive expectations theory* in. Prijsverwachtingen worden volgens hem gevormd op basis van vroegere ervaringen met inflatie, waarbij recente ervaringen zwaarder doorwegen dan ervaringen uit een ver verleden. Maar als de nominale rentevoet (deels) een functie is van de prijsverwachtingen, en als de vraag naar geld op zijn beurt (deels) een functie is van de

¹⁷² Warburton, Clark (1949), "The Secular Trend in Monetary Velocity," *Quarterly Journal of Economics*, **63**, N°1, pp. 68-91.

¹⁷³ Warburton, Clark (1945), "Monetary Theory, Full Production, and the Great Depression," *Econometrica*, **13**, N°2, pp. 114-128.

¹⁷⁴ Friedman, Milton (1935), "Professor Pigou's Method for Measuring Elasticities of Demand from Budgetary Data", *Quarterly Journal of Economics*, **50**, N°1, pp. 151-163.

Friedman, Milton (1949), "The Marshallian Demand Curve", *Journal of Political Economy*, **57**, N°6, pp. 463-495.

Friedman, Milton (1953), "Choice, Chance, and the Personal Distribution of Income", *Journal of Political Economy*, **61**, N°4, pp. 277-290.

¹⁷⁵ Friedman, Milton (ed) (1956), *Studies in the Quantity Theory of Money*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

¹⁷⁶ Friedman, Milton (1959), "The Demand for Money: Some Theoretical and Empirical Results", *Journal of Political Economy*, **67**, pp. 327-351.

Friedman, Milton (1966), "Interest Rates and the Demand for Money", *Journal of Law and Economics*, **9**, (October), pp. 71- 85.

¹⁷⁷ Friedman, Milton (1963), *Inflation: Causes and Consequences*, New York, NY: Asia Publishing House.

nominale rentevoet, dan impliceert dit dat een stijging van de nominale interest de opportuiniteitskosten voor het aanhouden van cash geld verhoogt wat zal leiden tot een verminderde vraag naar contant geld.

Een monetaire expansie leidt ertoe dat individuen en bedrijven te veel liquide geld hebben en zal er *aanvankelijk* toe leiden dat, als een soort Wicksell-effect, de nominale rentevoet tijdelijk zakt. Het overschot aan cash geld zal dan snel worden gebruikt om meer goederen, diensten en *financial assets* te verwerven waardoor *inflatie* onvermijdelijk zal zijn (en de nominale rentevoet weer zal oplopen). Hiermee ontzenuwt Friedman de wijd verspreide mening dat een *krap-geld politiek* en hoge rentevoeten oorzaak van inflatie zijn. Wel het omgekeerde is waar: "*How often have we heard that 'tight money and high interest rates are the causes of inflation'? (...) The monetarist version of events tells us that exactly the opposite is the case. While monetary expansion initially lowers the nominal interest rate, inflation and the Fisher effect take over and eventually cause nominal interest rates to rise. The only way that interest rates could be depressed over long periods is to enact higher and higher rates of monetary expansion, a very dangerous policy in view of monetarists.*"¹⁷⁸

● **Consumptie volgens Friedman**

Friedmans *Theory on the Consumption Function* (1957) was een aanval op het keynesianisme. Zo was hij het oneens met de neokeynesianen die de consumptie van de periode t zagen als een functie van het nationaal inkomen van dezelfde periode t . Hij vertrekt van zijn zogenaamde *permanent income hypothesis* waarbij consumenten over langere periodes een vast deel van dat verwachte permanente inkomen uitgeven en bij meevallers of verlaging van belastingen het extra ontvangen geld sparen in afwachting van tegenvallers of een latere verhoging van de belastingen.¹⁷⁹ Omdat Keynes economische crises zag als verstoringen van de geaggregeerde vraag door onderconsumptie moest de keynesiaanse crisistheorie, die een korte-termijn analyse was, volgens Friedman wel verkeerd zijn. Net als in zijn *Demand for Money* werkt Friedman hier niet met historische reeksen en jaargegevens, wel met perioden cycli waarvoor hij gemiddelden berekent, om achteraf te verklaren hoe jaargegevens tijdelijk kunnen afwijken van de cyclische gemiddelden. Die techniek zal hij later trouwens consequent toepassen bij alle empirische controles van de door hem ontworpen theorieën. Zijn *Theory on the Consumption Function* druist regelrecht in tegen die van Keynes die de private consumptie afhankelijk van het loon zag. En omdat lonen erg variabel waren moest de private consumptie dat dus ook zijn. Friedman echter betoogde dat de consumptie afhankelijk is van *inkomensverwachtingen* over een lange termijn. Zijn besluit was dan ook dat als de door Keynes vooropgestelde consumptie functie niet werkt, de keynesiaanse politiek net zo min kan werken omdat die er op neerkomt de consumptie aan te zwengelen in periodes van crises.

● **De monetaire geschiedenis en andere NBER studies**

Het werk dat allicht het meest heeft bijgedragen tot de bekendheid van Friedman was de monumentale *A Monetary History of the United States 1867-1960* dat hij samen schreef¹⁸⁰ met **Anna J. Schwartz** (1915-2012), een Amerikaans econome die sedert 1941 werkte voor het *National Bureau of Economic Research* (NBER) en die eerder al bewezen had een grote aanleg te hebben voor financiële geschiedschrijving.¹⁸¹ Het wordt één van de meest leesbare boeken van Friedman, ook al omdat Schwartz als geen ander de kunst verstond om historische feiten boeiend te verslaan. De voornaamste conclusie van de meer dan 1.000 bladzijden tellende studie is dat economische crises in de States veroorzaakt werden door verkeerde beslissingen van de centrale bank, de Fed. Over de *Grote Depressie* zal Friedman later schrijven: "*The Fed was largely responsible for converting what might have been a garden-variety recession, although perhaps a fairly severe one, into a major catastrophe. Instead of using its powers to offset the depression, it presided over a decline in the quantity of money by one-third from 1929 to 1933 ... Far from the depression being a failure of the free-enterprise system, it was a tragic failure of government.*"¹⁸² Hij heeft het liever over *The Great Contraction* omdat de Fed dacht de crisis te kunnen bestrijden door de monetaire expansie met 30 procent te beknotten, wat erop neer kwam dat de central bank de brand bestreed

¹⁷⁸ Ekelund, Robert B. Jr and Robert Hébert (1975), *op.cit.*, p. 463.

¹⁷⁹ Friedman, Milton (1957), *A Theory on the Consumption Function*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

¹⁸⁰ Friedman, Milton and Anna J. Schwartz (1963), *A Monetary History of the United States, 1867-1960*, Princeton, NJ: Princeton University.

¹⁸¹ Gayer, Arthur D., Walt W. Rostow and Anna J. Schwartz (1953), *The Growth and Fluctuation of the British Economy, 1790-1850: An Historical, Statistical, and Theoretical Study of Britain's Economic Development* (2 volumes), with the assistance of Isaiah Frank. New Introduction by W. W. Rostow and Anna Jacobson Schwartz. New York: Barnes and Noble Books, 1975, 2nd edition.

¹⁸² Friedman, Milton and Rose D. Friedman (1998), *Two Lucky People, Memoirs*, Chicago, IL: University of Chicago Press, p. 233.

door die met petroleum te blussen. Hij zou die visie later uitbreiden tot de veralgemening dat alle crises worden veroorzaakt door foute beslissingen van centrale banken: "*I know of no severe depression, in any country or any time, that was not accompanied by a sharp decline in the stock of money, and equally of no sharp decline in the stock of money that was not accompanied by a severe depression.*" Friedman is een heftig tegenstander van de Fed die volgens hem doodgewoon mag afgeschaft worden. De woorden van Clemenceau parafraserend besloot hij: "*Any system which gives so much power and so much discretion to a few men, [so] that mistakes — excusable or not — can have such far reaching effects, is a bad system. It is a bad system to believers in freedom just because it gives a few men such power without any effective check by the body politic — this is the key political argument against an independent central bank. (...) To paraphrase Clemenceau: money is much too serious a matter to be left to the Central Bankers.*" Dat de Grote Depressie zou begonnen zijn als een huis-tuin en keukenrecessie is wel dikke nonsens: nauwkeurig onderzoek toont aan dat ze, net zoals de Lange Depressie en de Grote Recessie is ontstaan door extreme geldschepping voorafgaand aan de crisis. Friedman verwacht oorzaak met gevolg. Dat de Grote Depressie zo lang heeft geduurd was misschien het gevolg van een monetaire contractie georganiseerd door de Fed, maar dat het omgekeerde, een monetaire expansie, geen middel van crisisbestrijding is heeft de huidige Grote Recessie wel bewezen. De toegepaste *quantitative easing* van eerst de Fed en daarna de ECB hebben niet gezorgd voor het beëindigen van de crisis. De ooit zozeer bejubelde Friedman van wie beweerd werd dat hij de grootste econoom van de tweede helft van de 20ste eeuw was, zo niet van de hele economische geschiedenis, werd in 2007 van zijn sokkel gehaald door Paul Krugman die hem zelfs intellectuele oneerlijkheid verweet. Dit komt uitgebreid aan bod in hoofdstuk 6 van deel II.

Daarna hebben Friedman en Schwartz, daarbij geholpen door statistisch onderzoek van David I. Meiselman, nog meerdere bijdragen gepubliceerd die hun gelijk moesten trachten te bewijzen,¹⁸³ tot de econometristen David F. Hendry (°1944) en Neil R. Ericsson (°1954) tussen 1991 en 2000 elk afzonderlijk aantoonde dat Friedman en Meiselman hoegenaamd geen sluitend bewijs vonden voor de relatie tussen monetaire krapte en recessies. Bleek dat Meiselman, die de regressieanalyse uitvoerde, nooit had gezien dat de t-stats van zijn becijferde regressievergelijkingen compleet fout zaten.

● **Friedmans kruistocht tegen vaste wisselkoersen**

Zoals het een ultra-liberaal past is Friedman als de dood voor overheidsingrijpen in de economie van een land. Zijn basisstelling is: laat de economie maar haar plan trekken, vrije markten zijn de beste regelaars van verstoorde evenwichten, en mocht het al misgaan (omdat de onzichtbare hand van Adam Smith eventjes in gebreke blijft) dan kunnen centrale banken de conjunctuur nog altijd bijstellen via de geldhoeveelheid. Uiteindelijk schreef Friedman één lange ode aan de vrije markt die de beste garantie is voor de democratie. Die ode komt het best tot uiting in zijn *Capitalism and Freedom* (1962).¹⁸⁴ Waar Keynes nog de klemtoon legde op werkgelegenheid en op de noodzaak om de economie van een land te regelen via belastingen, subsidies en overheidsuitgaven, legt Friedman de klemtoon op het beteugelen van de inflatie. De keynesianen verwierpen die aanpak omdat ze vonden dat de geldhoeveelheid geen werkbaar instrument is omwille van de oncontroleerbare omloopsnelheid van het geld. Friedman echter was er aanvankelijk van overtuigd dat hij dit tegenargument had weerlegd door aan te tonen dat de omloopsnelheid van het geld een constante was, of beter, dat ze op de lange termijn gelijke tred hield met de productie. Dit was althans nog zijn standpunt in 1948 in een radio debat van 18 april met Donald Gordon van de Canadese centrale bank, ook in een tijdschriftartikel van hetzelfde jaar.¹⁸⁵ Maar eens dat hij zijn vraagfunctie van het geld had vastgelegd legde hij de klemtoon niet langer op enige stabiliteit van de omloopsnelheid van het geld, wel op het feit dat de vraagfunctie naar geld stabiel en voorspelbaar was.

¹⁸³ Friedman, Milton and Anna J. Schwartz (1970), *Monetary Statistics of the United States: Estimates, Sources, Methods*, New York, NY: Columbia University Press for the NBER.

Friedman, Milton and Anna J. Schwartz (1983), *Monetary Trends in the United States and the United Kingdom: Their Relation to Income, Prices, and Interest Rates, 1867-1975*, Chicago, IL: University of Chicago Press for the NBER.

Friedman, Milton and Anna J. Schwartz (1991), "Alternative Approaches to Analyzing Economic Data", *American Economic Review* **81**, N°1, pp. 39-49.

¹⁸⁴ Friedman, Milton (1962), *Capitalism and Freedom*, 40th anniversary edition with a new preface by the author, Chicago, IL: University Press of Chicago, 2002.

¹⁸⁵ Friedman, Milton (1948), "A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stability", *American Economic Review*, **38**, N°3, pp.245-264. Reprinted in Friedman (1953).

Friedman, Milton (1953), *Essays in Positive Economics*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

Tijdens de *golden sixties* viel het Friedman op dat de omloopsnelheid van het geld plots erg volatiel was geworden. Van een vaste inverse relatie tussen de geldhoeveelheid en de omloopsnelheid van het geld, als vastgesteld ten tijde van de *Great Moderation*, was plots niets meer te merken. Dat was volop het geval tijdens de hoogdagen van de goudwisselstandaard waar enkel de dollar inwisselbaar was tegen goud en alle andere valuta tegen een vaste wisselkoers inwisselbaar waren tegen dollars. Op die manier werd een monetaire politiek bijzonder moeilijk, geheel zoals de keynesianen altijd hadden beweerd. Daarom pleitte Friedman voor een afschaffing van de goudwisselstandaard en voor *zwevende wisselkoersen*.¹⁸⁶ Als Bretton Woods in 1971 onder president Nixon wordt afgeschaft wordt die beslissing trouwens geargumenteed met stukken tekst geïnspireerd op Friedman.

● **Friedmans kijk op werkloosheid**

In 1958 maakte een geschrift van de naar Engeland uitgeweken Nieuw-Zeelandse econoom A. William Phillips grote opgang in het economisch denken. Hij constateerde louter empirisch dat een stijging van de inflatie gepaard ging met een daling in de werkloosheid.¹⁸⁷ Nieuw was dat in feite niet omdat Irving Fisher in 1926 al had gewezen op de inverse relatie van werkloosheid en inflatie.¹⁸⁸ Toch sprak men van de Phillips-curve, niet van de Fisher-curve. Een verklaring voor de omgekeerde relatie hadden noch Fisher, noch Phillips: ze stelden het bestaan alleen statistisch vast. Maar als wat ze constateerden ook onvoorwaardelijk was, dan moest er helemaal geen strijd tegen inflatie worden gevoerd, zoals de monetaristen deden, dan was inflatie ook niet erger dan Stalin zoals de keynesiaan Paul A. Samuelson had beweerd, dan had inflatie ook positieve kanten. Tijdens de *Petroleumcrisis* viel niets meer te bespeuren van wat Phillips en Fisher hadden vastgesteld, aangezien de inflatie én de werkloosheid plots hoog waren tijdens een periode van *stagflatie*. Het kon niet anders dan dat de monetarist die Friedman bovenal was er zijn tanden in zou zetten. Maar nog vóór de *Petroleumcrisis* in alle hevigheid losbarstte, wel vijf jaar eerder, voorspelde Friedman dat de Phillips-curve onmogelijk waar kon zijn over de lange periode. In een toespraak tot de *American Economic Association* van 1968 wees hij er op dat er steeds een *natuurlijke graad van werkloosheid* moest bestaan en dat *in the long run* de Phillips-curve een verticale lijn moest zijn die samenviel met de natuurlijke graad van werkloosheid. Of nog dat in de lange periode monetaire expansie en inflatie geen enkele invloed konden hebben op de werkloosheid.¹⁸⁹ De natuurlijke graad van werkloosheid wordt volgens Friedman bepaald door de werkelijke situatie op de arbeidsmarkt waarbij zulke factoren als de sterkte van de vakbonden per sector, eventuele wetten op minimum lonen, het aandeel van vrouwen op de arbeidsmarkt en de scholingsgraad van de arbeidsafhankelijken een rol spelen. Afwijkingen op de korte termijn zijn wel mogelijk door de *geldillusie* van de tewerkgestelden, maar steeds zal de effectieve werkgelegenheid schommelen rond de verticale "Phillips-curve". Meer daarover in hoofdstuk 4 van deel II.

● **Friedman en de monetaire politiek**

Waar Keynes een voorstander was van voortdurend overheidsingrijpen in de economie van een land, was Friedman voorstander van minimaal ingrijpen en dan altijd beperkt tot de monetaire sfeer. Hierbij was hij noodgedwongen aangewezen op de centrale bank al had hij liever gehad dat die niet bestuurd werd door overheidsambtenaren, benoemd door de president. Als het van hem afhing mocht de Fed in zijn huidige vorm zelfs helemaal worden afgeschaft. Friedmans testament inzake monetaire politiek vindt men terug in zijn *A Program for Monetary Stability* van 1960.¹⁹⁰ Dat programma beperkt zich tot drie punten. (1) Hij wil dat de goudwisselstandaard wordt verlaten, dat de Akkoorden van Bretton Woods worden opgeblazen, dat er een einde wordt gemaakt aan de vaste wisselkoersen en dat men overgaat op zwevende wisselkoersen. Dit alles zal hij later meer nauwkeurig toelichten in het vierde hoofdstuk van zijn *Capitalism and Freedom* van 1962. (2) Een monetaire politiek, gevoerd door de centrale bank, is onmogelijk zolang private banken aan geldschepping doen. Daarom is hij een hardnekkig tegenstander van *fractioneel reserve bankieren*. Hij pleit voor een monetair systeem waarbij private banken 100 procent van de ontvangen gelden in kas moeten houden. Dat impliceert dat hij voorstander is van een geldmultiplicator (zie hoofdstuk 6 van deel II) die gelijk is aan nul. Op dat punt wordt hij bijgetreden door de vertegenwoordigers

¹⁸⁶ Friedman, Milton and David I. Meiselman (1963) "The Relative Stability of Monetary Velocity and the Investment Multiplier in the United States, 1898-1958", in: Commission on Money and Credit, *Stabilization Policies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

¹⁸⁷ Phillips, A. William (1958), "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957", *Economica*, New Series, **25**, N°100, pp. 283-299.

¹⁸⁸ Fisher, Irving (1926), "A Statistical Relation between Unemployment and Price Changes", *International Labour Review*, **13**, N°6, pp. 785-792.

¹⁸⁹ Friedman, Milton (1968), "The Role of Monetary Policy", *American Economic Review*, **68**, N°1, pp. 1-17.

¹⁹⁰ Friedman, Milton (1960), *A Program for Monetary Stability*, New York, NY: Fordham University Press.

van de Oostenrijkse School. Zoveel is wel duidelijk, dat, indien men dit principe had toegepast geen van de vier grote en langdurige economische crises onmogelijk zou zijn geweest omdat excessieve kredieten, die aan de basis lagen van de vier grote crises onmogelijk zouden zijn geweest, net als de misinvesteringen waarover Ludwig von Mises het in 1949 had gehad. Niet verlegen om enige kontdraaijer zal hij in 1986, in een publicatie samen met Anna J. Schwartz, dit voorschrift echter laten vallen omdat het op grote tegenkanting stootte van het steeds meer monopolistische bankwezen.¹⁹¹ (3) Hij pleit ervoor dat de centrale bank de geldemissie zou beperken tot de aangroei van de nationale productie. Als men dit principe toepast – zijn fameuze *k-percent rule* – dan is een centrale bank zelfs niet langer nodig, dan kan die worden vervangen door een gesofisticeerd computer programma. Meer over de *k-percent rule* vindt men in hoofdstuk 7 van deel II. Finaal heeft de financiële wereld Friedman enkel gevolgd op het eerste punt. Toepassing van het derde en meest interessante punt werd zelfs nooit overwogen. Over de *k-percent rule* schrijft hij: *"Like other academicians, I am accustomed to being met with the refrain, 'It's all right in theory but it won't work in practice.' Aside from the questionable logic of the remark in general, in this instance almost the reverse of what is intended is true. There is little to be said in theory for the rule that money supply should grow at a constant rate. The case for it is entirely that it would work in practice. There are persuasive theoretical grounds for desiring to vary the rate of growth to offset other factors. The difficulty is that, in practice, we do not know when to do so and by how much. In practice, therefore, deviations from the simple rule have been destabilizing rather than the reverse."*

● **Friedman, Chili en de Chicago Boys**

Vanaf ca. 1975 werd Friedman aan zijn bloedeigen *University of Chicago* langs rechts gepasseerd door de Laat-Neoklassieke theorie van John E. Lucas en diens *rational expectations theory*. Lucas en zijn volgelingen waren het niet langer eens met zijn *adaptive expectations* en vervingen die door rationele verwachtingen van alle economische agenten. Waar Friedman weinig oog had voor micro-economie ontwierpen zij geheel nieuwe macro-economische modellen (zogenaamde DSGE modellen, zie hoofdstuk 5 van deel II) gesteund op een micro-economische onderbouw van perfect geïnformeerde economische agenten die ten allen tijd strikt rationeel handelden. Friedman, die bleef steken in zijn eigen theorieën, heeft die nieuwe trend in het economisch denken niet gevolgd. Ondertussen had hij wel ernstige imagoschade geleden. In 1975 ging hij inderdaad in op de vraag van de extreemrechtse *Patria y Libertad* om in Chili dictator Augusto Pinochet te bezoeken. Die had in 1973 de democratisch verkozen president Salvador Allende na een staatsgreep uit het zadel gelicht. Omdat zijn land in 1975 opgezaald zat met een inflatie van 240 procent op jaarbasis riep hij de hulp in van een monetarist om het tij te keren. Friedman zag daarin de kans om zijn monetaristische politiek in praktijk om te zetten als onofficiële raadgever van de dictator. Hoewel hij op de hoogte was van de wreedheden van zijn broodheer veroordeelde hij – de grote verdediger van vrijheid en democratie – noch zijn waslijst van moorden, noch de door hem toegepaste tortuur op gevangenen, noch diens illegale gevangenzetting van tegenstanders. Daarna is Friedman, handige mooiprater als hij was, zijn Chileens experiment blijven verdedigen, onder meer in 1980 in een televisiedebat met Frances Fox Piven¹⁹² met de woorden: *"Chile is not a politically free system, and I do not condone the system. But the people there are freer than the people in Communist societies because government plays a smaller role. (...) The conditions of the people in the past few years has been getting better and not worse. They would be still better to get rid of the junta and to be able to have a free democratic system."* Het doet denken aan Samuelson die in zijn handboek van economie dictaturen door de vingers wilde zien als ze maar een dam opwierpen tegen het communistisch gevaar.

Het zevendaagse verblijf van Friedman in Santiago heeft er ook voor gezorgd dat het tot een uitwisselingsakkoord kwam tussen de Katholieke Universiteit van Chili en de Universiteit van Chicago, waardoor meer dan honderd Chileenen in de tempel van Friedman kwamen studeren, onder hen minstens 8 mannen en 1 vrouw die later minister werden tijdens de dictatuur van Pinochet – een dictatuur die tot 1990 heeft geduurd. Men noemt hen de *Chicago Boys*.

Net zoals nooit bewezen werd dat de keynesiaanse *cheap money policy* van *deficit spending* (dus van monetaire expansie) ooit doeltreffend heeft gewerkt in de bestrijding van langdurige economische crises, heeft de monetaire politiek van Friedman (dus zijn krap-geld politiek) nooit

¹⁹¹ Friedman, Milton and Anna J. Schwartz (1986), "Has Government Any Role in Money?", *Journal of Monetary Economics* 17, N°1, pp. 37-62.

¹⁹² Frances Fox Piven (°1932) was een Joodse activiste van Russische afkomst die gepromoveerd was aan de Universiteit van Chicago. Zij werd later professor aan de *City University of New York*.

bewezen te kunnen werken. In Chili steeg de inflatie na één jaar Friedmaniaanse interventie van 240 naar 376 procent. Toen Friedman in 1970 president Nixon aanmaande om in de Verenigde Staten een anti-inflatoire politiek te volgen leidde dit tot een deflatoire chaos en een desastreuze economische groei, bij zoverre dat de leden van de *American Economic Association* wat blij waren dat hij in mei 1972 de laan werd uitgestuurd.¹⁹³ Wat anders kon Friedman daarna doen dan naar excuses te zoeken in zijn *Have Monetary Policies Failed?* van 1972.¹⁹⁴ Een monetaire politiek kan inderdaad onmogelijk werken als (1) de geldschepping door private banken niet kan worden belet, dus enkel onder het systeem van *full reserve banking*, en (2) als de geldschepping door de centrale bank geen gelijke tred kan houden met de productie; kortom als aan twee van de drie voorwaarden voor een succesvolle monetaire politiek niet is voldaan. En aangezien tot op heden nergens aan de drie grondvoorwaarden voor een duurzame monetaire politiek werd voldaan, weten we nog steeds niet of een monetaire politiek à la Friedman crisis-bestrijdend kan werken.

Waar Friedman wel heeft gescoord was vanaf de vroege jaren 1980 tijdens de *Petroleumcrisis*, toen hij onder president Ronald Reagan, van wie hij adviseur was, de *supply side economics* ten uitvoer kon laten leggen. Zijn standpunt was dat de arbeidsproductiviteit onvoldoende was gestegen waardoor economische groei stagneerde. Door het marktaanbod te verhogen kon de productiviteit weer worden opgetrokken en de inflatie worden beteugeld.

Het flirten van Friedman met de Chileense dictatuur zou niet beletten dat hij in 1976 werd bekroond met de Nobelprijs Economie. Het is trouwens merkwaardig hoeveel streng conservatieven van de Universiteit van Chicago na hem nog een gelijkaardige prijs in de wacht sleepten. Onder hen George J. Stigler in 1982, James N. Buchanan in 1985, Ronald Coase in 1991, Gary Becker in 1992, Robert Fogel in 1993, Robert E. Lucas in 1995, Lars Peter Hansen en Eugene Fama in 2013. Finaal wonnen de anti-keynesianen ongeveer even veel Nobelprijzen als de keynesianen terwijl beide groepen een totaal tegengestelde politiek inzake crisisbestrijding voorschreven.

In mijn wilde jaren – die na meer dan een halve eeuw eindelijk voorbij lijken – verweet ik Milton Friedman zeer oneerbiedig fundamentalistisch charlatanisme. Dat hij een trekje fundamentalisme vertoont zal ik nog steeds niet ontkennen, maar dat hij ongetwijfeld tot de tien meest innoverende economen behoort die ik heb mogen lezen, moet ik zoveel later wel bekennen. Hij lanceerde tientallen *out of the box* ideeën die de economische wetenschap vooruit hebben geholpen.

● **Andere monetaristen van de School van Chicago**

Na hem is er noch in Chicago, noch elders een monetarist opgestaan van een dergelijk kaliber. Wie na hem kwam was vrijwel steeds een voetnoot in de geschiedenis van het monetarisme. En ja, er was zijn goede vriend **George J. Stigler** (1911-1991) die met zijn *Economic Theory of Regulation* (1971) de vinger op de wonde legde toen hij aantoonde dat het bepalen van de rentevoet gebeurt door machtsgroepen die op de eerste plaats hun eigenbelang of dat van de groep waartoe ze behoren behartigen.¹⁹⁵ Hij heeft ongetwijfeld invloed uitgeoefend op de laat-neoklassieken door de klemtoon te leggen op het belang van juiste informatie, tot uiting komend in zijn bewering "*One should hardly have to tell academicians that information is a valuable resource: knowledge is power. And yet it occupies a slum dwelling in the town of economics.*" En er was de Zwitserse econoom **Karl Brunner** (1916-1989) die in 1943 emigreerde naar de Verenigde Staten en er twee belangrijke tijdschriften opstartte, de *Journal of Money, Credit and Banking* en de *Journal of Monetary Economics*. Hij was bovenal een ploegspeler, geen Einzelgänger. Zo organiseerde hij geregeld hoogstaande conferenties en debatten waardoor hij het monetarisme een bredere bekendheid gaf. Met de nukkiqe **Allan H. Meltzer** (°1928) schreef hij in 1971 *The Uses of Money in the Theory of an Exchange Economy* waarin hij de lange termijn visie van Friedman op de kwantiteitstheorie toepaste.¹⁹⁶ Meltzer schreef de geschiedenis van de Fed.¹⁹⁷ In 2008 leek hij nog toe te juichen dat de Fed Lehman Brothers niet van het faillissement had oered, maar kort daarna veranderde hij het geweer van schouder en luidde het: "*After 30 years of bailing out almost all large*

¹⁹³ Rossem, Jean Pierre van — (1979b), *Hoe genezen we onze zieke economie*, Gent: Uitgeverij Metodika, pp. 146-151.

¹⁹⁴ Friedman, Milton (1972), "Have Monetary Policies Failed?", *American Economic Review*, **62**, N°1-2, pp. 11-18.

¹⁹⁵ Stigler, George G. (1971), "The Theory of Economic Regulation", *The Bell Journal of Economics and Management Science*, **2**, N°1, pp. 3-21, URL: <http://www.rasmusen.org/zg604/readings/Stigler.1971.pdf>.

¹⁹⁶ Brunner, Karl en Allan H. Meltzer (1971), "The Uses of Money in the Theory of an Exchange Economy", *American Economic Review*, **61**, (Dec.), pp. 784-805.

¹⁹⁷ Meltzer, Allan H. (2003), *A History of the Federal Reserve, Volume 1: 1913-1951*, with a Foreword by Alan Greenspan. Chicago, Ill: University of Chicago Press.

Meltzer, Allan H. (2009a), *A History of the Federal Reserve, Volume 2, Book 1, 1951-1969*. Chicago, Ill: University of Chicago Press.

Meltzer, Allan H. (2009b), *A History of the Federal Reserve, Volume 2, Book 2, 1969-1985*, Chicago, Ill: University of Chicago Press.

financial firms, the Fed made the horrendous mistake of changing its policy in the midst of a recession (...) Allowing Lehman to fail without warning is one of the worst blunders in Federal Reserve history."¹⁹⁸ Van 2012 tot 2014 was Meltzer president van de elitaire neoliberale *Mont Pelerin Society*, in 1947 opgericht door de Oostenrijkers Friedrich A. Hayek, Karl R. Popper en Ludwig von Mises, en door de Amerikaanse monetaristen Friedman en Stigler in het Zwitserse Vivey. In mei 2009 sloeg Meltzer de bal nog lelijk mis toen hij voorspelde dat de *quantitative easing* toegepast door de Fed onvermijdelijk tot een hoog oplopende inflatie zou leiden. Toen die uitbleef, werd hij vier jaar later, daarop afgerekend door Paul Krugman en spartelde hij bepaald ver van groots tegen.

Twee gouverneurs van de Fed waren eveneens monetaristen. **Paul A. Volcker** (°1927), die de centrale bank leidde van 1979 tot 1987 onder de presidenten Jimmy Carter en Ronald Reagan, heeft blijkbaar als enige met een zeker succes de Friedmaniaanse politiek gevolgd om de inflatie te bestrijden. Tussen 1981 en 1983 daalde de inflatie inderdaad van 13,5 naar 3,2 procent zij het ten koste van te hoge rentevoeten die veel kwaad bloed hebben gezet. In 1992 publiceerde hij met de gewezen Japanse onderminister van Buitenlandse Zaken Toyoo Gyohten waarin beide hun visie geven op het monetair beleid van hun land. Volcker waarschuwt voor een te groot Amerikaans protectionisme, Gyohten vindt dat Amerika moet ophouden politiemans over de rest van de wereld te spelen.¹⁹⁹ **Alan Greenspan** (°1926) leidde de Fed van 1987 tot 2006 onder de presidenten Ronald Reagan, George H.W. Bush, Bill Clinton en George W. Bush, dit alles met de allures van een rock ster. Met Friedman deelde hij diens geloof in de vrije markt die volgens Greenspan niet kon falen. Als geen ander was hij overtuigd van het zelfregulerend effect van de financiële markten. Toch zijn waarnemers het er roerend over eens dat hij met zijn politiek van verhoogde rentevoeten aansprakelijk was voor de dot-com bubbel van 2001. Als hij daarna de basisrente laat zakken tot 1 procent is hij mee verantwoordelijk voor de vastgoed crisis. Als Goldman & Sachs, goed beseffend dat er te veel goedkope hypotheekleningen werden die gaan verpakken, en daardoor mee verantwoordelijk zijn voor de sub prime crisis van 2007-2008 verzet hij zich niet tegen die laakbare praktijk om toxische kredieten te verkopen aan andere banken. Uiteraard zag hij de kredietcrisis aankomen, maar wist hij zelf niet langer hoe ze te bezweren eens de interbancaire markten bevroren geraakten. Nadat president George W. Bush hem aan het hoofd van de Fed verving door Ben Bernanke schreef hij twee boeken die zeker niet uitmunten door veel zin voor zelfkritiek.²⁰⁰

5. De Stockholmse School

5.1. Cassel en Lindahl

Als Knut Wicksell de geestelijke vader van de Stockholmse School is dan is **Gustav Cassel** (1866-1945) er de grondlegger van. Hij had een geheel eigen kijk op de conjunctuurencyclus. Volgens hem was het de prijs die men betaalde voor de maatschappelijke vooruitgang. Hij vond de cyclus te belangrijk om te negeren, maar tevens te complex om ze met behulp van verstoorde evenwichtsmodellen te verklaren.²⁰¹ Conjunctuurgolven waren volgens Cassel het resultaat van menselijke interactie die nader onderzoek vereiste. Hij vulde zijn conjunctuurtheorie in een later stadium aan met een overconsumptietheorie. Ook was hij de eerste om koopkrachtpariteiten (PPP = purchasing power parities) te becijferen.²⁰²

Erik Lindahl (1891-1960) diepte het vraagstuk van Wicksell omtrent de rechtvaardige belasting verder uit en voerde het *benefit principle* in bij het heffen van belastingen.²⁰³ Wat eenieder afstaat aan de overheid moet hij of zij terugkrijgen onder de vorm van publieke goederen en diensten. Of nog het opgeofferde grensnut door een beperking van de consumptie moet achteraf gelijk zijn aan het teruggekregen grensnut van de publieke goederen en diensten. Voorts vulde hij de monetaire theorie van Wicksell, die vertrok van een situatie van

¹⁹⁸ Meltzer, Allan H. (2009c), "What Happened to the 'Depression'?", *Wall Street Journal*, September 1.

¹⁹⁹ Volcker, Paul A. and Toyoo Gyohten (1992), *Changing Fortunes: The World's Money and the Threat to American Leadership*, New York, NY: The Crown Publishing Group.

²⁰⁰ Greenspan, Alan (2007), *The Age of Turbulence in a World*, New York, NY: Penguin Press.

Greenspan, Alan (2013), *The Map and the Territory: Risk, Human Nature, and the Future of Forecasting*. New York, NY: Penguin Press.

²⁰¹ Cassel, Gustav (1924), *The Theory of the Social Economy* translated by S.L. Barron, New York, NY: August M. Kelley Publishers, 1967, Book IV, pp. 533-654. URL: https://mises.org/sites/default/files/The%20Theory%20of%20Social%20Economy_3.pdf.

²⁰² Cassel, Gustav (1918), "Abnormal Deviations in International Exchanges". **28**, N° 112, pp. 413-415.

²⁰³ Lindahl, Erik (1919), *Die Gerechtiikeit der Besteuerung, Eine Analyse der Steuerprinzipien auf Grundlage der Grenznutzen Theorie*, Lund: Gleerupska Universitets-Bokhandeln.

volledige werkgelegenheid verder aan met een eigen werkgelegenheidstheorie. In 1939 verschenen drie vroegere bijdragen van Lindahl in de bundel *Studies in the Theory of Money and Capital*, vertalingen uit het Zweeds van studies die rond 1929 verschenen (dus vóór de keynesiaanse revolutie) maar die achteraf werden voorzien van een reeks voetnoten waar de originele versie werd herzien.²⁰⁴ De meest interessante studie is de derde waarin hij een eigen kapitaaltheorie ontwikkelt die in overeenstemming wordt gebracht met die van Walras.

5.2. De economie van Ohlin

De grote doorbraak van de Stockholmse School kwam er met **Bertil Ohlin** (1899-1979). Die schreef in 1931 voor rekening van de Volkenbond (de voorloper van de huidige Verenigde Naties) een rapport over de oorzaken van de heftige crisis die de wereldeconomie toen trof: *The Course and Phases of the World Economic Depression*.²⁰⁵ Ohlin was niet enkel hoogleraar in economie, hij zetelde van 1938 tot 1970 in de *Rikstaq*, was voorzitter van de sociaalliberale partij en was na de bevrijding een tijd minister van Handel in de Zweedse coalitieregering. Ohlin was een econoom van het gehalte van Keynes die eigenlijk drie jaar voor Keynes al de *General Theory* had neergeschreven. Het feit dat het meeste wat hij schreef in de Zweedse taal was, dat een cruciaal werk van hem nooit werd vertaald,²⁰⁶ en dat sommige cruciale bijdragen pas in 1951 en in 1978 werden vertaald,²⁰⁷ is er oorzaak van dat men veel te laat heeft beseft dat, wat men in 1936 de keynesiaanse revolutie is gaan noemen, eigenlijk ook een beetje de Ohliniaanse revolutie had kunnen noemen. Begrippen als de *ex ante* investeringen die pas *ex post* gelijk zijn aan de besparingen – iets wat men altijd aan Keynes toeschreef – zijn in werkelijkheid geïntroduceerd door Lindahl en Gunnar Myrdal van de Stockholmse School. Ohlin nam ze over in zijn analyse van de conjunctuurencyclus. Ook beschreef hij de economische groei aan de hand van de wisselwerking tussen multiplier en accelerator – begrippen die later aan Keynes werden toegeschreven, ondanks het feit dat hij de accelerator niet kende bij het schrijven van zijn *General Theory*. Het advies dat crises konden worden overwonnen door grote openbare werken en door *deficit spending* – zo typisch voor Keynes – verdedigde Ohlin al in 1932 en 1933.²⁰⁸ Dat Ohlin in 1977 de Nobelprijs voor Economie kreeg, maar dan niet voor zijn conjunctuurtheorie, wel voor zijn visie op de oorzaken van internationale handel, is wel bijzonder kras. Leden van het Nobelprijs Comité wisten toch hoe baanbrekend Ohlins onderzoek van de conjunctuurtheorie was, vermits zij zijn werk uit eerste hand konden lezen, en niet uit samenvattingen van zijn Zweedse teksten uit tweede hand, zoals de rest van de economische wereld moest doen. Even onbegrijpelijk blijft het dat zijn verslag over de oorzaken van de *Grote Depressie*, inzonder sectie F van hoofdstuk 2 van *The Course* (pp. 99-104), in de vergetelheid zijn geraakt. Als men het vergelijkt met de analyses die zulke economen als Milton Friedman & Anna J. Schwartz, John Kenneth Galbraith²⁰⁹ of Murray N. Rothbard van de *Great Depression* maakten, dan steekt het werk van Ohlin er naar mijn gevoel met kop en schouders boven uit, ook al omdat het zich niet beperkt tot de situatie in de Verenigde Staten, maar vertrekt van de wereldeconomie als geheel. Hij legt de klemtoon op de onderlinge economische afhankelijkheid van staten in een geïnternationaliseerde economie waardoor protectionistische pogingen om zich te isoleren tot mislukking gedoemd zijn. Basisidee is dat naarmate de globalisering toeneemt, de synchronisatiegraad van de economische crises zal toenemen.

● Ohlin's bijdrage tot de monetaire theorie

De monetaire theorie wordt uiteengelegd in Ohlin (1933a) en kan gezien worden als een uitbreiding van de kapitaaltheorie van Wicksell. Het is ook het voornaamste artikel waarop Ohlin anticipeert op de *General Theory* van Keynes. Hij werkt net als de Brit met geïnternationaliseerde grootheden als nationaal inkomen (= consumptie + besparingen) en nationaal product (= consumptie + investeringen) maar

²⁰⁴ Lindahl, Erik (1934), *Studies in the Theory of Money and Capital*, London, UK/New York, NY: George Allen & Unwin/Farrar & Rinhart.

²⁰⁵ Ohlin, Bertil (1931). *The Course and Phases of the World Economic Depression*. Geneva: The League of Nations, URL: <https://archive.org/stream/TheCauseAndPhasesOfTheWorldEconomicDepression/Ohlin1931-TheCauseAndPhasesOfTheWorldEconomicDepression#page/n1/mode/2up>.

²⁰⁶ Ohlin, Bertil (1934), *Penningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslösheten: bidrag till expansions teori*, (Monetary Policy, Public Works, Subsidies, and Tariffs as Remedies for Unemployment, A Contribution to the Theory of expansion, never translated), Stockholm: States Offentliga Utredningar Norstedt

²⁰⁷ Ohlin, Bertil (1933b), "On the Formulation of Monetary Theory", *History of Political Economy*, **10**, 1978, pp. 353-388.

Ohlin, Bertil (1937a), "Some Notes on the Stockholm Theory of Saving and Investment, (Till fragan om penningteoriens upplaggning. Ekonomisk Tidskrift. Preklad)", 2 parts, *Economic Journal* **47**, (March), pp. 53-69; (June), pp. 221-240. Reprinted in Haberler, Gottfried (ed), *Readings in Business Cycle Theory*. Philadelphia: Blakiston, 1951, pp. 87-130.

²⁰⁸ Ohlin, Bertil (1932), "Now or Never: Action to Combat the World Depression", *Svenska Handelsbankens Index*, **7**, pp. 127-157.

²⁰⁹ Galbraith, John Kenneth (1954), *The Great Crash, 1929*, New York, NY: Houghton Mifflin Company, 1997, 7th edition.

onderzoekt vooral de evenwichtscondities tussen besparingen en investeringen die *ex ante* (waarbij het gaat om voorgenomen grootheden) kunnen verschillen maar *ex post* aan elkaar gelijk moeten zijn. De regulator voor het evenwicht *ex post* is de marktrente die kan verschillen van de natuurlijke rente. Waar Keynes de nadruk zal leggen op lonen en prijzen legt Ohlin de klemtoon op het belang van de rentevoeten en de geldhoeveelheid. In twee latere bijdragen van 1937 en 1941 werkt hij zijn monetaire theorie verder uit.²¹⁰ Voor de verklaring in de schommelingen van de (natuurlijke) rentevoet doet hij een beroep op de (rationele) *verwachtingen* van de economische agenten, waardoor hij kan gezien worden als een voorloper van de *rational expectations theory* van Robert E. Lucas in het bijzonder, en meer algemeen van de laat-neoklassieke economie (zie verder). Wel houdt hij er rekening mee dat zeker ter beurze rationele verwachtingen kunnen worden ontworcht door psychologische motieven. Aan gezien ook Keynes rekening hield met psychologische factoren (zijn *animal spirits*) valt hier een brug te slaan tussen de keynesiaanse economie en die van de Nieuw-neoklassieken. Het zal trouwens een andere Zweed zijn, Axel Leijonhufvud, die zal werken in de richting van de Grote Synthese (zie hoger en in deel II).

Ook de keynesiaanse idee van een *liquidity trap* is al aanwezig in de monetaire theorie van Ohlin. Zo stelde hij dat de rentevoet voor vastrentende waarden steeds meer dan 3 procent zal moeten zijn of dat er geen interesse meer zal zijn van de beleggers. Een daling in de marktrente moet volgens Ohlin leiden tot een toename van het volume van de investeringen. Hoe groter het ongebruikt kapitaal, in de zin van leegstand van machines, hoe geringer die toename zal zijn. Voorts bepaalt de elasticiteit van het aanbod hoe groot de prijswijzigingen zullen zijn. Hoe groter de elasticiteit hoe geringer de prijswijzigingen zullen zijn.

Zijn kijk op de kwantiteitstheorie zet hij uiteen in een tijdschriftartikel van 1943,²¹¹ dat alweer nooit werd vertaald. Niet de grootte van de geldhoeveelheid vindt hij belangrijk, wel tot hoeveel krediet een grotere uitgifte van geld zal leiden. Volgens Ohlin is de situatie op de kredietmarkt van belang om conjuncturele crises te verklaren, veel meer dan de geldhoeveelheid of wijzigingen in de omloopsnelheid van het geld. Voorts wijst hij er hier opnieuw op dat dat psychologische motieven niet mogen worden vergeten bij een monetaire politiek.

● **Ohlin's bijdrage tot de macro-economie**

Ohlin kan net als Keynes beschouwd worden als één van de grondleggers van de hedendaagse macro-economie. Wel miste hij de gestrenghed van Keynes bij het analyseren van economische verschijnselen. Zoals alle Stockholmers gaat hij te vaak casuïstisch te werk. Ook legt hij een overdreven aandacht voor psychologische verklaringen van verwachtingen aan de dag. Sommige conclusies zijn betwifelbaar, bijvoorbeeld als hij stelt dat als de marktrente daalt onder de natuurlijke rente, ondernemers hogere nominale lonen zullen uitbetalen maar dat de reële lonen constant zullen blijven wegens inflatie. Waar Keynes grote aandacht had voor het evenwicht tussen de geaagereerde vraag (het nationaal inkomen) en het geaagereerde aanbod (het nationaal product) onderzoekt Ohlin enkel de weerslag van verandering in rente, prijzen en lonen op de output, niet op de input. Wel werkt hij net als Keynes met begrippen die analoog zijn aan de marginale neiging tot consumeren en sparen, ook met een eigen benadering van de marginale efficiëntie bij het investeren. Zijn grootste vernieuwing bestond er in dat hij de economische groei uitlegt aan de hand van multiplicator en accelerator, iets wat de keynesianen pas later zullen overnemen. Zijn pleidooi van 1934 voor een open markt politiek waarbij de klemtoon niet wordt gelegd op de monetaire politiek van de centrale banken, wel op de noodzaak aan openbare werken om depressies te bestrijden was typisch pre-keynesiaans. Dat zijn kijk op de conjunctuurcyclus nimmer de internationale aandacht kreeg die hij verdiende legt Otto Steiger als volgt uit: "*Ohlin sought to perform a dynamic macroanalysis by giving as exact description as possible of the cyclical changes of macroeconomic variables as processes in time. To some extent, this analysis resembled a dynamic version of Keynes's General Theory. However, his obvious disinterest in static equilibrium analysis together with a preference for casuistic reasoning – a common characteristic of the Stockholm School – led to an approach which lacked the theoretical rigor and precision of the General Theory. Ohlin's dynamic macroanalysis, therefore, presented the business cycle as a process in which – depending on assumptions about expectations, time lags, or speed of reactions – anything could happen. This certainly was the main reason why*

²¹⁰ Ohlin, Bertil (1937a), "Some Notes on the Stockholm Theory of Saving and Investment", *art.cit.*

Ohlin, Bertil (1941), *Kapitalmarknad och Räntepolitik*, Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag, *nooit vertaald*.

²¹¹ Ohlin, Bertil (1943), "Stockholmskolan kontra kvantitetsteorien: En analys av variationer i penningmängd, likviditet, köpkraft och prisutveckling", *Ekonomisk Tidskrift*, **45**, pp. 27seq.

Ohlin's approach never achieved an international recognition comparable to his contributions in international economics."²¹²

● **Ohlin's bijdrage tot de theorie van de internationale handel**

Ohlin dankt zijn bekendheid dus vooral aan de nieuwe theorie van de internationale handel die hij vertrekkend van eerdere studies van zijn leraar **Eli Heckscher** (1879-1952) in 1933 ontwierp²¹³ (het zogenaamde Heckscher-Ohlinmodel). Dat model vertrekt van een eerdere theorie over het comparatieve voordeel van David Ricardo. Oorspronkelijk werd het uitgewerkt voor 2 landen met 2 productiefactoren (arbeid en kapitaal) die elk 2 identieke producten vervaardigen. Het 2-2-2 model kan ook uitgebreid worden voor k landen, m productiefactoren en n goederen, al wordt de mathematische bewijsvoering dan wel veel complexer. Onder een reeks veronderstellingen zal een land die producten exporteren die worden vervaardigd met behulp van goedkope productiefactoren en zal het die producten importeren die niet vervaardigd worden door schaarse binnenlandse productiefactoren. Het comparatieve kostenverschil wordt dus gezien als oorzaak van regionale en internationale handel. De veronderstellingen zijn echter werkelijkheidsvreemd, bijvoorbeeld dat in alle landen dezelfde productiefunctie zou bestaan, dat er overall volkomen concurrentie heerst, dat er geen beroep wordt gedaan op buitenlandse arbeidskracht, dat de schaalelasticiteiten in alle landen dezelfde zijn, dat de mobiliteit van de productiefactoren onbeperkt en kosteloos is, dat er overall volledige werkgelegenheid heerst en dat het kapitaal volledig wordt benut (geen leegstand van machines), enzovoort. Professor Robert C. Feenstra van UC Davis noemt de Heckscher-Ohlin theorie terecht "*hopelessly inadequate as an explanation for historical and modern trade patterns.*"²¹⁴ Het is dan ook pijnlijk dat een groot econoom als Ohlin enkel voor dit ongelukkig werk wordt herdacht. Ook de latere correcties die Wolfgang F. Stolper en Paul A. Samuelson²¹⁵ aanbrachten met betrekking tot de goedkope arbeidskracht in de ontwikkelingslanden konden het model niet redden. Het model botst inderdaad met het *paradox van Leontief* dat de Verenigde Staten volgens het model goederen met een kapitaalintensieve productie zullen exporteren en goederen met een arbeidsintensieve productie zullen importeren, terwijl in praktijk net het omgekeerde gebeurt.²¹⁶ Anderzijds kunnen wel een reeks bezwaren worden aangevoerd tegen de empirische opzoekingen van Leontief omdat die zich beperkten tot het jaar 1947 dat niet representatief was voor een volledige conjunctuurcyclus. Een veel gebruikt excuus om Heckscher-Ohlin te redden luidt dan dat de gekwalificeerde arbeid als kapitaal moet worden beschouwd. Op die manier bewijs je inderdaad dat een cirkel een vierkant is.

Een ander prominent lid van de Stockholm School was **Gunnar Myrdal** (1898-1987). Hij is ongetwijfeld de meest veelzijdige en de meest maatschappijkritische van alle Stockholmers. Eigenlijk hoort hij ook thuis in het volgende hoofdstuk, maar anderzijds is wat hij over economie schrijft zo typisch voor de Stockholmse School. Zo werkt hij met *time lags*, met het verschil tussen *ex ante* en *ex post* grootheden, werkt hij als een macro-econoom met grote belangstelling voor de onderlinge afhankelijkheid van landen binnen de wereldeconomie, gaat hij herhaaldelijk ook casuïstisch te werk, sluit wat hij schrijft naadloos aan bij Knut Wicksell, en anticipeerde hij al heel vroeg op de keynesiaanse economie. Dat deed hij in 1932 in zijn *Monetary Equilibrium*.²¹⁷ Daarin vertrekt hij van de vaststelling dat prijzen en rentevoeten zich in omgekeerde zin bewegen: een gedaalde marktrente leidt tot gestegen prijzen, een gestegen marktrente tot dalende prijzen. Toch ziet Myrdal duidelijke grenzen aan iedere vorm van monetaire politiek. Waar Keynes nog een stationair model van de economie bouwt waar voor monetaire politiek geen andere ruimte is dan een open markt politiek, bouwt Myrdal aan een dynamisch model van uit een dynamisch onevenwicht perspectief. Hij gaat ervan uit – en dat is voor elk land en elke periode verschillend – dat er een *evenwichtsrentevoet* moet bestaan waar politici hun fiscale politiek moeten kunnen van afleiden met het oog op de beoogde inkomensverdeling. Ook zoekt hij naar een geschikte prijsindex voor investeringsgoederen waarbij hij rekening houdt met de monopolistische concurrentie, nog voor Joan Robinson daar de nadruk op legde. Ook stelt hij dat er een *indifferentievel* bestaat waarbij meerdere

²¹² Steiger, Otto (1997), "Ohlin, Bertil Gotthard (1899-1979)" in: Glasner, David (ed) (1997), *Business Cycles and Depression, An Encyclopedia*, s.l.: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, pp. 497-499.

²¹³ Ohlin, Bertil (1933a), *Interregional and International Trade*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

²¹⁴ Feenstra, Robert C. (2004), *Advanced International Trade: Theory and Evidence*, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp. 31-63.

²¹⁵ Stolper, Wolfgang F. & Samuelson, Paul A. (1941), "Protection and Real Wages", *Review of Economic Studies* 9, N°1, pp. 58-73.

²¹⁶ Leontief, Wassily W. (1953), "Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined", *Proceedings of the American Philosophy*, 97, pp. 332-349.

²¹⁷ Myrdal, Gunnar (1932), *Monetary Equilibrium*, New York, NY: August M. Kelly Publishers, 1965.

evenwichten inzake monetaire politiek mogelijk zijn bij verschillende rentevoeten en verschillende kredietvoorwaarden. Aan het slot van *Monetary Equilibrium* besluit hij dat een neutrale politiek inzake inkomensdistributie onmogelijk is.

Myrdal promoveerde zowel in de rechten als in economie. Tweemaal zetelde hij voor de Zweedse socialisten in de *Rikstaq* en van 1945 tot 1947 was hij minister van Handel. Oorspronkelijk heette hij Petterson, maar noemde hij zichzelf naar de hoeve van zijn grootouders. Er gaat een anekdote dat Gustav Cassel dit een gemis aan respect voor zijn ouders vond en dat hij er scherp aan toevoegde: "*Gunnar, you should be more respectful to your elders, because it is we who will determine your promotion Gunnar, you should be more respectful to your elders, because it is we who will determine your promotion,*" waarop hij zou hebben geantwoord: "*Yes, but it is we who will write your obituaries.*" Dat is althans wat *The New York Times* schreef daags na zijn overlijden. In de Verenigde Staten blijft hij bekend als de auteur van *An American Dilemma, The Negro Problem and Modern Democracy* (1944).²¹⁸ Daarin uit hij heftige kritiek op de Amerikaanse politiek in het overwegend zwarte zuiden. Door een beperking van de katoenproductie op te leggen in een poging het inkomen van de eigenaars van boerderijen te stabiliseren werden een paar honderdduizend *sharecroppers*, meestal zwarten, werkloos en versukkelden ze in armoede. De strijd tegen de armoede in de wereld was trouwens één van zijn grote bekommernissen. Dat komt tot uiting in zijn andere bestseller *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations* (1968).²¹⁹ Als oplossing stelt hij een snelle ontwikkeling van zuidoost Azië voor door geboortecontrolle, een betere verdeling van de landeigendommen en investeringen in onderwijs en gezondheidszorg. Eerder al,²²⁰ en ook in de daaropvolgende jaren²²¹ publiceerde hij meerdere teksten over de problematiek van de ontwikkelingslanden.

In 1974 krijgt hij samen met Friedrich A. Hayek de Nobelprijs voor Economie "*for their pioneering work in the theory of money and economic fluctuations and for their penetrating analysis of the interdependence of economic, social, and institutional phenomena.*" Ook zijn echtgenote, Alva Myrdal zou later een Nobelprijs krijgen, die voor de Vrede. Ondertussen vond Gunnar Myrdal wel dat de Nobelprijs voor Economie beter afgeschaft zou worden, vertoerd als hij was dat "zulke reactionairen" als Hayek en Friedman er ook één kregen.

Na Ohlin en Myrdal heeft de Stockholmse School nog wel een waslijst van alumni gevormd, maar geen economen meer van hetzelfde hoge gehalte.

6. De Laat-Neoklassieke economie (1954-nu)

Een grote vernieuwing in het economisch denken greep plaats van zodra men macro-economische modellen ging samenstellen uit micro-economische vergelijkingen. Daarbij wordt een beroep gedaan op differentiaalvergelijkingen die men afleidt uit de fysica, bijvoorbeeld die voor de Brownse beweging van Norbert Wiener²²², die van de snelheid van stochastische bewegingen onder frictie van George E. Uhlenbeck en Leonard Ornstein,²²³ of die van de topologische algebras.²²⁴ Daarbij wordt gewerkt met de beginselen van de waarschijnlijkheidsstatistiek van Thomas Bayes van 1763, een theorie die eigenlijk door de Franse determinist en markies Pierre-Simon Laplace in 1812 op punt werd gezet.²²⁵ Men vertrekt van een wereld waarbij alle economische agenten perfect rationeel handelen en perfecte kennis hebben van de beslissingen van andere economische agenten: consumenten maximaliseren altijd hun nuttigheid met een beperkt inkomen en ondernemers minimaliseren altijd hun kosten bij een gegeven technologie. Het resultaat zijn modellen waarbij wiskundigen vingers en duimen kunnen

²¹⁸ Myrdal, Gunnar (1944), *An American Dilemma, The Negro Problem and Modern Democracy*, New York, NY: Harper & Bros.

²¹⁹ Myrdal, Gunnar (1968), *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*, New York, NY: Twentieth Century Fund.

²²⁰ Myrdal, Gunnar (1957), *An International Economy: Problems and Prospects, Rich Lands and Poor and Economic Theory and Underdeveloped Regions*, New York, NY: Harper & Row.

²²¹ Myrdal, Gunnar (1970), *The challenge of world poverty*, London: Allen Lane.

Myrdal, Gunnar (1971), *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, New York, NY: Harper & Row.

Myrdal, Gunnar (1977), "Increasing Inter-Dependence between States but Failure of International Cooperation", *Felix Neuberger Lecture 1977*.

Myrdal, Gunnar (1981), "The Need for Reforms in Under-Developed Countries", in: *Peace Studies*, Seoul: Kyung Hee University.

²²² Wiener, Norbert (1923), "Differential Space", *Journal of Mathematical Physics*, **2**, pp. 131-174.

²²³ Ornstein, Leonard and George E. Uhlenbeck (1930), "On the Theory of Brownian Motion", *Physical Review*, **36**: pp. 823-841.

²²⁴ Edward Beckenstein, Lawrence Narici and Charles Suffel (1977) *Topological algebras*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

²²⁵ Laplace, Pierre-Simon (1812), *Théorie Analytique des Probabilités*, Paris : Librairie pour les Mathématiques et la Marine. URL 2007 : <https://archive.org/details/thorieanalytiqu01laplgoog>.

aflikken, gezien de mathematische gaafheid van de ontworpen modellen. Dit soort werkwijze omschrijft men graag als *neo-neoklassieke economie* of als *post-neoklassieke economie*. Geen van beide termen lijkt mij aangewezen. Wie over *post-neoklassieke economie* spreekt lijkt te suggereren dat het gaat om theorieën die schoon schip maken met de neoklassieken, terwijl het in werkelijkheid gaat om een voortzetting van Walrasiaanse evenwichtsmodellen. Wie het heeft over *neo-neoklassieke economie* suggereert dat het om iets nieuws gaat: *new neoclassical economics*. Maar eigenlijk gaat het helemaal niet om iets nieuws, gaat het hoofdzakelijk om de geruststelling van het burgerlijk geweten dat – zoals Friedman steeds volhield – er alleen volkomen markten bestaan die steeds weer naar evenwicht leiden. Zo beschrijven ze een wereld als was onvrijwillige werkloosheid uitgesloten, als konden interbancaire markten nooit dichtslippen, als behoorde armoede in de wereld definitief tot het verleden, als moest de doodgewone belastingbetaler met zijn zuur verdiende centen niet opdraaien om omvallende banken recht te houden. Daarom geef ik er de voorkeur aan te spreken over *Laat-Neoklassieke Economie* die in essentie voortbouwt op een manier van denken die Friedman introduceerde, die blijft geloven dat enkel monetaire politiek de oplossing voor alle problemen is. (Wel is de *Real Business Cycle Theory*, ook onderdeel van het laat-neoclassicisme, het daar niet mee eens). Het New Keynesianism hoort hieronder hoegenaamd niet thuis omdat het marktvolkomenheid verwerpt en omdat het zich kant tegen de krapgeldpolitiek van de Chicago monetaristen. Dat het laat-neoclassicisme tot de Grote Synthese van de economische wetenschap heeft geleid is een leugen van formaat. De laat-neoklassieken zijn hardnekkige tegenstanders van het keynesiaanse denken in al zijn vormen.

Wat laat-neoklassieke teksten bovenal kenmerkt is dat ze eerder lijken op boeken van wiskunde dan van economie. Als men vertrekt van economische agenten die perfect rationele robotten zijn, die bovendien perfecte informatie hebben over andere economische agenten en over niets dan perfecte markten, wat beschrijft men dan nog? Een onbestaande wereld. Dan zou je op zijn minst verwachten dat men telkens een index van irrationaliteit becijfert en daar conclusies aan verbindt, maar dat doen de laat-neoklassieken niet. Neem nu hun consument die altijd en overal zijn nuttigheid maximaliseert, dan zou men uit die nuttigheidsfunctie toch een reeks vraagfuncties voor verschillende categorieën van goederen en diensten kunnen deduceren, zoals Stone-Rubin en Klein deden in 1954, en dan zou men de gevonden resultaten op zijn minst kunnen vergelijken met de werkelijke vraag om daaruit de graad van rationeel gedrag te becijferen, en dan moet de volgende stap de verklaring zijn waarom voor bepaalde goederen en diensten de rationaliteit bij het consumeren geringer is dan voor andere goederen en diensten. Maar dat doen de neoklassieken driewerf helaas niet: ze bouwen compleet werkelijkheidsvreemde modellen en beschrijven een wereld die *hun* wereld is, een wereld waar mensen van vlees en bloed niet in voorkomen. Welaan dan, als dit de *mainstream economics* zijn, dan moeten die *mainstream economics* dringend worden herschreven, want economie is toch wat anders dan wishful thinking.

Een vroege aanzet tot het laat-neoclassicisme vormt het model van de Amerikaan **Kenneth J. Arrow** (°1921) en van de tot Amerikaan genaturaliseerde Fransman **Gérard Debreu** (1921-2004)²²⁶. Door een beroep te doen op de topologische algebra onderzoeken zij de voorwaarden voor algemeen evenwicht als beschreven door Leon Walras. Zij concluderen dat, onder bepaalde voorwaarden, er voor alle markten een stel prijzen moet bestaan dat algemeen evenwicht garandeert. Maar enkel als men aanneemt dat er volkomen concurrentie bestaat, dat alle economische agenten perfect geïnformeerd zijn, en dat de nuttigheidsfuncties van de consumenten streng concaaf zijn, en minstens dubbel differentieerbaar zijn, is het een uniek evenwicht (zoals later werd aangetoond door Hugo F. Sonnenschein²²⁷). Vraag blijft dan wel wat er nu eigenlijk werd bewezen, want er bestaat geen volkomen concurrentie meer en ook toen die nog bestond waren financiële en agrarische crises mogelijk. Waar was dan dat stabiele economisch evenwicht? Later heeft Arrow, die een briljant wiskundige was, en in 1972 de Nobelprijs Economie kreeg, onderzocht wat er gebeurt als er asymmetrische informatie bestaat voor consumenten ten overstaan voor producenten²²⁸, wat er gebeurt bij onwetendheid van de economische agenten²²⁹, ook wat als de technologische voorwaarden

²²⁶ Arrow, Kenneth J. and Gérard Debreu, G. (1954), "Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy", *Econometrica*, **22**, N°3, pp. 265-290.

Arrow, Kenneth J. and Gérard Debreu, G. (2001), *Landmark Papers in General Equilibrium theory, Social Choice and Welfare*, Cheltenham, UK/Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.

²²⁷ Sonnenschein, Hugo F. (1973), "Do Walras' identity and continuity characterize the class of community excess demand functions?", *Journal of Economic Theory*, **6**, N°4, pp. 345-354.

²²⁸ Arrow, Kenneth J. (1963), "Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care", *The American Economic Review*, **53**, N°5, pp. 941-973.

²²⁹ Arrow, Kenneth J. (1972). "Decision making under ignorance". in: Carter, Charles F. and J.L. Ford (eds) (1972) *Uncertainty and expectations in economics: essays in honour of G.L.S. Shackle*, Oxford/ New York, NY: Basil Blackwell/August M. Kelley Publishers.

voor producenten geen exogeen maar een endogeen²³⁰ gegeven zijn. Dit laatste was volgens velen de meest innoverende bijdrage van Arrow tot de economie, omdat het in feite het begin is geworden van de *new growth theory* (afkorting NGT, synoniem: *endogenous growth theory*)²³¹ die een waslijst van laat-neoklassieke economen heeft beïnvloed. Onder hen Robert E. Lucas, Paul Romer, en Robert J. Barro die straks worden besproken.

Arrow, die geen rekening wil houden met de Cambridge-Cambridge controverse gelanceerd door Joan Robinson (controverse die aantoonde dat de neoklassieke productiefunctie "a tool of miseducation" was), vertrekt van een Cobb-Douglas productiefunctie voor een bedrijf i van het type

$$X_i = A_i \cdot K_i^a \cdot L_i^{1-a}$$

waarin X_i de geproduceerde hoeveelheid van onderneming i is, K_i de hoeveelheid ingezet kapitaal is, L_i de hoeveelheid ingezette arbeidskracht is, a de kapitaalelasticiteit [die aangeeft met hoeveel de productie zal toenemen bij een infinitesimaal kleine aangroei van het ingezette kapitaal, of nog $a = (\partial X / \partial K) \cdot (K/X)$] en A_i de technologische vooruitgang is van het bedrijf. In tegenstelling tot één van zijn leraren, Tjalling Koopmans, weigert Arrow dat A_i een exogene constante kan zijn. Hij gaat ervan uit dat de scholing endogene oorzaak van technologische vooruitgang is die ervoor zorgt dat de kwaliteit van het ingezette kapitaal voortdurend verbetert. Die scholing vertolkt zich in de verandering van het geaggregeerde kapitaal G van de economie als geheel zodat $A_i = G^z$, ook zodat dat voor de economie als geheel geldt, aldus Arrow, dat

$$X = K^{a+z} \cdot L^{1-a}$$

Arrow stelt echter dat $a + z < 1$ zodat de schaalelasticiteit van een economie ... altijd kleiner zou moeten zijn dan 1 waardoor schaalmeeropbrengsten onmogelijk zijn als arbeid en kapitaal niet tegen eenzelfde tempo groeien. Dat zal **Paul Romer** (°1955) met klem verwerpen in twee bijdragen volgend op zijn doctoraal proefschrift aan de Universiteit van Chicago waarin hij stelt dat $a + z > 1$.²³² Noch het één ($a + z < 1$), noch het ander ($a + z > 1$) is waar, wat wel overvloedig werd bewezen door de *Petroleumcrisis* van 1973-1988. De schaalelasticiteit, in de terminologie van Arrow en Romer gelijk aan $a + z + 1 - a = z + 1$, is een continu wisselende grootte, waarbij $z < 0$ bij afnemende schaalmeeropbrengsten en $z > 1$ bij toenemende schaalmeeropbrengsten. Daardoor is de NGT weinig meer dan wishful thinking dat Paul Krugman duidelijk maakte toen hij schreef: "*For a while, in the late 1980s and early 1990s, theories of growth with endogenous technological change were widely heralded as the Next Big Thing in economics. Textbooks were restructured to put long-run growth up front, with business cycles (who cared about those anymore?) crammed into a chapter or two at the end. David Warsh wrote a book²³³ touting NGT as the most fundamental development since Adam Smith, casting Paul Romer as a heroic figure leading economics into a brave new world. And here we are, a couple of decades on, and the whole thing seems to have fizzled out. Romer has had a very interesting and productive life, but not at all the kind of role Warsh imagined. The reasons some countries grow more successfully than others remain fairly mysterious, with most discussions ending, as Robert Solow remarked long ago, in a 'blaze of amateur sociology'. And whaddya know, business cycles turn out still to be important. My own sense is that NGT never really had the elements needed to turn it into an intellectual success story; too much of it involved making assumptions about how unmeasurable things affected other unmeasurable things. It took off, briefly, partly because the subject is so important, and people wanted to be able to say something about it; meanwhile, business-cycle macro was then, as it is now, a deeply disputatious area riven by politics, and people were eager to talk about something else. In short, it was an intellectual bubble that eventually deflated of its own accord. But it's still amazing, for someone who remembers the excitement of the time, how completely it has all vanished from the economics landscape.*"²³⁴

²³⁰ Arrow, Kenneth J. (1962), "The Economic Implications of Learning by Doing," *The Review of Economic Studies*, **29**, N°3, pp. 155–173.

²³¹ Dat de NGT begint bij Arrows is eigenlijk onjuist, want in 1962 hadden Nicholas Kaldor en de Schotse Nobelprijswinnaar James A. Mirrlees (°1936) gesteld dat technologische vooruitgang geen exogeen gegeven was. Zie:

Kaldor, Nicholas and James A. Mirrlees (1962). "A New Model of Economic Growth". *Review of Economic Studies*. **29**. N°3. pp. 174-192.

²³² Romer, Paul (1986), "Cake Eating, Chattering and Jumps: Existence Results for Variational Problems," *Econometrica*, **54**, July, pp. 897–908.

Romer, Paul (1990), "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, **98**, N°5/2, pp. 71-102.

²³³ Warsh, David (2006), *Knowledge and the Wealth of Nations: A Story of Economic Discovery*, New York, NY: W.W. Norton & Company.

²³⁴ Krugman, Paul (2013c), "The New Growth Fizzle", *The New York Times*, August 18.

Nuttigheidsfuncties spelen een belangrijke rol in de laat-neoklassieke economie. Ter zake heeft vooral de Franse econoom, wiskundige, ingenieur en fysicus **Maurice Allais** (1911-2010) een vernieuwende bijdrage geleverd. Hij verwerpt de idee dat nuttigheid een *ordinaire* grootheid zou zijn die niet cijfermatig kan worden uitgedrukt en opteert voor een meetbare *cardinale* nuttigheid. Hij werkt met het begrip *utilité espérée* (verhoopte nuttigheid) voor gevallen waarin een beslissing moet worden genomen in extreem risicovolle omstandigheden. Daarbij laat het individu zich verkeerdelijk leiden door de risicopremie in plaats van door rationaliteit (dit is het *paradox van Allais*).²³⁵ Maar bovenal was Allais een groot vernieuwer inzake monetaire politiek. Al vanaf zijn eerste groot werk, *Économie et Intérêt* (1947) lanceerde hij een generatie overlappend interest model (elf jaar vóór Samuelson ermee zou uitpakken), formuleerde hij zijn gouden regel voor optimale groei (waarmee Phelps later zou uitpakken), en beschreef hij de transactievraag naar geld (die William J. Baumol vijf jaar later en James Tobin negen jaar later onafhankelijk van elkaar zouden lanceren).²³⁶ In de Angelsaksische wereld bleef hij onbekend tot hij in 1988 de Nobelprijs Economie zou krijgen, omdat hij weigerde in het Engels te schrijven of om zijn werk in het Engels te laten vertalen. Hij was een heftig tegenstander van geldschepping door private banken²³⁷ omdat excessieve kredieten economische crises veroorzaken. Zijn grote voorbeeld daarbij blijft de Amerikaanse burger die schulden maakt door alles met de kredietkaart te betalen.²³⁸ Hij ontwierp een vraag- en aanbodvergelijking voor het geld gesteund op een behavioristisch model waarbij het verre verleden veel te snel vergeten wordt en vooral gekeken wordt naar een recent verleden.

Allais is zeker geen typische vertegenwoordiger van het laat-neoclassicisme, maar wordt hier vermeld wegens zijn grote invloed op Gérard Debreu die kort na de oorlog één van zijn jongere medewerkers was, ook omdat hij, net als de laat-neoklassieken vaak met moeilijk toegankelijke mathematische modellen werkt, bijvoorbeeld bij zijn grondig herschrijven van het algemeen evenwichtsmodel van Walras. Doordat hij als behaviourist strikte rationaliteit verwerpt, en mensen van vlees en bloed in zijn modellen vat, is hij te veelzijdig om een laat-neoklassiek econoom te kunnen worden genoemd. Maar hij was een continue dwarsligger, geen meeloper zoals de meeste laat-neoklassieken. Zo was hij gekant tegen de Akkoorden van Maastricht, was hij een tegenstander van het invoeren van de euro zonder Europese Bankunie, was hij een voorstander van protectionisme, was hij een tegenstander van beursnoteringen, en had hij een halve eeuw lang tegen zoveel zere Franse schenen geschopt, dat hij met zijn Nobelprijs – toen nog maar de tweede voor een Frans econoom – met moeite de pers haalde. Toch was hij het die 95 jaar oud de *Grote Recessie* wist te voorspellen.

Veel braver, helemaal orthodox, was zijn vroegere medewerker **Gérard Debreu** die kort na de oorlog onder Maurice Allais heeft gewerkt aan het *Centre national de la recherche scientifique*. Debreu was bovenal een wiskundige die de meest geavanceerde wiskunde van zijn tijd (onder meer de *dekpuntstelling van Kakutani* voor convexe euclidische ruimtes) gebruikte om te bewijzen dat de algemene evenwichtstheorie van Walras ook een unieke oplossing had bij convexe nuttigheidsfuncties.²³⁹ Daarbij werkte hij in navolging van Allais met het begrip *cardinale* nuttigheid.²⁴⁰ Het bewijs vertrekt van zulke werkelijkheidsvreemde hypothesen dat Allais erover zei: “*La construction de Debreu n'a aucune valeur scientifique, tant elle est totalement étrangère au monde de l'expérience*” (De constructie die Debreu opzette heeft niet de geringste wetenschappelijke waarde, zozeer is ze werkelijkheidsvreemd.) Later onderzocht hij wat er gebeurde bij vraagoverschotten die het algemeen evenwicht tijdelijk verstoren.²⁴¹ Uiteindelijk was de grootste verdienste van Debreu dat hij economen leerde werken stelsels van stochastische differentiaalvergelijkingen die later veelvuldig zouden worden gebruikt in DSGE modellen (zie verder)

²³⁵ Allais, Maurice (1953) “Le Comportement de l’Homme Rationnel devant le Risque : Critique des Postulats et Axiomes de l’École Américaine”, *Econometrica*, **21**, pp. 503-546.

²³⁶ Allais, Maurice (1947), *Economie et Intérêt. Présentation Nouvelle des Problèmes Fondamentaux Relatifs au Rôle Économique du Taux de Intérêt et de leur Solutions*, Paris: Imprimerie Nationale, 2 vol.

²³⁷ Allais, Maurice (1993), “Les Conditions Monétaires d'une Économie de Marché : des Enseignements du Passé pour les Réformes de Demain”, *Revue d'Économie Politique*, **3**, mai-juin.

²³⁸ Allais, Maurice (1967), “Growth without Inflation”, *Il Politico, Rivista Italiana di Scienze Politiche* (Pavia University), **32**, N°2, pp. 348-354.

Allais, Maurice (1978), *La Théorie générale des surplus*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

Allais, Maurice (1999a), *Fondements de la Dynamique Monétaire*, Paris: Clément Juglar, 2001.

Allais, Maurice (1999b), *La Crise mondiale d'aujourd'hui. Pour de profondes réformes des institutions financières et monétaires*, Paris: Clément Juglar.

²³⁹ Debreu, Gérard (1959), *The Theory of Value: An Axiomatic Analysis of Economic Equilibrium*, New Haven, CT/London: Yale University Press.

²⁴⁰ Debreu, Gérard (1958), “Stochastic Choice and Cardinal Utility.” *Econometrica*, **26**, N°3 (July), pp. 440-444.

²⁴¹ Debreu, Gérard (1976), “Excess Demand Functions”, *Journal of Mathematical Economics*, **1**, (March), pp. 15-21.

en in de financiële economie [bijvoorbeeld bij de schatting van de waarde van beursopties als gedaan in het BMS model van Black-Merton-Scholes of bij de CAPM – *capital asset pricing model* van **William F. Sharpe** (°1934)]. Merton en Scholes in 1997 en Sharpe in 1990 kregen voor hun onderzoek in financiële economie elk de Nobelprijs, net alsof zij een onfeilbare methode voor beursvoorspellingen hadden gevonden. Gérard Debreu was de eerste Fransman die in 1983 de Nobelprijs voor Economie kreeg, vijf jaar vóór Maurice Allais.

Een ander zeer orthodoxe vertegenwoordiger van het laat-neoclassicisme was de vaak geciteerde uiterst conservatieve Amerikaanse econoom **Gary S. Becker** (1930-2014) die het begrip discriminatie²⁴² overnam van Kenneth Arrow en het toepaste op sociaaleconomische problemen als ras discriminatie, drugsverslaving²⁴³, familiale organisatie²⁴⁴ en misdaad²⁴⁵. Zo ging hij ervan uit dat een misdadiger alvorens een misdaad te begaan eerst de nuttigheid van zijn daad inschatte en er pas toe overging indien de buit groter was dan de straf (waarbij ik mezelf steeds al lachend afvroeg of misdadigers dan eerst hun indifferentiecurve op papier om te beslissen of ze al dan niet een moord of een overval zullen plegen). Becker wordt beschouwd als de grondlegger van de behavioristische economie²⁴⁶, die in werkelijkheid bij Maurice Allais ontstond. Voor zijn vlot leesbare teksten, vaak met sociologische onderbouw, kreeg Becker in 1992 de Nobelprijs voor Economie.

De laat-neoklassieke economie in zijn zuiverste vorm begint eigenlijk bij **Robert E. Lucas** (°1937) en **Leonard A. Rapping** (1934-1991) van de Universiteit van Chicago met hun tijdschriftartikel *Real Wages, Employment, and Inflation* van 1969, dat de basis werd voor de *real business cycle theory*.²⁴⁷ Ze onderzoeken vraag en aanbod naar en van arbeidskracht en besluiten dat als die in evenwicht zijn het niet anders kan dan dat, als er werkloosheid bestaat, die vrijwillig gekozen is aangezien ook de arbeidsmarkt een volkomen markt is. Wat Krugman schamper liet opmerken dat de 25 procent werklozen in de States tijdens de eerste jaren van de *Grote Depressie* allicht het gevolg moet zijn geweest van een algemene vakantiedrang bij de beroepsbevolking. Kortom onvrijwillige werkloosheid bestaat niet volgens de laat-neoklassieken en als er werkloosheid voorkomt dan heeft de arbeidersklasse dit enkel aan zichzelf te wijten.

Hiermee was de toon gezet voor een voldragen ode aan het kapitalisme. Daarna heeft Lucas zich ontpopt tot de grote voorman van de laat-neoklassieke economie. Met de naar hem genoemde *Lucas Critique* zette hij de toon voor een compleet nieuwe benadering van de econometrie.²⁴⁸ De meeste econometrische modellen vertrekken immers statistisch van historische tijdreeksen, bijvoorbeeld van het volume van het nationaal inkomen Y van 1929 tot 2014 en van het volume van de consumptie C voor dezelfde jaren in de Verenigde Staten, om dan door een correlatieberekening vast te leggen hoe bijvoorbeeld in de consumptievergelijking $C = a + b \cdot Y$ de onbekenden a en b gekwantificeerd kunnen worden. Op die manier werken ze met *adaptieve verwachtingen*, gebaseerd op het verleden. Maar op de duur gaan ondernemers en tewerkgestelden daarop anticiperen. Het beste voorbeeld vindt Lucas de fameuze Phillips curve die voor de jaren 1950 en 1960 zowat overal leek op te gaan, namelijk dat de werkloosheid moest dalen als de inflatie steeg. Daarom voerden monetaire overheden een politiek van monetaire expansie, geheel in de lijn van wat de keynesianen voorschreven, dus een inflatoire politiek. Lucas vond het zeer naïef een voorspelde politiek uitsluitend te laten afhangen van het verleden. Op de duur anticiperen economische agenten op die voorspelde verwachtingen waardoor ze niet langer uitkomen omdat de rationele verwachtingen zijn gewijzigd. Dat gebeurde bijvoorbeeld met de Phillips curve: op de duur ging de omgekeerde relatie tussen inflatie en werkloosheid niet langer op en steeg de werkloosheid als ook de inflatie steeg. In de hoge inflatie bij hoge werkloosheid ten tijde van de *Petroleumcrisis* zag Lucas het bewijs voor de juistheid van zijn kritiek. Hij is een tegenstander van geanticipeerd monetair beleid omdat economische agenten hun verwachtingen daaraan aanpassen. Enkel niet geanticipeerd beleid kan resultaat hebben, omdat het als een verrassing aankomt. Voor zijn

²⁴² Becker, Gary S. (1957), *The Economics of Discrimination*. Chicago, Ill: University of Chicago Press, 1971, 2nd.

²⁴³ Becker, Gary S. and Kevin M. Murphy (1988), "A Theory of Rational Addiction", *Journal of Political Economy*, **96**, N°4, pp. 675-700.

²⁴⁴ Becker, Gary S. (1981), *A Treatise on the Family*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

²⁴⁵ Becker, Gary S. (1968), "Crime and Punishment: An Economic Approach". *The Journal of Political Economy*, **76**, pp. 169-217.

²⁴⁶ Becker, Gary S. (1976), *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.

²⁴⁷ Lucas, Robert E. and Leonard A. Rapping (1969), "Real Wages, Employment, and Inflation", *Journal of Political Economy*, **77**, N°5, pp. 721-754.

²⁴⁸ Lucas, Robert E. (1976), "Econometric Policy Evaluation, A Critique" in: Brunner, Karl and Alan H. Meltzer (eds) (1976), *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, New York, NY: Elsevier BV, Volume 1, pp. 19-46.

Critique zou Lucas in 1995 de Nobelprijs voor Economie krijgen. De jury had het over: "The Lucas critique has had a profound influence on economic-policy recommendations. Shifts in economic policy often produce a completely different outcome if the agents adapt their expectations to the new policy stance."

Lucas was ook de man die dieper ging doordenken op het begrip *rational expectations* dat in 1961 werd gelanceerd door **John F. Muth** (1930-2005).²⁴⁹ Hiermee zette Muth zich af tegen het begrip *adaptive expectations* dat Friedman had aangenomen bij het beschrijven van zijn *permanent income theory*. Individuen baseren hun verwachtingen beter niet op het verleden, wel op de toekomst en laten zich daarbij leiden door de rede.²⁵⁰ **Herbert A. Simon** (1916-2001) die zich sinds zijn doctoraal proefschrift²⁵¹ over *Administrative Behavior* (1947) vooral had bezig gehouden met de manier waarop organisaties beslissingen nemen was in 1955 tot het besluit gekomen dat heel wat beslissingen niet rationeel werden genomen waardoor er fouten werden gemaakt en er resultaten werden bekomen die afweken van wat ze zouden zijn geweest bij rationele verwachtingen.²⁵² Hij werkte dit verder uit in 1964 in zijn *On the Concept of Organizational Goal*,²⁵³ waarin hij de te behalen doelstellingen van een organisatie gaat ontleden in onderdelen die elkaar beïnvloeden. In hoofdstuk 3 van deel II wordt stilgestaan bij het belang van Simons bevindingen voor de economie. Hij was één van de laatste universele denkers met een zeer breed spectrum. In 1978 kreeg hij trouwens de Nobelprijs Economie voor zijn pioniersonderzoek naar het nemen van beslissingen in economische organisaties.

Muth en Simon hadden het in feite over rationele verwachtingen op micro-economisch vlak, iets waar macro-economen meer dan tien jaar niets mee hadden gedaan. Maar wanneer men er dieper over ging nadenken, stelde Lucas in 1972,²⁵⁴ moest eigenlijk de hele econometrie worden herschreven, want producenten en consumenten hadden geen adaptieve verwachtingen zoals econometristen altijd stelden, wel rationele verwachtingen. Lucas ontwikkelde dus een *rational expectations theory* die ver voorbijging aan wat Muth en Simon hadden gedaan. De econometrie die zich steeds op historische reeksen, dus op het verleden, had gebaseerd moest, zo ze voorspellingen over de toekomst wilde maken, vertrekken van de rationele verwachtingen van de economische actoren (wat mathematisch impliceerde dat ze moest leren werken met stochastische differentiaalvergelijkingen afgeleid uit de waarschijnlijkheidsstatistiek). Er moest gewerkt worden met dynamische evenwichtsmodellen waarin de rationele verwachtingen centraal stonden.

Die gedachtegang werd nader uitgewerkt door de Amerikaan **Edward C. Prescott** (°1940) en de Noor **Finn E. Kydland** (1943). Lucas zelf had in 1971 samen met Prescott nog een onderzoek gedaan van de vraag naar kapitaal op een onzekere markt.²⁵⁵ Prescott en Kydland werden de vaders van de *real business cycle theory*. In een studie van 1977 toonden ze aan dat het gedrag van consumenten en bedrijfsleiders wordt bepaald door verwachtingen en dat die verwachtingen worden bepaald door beslissingen van regeringen en monetaire autoriteiten.²⁵⁶ Voorheen werd doorgaans aangenomen dat uitschuivers, bijvoorbeeld een te hoge inflatie of een te geringe economische groei, het gevolg waren van verkeerde beslissingen door de overheid. Maar volgens Kydland en Prescott zijn de anticipatieve verwachtingen van consumenten en producenten oorzaak van uitschuivers. Ze geven het voorbeeld van een vallei die makkelijk onder water kan lopen bij overvloedige neerslag zodat de overheid het sociaal optimaal zal vinden dat er best niet kan worden gebouwd in die vallei door er geen dam tegen overstromingen aan te leggen. De rationele verwachtingen van de economische agenten zijn echter dat, als ze er toch huizen zullen bouwen, de overheid wel zal bijdraaien en er toch voor indamming van het overstromingsgevaar zal aanleggen. Of nog – al gebruiken de auteurs de term niet – ze anticiperen op rationele wijze op de *moral hazard*. Of nog, bedrijfsleiders die van de centrale bank een monetaire expansie verwachten, en op rationele wijze anticiperen op inflatie, zullen de neiging hebben loonsverhogingen toe te staan omdat de inflatie hun omzetcijfer toch zal verhogen. Onderzoek naar het monetair beleid

²⁴⁹ Muth, John F. (1961), "Rational Expectations and the Theory of Price Movements", *Econometrica* **29**, pp. 315–335.

²⁵⁰ Muth, John F. (1960). "Optimal Properties of Exponentially Weighted Forecasts", *Journal of the American Statistical Association*, **55**, N°290, pp. 299–306.

²⁵¹ Simon, Herbert A. (1947), *Administrative Behavior*, New York, NY: The Free Press, 3rd enlarged edition.

²⁵² Simon, Herbert A. (1955), "A Behavioral Model of Rational Choice," *The Quarterly Journal of Economics*, **69**, No.1, pp. 99-118.

²⁵³ Simon, Herbert A. (1964), "On the Concept of Organizational Goal", *Administrative Science Quarterly*, **9**, N°1, pp. 1-22.

²⁵⁴ Lucas, Robert E. (1972), "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory* **4**, N°2, pp. 103–124.

²⁵⁵ Lucas, Robert E. and Edward C. Prescott (1971), "Investment under Uncertainty", *Econometrica* **39**, N°5, pp. 659–681.

²⁵⁶ Kydland, Finn E. and Edward C. Prescott (1977), "Rules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans", *Journal of Political Economy*, **85**, N°3, pp. 473–492.

van het afgelopen decennium toonde aan dat de monetaire overheid onvoldoende rekening houdt met de anticipatieve verwachtingen van bedrijfsleiders.

In 1982 legden ze dan de basis voor hun *real business cycle theory*. Keynesianen verklaarden economische crises door louter te kijken naar schokken langs de vraagzijde (bijvoorbeeld gedaalde koopkracht van consumenten), terwijl ze geen aandacht hadden voor evoluties langs de aanbodzijde waar technologische evolutie voor een snelle verhoging van de productiviteit kan zorgen en zo voor een hoger aanbod dan verwacht. Ontstaan tijdens de *Petroleumcrisis* legden zij de grondslag voor een dynamische algemene evenwichtstheorie die conjunctuurcycli verklaart door zowel rekening te houden met (technologische) evoluties langs de aanbodzijde als met rationele verwachtingen van producenten en consumenten langs de vraagzijde.²⁵⁷

Er moesten dus heel andere modellen worden gebouwd dan de empirische econometrische modellen die de keynesianen in navolging van Jan Tinbergen en Lawrence R. Klein bouwden. In 1996 publiceerden Kydland en Prescott een studie die de grondslag legde voor de *new macroeconometrics* en voor de nieuw te bouwen *dynamic general stochastic equilibrium* (DGSE) modellen.²⁵⁸ Het heeft nog tot 2002 geduurd alvorens dit soort modellen in de praktijk werd gebouwd. In hoofdstuk 5 van deel II wordt daar nader op ingegaan. Dat geen van de massaal voor centrale banken gebouwde DSGE modellen voorlopig beter deed dan de oudere empirische econometrische modellen heeft Paul de Grauwe (°1946) in 2008 verklaard door de wel erg werkelijkheidsvreemde vooronderstelling die in de DSGE modellen zit ingebouwd, dat economische agenten te allen tijde informatie zouden hebben over elkaars gedrag.²⁵⁹ In 2004 kregen Kydland en Scott de Nobelprijs Economie voor hun innoverend onderzoek.

Een andere notoire verdediger van de *rational expectations theory* (als duidelijk bleek uit een bijdrage van 1976)²⁶⁰ en kopstuk van de laat-neoklassieke economie, **Robert J. Barro** (°1944), sprong iets voorzichtiger om met de *perfectly informed agents*. In het zogenaamde Barro-Gordon model vertrekt hij voor de financiële markten op zijn minst nog van bestaande asymmetrische informatie waarbij centrale banken beter geïnformeerd zijn dan gewone burgers, ook waar de overheid beter is geïnformeerd dan de burger.²⁶¹ Na 2000 is Barro zich steeds meer gaan bezighouden met de gevolgen van *economic disasters* voor de welvaart. Daarbij aanvaardt hij het robuust bevonden inzicht van Larry G. Epstein (1985), van Thomas A. Rietz (1989) en van Epstein en Stanley E. Zin (1989 en 1991) dat *rational expectations* niet kunnen verhinderen dat de graad van risico aversie afneemt naarmate de welvaart stijgt.²⁶² Als groot verdediger van de EGT (*endogenous growth theory*) onderzocht hij in 2008 met José F. Ursúa voor 21 landen alle *rare consumption disasters* van de 21ste eeuw. Van de 84 waargenomen rampen waren er 32 gerelateerd met oorlog.²⁶³ In 2009 berekent Barro de welvaartskosten van de zeldzame consumptierampen om tot de conclusie te komen dat de prijs om zo iets uit te sluiten veel te hoog is, maar dat de welvaartkost veel kleiner is, amper een GDP verlies van 1,5 procent per jaar.²⁶⁴ In dezelfde studie zal hij ook concluderen dat de *Grote Recessie*, in tegenstelling tot de *Grote Depressie*, geheel zoals het een geruststeller van het burgerlijk geweten past, concluderen dat het absoluut geen *rare economic disaster* is. Om ook zijn vrienden van het grootkapitaal ter wille te zijn voegt hij er aan toe dat de bankencrisis niets te maken heeft met een tekort aan risico-aversie, want van de graaicultuur en de *greed* van de op hoge bonussen jagende bankiers wil Barro niets weten. In twee krantenartikelen van 2009 en 2010 zal Barro, als dé anti-keynesiaan, uithalen naar

²⁵⁷ Kydland, Finn E. and Edward C. Prescott (1982), "Time to Build and Aggregate Fluctuations", *Econometrica*, **50**, pp. 1345-1370.

²⁵⁸ Kydland, Finn E. and Edward C. Prescott (1996), "The Computational Experiment: an Econometric Tool", *Journal of Economic Perspectives*, **10**, N°1, pp.68-86.

²⁵⁹ Grauwe, Paul de — (2008a), "DSGE Modelling when Agents are Imperfectly Informed", *ECB Working Series Paper N° 897*, May.

²⁶⁰ Barro, Robert J. (1976), "Rational Expectations and the Role of Monetary Policy", *Journal of Monetary Economy*, **2**, N°1, pp. 1-32.

²⁶¹ Barro, Robert J. and David B. Gordon (1983), "A Positive Theory of Monetary Policy in a Natural-Rate Model", *Journal of Political Economy*, **91**, N°4, pp. 589-610.

²⁶² Epstein, Larry G. (1985), "Risk Aversion and Mean-Variance Analysis", *Econometrica*, **53**, N°4, pp. 945-961.

Rietz, Thomas A. (1989), "The Equity Risk Premium: a Solution", *Journal of Monetary Economics*, **22**, pp. 117-131.

Epstein, Larry G. and Stanley E. Zin (1989), "Substitution, Risk Aversion, and the Temporal Behavior of Consumption and Asset Returns: A Theoretical Framework", *Econometrica*, **57**, N°4, pp. 937-969.

Epstein, Larry G. and Stanley E. Zin (1991), "Substitution, Risk Aversion, and the Temporal Behavior of Consumption and Asset Returns: An Empirical Analysis", *Journal of Political Economy*, **99**, N°2, pp. 263-286.

²⁶³ Barro, Robert J. and José F. Ursúa (2008), "Consumption Disasters in the Twentieth Century: Rare Disasters and Asset Markets", *American Economic Review*, **98**, N°2, pp. 58-63.

²⁶⁴ Barro, Robert J. (2009), "Rare Disasters, Asset Prices and Welfare Costs", *American Economic Review, Papers and Proceedings*, **99**, N°1, pp. 243-264.

de stimulerende politiek van president Obama, politiek die Barro *garbage* noemt en *the worst bill since 1930*.

Twee andere apostelen van de laat-neoklassieke economie zijn **Neil Wallace** (°1939) en **Thomas J. Sargent** (°1943) die tussen 1973 en 1981 met vier studies over de *rational expectations theory* hebben bijgedragen tot de populariteit ervan aan Amerikaanse universiteiten.²⁶⁵ Sargent heeft in zijn handboek van dynamische macro-economische theorie ook modellen geanalyseerd waarin de hypothese van rationele verwachtingen werd afgezwakt.²⁶⁶ Zijn voornaamste bijdrage was allicht zijn onderzoek naar de voorwaarden voor robuustheid in het geval een *decision maker* niet weet tot welke uitkomst zijn genomen beslissing zal leiden.²⁶⁷ Dat onderzoek deed hij samen met de Amerikaanse econometrist en wiskundige econoom **Lars Peter Hansen** (°1952), met wie hij al eerder had samengewerkt.²⁶⁸ Zowel Sargent, in 2011, als Hansen, in 2013, kregen voor hun werk de Nobelprijs.

De laat-neoklassieke economie heeft bij macro-economen en econometristen hoge verwachtingen opgewekt, die helaas tot op heden niet konden worden waargemaakt, vooral omdat de DSGE modellen voorlopig nog alles te bewijzen hebben. Op een bepaald moment dachten de laat-neoklassieken met hun informele leider, Robert E. Lucas, dat ze reeds zo ver waren gevorderd dat economische crises nog decennia lang met succes zouden kunnen worden vermeden. Amper vier jaar later werd de wereldeconomie geconfronteerd met de ergste economische crisis sinds 1929. Hierover schreef Krugman in 2009: "*The fact is that recent economic numbers have been terrifying, not just in the United States but around the world. Manufacturing, in particular, is plunging everywhere. Banks aren't lending; businesses and consumers aren't spending. Let's not mince words: This looks an awful lot like the beginning of a second Great Depression. So will we 'act swiftly and boldly' enough to stop that from happening? We'll soon find out. We weren't supposed to find ourselves in this situation. For many years most economists believed that preventing another Great Depression would be easy. In 2003, Robert Lucas of the University of Chicago, in his presidential address to the American Economic Association, declared that the 'central problem of depression-prevention has been solved, for all practical purposes, and has in fact been solved for many decades.'* Milton Friedman, in particular, persuaded many economists that the Federal Reserve could have stopped the Depression in its tracks simply by providing banks with more liquidity, which would have prevented a sharp fall in the money supply. Ben Bernanke, the Federal Reserve chairman, famously apologized to Friedman on his institution's behalf: 'You're right. We did it. We're very sorry. But thanks to you, we won't do it again.' It turns out, however, that preventing depressions isn't that easy after all. Under Mr. Bernanke's leadership, the Fed has been supplying liquidity like an engine crew trying to put out a five-alarm fire, and the money supply has been rising rapidly. Yet credit remains scarce, and the economy is still in free fall. Friedman's claim that monetary policy could have prevented the Great Depression was an attempt to refute the analysis of John Maynard Keynes, who argued that monetary policy is ineffective under depression conditions and that fiscal policy — large-scale deficit spending by the government — is needed to fight mass unemployment. The failure of monetary policy in the current crisis shows that Keynes had it right the first time."

7. De Nieuw Institutionele School

In de Verenigde Staten was de *institutionele school* die Thorstein Veblen in 1900 bron van zoveel verontwaardiging dat ze niet thuishoort onder de burgerlijke economie, wel in het volgende hoofdstuk over de kritische economie. Zo ergerlijk de institutionele school overkwam, zo doelmatig komt de Nieuw Institutionele School thans over (*New Institutional Economics*, afkorting NIE), waarbij grote aandacht gaat naar het noodzakelijke goede beheer ("good governance"). Grondlegger hiervan is de latere Nobelprijswinnaar Economie, de Brit **Ronald Coase** (1910-2013), met *The Nature of the*

²⁶⁵ Sargent, Thomas and Neil Wallace (1973), "Rational Expectations and the Dynamics of Hyperinflation," *International Economic Review*, 14, N°2, pp. 328-350.

Sargent, Thomas and Neil Wallace (1975), "Rational' Expectations, the Optimal Monetary Instrument, and the Optimal Money Supply Rule", *Journal of Political Economy*, 83, N°2, pp. 241-254.

Sargent, Thomas and Neil Wallace (1976), "Rational Expectations and the Theory of Economic Policy", *Journal of Monetary Economics*, 2, N°2, pp. 169-183.

Sargent, Thomas and Neil Wallace (1981), "Some Unpleasant Monetarist Arithmetic", *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 5, N°3, pp. &-17.

²⁶⁶ Sargent, Thomas (1987). *Dynamic Macroeconomic Theory*. Chicago. Ill: Harvard University Press.

²⁶⁷ Sargent, Thomas J. and Lars P. Hansen (2001). "Robust Control and Model Uncertainty". *American Economic Review*, 91, N°2, pp. 60-66.

²⁶⁸ Sargent, Thomas J. and Lars P. Hansen (1980). "Formulating and Estimating Dynamic Linear Rational Expectations Models", *Journal of Economic Dynamics and Control* 2, N°1, pp. 7-46.

Firm als verre voorloper en *The Problem of Social Cost*²⁶⁹ als definitieve start. Het eerst genoemde werk is interessant voor wie berekeningen wil uitvoeren waarbij de schaalgrootte van de bedrijven een rol speelt. Coase meet die aan de hand van de transactiekosten. Het tweede werk is ook voor rechtswetenschappers van belang. Coase is in 1951 geëmigreerd naar de Verenigde Staten waar hij gedoceerd heeft aan de Universiteit van Chicago. Toch zal het duren tot het begin van de jaren 1960 alvorens hij echt school maakt.

De NIE legt de klemtoon op rechtsbeginselen, "bounded rationality", "moral hazard", hiërarchische structuren, sociale normen, etc. Baanbrekend werk werd hierbij verricht door de Amerikanen **Vincent Ostrom** (1919-2012), **Douglas C. North** (°1920), **Elinor Ostrom** (1929-2012) en **Olivier W. Williamson** (°1932). De drie laatsten wonnen trouwens, net als Coase, de Nobelprijs Economie. Van hen was Elinor Ostrom géén economiste van opleiding, wel een politicologe.

North geraakte bekend voor de manier waarop hij de economische geschiedenis schreef: dat deed hij aan de hand van significante kwalitatieve veranderingen in de instituties, eerst nog van de Verenigde Staten, later van de westerse wereld.²⁷⁰ Williamson, ooit student bij Ronald Coase en Herbert A. Simon, wees er op dat het een groot verschil uitmaakt voor *decision makers* of ze al dan niet markt-gebonden hoeven te werken of voor private dan wel publieke ondernemingen. Hij ontwierp ook een theorie over de transactiekosten voor ondernemingen, inzonder die welke het publiek domein beheren.²⁷¹ Dat laatste inspireerde ook Elinor Ostrom. Zij was vooral begaan met alles wat het publiek domein aanbelangt en wees op de tragische situatie daarvan: om de kosten te drukken wil de overheid dat een maximaal aantal burgers van het publiek domein gebruik maken, waardoor het vaak door wanbeheer stuk wordt gemaakt (*Governing the Commons*, 1990).²⁷²

In tegenstelling tot het oorspronkelijke institutionalisme, dat door de "mainstream economics" nooit werd aanvaard, en dat trouwens meer de klemtoon legde op technologische vooruitgang dan op instituties, staat de (onschuldige) NIE in hoog aanzien binnen de gevestigde economie. Nog in tegenstelling, maar dan tot de 6 eerder besproken scholen van de burgerlijke economie, heeft de NIE nooit een algemene economische theorie ontwikkeld. Een heel nieuw geluid in het postmoderne institutionalisme kwam van de Armeens-Amerikaanse econoom **Daron Acemoğlu** (°1967) die samen met de Britse politicoloog James A. Robinson (°1960) in *Why Nations Fail* (2012) onderzocht hoe instituties welvaart kunnen bevorderen of tegenwerken. Acemoğlu beschreef in *Introduction to Modern Economic Growth* (2008) ook hoe instituties al dan niet groeibevorderend kunnen werken.

²⁶⁹ Coase, Ronald (1937), "The Nature of the Firm". *Economica* (Blackwell Publishing), 4, N°16, pp. 386–405.

Coase, Ronald (1960), "The Problem of Social Cost", *The Journal of Law & Economics*, 3, pp. 1-44, URL: <http://www.econ.ucsb.edu/~tedb/Courses/UCSBpf/readings/coase.pdf>.

²⁷⁰ North, Douglas C. (1961), *The Economic Growth of the United States, 1790–1860*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

North, Douglas C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge, MA: Cambridge University Press.

²⁷¹ Williamson, Olivier W. (1985), *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*, New York, NY: Free Press.

Williamson, Olivier W. (1996). *The Mechanisms of Governance*. Oxford, New York, NY: Oxford University Press.

²⁷² Ostrom, Elinor (1990). *Governing the Commons: the Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge New York: Cambridge University Press.

Hoofdstuk 4: Wat heeft de maatschappijkritische economie te bieden?

Er moet een onderscheid worden gemaakt tussen (1) de marxistische maatschappijkritische economie die na de dood van Karl Marx in 1883 verder werd gezet en aanleiding was voor minstens 5 verschillende scholen en (2) de linkse maatschappijkritische economie die zich niet uitdrukkelijk baseert op het werk van Marx en waar drie strekkingen zijn aan te geven met het Institutionalisme, de Neoricardiaanse School en de economie van Michal Kalecki. Wat opvalt van de 75 economen die gelauwerd werden met de Nobelprijs voor Economie er amper één maatschappijkritisch econoom was tegen 74 burgerlijke economen. Daarmee bekend de Zweedse *Kunliga Vetenskapsakademien* (de sinds 1739 bestaande *Royal Academy of Sciences*) die sedert 1969 de Prijs van de Zweedse Rijksbank voor Economie toekent – kortweg de Nobelprijs Economie – wel politiek kleur natuurlijk.

1. Marxistische Economie van na de dood van Marx (1883-nu)

Er is een tijd geweest waarop het volstond in een tekst over economie het woord "kapitalisme" te gebruiken om voor linkse rooie oproerkraaiers te worden uitgescholden. Wie echter de langdurige crises, waaraan het kapitalistisch systeem geregeld blootstaat, beter wenst te begrijpen, kan nochtans veel opsteken van de marxistische Economie. Veel daarvan, zeker van de Orthodox marxistische School, is eerder oninteressant, en enkel nuttig om te begrijpen hoe het marxisme is geëvolueerd, maar via Isaak I. Rubin heeft het wel geleid tot één van de meest boeiende scholen uit het economisch denken: de Japanse marxistische School, die in het westen veel te lang onbekend bleef, maar die een verrassend helder inzicht verschaft in de werking van het kapitalistisch systeem. Bitter weinig burgerlijke economen, met Eugen von Böhm-Bawerk als grootste uitzondering, hebben het werk van Karl Marx ernstig genomen, maar wie erop verder nadacht, wie het kon ontdoen van zijn tijdgebonden positivistische achtergrond, ook wie het politiek onbevooroordeeld leerde lezen, kon er ontzettend veel uit leren. En net dat is wat de Japanners hebben gedaan. Ik kan het enkel een pure schande vinden dat dit deel van de economische leerstelsels nog steeds niet wordt gedoceerd aan onze universiteiten, als was het verboden vragen te stellen bij de werking van het kapitalistisch systeem dat zoveel liever wordt voorgesteld als Pareto-optimaal en boven elke kritiek verheven.

Na de dood van Karl Marx heeft de Pruisische industrieel **Friedrich Engels** (1820-1895) het werk van Marx dat onaf was – onder meer deel 2 en 3 van *Das Kapital* – uitgegeven. Eerder al had hij meegeschreven aan een paar publicaties van Marx en na diens dood publiceerde hij in 1884 nog *Der Ursprung der Familie*, het eerste antropologisch werk over de wijze waarop een sociologische institutie als de familie na de doorbraak van het kapitalistisch systeem is veranderd. Daarin overloopt hij de verandering van de arbeidsverdeling doorheen de loop der tijden en het ontstaan van de privaateigendom nadat de natuurlijke arbeidsverdeling prijs werd gegeven. Ook het ontstaan van staten ziet hij verbonden met het ontstaan van de privaateigendom die van overheidswege diende te worden beschermd.²⁷³

1.a. De orthodox marxistische School (1883-1989)

Het betreft hier een aantal economen die de arbeidswaardetheorie van Marx onvoorwaardelijk overnemen en blijven geloven in zijn van het positivisme overgenomen historicisme als zouden er ijzeren wetten van de geschiedenis bestaan. Nochtans heeft het historicisme van Marx geleid tot drie essentiële dwalingen: (1) zijn *Zusammenbruchstheorie* als was het kapitalistisch

²⁷³ Engels, Friedrich (1884a), *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, Hottingen Zurich: Verlag der Schweizerischen Volksbuchhandlung.

Engels, Friedrich (1884b), *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Chippendale, NSW: Resistance Books, 2004.

systeem gedoemd om het snelst in elkaar te storten in de hoogst ontwikkelde industriële samenlevingen; (2) zijn *Verelendungstheorie* als zou de arbeidersklasse minstens relatief verarmen naarmate het kapitalisme langer overeind bleef; (3) zijn *tendens van de dalende winstvoet* waarvan de Japanse marxist Nobuo Okishio bewees dat dit niet kon gelden in een samenleving waar én de reële lonen stegen én innovatie voor technologische vooruitgang zorgde (waardoor de organische samenstelling van het kapitaal moest dalen).²⁷⁴

Het orthodoxe marxisme is het minst interessante omdat het voortdurend op zoek gaat naar dubieus cijfermateriaal dat de drie (foute) veronderstellingen van Marx moet bewijzen. Bij een aantal Sovjet-Russische economen, die ik graag achterwege laat, is die zogenaamde bewijsvoering zelfs doodgewoon grotesk. Moge het volstaan te verwijzen naar het stalinistische handboek van economie dat in 1954 werd gepubliceerd.²⁷⁵ De eerste orthodoxe marxisten waren politieke activisten die ijverden voor een communistische samenleving, bijvoorbeeld de Frans-Cubaanse schoonzoon van Karl Marx, **Paul Lafargue** (1841-1911), die gehuwd was met Laura Marx en die snel de revolutionaire vleugel van de Franse socialistische partij zou vertegenwoordigen. Begonnen als een utopisch socialist kwam hij tijdens de Eerste Internationale van september 1864 Londen in contact met Marx en Engels en werd hij een overtuigd en strijdend marxist. Bekend van hem zijn vooral het humoristische *The Right to Be Lazy* (1883) en *Karl Marx' Historischer Materialismus*.²⁷⁶ Na een bewogen leven, waarbij hij, overtuigd feminist en politiek activist met anarchistische trekken, meerdere keren voor korte perioden gevangen werd gezet, pleegde hij en zijn vrouw in 1911 dubbelzelfmoord.

Voorts zijn er de reformistische marxistische socialistische als de Tsjechisch-Duitse **Karl Kautsky** (1854-1939) die economische crises toeschreef aan de graaihonger van het financieel kapitaal,²⁷⁷ die leider zou worden van de linkse vleugel van de SPD (de sociaaldemocratische partij van Duitsland) en die later in botsing zal komen met Lenin die hem zal afschrijven als een renegaat. Hij was de enige onder de zogenaamde *Austromarxisten* die de arbeidswaardeleer van Marx wel onderschreef. Dat deed ook die andere reformistische socialist, **Rudolf Hilferding** (1877-1941) die met zijn studie *Das Finanzkapital* (1910)²⁷⁸ grote invloed zou uitoefenen op (Vladimir I.) Lenin (1870-1924) bij het schrijven van diens *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism* (1917)²⁷⁹. Hilferding, die twee keer korte tijd minister van Financiën zou worden ten tijde van de Duitse Weimar Republiek twijfelde later steeds meer aan de *Zusammenbruchstheorie* van Marx, die hij uiteindelijk verwierp. In 1941, uitgeweken naar Frankrijk, werd hij door Franse collaborateurs van het Vichy-regime uitgeleverd aan de Gestapo en overleed hij in gevangenschap aan de martelpraktijken van de nazi's.

Ook vermoord omwille van hun politieke ideeën waren de Poolse **Rosa Luxemburg** (1871-1919) en de Duitser **Karl Liebknecht** (1871-1919). Samen hadden ze, ontgoocheld over het reformisme van de SPD onder Kautsky, in 1916 de *Spartakus Bund* opgericht die later werd omgevormd tot de KPD (de communistische partij van Duitsland), een KPD die gekant was tegen nationalisme en tegen de toegekende oorlogskredieten aan de vooravond van de Grote Oorlog. Ze ijverden voor de wereldwijde sociale revolutie, waarbij de arbeidersklasse uit alle landen het kapitalisme moest vernietigen. Luxemburg verdedigde in 1897 haar doctoraal proefschrift, *Die Industrielle Entwicklung Polens*, met succes aan de universiteit van Zürich.²⁸⁰ Door een schijnhuwelijk bekam ze in 1898 de Duitse nationaliteit. Nog hetzelfde jaar kwam ze in botsing met Eduard Bernstein (1850-1932), één van de leiders van de SPD. In *Reform or Revolution* kante ze zich tegen de politieke revolutie²⁸¹ die dacht door geleidelijke omvormingen het kapitalisme te kunnen veranderen. Ze bepleitte de dictatuur van het proletariaat en de omverwerping van het kapitalisme met geweld (1900, 1908). In 1913 publiceerde ze haar voornaamste werk *Die Akkumulation des Kapitals* waarin ze anticipeerde

²⁷⁴ Okishio, Nobuo (1961), "Technical Change and the Rate of Profit", *Kobe University Economic Review*, 7, pp. 85–99.

²⁷⁵ Ostraviljanov, V. e.a. (eds) (1954), *Manuel d'Économie Politique*, Moscou : Académie des Sciences de l'U.R.S.S., Institut d'Économie.

²⁷⁶ Lafargue, Paul (1883), *The Right to be Lazy and Other Studies*. Chicago, Ill: Charles H. Kerr and Co., Co-operative, URL 2000: <https://www.marxists.org/archive/lafargue/1883/lazy/index.htm>.

Lafargue, Paul (1904), *Karl Marx' "Historischer Materialismus"*, *Neue Zeit*(Stuttgart), 2, Part 1, 1903/1904.

²⁷⁷ Kautsky, Karl (1911), "Finance-Capital and Crisis", London: Social Democrat July-December, transcription, 2000. URL: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1911/xx/finance.htm>.

²⁷⁸ Hilferding, Rudolf (1910), *Das Finanzkapital*. Wien: Verlae der Wiener Volkshandlung lenaz Brand & Co. 2000. 11th ed.

²⁷⁹ Lenin, (Vladimir I.) (1917a), *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*. Peking: Foreign Languages Press, 1970. 3rd ed.

Lenin, (Vladimir I.) (1917b), *Het Imperialisme als Hooaste Stadium van het Kapitalisme*, Amsterdam: Pegasus, 1971, 4th ed.

²⁸⁰ Luxemburg, Rosa (1897), *Die Industrielle Entwicklung Polens*, Leipzig: Dunker und Humblot, 1898.

²⁸¹ Luxemburg, Rosa (1900), *Reform or Revolution*, URL 1999 based upon *Social Reform or Revolution*, London: Militant Publications, 1986, translation of the 1908 2nd edition: <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1900/reform-revolution/>.

op Lenins *Imperialism. the Highest Stage of Capitalism* en de naderende wereldoorlog zag als de aanloop naar een wereldwijde opstand van de arbeidersklasse tegen het kapitaal.²⁸² Daarin schrijft ze: "Das Schema setzt also eine Bewegung des Gesamtkapitals voraus, die dem tatsächlichen Gang der kapitalistischen Entwicklung widerspricht. Die Geschichte der kapitalistischen Produktionsweise wird durch zwei Tatsachen auf den ersten Blick charakterisiert: einerseits periodische sprunghafte Expansion des ganzen Produktionsfeldes, andererseits höchst ungleichmäßige Entwicklung verschiedener Produktionszweige. Die Geschichte der englischen Baumwollindustrie, das charakteristischste Kapitel in der Geschichte der kapitalistischen Produktionsweise seit dem letzten Viertel des 18. bis in die 70er-Jahre des 19. Jahrhunderts, erscheint vom Standpunkte des Marxschen Schemas völlig unerklärlich."²⁸³ Als Duitse riep ze na het uitbreken van de Grote Oorlog op voor een internationale staking van de arbeidersklasse en vroeg ze haar medestanders de wapens niet op te nemen tegen de arbeidersklasse uit andere landen waarvoor ze in 1915 veroordeeld werd tot 4 jaar opsluiting. Ze kwam vrij na een jaar, maar werd in 1916 opnieuw veroordeeld wegens compromisloos revolutionair activisme. In gevangenschap schreef ze haar *The Russian Revolution (1918)*²⁸⁴ waarin ze zich kritisch opstelt tegen de Oktoberrevolutie die de dictatuur van het bolsjewisme heeft geïnstalleerd, niet de dictatuur van het proletariaat. Daarin stelt ze dat de arbeidersklasse moet kiezen tussen marxisme of Leninisme. In hoofdstuk 4 luidt het: "To be sure, every democratic institution has its limits and shortcomings, things which it doubtless shares with all other human institutions. But the remedy which Trotsky and Lenin have found, the elimination of democracy as such, is worse than the disease it is supposed to cure; for it stops up the very living source from which alone can come correction of all the innate shortcomings of social institutions. That source is the active, untrammelled, energetic political life of the broadest masses of the people." En in het slothoofdstuk: "But this dictatorship must be the work of the class and not of a little leading minority in the name of the class - that is, it must proceed step by step out of the active participation of the masses; it must be under their direct influence, subjected to the control of complete public activity; it must arise out of the growing political training of the mass of the people."

Rosa Luxemburg komt op 8 november 1918 vrij, Karl Liebknecht één dag later. Op 10 november krijgt Keizer Wilhelm II van Hindenburg te horen dat zijn soldaten niet langer voor vorst en vaderland willen vechten. Hij vlucht naar Nederland. De SPD-er Philipp Scheidemann roept de republiek uit, de pas vrijgekomen Spartakist en communist Karl Liebknecht twee uur daarna de *Deutsche Sozialistische Republik*. Max von Baden treedt af als rijkskanselier en stelt (ongrondwettelijk) Friedrich Ebert als opvolger aan. Overall in Duitsland, Oostenrijk en Hongarije breken revolutionaire opstanden uit. Als eind december de regering naar Weimar vlucht heerst er anarchie in het opgedoekte keizerrijk. De Spartakisten proberen de macht te grijpen. SPD-er Ebert geeft vrijkorpsen in Berlijn opdracht de Spartakisten uit te roeien. Op 15 januari worden Luxemburg en Liebknecht gearresteerd en onder tortuur in het Berlijnse Eden-Hotel ondervraagd. Vrijkorpscommandant Waldemar Papst geeft na de ondervraging opdracht beide Spartakistenleiders te liquideren. Rosa Luxemburg wordt na het verlaten van het Eden-Hotel met een geweerkolf in elkaar geslagen en voor dood geladen in een vrachtwagen waar vrijkorps luitenant Hermann Souchon haar een kogel door het hoofd schiet en een ander haar lijk in het Landwehrkanal dumpst. Hetzelfde lot staat honderden afgeschoten Spartakisten te wachten, ook Liebknecht.

Voor grote theoretische vernieuwing hebben de geschriften van Luxemburg niet gezorgd. Veel verder dan wat bespiegelingen bij het tweede deel van *Das Kapital* is ze niet gekomen. Haar grootste verdienste blijft de visionaire kijk op de postrevolutionaire samenleving. Waar Marx had gesteld dat na de revolutie de kapitaalgoederen eigendom van de arbeidersklasse zouden worden en dat de staat zou afsterven gebeurde net het omgekeerde: de postrevolutionaire staat geraakte nooit verder dan tot een vorm van staatskapitalisme waarbij een politieke elite de planning regelde en besliste wat er finaal geproduceerd werd. Op dat punt zou ze later over de gehele lijn gelijk krijgen.

Voor zover veel theoretische innovatie binnen het orthodoxe marxisme mogelijk was beperkte zich die tot een groep van Russische en Hongaarse economen. **Mikail I. Tugan-Baranovski** (1865-1919) was de eerste die in 1890 de arbeidswaardeleer van Marx vergeleek met de grensnutstheorie van de neoklassieken en concludeerde dat de laatste in feite een aanvulling

²⁸² Luxemburg, Rosa (1913a), *The Accumulation of Capital*, London: Routledge Classics Edition, 2003, translation by A. Schwartzschild of *Die Akkumulation des Kapitals*.

²⁸³ Luxemburg, Rosa (1913b), *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*. Berlin: Buchhandlung Vorwärts Paul Singer, p. 292. URL 1998: http://attacherlin.de/fileadmin/Sommerakademie/Luxemburg_Akkumulation.pdf.

²⁸⁴ Luxemburg, Rosa (1918), *The Russian Revolution and Leninism or marxism*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1961.

op de eerste was.²⁸⁵ Het volstond voor de meest orthodoxe marxisten om hem als een revisionist te beschouwen. Richard Kindersley zal in 1962 uitleggen waarom dat zo liep.²⁸⁶ Na een kortstondig verblijf in Engeland bestudeert hij er de stadia die later ook de Russische economie zal moeten doorlopen op weg naar een ommekeer in de productieverhoudingen. Dat doet hij in *Industrial Crises in Contemporary England: Their Causes and Influences on the Life of the People* (1894) waarmee hij in Moskou zal promoveren.²⁸⁷ Het werk verscheint eerst, in 1901, in Duitse vertaling, kort daarna gevolgd door zijn *Theoretischen Grundlagen des Marxismus* dat in 1905 in Duitse vertaling verscheint. Beide werken zullen, wat bijzonder flauw is, door Rosa Luxemburg in hoofdstuk 23 van haar *Die Akkumulation des Kapitals* om puur doctrinaire redenen negatief worden onthaald²⁸⁸ omdat ze niet trouw de oorspronkelijke marxistische schemata van de accumulatie van het kapitaal volgen en een te lage consumptie, die hij als oorzaak van economische crises ziet, centraal stellen. Nochtans is het eerst genoemde werk de eerste grondige studie van de diepere oorzaken van economische crises in een kapitalistische wereld. Het zal trouwens de grote inspiratiebron van Michal Kalecki worden.

Ladislaus von Bortkiewicz (1865-1931), een Rus van Poolse afkomst, die het grootste deel van zijn leven in Duitsland sleet, is de eerste vooraanstaande marxist die heeft durven wijzen op fouten in het werk van Marx en die ze ook corrigeerde.²⁸⁹ Hij was het die de Oostenrijker Eugen von Böhm-Bawerk van antwoord diende toen in 1896 bleek dat er in deel 3 van *Das Kapital* duidelijk een inconsistentie was over de transformatie van waarden in prijzen – een probleem dat het theoretisch marxisme nog decennia lang zou blijven achtervolgen tot Nobuo Okishio het in 1974 definitief oploste. Naar mijn mening had heel wat tijd bespaard kunnen worden indien men van meetaf met waarden voor macro-economische grootheden had gewerkt, omdat dan één enkele transformatiecoëfficiënt voor de omzetting van waarden in prijzen nodig was geweest, geen eindeloze reeks van transformatiecoëfficiënten voor een eindeloze rij van waarden. Tussen Böhm-Bawerk en Bortkiewicz was het eerder al tot hoogstaande conflicten gekomen na een reeks intelligente kritieken van eerstgenoemde²⁹⁰ waarop laatstgenoemde steeds gevat antwoordde.²⁹¹ Maar de meest verhelderende bijdrage van Bortkiewicz was ongetwijfeld zijn *Wertrechnung und Preisrechnung des Marxschen System*²⁹² waarin hij een aantal fouten in de analyse van Marx corrigeert. Typisch daarvoor is onder meer: “However, Marx goes quite wrong in his determination of the starting point of an increase of price over value, or a decrease of price below value, in order that the price of a commodity should equal its value, the organic composition of the capital engaged in its production should—according to Marx—equal the average composition of the total social capital. What matters in reality, however, is not the comparison with this average composition, but the comparison with the composition of the capital engaged in the production of the commodity serving as measure of value and of price. This appears clearly from formula (36). Were, for instance, d_1 , d_2 , etc. then all prices would be higher than the corresponding values, and vice versa: were d_1 the largest of these magnitudes, then all prices would be lower than the corresponding values. Marx’s error is a consequence

²⁸⁵ Tugan-Baranovski, Mikail I. (1890), “The Doctrine of the Marginal Utility of Economic Goods”, *Juridicheskii Vestnik* (Jurisprudence Courier).

²⁸⁶ Kindersley, Richard (1962), *The First Russian Revisionists: A Study of Legal marxism in Russia*. Oxford, Clarendon Press, pp. 52-59.

²⁸⁷ Tugan-Baranovski, Mikail I. (1894), *Studien zur Theorie und Geschichte der Handelskrisen in England*, Jena: Verlag von Gustav Fisher, 1901. URL 2010: <https://archive.org/details/studienzurtheori00tuga>.

Tugan-Baranovski, Mikail I. (1905), *Theoretische Grundlagen des Marxismus*, Leipzig: Verlag von Ducker & Humblot.

²⁸⁸ Luxemburg, Rosa (1913b), *Die Akkumulation des Kapitals*. op.cit., pp. 263-274.

²⁸⁹ Bortkiewicz, Ladislaus von— (1907), “On the Correction of Marx’s Fundamental Theoretical Construction in the Third Volume of Capital”, in: Sweezy, Paul M. (ed) (1966), *Karl Marx and the Close of his System by E. von Böhm-Bawerk and Böhm-Bawerks Criticism of Marx by Rudolf Hilferding, Together with an Appendix Consisting of an Article by L. von Bortkiewicz on the Transformation of Values in Prices of Production in the Marxian System*, New York, NY: August M. Kelley, pp. 199-221.

²⁹⁰ Böhm-Bawerk, Eugen von— (1889), *Kapital und Kapitalzins. Zweite Abteilung: Positive Theorie des Kapitals*, Jena: Verlag von Gustav Fisher, 1921, 4th ed.

Böhm-Bawerk, Eugen von — (1896) “Zum Abschluß des Marxschen Systems”, *Staatswissenschaftliche Arbeiten. Festgaben für Karl Kniep*, hrsgb. von Otto von Boenigk, Berlin 1896, pp. 87-205. URL: <https://www.marxists.org/deutsch/referenz/boehm/1896/xx/index.htm>.

²⁹¹ Bortkiewicz, Ladislaus von— (1898), “Die Grenznutzenlehre als Grundlage einer Liberalen Wirtschaftspolitik”, *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, **22**, pp. 89-128.

Bortkiewicz, Ladislaus von— (1900), “Éléments d’Économie Politique Pure de Léon Walras”, book review, *Review d’Économie Politique*, **4**, pp. 80-86.

Bortkiewicz, Ladislaus von— (1906), “Der Kardinalfehler der Böhm-Bawerkschen Zinspolitik”, *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, **30**, pp. 61-90.

²⁹² Bortkiewicz, Ladislaus von— (1906/1907a), “Wertrechnung und Preisrechnung des Marxschen System”, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, **23**, pp. 1-50; **25**, pp. 10-51 and pp. 455-488.

Bortkiewicz, Ladislaus von— (1906/1907b), *Value and Price in the Marxian System*, London/New York, NY: Macmillan, 1952, URL <http://jphdupre.chez-alice.fr/livre/pdf/bortkiewicz.pdf>.

of the fallacious method which he used for the transformation of values into prices. Ricardo, contrary to Marx, saw the relationship in question quite plainly."²⁹³

De Russische Jood **Isaak I. Rubin** (1886-1937) had een mijlpaal in het marxistisch denken kunnen zijn geweest, ware het niet dat onder het Stalinisme zijn werk werd doodgezwegen en hij uiteindelijk tijdens de Grote Zuivering van 1937 door de bolsjewieken werd vermoord. De entourage van de grote dictator verdacht hem ervan een mensjewiek te zijn – wat hij niet was – en dwong hem tot zelfbeschuldiging in 1930. Als hij niet bekende zou een medegevangene onder zijn ogen worden doodgeschoten. Rubin dacht dat het bluf was en bekende niets omdat er niets te bekennen viel. Maar de medegevangene werd onder zijn ogen prompt doodgeschoten. Dus lieten de handlangers van vadersje Stalin een tweede gevangene aanrukken. Ook die zou worden doodgeschoten als hij niet bekende. Dus bekende hij nu maar wat ze van hem wilden horen. Uiteindelijk werd Rubin naar een concentratiekamp gestuurd waar hij vijf jaar in eenzame opsluiting zat en belet werd te slapen. Daar werd hij uiteindelijk vermoord al luidde de doodoorzaak officieel kanker. De immense verdienste van Rubin was dat hij, lang voor wat Kōzō Uno in Japan deed of Louis Althusser in Frankrijk deed, dus lang voor zij ons leerden hoe we *Das Kapital* van Marx moesten leren lezen, inzag dat men de arbeidswaardeleer van Marx deconstructivistisch kon lezen. Dat deed hij tussen 1924 en 1928,²⁹⁴ toen de vader van het poststructuralistisch deconstructivisme, de Franse filosoof Jacques Derrida (1930-2004) nog moest worden ... geboren.²⁹⁵ De specificiteit van het kapitalisme ligt volgens Rubin de ontwikkeling van de vormen van ruil. Het kapitalisme is één van de historische veelheid van methoden om de arbeidsverdeling te regelen als een maatschappelijke vorm van uitwisselbare waren, veeleer dan versholven te zijn onder enig waren fetisisme. Daarover schrijft hij in het achtste hoofdstuk van zijn *Essays on the Theory of Value*: "At first glance value, as well as other concepts of political economy, seems to be a property of things. Observing the phenomena of exchange we can see that each thing on the market exchanges for a determined quantity of any other thing, or - in conditions of developed exchange - it exchanges for a given quantity of money (gold) for which one can buy any other thing on the market (within the limits of this sum, of course). This sum of money, or price of things, changes almost every day, depending on market fluctuations. (...) These everyday fluctuations and deviations of prices, if taken over a longer period of time, oscillate around some average level, around some average price (...). In capitalist society this average price is not proportional to the labor value of the product, i.e., to the quantity of labor necessary for its production, but is proportional to the so-called 'price of production,' which equals the costs of production for the given product plus the average profit on the invested capital. However, to simplify the analysis we can abstract the fact that the cloth is produced by the capitalist with the help of wage laborers. Marx's method, as we have seen above, consists of separating and analyzing individual types of production relations which only in their entirety give a picture of the capitalist economy. For the time being we are concerned only with one basic type of production relation among people in a commodity economy, namely the relation among people as commodity producers who are separate and formally independent from each other. We know only that the cloth is produced by the commodity producers and is taken to the market to be exchanged or sold to other commodity producers. We are dealing with a society of commodity producers, with a so-called 'simple commodity economy' as opposed to a more complex capitalist economy. In conditions of a simple commodity economy the average prices of products are proportional to their labor value. In other words, value represents that average level around which market prices fluctuate and with which the prices would coincide if social labor were proportionally distributed among the various branches of production. Thus a state of equilibrium would be established among the branches of production."

Rubin werd verweten dat dit een hegeliaanse interpretatie van de arbeidswaardetheorie, genoeg om daarvoor in een onmenselijk systeem als dat van de Sovjet-Unie ten tijde van het Stalinisme ter dood te worden gemarteld. Het illustreert wat voor monster de bolsjewieken van de staat gemaakt hadden, een staat die volgens Marx en Engels gedoemd was om af te sterven. Het wetenschappelijk marxisme werd verheven tot een soort Bijbel waaraan niet mocht worden getwijfeld, een Bijbel die zelfs geen ruimte liet voor tekstexegese. Rubin werd in Rusland veel te laat gerehabiliteerd: het IJzeren Gordijn was al opgerold toen zijn geschriften van de lijst met samizdat literatuur werden geschrapt, dus tegen de tijd dat zowat heel Rusland genoeg had van het marxisme dat verantwoordelijk werd geacht voor het debacle van de complete Sovjeteconomie, als was Marx verantwoordelijk voor de karikatuur die de apparatsjiks van zijn leer hadden gemaakt.

²⁹³ *Ibidem*, pp. 26-27.

²⁹⁴ Rubin, Isaak I. (1928), *Essays on the Theory of Value* translated by Miloš Samardžija and Fredy Perlman from the 3rd edition, Moscow: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo, Detroit: Black and Red, 1972, URL: <https://www.marxists.org/archive/rubin/value/>.

²⁹⁵ Derrida, Jacques (1967a), *De la grammatologie*, Parijs: Éditions de Minuit.

Rubin, Isaak (1929), *A History of Economic Thought* translated and edited by Donald Filtzer, afterword by Chatherine Colliot-Thélène, London: Ink Link, 1979, URL: <http://digamo.free.fr/rubin29.pdf>.

Derrida, Jacques (1967b), *L'Écriture et la différence*, Parijs : Éditions du Seuil.

Derrida, Jacques (1981), *Dissemination*, Translation & Introduction Barbara Johnson, Chicago, Ill: University of Chicago Press.

Na de Russische Revolutie ontstond er een planeconomie waarbij grote problemen dienden opgelost te worden. Dit gaf aanleiding tot een grote evolutie van de methoden om keuzevraagstukken te optimaliseren. De grote verdienste van **Leonid V. Kantorovitsj** (1912-1986), een oud-student van Tugan-Baranovski, was dat hij een oplossing vond voor keuzevraagstukken met meer dan één restrictie, bijvoorbeeld voor een lineaire doelfunctie bij een reeks restricties (zowel ongelijkheden als gelijkheden).²⁹⁶ Voorheen kende de economische wetenschap hoofdzakelijk de methode van Lagrange om een doelfunctie te optimaliseren bij één enkele restrictie (bijvoorbeeld bij de oplossing van het consumenten- en het producentenvraagstuk). Kantorovitsj legde de basis voor de ontwikkeling van de *lineaire programmering*, later ook de kwadratische en convexe programmering, die bij de Russische planeconomie veelvuldig werd gebruikt, maar net zo bruikbaar was bij allocatievraagstukken van de burgerlijke economie. Hij is ook de enige marxist die ooit de Nobelprijs voor Economie kreeg.

Van Hongaarse zijde zorgde **Tatjana Grigorovici** (1877-1952) die aan de Universiteit van Bern had kunnen studeren, voor een kritische kijk op de burgerlijke grensnuttigheidstheorie.²⁹⁷ Hoewel ze aanleunde bij het revisionistisch socialisme van de *Austromarxisten* werden zij en haar echtgenoot (die na de val van de Habsburgers een tijdlang senator was in Roemenië) vervolgd door de Stalinistische geheime politie. Haar man zou trouwens in 1950 in gevangenschap sterven. Zijzelf zou in 1952 uit schrik voor aanhouding van de *Securitate* op 75-jarige leeftijd zelfmoord plegen. Radicaler was **Karl P. Polanyi** (1888-1964), die zware kritiek uitte op de Oostenrijkse School die hij verweet een werkelijkheidsvreemd model van de kapitalistische samenleving. Hij werd de grondlegger van de marktsociologie met zijn *The Great Transformation* (1944), een werk waarin hij wijzigingen van de samenleving beschrijft als veranderingen van de marktsituatie waarbij de consument steeds rationeler ging handelen en zich onder de kapitalistische productievoorwaarden steeds meer ging gedragen als de neoklassieke economie beschrijft.²⁹⁸

De Pools-Hongaarse econoom **Isaac Deutscher** (1907-1967) stichtte een anti-Stalinistische groep binnen de Poolse Communistische Partij. Hij verweet Stalin een perverse samenwerking met de nazi's en week uit naar Engeland waar hij correspondent werd van *The Economist* en *The Observer*. Hij is vooral bekend van zijn biografie van Stalin²⁹⁹ en bleef zijn hele leven een Trotskist. Zijn driedelige biografie³⁰⁰ van **Leo Trotski** (1879-1940) blijft een meesterwerk. Daarin legde hij vooral de klemtoon op de gedachte van de permante revolutie³⁰¹ die een verraden revolutie zou worden. De idee van een permanente revolutie stond ook centraal in het werk van de Italiaanse activist **Antonio Gramsci** (1891-1937).³⁰²

Een ander notoir Trotskist³⁰³ was de Belg **Ernest Mandel** (1923-1995), die een uitstekend kenner was van het marxisme en jaren marxistische economie heeft gedoceerd aan de VUB (Vrije Universiteit Brussel). Hij had een grote interesse in de arbeidswaardeleer van Marx en stond open voor amendementen op die theorie. Overtuigd van een cyclische golventheorie heeft hij meerdere analyses gemaakt van de *Petroleumcrisis*, die hij als een stuiptrekking zag van het laat-kapitalisme.³⁰⁴ Hij schreef bij mijn weten het meest complete handboek over marxistische economie.³⁰⁵ Ook heeft hij bijgedragen tot een beter inzicht in de marxistische

²⁹⁶ Kantorovitsj, Leonid V. (1939), "Mathematical Methods of Organizing and Planning Production", *Management Science*, 6, N°4, July, pp. 366-422.

Kantorovitsj, Leonid V. (1959), *The Best Uses of Economic Resources*. Oxford, N.Y.: Pergamon, 1965.

²⁹⁷ Grigorovici, Tatjana (1901). *Die Wertlehre von Marx und Lasalle: Beitrag zur Geschichte eines Wissenschaftlichen Missverständnisses*, Wien: Bern Phil. Dissertation. 1907-08 (zunächst Selbstverlag, Wien, 1908), URL 2007: <https://archive.org/details/diewertlehrebei00griggoog>.

²⁹⁸ Polanyi, Karl. (1944), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, 2nd ed. Foreword by Joseph E. Stiglitz; introduction by Fred Block. Boston, MA: Beacon Press, 2001.

²⁹⁹ Deutscher, Isaac (1949), *Stalin, a Political Biography*, New York, NY: Oxford University Press, 2nd ed., 1967.

³⁰⁰ Deutscher, Isaac (1954), *The Prophet Armed: Trotsky, 1879-1921*, London/New York, NY: Verso, 2003 (paperback)

Deutscher, Isaac (1959), *The Prophet Unarmed: Trotsky 1921-1929*, London/New York, NY: Verso, 2003 (paperback).

Deutscher, Isaac (1963), *The Prophet Outcast: Trotsky 1929-1940*, London/New York, NY: Verso, 2003 (paperback).

³⁰¹ Trotski, Leon (1930), *The Permanent Revolution & Results and Prospects*, with an introduction by Luma Nichol, Seattle, DC: Red Letter Press, 2010.

Trotski, Leon (1937), *The Revolution Betrayed*, Mineola, NY: Dover Publications, 2004.

³⁰² Gramsci, Antonio (1926), *Selections from Political Writings (1921-1926) with additional texts by other Italian Communist leaders*, London: Lawrence and Wishart, 1978, edited by Quintin Hoare.

³⁰³ Mandel, Ernest (1948). "Het Ware Testament van Trotski op de Achtste Verjaardag van de Moordaanlag op Leon Trotski", *Fourth International*. 9, N°6, pp.168-173. URL: http://ernestmandel.org/nl/werken/txt/1948/het_ware_testament_van_trotski.htm.

Mandel, Ernest (1979), *Trotsky. A study in the Dynamic of his Thought*, London: New Left Books.

³⁰⁴ Mandel, Ernest (1978), *La Crise, 1974-1978: Les Faits, leurs Interprétations marxiste*, Paris : Flammarion.

Mandel, Ernest (1973), *Der Spätkapitalisme*. Frankfurt aM : Suhrkamp Verlag.

³⁰⁵ Mandel, Ernest (1962), *marxist economic theory*, London: The Merlin Press, 1974, 3rd ed.

Economie³⁰⁶ van de Oekraïner en Trotskist **Roman Rosdolsky** (1898-1987). Hij schreef, allicht geïnspireerd door het werk van Isaak Rubin (dat ondertussen *samizdat literatuur* was), een uitstekende exegeese³⁰⁷ van *Das Kapital* en emigreerde na drie jaar gevangenschap door de Gestapo in Auschwitz naar de Verenigde Staten.

In Nederland werd marxistische economie tot de Val van de Muur gedoceed door **Henk W. Plasmeijer** (1946-2014) aan de Universiteit van Groningen (hij doceerde er van 1974 tot 2010). Vanaf 1991 werd het vak geïntegreerd in zijn cursus over de economische leerstelsels. Hij was bij mijn weten ook de enige econoom uit de Lage Landen die de Japanse School van Kōzō Uno, Thomas T. Sekine en Makato Itoh aan een universiteit doceerde.³⁰⁸ Net als Mandel zag hij in dat Marx aanvankelijk (in *Das Kapital I*) een conjunctuurtheorie voor ogen had die gesteund was op onderconsumptie in periodes van crisis – dus op overproductie – maar dat daar in *Das Kapital III* maar weinig meer van over bleef. Zijn boek *De theoretische grondslagen van economisch beleid* van 1988 is naar mijn oordeel één van de betere werken uit de Nederlandstalige economische literatuur.³⁰⁹

Een merkwaardig orthodox marxistisch econoom was de Nieuw-Zeelander **Ronald Meek** (1917-1976) die in 1946 naar Engeland emigreerde om er te promoveren onder de neoricardianen Maurice Dobb en Piero Sraffa. Aanvankelijk een doctrinair marxist brak hij in 1956 met de communistische partij toen die de stalinistische toer op ging. Hij specialiseerde zich in de waardetheorie van Marx en deed voorstellen om het ermee verbonden transformatie vraagstuk op te lossen.³¹⁰ Hoewel hij zich tot het eind van zijn leven marxist bleef noemen, ging hij in zijn latere werken steeds dichter aanleunen bij het neoricardiaanse denken.³¹¹

Een notoire Franse orthodoxe marxist was **Charles Bettelheim** (1913-2006), aanvankelijk een Trotskist die heftig gekant was tegen het stalinisme en daarom uit de Franse communistische partij werd gezet. Zeer geïnteresseerd in de situatie van de Derde Wereld was hij in zijn gloriejaren van de jaren 1960 raadgever van staatshoofden als Gamal Nasser (Egypte), Jawaharlal Nehru (Indië) en Ahmed Ben Bella (Algerije). Bettelheim, die een voorstander was van het Sovjet-Russisch marxisme-Leninisme,³¹² was een tegenstander van het Cubaanse voluntarisme dat zwoer bij een monocultuur qua productie. Dat belette niet dat de Argentijnse marxistische revolutionair en Cubaanse guerrillaleider **Ernesto Che Guevara** (1928-1967) hem in 1963 in Cuba uitnodigde. Che verdedigde de revolutie ter bevrijding van Latijns-Amerika³¹³ en Afrika, maar bleek slechts een eerder oppervlakkige theoretische kennis van het marxisme te hebben.³¹⁴ Tot het eind van zijn dagen bleef Bettelheim een communist van de harde lijn, na 1965 (als ... Maoïst) sterk beïnvloed door de zeer originele en vernieuwende kijk van de Franse filosoof **Louis Althusser** (1918-1990) op het marxisme en van wie *Lire le Capital* en *Pour Marx* een grote invloed had op politiek-links in Frankrijk.³¹⁵ Op het eind van zijn leven werd Bettelheim niet langer *au sérieux* genomen, iets wat ook die andere Franse marxist, **Roger Garaudy** (1913-2012) overkwam nadat hij de Holocaust had ontkend en zich tot de Islam had bekeerd. Die werd met hoon overloden door links-denkend Frankrijk dat hem uitspuwde.

Veel origineler dan Bettelheim in zijn analyse van de ontwikkelingslanden is de Egyptische marxist **Samir Amin** (°1931), zoon van een Franse moeder en een Egyptische vader, beiden geneesheer. Hij studeerde in Parijs en schreef meer dan 30 boeken waarin hij glashelder uitlegt hoe de rijke landen door een voortdurende accumulatie van kapitaal³¹⁶ en door het drukken

³⁰⁶ Mandel, Ernest (1968), "Wie was Roman Rosdolski?", *De Internationale*, 63, jaargang 42, pp. 26-28.

³⁰⁷ Rosdolsky, Roman (1968), *The Making of Marx's Capital* translated from *Entstehungsgeschichte des Marx'schen 'Kapital'*, London: Pluto Press, 1977. URL: http://ouleft.org/wp-content/uploads/rosdolsky-the-making-of-marxs-capital_cs.pdf.

³⁰⁸ Plasmeijer, Henk W. (1984), "Marxistische Economie in Japan: de School van Kozo Uno", *Tijdschrift voor politieke economie*, 7, N°3, pp. 87-105, URL: http://www.tpedigitaal.nl/assets/static/7_3_Maart_84/Marxistische_economie_in_Japan_Henk_Plasmeijer.pdf.

Plasmeijer, Henk W. (1990), *De economie van de niet-productieve arbeid: Over de oorsprong en de betekenis van het onderscheid tussen productieve en niet-productieve arbeid*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

³⁰⁹ Plasmeijer, Henk W. (1988), *De Theoretische Grondslagen van Economisch Beleid*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

³¹⁰ Meek, Ronald (1967a), "Some Notes on the Transformation Problem", in: Meek, Ronald (ed) (1967b), *Economics and Ideology, and other Essays*, London: Chapman & Hall.

Meek, Ronald (1956), *Studies in the Labour Theory of Value*, New York, NY/London: Monthly Review Press/Lawrence & Wishart.

³¹¹ Kuczynski, Marguerite and Ronald Meek (eds) (1972). *Quesnav's Tableau Economique*. London: Macmillan.

Meek, Ronald (1977), *Smith, Marx and After: Ten Essays in the Development of Economic Thought*, London: Chapman & Hall.

³¹² Bettelheim, Charles (1971), *Calcul Économique et Formes de Propriété*, Paris: François Maspero.

³¹³ Che Guevara, Ernesto (1967). *Latin America: Awakening of a Continent*. Minneapolis, MN: Ocean Books. .

³¹⁴ Che Guevara, Ernesto (1963), *Marx & Engels: An introduction (Che Guevara Publishing Project)*, Minneapolis, MN: Ocean Books, 2007.

³¹⁵ Althusser, Louis (1965), *Pour Marx*, Paris : François Maspero.

Althusser, Louis, Etienne Balibar ,Roger Establet, Pierre Macherey et Jacques Rancière (1965), *Lire le Capital*, Paris : François Maspero, 2 vols.

³¹⁶ Amin, Samir (1970), *L'Accumulation à l'Échelle Mondiale*, Paris/Ifan Dakar : Éditions Anthropos, 1971, 2nd print.

van de prijzen van de grondstoffen er in slagen in eigen land een min of meer welstellende arbeidsklasse te creëren ten koste van een straatarm proletariaat in de Derde Wereld (die hij de perifere wereld noemt).³¹⁷ Hij is een hardnekkig tegenstander van de globalisatie en de grote verdediger van een marxistisch *tiers-mondisme*. Hij beschrijft ook de nieuwe lange-termijn Kondratieff cyclus, die in 1980 zou begonnen zijn, en klaagt het imperialisme in al zijn vormen aan.³¹⁸ Tot slot veroordeelt hij de *politieke* Islam (van bijvoorbeeld de Moslim Broederschap in Egypte die zorgde voor reactionaire wetten waarbij grootgrondbezitters worden bevoordeeld ten nadele van de boeren) omdat die enkel zorgt voor een religieuze schoolse opleiding en gezondheidszorg, waarbij de vrouw onderdrukt blijft, en waarbij – in navolging van Saoedi-Arabië en Pakistan – het anti-imperialisme werd prijsgegeven en vervangen door een antiwesterse stance die leidt tot een culturele impasse.³¹⁹ Met de Grieks-Franse marxist **Arghiri Emmanuel** (1911-2001) deelt hij de mening dat onder het monopoliekapitalisme de ongelijke ruil algemene regel is geworden, des te meer in de wereldhandel.³²⁰

Ook de Argentijn **Raúl Prebisch** (1901-1986), volgens sommigen een neomarxist, was al eerder een verdediger van een marxistisch *tiers-mondisme*. Met wat nu de *Singer-Prebisch hypothese* wordt genoemd anticeerde hij in 1950 op de visie van Samir Amin: de periferie produceert hoofdzakelijk primaire goederen die naar het centrum worden geëxporteerd, en het centrum exporteert vooral secundaire goederen naar de periferie. De technologische vooruitgang zorgt ervoor dat het onevenwicht tussen periferie en centrum oploopt, wat leidt tot hogere (reële) lonen en winsten in het centrum, maar niet in de periferie waar steeds grotere hoeveelheden moeten worden geëxporteerd voor een stagnerende welvaart die leidt tot prijsdalingen voor primaire goederen. Meer daarover in hoofdstuk 4 van deel II.

1.b. De Japanse marxistische Scholen (1936-nu)

De ronduit bedenkelijke manier waarop hoogleraren in het westen economische leerstelsels doceren is er mede verantwoordelijk voor dat het nog steeds niet geweten is dat Japan na de Tweede Wereldoorlog ongeveer even veel marxistische als neoklassieke economen telde. In een interview dat John Simoulidis van de Canadese York University met John R. Bell, auteur van *Capitalism and the Dialectic* (2009),³²¹ maakte zegt de geïnterviewde: "There were probably more marxist economists in Japanese universities during the post-war era than there were in any other nation outside the Sino-Soviet bloc. There was a rough parity between the marxist and neo-classically trained economists."³²² Dat de Japanse marxistische School voornamelijk enkel in Canada bekend raakte is geen toeval, aangezien een vertegenwoordiger van de school, Thomas T. Sekine, er ooit gastcolleges heeft gegeven.

● De Uno-Sekine-Itoh School (sinds 1936)

Grondlegger van de Japans marxistische Uno School is **Kōzō Uno** (1897-1977), zoon van een familie van welstellende kooplieden, die in 1921 als econoom afstudeerde van de *Tokyo Imperial University* om daarna nog twee jaar in Europa te studeren, hoofdzakelijk in Berlijn. Bij zijn terugkeer in 1926 naar Japan bestond er een nijldige controverse tussen aanhangers van de (globalistische) communistische partij Kōza-ha en die van de dissidente socialistische Rōnō-ha (geen politieke partij). Ze verschilden compleet van mening hoe er in een snel veranderende samenleving geageerd moest worden tegen de heersende bourgeoisie. Als Kōza-ha de Comintern vervoegt kwam het tot een open breuk met Rōnō-ha dat van geen betutteling

³¹⁷ Amin, Samir (1973a), *Le Développement Inégal : Essai sur les Formations Sociales du Capitalisme Périphérique*, Paris: Éditions de Minuit.

Amin, Samir (1995), *La Gestion Capitaliste de la Crise. Le Cinquantième Anniversaire des Institutions de Bretton-Woods*, Paris : L'Harmattan.

Amin, Samir (1996), *Les Défis de la mondialisation*, Paris : L'Harmattan.

Amin, Samir (2000), *USA, l'hégémonie des États-Unis et l'effacement du projet européen*, Paris : L'Harmattan.

Amin, Samir (2002), *Au delà du capitalisme sénile. Pour un XXIe siècle non-américain*, Paris : Presses universitaires de France.

³¹⁸ Amin, Samir, Alexandre Faire, Mahmoud Hussein et Gustave Massiah, *La Crise de l'Impérialisme*, Paris: Éditions de Minuit.

Amin, Samir (1976), *L'Impérialisme et le Développement Inégal*, Paris : Éditions de Minuit.

³¹⁹ Amin, Samir (2007). "Political Islam in the Service of Imperialism". *Monthly Review*, 59, N°7, URL:

<http://monthlyreview.org/2007/12/01/political-islam-in-the-service-of-imperialism/>.

³²⁰ Amin, Samir (1973b), *L'Échange inégal et la loi de la valeur*, Dakar : Institut fondamental d'Afrique noire/ Éditions Anthropos, nouvelle édition revue et corrigée, 1988.

Emmanuel, Arghiri (1975), *L'Échange inégal. Essai sur les Antagonismes dans les Rapports Économiques Internationaux*. Paris : François Maspero.

³²¹ Bell, John R. (2009), *Capitalism and the Dialectic: The Uno-Sekine Approach to Marxian Political Economy*, London: Pluto Press.

³²² Simoulidis, John (2010), "Thinking about Capitalism, Interview with John R. Bell", URL:

http://www.socialistproject.ca/relay/relay30_john.pdf.

door Moskou wil weten. Na de *Meiji-restauratie* van 1868, die een einde had gesteld aan de krijgsadel, had zich inderdaad een snelle verwestering van de Japanse economie voltrokken, met aanzienlijke industrialisering en met snel toenemende sociale ongelijkheid. In 1928 werd Kōza-ha buiten de wet gesteld, terwijl Rōnō-ha voorlopig ongemoeid bleef. Het was een woelige tijd omdat bij het begin van de *Shōwa-periode* (1926-1989), onder de nieuwe keizer Hirohito, militairen die als de dood waren voor een communistische revolutie, het hoge woord voerden. In het voortdurende politieke geruzie tussen Kōza-ha en Rōnō-ha wilde de marxist Uno geen politiek standpunt innemen, hoewel geweten was dat hij bevriend was met Sakisata Itsurō, de theoreticus van Rōnō-ha. Zelf doceerde hij ondertussen aan de Universiteit van Tōhoku. Het niet aflatend geruzie tussen Kōza-ha en Rōnō-ha bracht hem tot de overtuiging dat het marxisme moest terugkeren naar de wetenschappelijke studie van het kapitalistisch systeem als het niet ten prooi wilde vallen van kibbelende politieke partijen. Daarbij wilde hij vooral de kenmerken en de werking van het *zuivere kapitalisme* bloot leggen. Zijn eerste bevindingen schreef hij neer in 1936 in *Keisai seisakuron* dat nooit in zijn oorspronkelijke vorm werd vertaald (en dat, zou het vertaald zijn geweest, *The Theory of Economic Policy* zou geheten hebben).

Begin 1938 wordt de universitaire carrière van Kōzō Uno abrupt onderbroken wanneer, op grond van de *Peace Preservation Law*, hij met een tiental andere professoren, die ervan worden verdacht banden te hebben met Rōnō-ha, wordt gearresteerd. Hij wordt pas na 15 maanden opsluiting vrijgelaten uit de gevangenis van Sendai als hij kan bewijzen dat hij nooit lid is geweest van Rōnō-ha. Hij keert niet terug naar de Universiteit van Tōhoku die hij gedwongen moest verlaten, en gaat pas na de oorlog, in 1947, weer als hoogleraar aan de slag, nu aan de Universiteit van Tokyo, waar hij destijds zijn opleiding genoot. Aan de (militaire) ideologische repressie is na de nederlaag van Japan in de Tweede Wereldoorlog een einde gekomen, en in academische kringen is er eindelijk weer vrijheid van werken. Dat verklaart de enorme opbloei van marxistische geschriften na 1945, als uiteengezet door Thomas T. Sekine in een artikel in *The Journal of Political Literature*.³²³ De School van Uno vertegenwoordigt slechts een klein deel van al die geschriften, maar is ongetwijfeld de meest vernieuwende geweest.

Vanaf nu kan Uno ongestoord schrijven en openlijk verder werken aan zijn tekst van 1936. In 1952 publiceert hij dan zijn eerste deel van zijn *pure theory (gen riron)* van het kapitalisme, waarbij hij vertrekt van een dialectische kijk op *Das Kapital*. Hij is het duidelijk oneens met de theoretici van Kōza-ha die op mechanistische wijze de leer van Marx, willen toepassen op de Japanse economie die in volle ontwikkeling is, door te stellen dat het om een semi-feodaal systeem gaat. Op die manier ontkennen ze de specificiteit van de economie van hun land. Maar hij is het ook oneens met de theoretici van Rōnō-ha die de Japanse economie beschouwen als het evenbeeld van het Engelse kapitalisme uit de tijd dat Marx *Das Kapital* schreef. Uno wil zulke verschillen van mening, van allemaal mensen die zich op hetzelfde boek steunen, uit de wereld helpen door het kapitalistisch systeem per historische periode te onderzoeken.

Uno argumenteert dat het (marxistisch) economisch onderzoek op drie niveaus moet worden gevoerd. Hij noemt dit het *san dunkai* beginsel. (1) Er moet worden begonnen met de studie van de zuivere beginselen van het kapitalisme, inzonder dat van de ontwikkeling van de Britse economie in de 19de eeuw. Noem dit de "General Theory of Capitalism". (2) Vervolgens moeten de drie stadia bestudeerd worden die de kapitalistische wereldeconomie heeft doorlopen vanaf het mercantilisme (beheerst door het Britse handelskapitaal) over het liberalisme (beheerst door het Britse industrieel kapitaal, inzonder in de textielnijverheid) tot het imperialisme (beheerst door het Britse, Amerikaanse en Duitse bankkapitaal, als door Lenin beschreven als hoogste stadium van het kapitalisme) Noem dit de "Development of Capitalism". (3) Dat moet leiden tot een empirische analyse van alle andere vormen van kapitalisme, afwijkend van het zuivere kapitalisme in stap 1, met andere woorden een "History of Capitalism".

Met de drie niveaus van onderzoek correspondeert telkens één werk, met dat van de zuivere theorie van het kapitalisme als oudste. Helaas is van de drie delen enkel een grondige samenvatting van het chronologisch oudste werk in vertaling verschenen, zijn *Principles of Political Economy*.³²⁴ Chronologisch is dit inderdaad het oudste, aangezien het een doorwerking is van de tekst uit 1936 (*The Theory of Economic Policy*, tekst die zelf nooit werd vertaald³²⁵). Dit is een erg leesbaar werk, toegankelijk voor iedereen, en voor zover er wiskundige formules in voorkomen zijn die eenvoudig. De leerstof is er behoorlijk georganiseerd en waar er veronderstellingen gemaakt worden zijn die steeds helder verwoord. Technische termen worden er klaar en duidelijk omschreven en verwijzingen naar werken van andere auteurs worden er tot een minimum beperkt.

³²³ Sekine, Thomas T. (1975), "Uno-Riron, A Japanese Contribution to Marxian Political Economy", *Journal of Political Literature*, 13, N°3, pp. 847-877.

³²⁴ Uno, Kōzō (1952), *Principles of Political Economy : Theory of a Purely Capitalist society (Marxist Theory and Contemporary Capitalism)* translated from the Japanese by Thomas T. Sekine, Brighton/Atlantic Highlands, NY: Harvester Press/Humanity Press, 1980.

³²⁵ Uno, Kōzō (1936), *Keisai seisakuron* (The Theory of Political Economy), Tokyo: Kōbundō Shōbu.

Dit is althans wat de commentator Brian Maclean erover schrijft.³²⁶ Enkel de 111 eerste bladzijden, een gestripte versie van de drie delen van *Das Kapital* zijn van de hand van Uno himself, daarna volgt een verhelderende uitleg van de vertaler. Uno analyseert de kern van *Das Kapital* volgens de hegeliase logica en ontdoet het van zulke typisch marxistische begrippen als klassenstrijd, rol van de staat, racisme, militarisme, enzovoort. Kortom, hij depolitiseert *Das Kapital*, wat op heftige tegenstand stootte van zowel orthodoxe marxisten als Postmarxisten. Zeg maar dat het om een hegeliase deconstructie en reconstructie van de drie delen van *Das Kapital* gaat. Uno verwijt Marx dat hij abstract economische theorieën heeft gemengd met historische feiten met de bedoeling ons inzicht in de essentie van het kapitalisme – *pure theory of capitalism* – te versterken. Op die manier ontstaat een apolitieke lezing van Marx die ook voor niet-marxisten genietbaar wordt. Het is trouwens het enige werk van Uno dat in vertaling verscheen. Thomas T. Sekine is nog steeds bezig het derde deel, *Economic Policies under Capitalism* te vertalen. Zeer belangrijke bijdragen over de arbeidswaardeleer van Marx³²⁷ – chronologisch het tweede deel van *san dunkai* benadering – gepubliceerd in 1947 en 1952 blijven ons tot op vandaag wegens taalproblemen onthouden.

Gelukkig leert men zijn werk beter kennen door zijn leerlingen, zowel in Japan als in Canada. Een belangrijke bron van informatie vinden we bij **Thomas T. Sekine** (°1933) die het werk van Uno verrijkte, zodat sommigen nu spreken van het *Uno-Sekine model* van het kapitalisme. Sekine is nog een eind verder gegaan in de hegeliase decodering van *Das Kapital* waardoor de Uoïstische kijk op kapitalisme en crisis zeer vernieuwend werkt. Ook hij vertrekt van de hegeliase (ontologische) logica van het Absolute over (1) het Zijn (*Being*), (2) de Essentie (*Essence*) en (3) Begrip (*Notion*). Het helpt uiteraard wel eerst *Hegel's Logic* van 1830 te hebben gelezen om Sekine beter te begrijpen (daarvan verscheen in 2013 een geannoteerde internet versie).³²⁸ De Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) schreef in 1812 zijn *Wissenschaft der Logik*, werk waarvan in 1816 en 1817 nog twee verbeterde edities verschenen en dat in 1830 werd opgenomen in de Encyclopedie van de Filosofische Wetenschappen. In de hoofdstukken V en VI heeft Hegel het over de derde manier van objectief denken die hij verder uitlegt in de hoofdstukken VII (*The Doctrine of Being*), VIII (*The Doctrine of Essence*) en IX (*The Doctrine of the Notion*). Het zijn die hoofdstukken die best in Hegels *Logik* gelezen kunnen worden voor een vlotter begrip van het werk van Sekine.

Marx zelf had, zoals blijkt uit zijn *Parijse Manuscripten*³²⁹ geschreven rond 1844, die niet voor publicatie bestemd waren, een liefde-haat verhouding met het hegelianisme. Al vanaf *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (1859) is duidelijk dat Marx het idealisme van Hegel verwerpt en diens historisch dialectisch idealisme omvormt tot het historisch dialectisch materialisme: niet de Idee bepaalt het Zijn, wel het Zijn bepaalt de Idee. De stoommachine ontstond niet omdat James Watt de idee had er één te bouwen (wat tot een omwenteling in de economische geschiedenis moest leiden), het was de omwenteling in de economische geschiedenis die leidde tot de ontdekking van een voor verhoogde productie noodzakelijke stoommachine.

Sekine, die ook de in 1941 postuum verschenen *Grundrisse* van Marx bestudeerde – een werk dat duidelijk maakt hoe Marx ertoe kwam drie delen van *Das Kapital* te schrijven³³⁰ – vindt in de drie delen van *Das Kapital* de hegeliase logica terug. Hij verduidelijkt dat *Principles of Political Economy* van Uno die logica respecteert. Hij isoleert de twee eerste delen van *Das Kapital I* van de rest en beschrijft het als **the doctrine of circulation** die correspondeert met Hegels *doctrine of being*. Het is de analyse van de waardeform van waren. geld en kapitaal: *a value-form analysis of the commodity, money and capital*. Daarna behandelt Uno de rest van *Das Kapital I* (met uitzondering van het laatste Hoofdstuk) en heel *Das Kapital II* als **the doctrine of production** die correspondeert met Hegels *doctrine of essence*. Hier worden het productieproces van het kapitaal, het circulatieproces van het kapitaal en het reproductieproces van het kapitaal bestudeerd. Met de woorden van John R. Bell: “*This doctrine first treats the process of the production of commodities as value inside the capitalist factory, secondly, as it continues outside the factory, and thirdly, as the macro-interaction of these two processes in the accumulation process of the aggregate-social capital.*” Aan het slot behandelt Uno **the doctrine of distribution** uit *Das Kapital III*. al wijkt hij daar af van de behandeling van Marx zelf. Door achtereenvolgend winst, (land)rente en interest te bespreken sluit hij aan bij Hegels *doctrine of the notion*.

³²⁶ Maclean, Brian (1981), “Kōzō Uno’s Principles of Economic Policy”, *Science & Society*, **42**, N°2, pp. 212-227.

³²⁷ Uno, Kōzō (1947), *Kachi ron* (The Theory of Value), Tokyo: Kawade Shobō.

Uno, Kōzō (1952), *Kachi ron no kenkyū* (Studies in the Theory of Value), Tokyo: Tōkyō Daigaku Shuppanpai.

³²⁸ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1830), *Hegel's Logic, Being Part One of the Encyclopaedia of Philosophical Sciences*, translated by William Wallace with a foreword of Andy Blunden, s.l.: Marxists Internet Archive Publications, 2013, URL: <http://www.erythrospress.com/store/hegel.html>.

³²⁹ Marx, Karl (1844), *Die Frühschriften von 1837 bis zum Manifest der Kommunistischen Partei 1848* edited by Siegfried Landshut, Stuttgart: Alfred Kroener Verlag, 2002.

³³⁰ Zie hierover Uchida, Hiroshi (1988), *Marx's Grundrisse and Hegel's Logic*, London: Routledge and Kegan.

Na deze samenvatting van de benadering door Uno werkt Sekine dit soort logica veel dieper uit dan Uno deed. Dat doet hij in twee basiswerken: het tweedelige *The Dialectic of Capital* en vooral *An Outline of the Dialectic of Capital*.³³¹ De zuivere theorie van het kapitalisme, zoals het bestond in het 19de eeuwse Groot-Brittannië, leert men dus kennen door het enige in het Engels vertaalde werk van Uno en de twee werken van Sekine. Eens men die beheerst kan er worden nagegaan, desnoods land per land, hoe het kapitalisme er zich verder heeft ontwikkeld tot op vandaag. (Wel wil ik ervoor waarschuwen dat de herlezing van de drie delen van *Das Kapital*, als gepresenteerd in het *Uno-Sekine model van het kapitalisme* een grondige kennis van wiskunde vereist, omdat Sekine daar een overvloedig beroep op doet.) Het basismodel van het kapitalisme dat Uno en Sekine ontwikkelden maakt verrassend interessante conclusies mogelijk die straks helpen verstaan waarom de kop van de huidige economische crisis wel in zicht is, maar niet de staart: het kapitalisme is de controle over het kapitaal immers kwijt geraakt. Voor de uitwerking daarvan hebben Canadese economen aezorad, zeg maar de Canadese tak van de Japanse School, die maatschappijkritische gevolgtrekkingen trok uit het Uno-Sekine model.

Op de basistheorie van Uno en Sekine is veel kritiek uit politieke hoek gekomen – kritiek die volaens mij weinig interessant is. Veel interessanter is de kritiek uit theoretische hoek. Door in de basistheorie te vertrekken van een *a-historische* benadering van het kapitalisme slaan ze er niet in een bruikbare crisistheorie uit te werken. Net zoals Richard Meek in 1956 deed omzeilen ze het transformatievraagstuk door ervan uit te gaan dat de arbeidswaardetheorie enkel opgaat voor de zuivere theorie van het kapitalisme, en dat die in andere historische perioden niet langer onvoorwaardelijk in dezelfde zin opgaat. De fasentheorie blijft het zwakke punt van het Uno-Sekine model omdat het de reproductie van het kapitaal *exogene* in plaats van *historisch* moet verklaren. In iedere fase van Uno's fasentheorie moeten crises *anders* worden verklaard, zodat een algemene theorie van de lanadurige crises een onmogelijkheid wordt. Dat is iets wat ik in hoofdstuk 7 van deel II zal moeten tegenspreken. Toch zal blijken dat het Uno-Sekine model bruikbaar wordt voor analyse van lanadurige crises indien men het combineert met de door mij ontwikkelde macro-economische energiewaarde theorie in plaats van de micro-economische arbeidswaardetheorie.

Alvorens de Canadese variant van Uno's basistheorie te bespreken dient eerst nog te worden stilaestaan bij de visie van **Makoto Itoh** (°1939), een leerling van Uno, die vooral verder heeft gewerkt op de visie van zijn leermeester over de waardetheorie (*Kachi Ron* en *Kachi ron no kenya*). Hij onderzoekt de gespannen relatie tussen (ruil)waarde en gebruikswaarde, die centraal staat in het werk van Uno, Sekine en hun volgers.³³² Wel heeft Itoh ingezien dat er iets mank loopt met een zuiver hegeliaanse fasentheorie. Daarom zal hij voor de drie perioden – mercantilisme, liberalisme en imperialisme – vertrekken van het beginsel dat iedere periode wordt gekenmerkt door de dominantie van een bepaalde kapitaalgroep: het handelskapitaal ten tijde van het mercantilisme, het industrieel kapitaal ten tijde van het liberalisme en het financierskapitaal ten tijde van het imperialisme.³³³ Dit komt erop neer dat de reproductie van het kapitaal niet langer een dynamisch economisch proces is. Hiermee volgt hij Sekine die stelt dat het ritme waarmee de drie fasen ontwikkelen afhankelijk is van drie verschillende perioden van technologische vooruitgang die volgens hem *exogene* zijn bepaald.³³⁴ Dit is dan de tol die men betaalt voor een *a-historische* kijk op de reproductie van het kapitaal. Voorts ontwikkelt Itoh een eigen theorie van de conjunctuurcycli in termen van over-accumulatie van kapitaal, kredietcyclus en kapitaalvernietiging. Deze cyclische interpretatie van de basistheorie van Uno-Sekine lijkt niet in staat te verklaren hoe langdurige depressies mogelijk zijn. Een verrijking van de crisistheorie lijkt het niet te zijn.

● De Canadese Uno-Sekine School (sinds 1986)

Grondleider van de Canadese Uno School is de politicoloog **Robert R. Albritton** (°1940) van de York University in Toronto, die zich specialiseerde in het poststructuralisme van Louis Althusser, Michel Foucault en Jacques Derrida. Hij was één van het honderdtal Canadezen dat

³³¹ Sekine, Thomas T. (1984), *The Dialectic of Capital. A Study of the Inner Logic of Capitalism*, Vol. I, Tokyo: Yushindo Press.

Sekine, Thomas T. (1986), *The Dialectic of Capital. A Study of the Inner Logic of Capitalism*, Vol. II, Tokyo: Toshiendo Press.

Sekine, Thomas T. (1997), *An Outline of the Dialectic of Capital*, 2 volumes, London, New York, NY: Macmillan.

³³² Itoh, Makato (1980), *Value and Crisis*, New York, NY: Monthly Review Press.

Itoh, Makato (1988), *The Basic Theory of Capitalism, The Forms and Substance of Capitalist Economy*, New York, NY: Palgrave Macmillan.

³³³ Itoh, Makato (1983a), "The Great World Depression and Japanese Capitalism", *Capital & Class*, **21**, pp. 49-60.

Itoh, Makato (1983b), *Waarde en Crisis, Een Japanse Bijdrage aan de Marxistische Politieke Economie*, Groningen: Konstapel.

³³⁴ Sekine, Thomas T. (1980), "The Necessity of the Law of Value", *Science & Society*, **44**, N°3, pp. 289-304.

Sekine, Thomas T. (1981), "The Circular Motion of Capital", *Science & Society*, **45**, N°3, pp. 288-305.

Sekine, Thomas T. (1983), "The Law of the Market Value", *Science & Society*, **46**, N°4, pp. 420-440.

iiverde voor een herstel van het onrecht dat dat Canadese kinderen van Japanse was aangedaan toen ze in 1942 naar kampen werden gestuurd en hun ouders werden onteigend. Op die manier kwam hij in contact met Thomas T. Sekine die daarna een paar gastcollees hield aan de York University. Zelf een uitstekend kenner van Hegel was hij meteen geboeid door de deconstructie en reconstructie die Uno en Sekine maakten van de drie delen van *Das Kapital*. Samen met Sekine publiceerde hij in 1995 *A Japanese Approach to Political Economy* nadat hij eerder al *A Japanese Reconstruction of Marxist Theory* had geschreven. Zijn *Japanese Approach to Stages of Capitalist Development* en vooral zijn *Economics Transformed* zijn trouwens een uitstekende inleiding tot de Unoïstische economie, waarin hij een vierde stadium toevoegt aan de *san dunkai* benadering van Uno, dat van het *consumerism*.³³⁵ In het verlengde daarvan schreef hij later *Let them Eat Junk* waarin hij er attent op maakt dat het kapitalisme net zo goed honger als obesitas veroorzaakt.³³⁶

Zijn collega, **Robert J. Bell**, met wie hij, Shannon Bell en Richard Westra in 2004 nog het boek *New Socialisms* uitgaf³³⁷, is het oneens met *consumerism* als vierde stadium van kapitalisme. Als marxist en overtuigd hegeliaan houdt hij ter zelfde tijd vast aan Hegels einde van de geschiedenis en aan Lenins imperialisme als hoogste stadium. Met het lachwekkende werk van de Amerikaanse neocon en kontdruaier Francis Fukuyama (°1952), diens *The End of History and the Last Man* (1992),³³⁸ heeft dit niets te maken. Net zoals Hegel het had over het einde van de geschiedenis die ten einde komt als de mensheid *volstrekt inzicht* in zijn eigen tijdperk heeft bereikt, zodat aan het dialectisch proces van inzicht niet meer tot een hoger inzicht kan komen, is voor Bell de periode 1870-1914 het einde van het kapitalisme, en moet men voor de periode daarna – volledig in overeenstemming met Uno's visie – van een overgang naar **ex-kapitalisme** spreken. Dat verduidelijkt hij in het interview afgenomen door John Simoulidis:

"Though we live in an era of ex-capitalist transition, pure theory, stages theory and the general norms of real economic life provide us with solid reference points from which we can measure just how far we have departed from a viable capitalism and from any form of coherent and ecologically sustainable economic life. The theory of the imperialist stage, for example, allows us to examine what strenuous efforts the state had to make to support heavy industry in that era. We can then appreciate why such a policy would not be viable today, when heavy and complex use-values dominate our economic life to an extent that would have been unthinkable then. (...) During the Fordist/consumerist era the U.S. led western economy provided relatively stable growth thanks to petroleum based technologies and Keynesian economics. Based on the experience of the Great Depression, the latter operated from the premise that the state must directly manage both aggregate demand and the currency based on fiat money. The state had to develop market-replacing policies because the atrophied market was incapable of reliably reproducing an ever more complex use-value life, with ineffective market-bolstering or bourgeois policies. Beginning in the thirties and continuing into the post-war era of Fordism/ consumerism, the planning principle of the state did intervene to an extent that would have been incompatible with the capitalist regulation of the economy and the supply of commodity money as regulated by the law of value. (...) After the oil crises and the accompanying stagnation served to expose the declining competitiveness of the American Fordist production system, financial interests gradually established economic hegemony over a 'hollowed out' industrial capital. The increased reliance on a 'financialized' private sector and the downsizing of government only exacerbated a situation in which excessive savings by the affluent generated an enormous stock of idle funds (as opposed to active money) that could not be converted into real capital. The development of sophisticated information technologies and the relaxing of the regulations governing money and finance led to an enormous growth in off-shore. (...) From the 1980s to the present the financial and policy authorities of the affluent nations have been catering for financial interests and, more particularly, for casino capital, which is mobilized, whenever asset inflation offers the opportunity for speculative gains and the redistribution of existing wealth. Bubbles are deliberately inflated, which may activate the real economy to a limited degree but, inevitably, the subsequent collapse leads to the destruction of a considerable portion of casino capital, the expropriation of the weak and a rising tax burden for present and future generations. The U.S. may still be the most powerful nation but it does not dominate the world by capitalist means, as Sekine and I and other heretics (such as Hudson) have argued."³³⁹

³³⁵ Albritton, Robert R. and Thomas T. Sekine (eds) (1995), *A Japanese Approach to Political Economy: Unoist Variations*, London: Macmillan.

Albritton, Robert R. (1986), *A Japanese Reconstruction of Marxist Theory*, London: Macmillan.

Albritton, Robert R. (1991), *A Japanese Approach to Stages of Capitalist Development*, London: Palgrave Macmillan.

Albritton, Robert R. (2007), *Economics Transformed, Discovering the Brilliance of Marx*, London/Ann Arbor, MI: Pluto Press.

³³⁶ Albritton, Robert R. (2009), *Let them Eat Junk: How Capitalism Creates Hunger and Obesitas*, London/New York: Pluto Press, 2010 reprint.

³³⁷ Albritton, Robert R., Shannon Bell, Robert J. Bell and Richard Westra (eds) (2004), *New Socialisms, Futures Beyond Globalization*, London/New York, NY: Routledge.

³³⁸ Fukuyama, Francis (1992), *The End of History and the Last Man*, New York, NY: Free Press.

³³⁹ Simoulidis, John (2010), "Thinking about Capitalism, Interview with John R. Bell", *art.cit.*, pp. 31-32.

Dat is op zijn minst een ongelukkige voorstelling van de evolutie van het kapitalisme, net alsof het huidige casinokapitalisme geen kapitalisme meer zou zijn. Het is goed en wel een vorm van kapitalisme waarin de reproductie van het kapitaal kwalitatief is gewijzigd: het commercieel kapitaal is er ondergeschikt geraakt aan het leenkapitaal (*idle capital*). De gedachte aan een postkapitalisme is gegroeid uit Bells *Capitalism and the Dialectic* van 2009. Daarover merkt Jelle Versieren qevat op: “*The crux of Bell’s argument is that capitalist production must be founded upon a complete indifference towards the specific properties of use-values, thus this labour-and-production process is ‘a far narrower concept than the concept of use-value production in general, as understood from the point of view of historical materialism (...). This means that labour power, although not reproducible as a commodity, is treated as one having an abstract-human aspect and can therefore ‘always be shifted from one branch of value production to another.’*”³⁴⁰

Volgens Bell zorgt de groeiende technologische complexiteit van de gebruikswaarden ervoor dat het kapitalistisch systeem de controle over productie en circulatie van die complexe gebruikswaarden op wereldschaal verloren heeft. Het zelfregulerend proces van de vrije markten werkt niet langer als politieke overwegingen output, prijzen, handelsstromen, investeringen, en arbeidsmobiliteit zo sterk beïnvloeden. Het werkt des te minder nadat de financiële markten door oekken op bankderivaten de waardenvorming ontredelden. Bell schrijft: “*Currently, currency speculation far exceeds the volume of trade and thus plays more of a role in determining exchange rates than the latter. In this era of massive, unregulated and instantaneous capital movement, only the strongest nations with the largest currency reserves can defend themselves against frequent speculative attacks on their currencies (...). The dialectical theory of pure capitalism explains the necessary presence of two unproductive forms of capital, loan capital and commercial capital, but in the pure theory of capitalism there is no room for ‘casino funds’, a chrematistic operation in money games which does not support either the activities of industrial capital or the reproduction of substantive or material economic life.*”³⁴¹

Dat het kapitalisme, en dit minstens sinds 1998, er niet meer in slaagt het complete systeem te regelen of te controleren, heeft volgens mij niets te zien met het feit dat de waardewet faalt als zelfregulator – alleen heeft het oligopolie- en monopoliekapitalisme de transformatie van (ruil)waarden in prijzen, lonen en interesten verstoord – wel met het feit dat het bankkapitaal thans speculeert op een kolossale berg bankderivaten die *notioneel* 9 keer groter is dan het wereld BNP, en die – wat belangrijker is – een *reëel* risico ter grootte van een vierde van het wereld BNP inhoudt (zie hoofdstuk 7 van deel II), dit alles op het eigenste moment dat er geen gecontroleerd muntstelsel meer bestaat (sinds de opdoeking van Bretton Woods) en dat er een soort *Treasury Bill capitalism* (term van Michael Hudson) is ontstaan dat geen controle meer heeft over de globale imbalances. Dat kan geen reden zijn om te spreken van ex-kapitalisme of postkapitalisme. Dan lijkt de term *laat-kapitalisme*, die Ernest Mandel na 1973 gebruikte juist gekozen, en een betere verwoording. Net daarom wil ik het hebben over de *Grote Recessie* als een *structurele* crisis waarvan de kop wel zichtbaar is, maar niet de staart, niet het einde, in zicht is.

Ook nog even vermelden dat **John Simoulidis**, die in 2002 samen met Albritton *New Dialectics and Political Economy* uitgaf,³⁴² het oneens is met de stelling van Bell over het ex-kapitalisme. Dat doet hij op zijn minst in 2012 als hij schrijft dat de kapitalistische productiewijze meer is dan een louter economisch proces, maar dat het ook een politiek proces is. Als Bell, met Uno en Sekine het heeft over een ex-kapitalistische transitie dan moest hij ook aantonen dat dit politiek proces niet langer functioneert.³⁴³ Eigenlijk is dat wel verwonderlijk omdat Simoulidis in 2001 nog samen met Bell *The Disintegration of Capitalism: A Phase of Ex-Capitalist Transition* schreef en daarin nog in het geheel geen kritiek had op het ontbreken van een uiteenzetting over het politiek proces tijdens de ex-kapitalistische transgressie.³⁴⁴ Eigenlijk illustreert dit enkel maar de fundamentele zwakheid van de fasentheorie van Uno en Sekine, die dachten dat het volstond Hegel te omarmen om hun basistheorie van historische achtergrond te ontdoen.

³⁴⁰ Versieren, Jelle (2010), “Capitalism and the Dialectic, Reviewed by Jelle Versieren”, *Marx & Philosophy Review of Books*, URL: <http://marxandphilosophy.org.uk/reviewofbooks/reviews/2010/163>.

³⁴¹ Bell, John R. (2009), *Capitalism and the Dialectic: The Uno-Sekine Approach to Marxian Political Economy*, London: Pluto Press, pp. 216-217.

³⁴² Albritton, Robert R. and John Simoulidis (eds) (2002), *New Dialectics and Political Economy*, London: Palgrave Macmillan. URL: <http://cnqzu.com/library/To%20Organize/Books/Albritton%20-%20Simoulidis%20%28eds%29%20-%20New%20Dialectics%20and%20Political%20Economy.pdf>.

³⁴³ Simoulidis, John (2012), “Review of John R. Bell *Capitalism and the Dialectic: The Uno-Sekine Approach to Marxian Political Economy*. New York: Pluto Press”, *The Uno Newsletter: Rejuvenating Marxian Economics through Uno Theory* 2, N°9, Working Paper Series 2-9-4, 20 November 2012, pp. 1-11.

³⁴⁴ Bell, John R. and John Simoulidis (2001), “The Disintegration of Capitalism: A Phase of Ex-Capitalist Transition” in: Albritton, Robert R. et.al. (2001), *Phases of Capitalist Development*, London: Palgrave Macmillan, pp. 37-55 (chapter 3).

● **Andere Japanse marxisten: Tsuru, Morishima, Okishio & Sato (1960-nu)**

Drie andere belangrijke Japanse marxistische economen staan buiten de Uno-Sekine School, maar hechten evenveel belang aan de waardeleer van Marx – dan wel de originele, niet de hegeliëans getransformeerde van Uno waarop Henk W. Plasmeijer in 1984 een erg gevatte kritiek schreef.³⁴⁵ Zo is er **Sigheto Tsuru** (1912-2006), die aan Harvard studeerde, die uitging van de onderconsumptie gedachte die men terugvindt in *Das Kapital I* en mathematisch aantoonde dat economische crises onmogelijk kunnen worden vermeden in het kapitalistisch systeem.³⁴⁶ In 2000 vernoemden Roger E. Blackhouse en Roger Middleton hem nog als één van de *Exemplary Economists* in Azië en laten ze hem 27 bladzijden lang aan het woord in hun gelijknamig boek.³⁴⁷ Tsuru was een anti-imperialist en was na de oorlog heel even onderminister in een socialistische coalitieregering. Goed op de hoogte van de betwiste fasentheorie van Uno organiseerde hij in 1961 een symposium onder de titel *Has Capitalism Changed?* waaruit bleek dat hij het grondig oneens was met de Uno-Sekine doctrine van een postkapitalisme.³⁴⁸

Van een ander, en als theoreticus hoger niveau, is **Michio Morishima** (1923-2004), een econometrist die samen met Lawrence Klein het toonaangevende tijdschrift *International Economic Review* opstartte. In 1968 week hij uit naar Engeland alwaar hij tot het eind van zijn leven bleef. Hij was verbonden met London School of Economics waar John Hicks zijn grootste bewonderaar was en waar hij van 1970 tot 1988 doceerde. Hoewel hij in zijn geboorteland moeilijk laai werd hij er in 1976 gelaureerd met de *Bunka-kunshō*, de Japanse tegenhanger van de Nobelprijs. Morishima was in werkelijkheid een marxist, maar wordt met het marxisme geassocieerd omwille van zijn belanastelling voor het werk van Marx.³⁴⁹ Hij is de arbeidswaardeleer van Marx altijd blijven verdedigen tegenover de marginalistische en heeft er meerdere bijdragen in vaktijdschriften aan geleverd.³⁵⁰ Hij heeft onder meer een aantal interessante pogingen – onder meer met de marxist Georges Catephores³⁵¹ – gedaan om het transformatieproces van waarden in prijzen, dat het marxisme een eeuw lang parten heeft gespeeld, op te lossen.³⁵² Hij was wel vooral geïnteresseerd in theorieën van het algemeen evenwicht als ontworpen door Ricardo, Marx en Walras. In twee basiswerken, *Equilibrium, Stability and Growth* (1964) en *The Theory of Economic Growth* (1969) gaf hij een demonstratie hoe algemeen evenwicht, activiteitsanalyse en economische dynamica op innovatieve manier met elkaar kunnen worden verbonden (*The Independent* van 28 juli 2004).³⁵³ Merkwaardig is nog dat Morishima in 1999 een persisterende crisis van de Japanse economie voorspelde.³⁵⁴

De Japanse econoom **Nobuo Okishio** (1927-2003) is de pionier van het mathematisch marxisme, een erg verfijnd denker die zowel marxisten als niet-marxisten tot wanhoop heeft gedreven omdat ze er geen vat op krijgen. In 1961 toonde hij met een minimum aan axioma's aan dat Marx's tendentiële daling van de winstvoet onmogelijk onveranderlijk waar kan zijn, maar dat de winstvoet een periodieke cyclus doorloopt waarbij.³⁵⁵ Daarbij ging hij ervan uit dat technologische innovatie moet leiden tot een hogere productiviteit en dat een hogere productiviteit moet leiden tot meer winst. Orthodoxe marxisten, die de wet van de dalende winstvoet (*Das Kapital III*, deel 3) tot een onbetwifelbaar canon hebben verheven, reageren daarop dat Okishio dwaalt. Zo stelt Andrew Kliman dat een gestegen productiviteit automatisch tot een gedaalde waarde van de geproduceerde waren moet leiden (omdat er minder arbeidstijd

³⁴⁵ Plasmeijer, Henk W. (1984), "Marxistische Economie in Japan: de School van Kozo Uno", *art.cit.*, pp. 93-96 en pp. 101-103.

³⁴⁶ Tsuru, Sigheto (1953), "Marx's Tableau Economique and Underconsumption Theory", *Indian Economic Review*, **1**, N°3, pp. 1-13.

Tsuru, Sigheto (1956), *Essays on Marxian Economics*, Tokyo: The Science Council of Japan, Economic Series N°8.

³⁴⁷ Blackhouse, Roger E. and Roger Middleton (2000), *Exemplary Economists, Volume II: Europe, Asia and Australia*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, pp. 3-27.

³⁴⁸ Tsuru, Sigheto (ed) (1961), *Has Capitalism Changed? An International Symposium on the Nature of Contemporary Capitalism*, Tokyo: Iwanami Shoten, pp. 1-66.

³⁴⁹ Morishima, Michio (1973), *Marx's Economics: A dual theory of value and growth*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
Morishima, Michio (1974), "The Fundamental Marxian Theorem: A Reply to Samuelson", *Journal of Economic Literature*, **12**, pp. 71-74.

Morishima, Michio (1978), "S. Bowles and H. Gintis on the Marxian Theory of Value and Heterogeneous Labour", *Cambridge Journal of Economics*, **2**, pp. 305-309.

³⁵⁰ Morishima, Michio and Georges Catephores (1978), *Value, Exploitation and Growth*, Maidenhead: McGraw-Hill.

³⁵¹ Catephores, Georges (1989), *An Introduction to Marxist Economic Theory*, New York, NY: New York University Press.

³⁵² Morishima, Michio and Francis Setton (1961), "Aggregation in Leontief Matrices and Labour Theory of Value", *Econometrica*, **29**, N°2, pp. 203-220.

Morishima, Michio and Georges Catephores (1975), "Is there an Historical Transformation Problem?", *Economic Journal*, **85**, pp. 309-329.

Morishima, Michio and Georges Catephores (1976), "The 'Historical Transformation Problem'. a Reply", *Economic Journal*, **86**, pp. 348-352.

³⁵³ Morishima, Michio (1964), *Equilibrium, Stability and Growth, a Multi-sectorial Analysis*, Oxford: Clarendon Press.

Morishima, Michio (1969), *The Theory of Economic Growth*, Oxford: Clarendon Press.

³⁵⁴ Morishima, Michio (1999), *Why Will Japan Collapse?* Tokyo: Iwanami Shoten.

³⁵⁵ Okishio, Nobuo (1961), "Technical Changes and the Rate of Profit," *Kobe University Economic Review*, **7**, pp. 85-99.

nodig is om ze te produceren), dus tot een daling van de winstvoet. De werkelijkheid is dat een gestegen productiviteit ertoe bijdraagt dat waren verder boven hun waarde kunnen worden verkocht, zeker als dit gepaard gaat met een stijging van de monopoliegraad. Geen enkele ondernemer becijfert zijn winstvoet nog in waarde-eenheden, wel in geldeenheden. Tugan-Baranowski toonde in 1906 al aan dat de winstvoet, uitgedrukt als waardeverhouding bijvoorbeeld gelijk kan blijven, maar uitgedrukt in geldeenheden kan stijgen. Voorts zal de gestegen technologische vooruitgang ervoor zorgen dat eenzelfde productie in een kortere tijd tot stand zal komen. Technologische vooruitgang contribueert dus bij afwezigheid van overproductie tot een stijging van de winstvoet, uitgedrukt in geldeenheden, ook al daalt de winstvoet uitgedrukt in waarde-eenheden.

Okishio verschilt samen met Morishima van de andere Japanse marxisten omdat hij een synthese tracht te maken van het economische denken van Hicks, Keynes én Marx – waar andere Japanse marxisten zich uitsluitend afzetten van de neoklassieke school. Ontevreden met de analyse van Hicks en Keynes, die de werking van het kapitalistisch systeem niet weten samen te vatten, begint hij als student al vroeg op eigen houtje Marx te lezen. Aanvankelijk lijkt de lezing van *Das Kapital* geen grote indruk op hem te hebben gemaakt, vermits hij later schrijft: “*I attended no lecture on Marxist economics in college at all. Though I read through Capital by myself, I was not impressed by it as a principle of economics.*”³⁵⁶ Wat hem stoort is dat Marx weliswaar de werking van het kapitalistisch systeem grondig heeft geanalyseerd, maar dat hij dit doet in kwalitatieve termen, niet in kwantitatieve termen. Wil men de onderlinge afhankelijkheid van markten diepgaand analyseren, dan volstaat het niet dit te doen in een verbaal verslag, dan moet dat beter kunnen in mathematische vergelijkingen. Okishio zal dus Marx herschrijven in kwantitatieve termen.

Al vroeg ontdekt hij dat Marx antwoorden formuleerde op vragen waaraan Hicks en Keynes voorbijgingen. Het betreft hier zulke vragen als (1) welk soort *productieverhoudingen* zijn typisch voor het kapitalistisch systeem? (2) hoe werkt het mechanisme dat de *sociale reproductie* regelt? en (3) hoe wordt een maatschappelijk vorm vervangen door een andere? Okishio herleidt het economisch onderzoek dus tot (1) de existentie, (2) de reproductie en (3) de transformatie. Een serieuze handicap bij de studie van Okishio is dat het meeste van wat hij schreef nooit uit het Japans werd vertaald en dat we gedwongen zijn om zijn werk beter te leren kennen via zijn volgelingen. Daarbij kan gedacht worden aan **Yoshikazu Sato** die theoretische economie doceert aan de Hosei Universiteit van Tokio. Ook aan Naoki Yoshihara (°1964), een aanhanger van het analytisch marxisme à la John E. Roemer (zie verder), die theoretische economie en statistiek doceert aan de Hitotsubashi University.³⁵⁷ Van de 25 boeken die Okishio schreef verscheen er slechts één in Engelse vertaling: *Business Cycles: Theories and Numerical Simulation* dat hij in 1992 als editeur uitgaf in Frankfurt.³⁵⁸ Zijn magnum opus *Accumulation of Capital* (1987) werd zelfs nimmer vertaald. Hiervan publiceerde Sato in 2004 wel een kritische bespreking in een discussiepaper.³⁵⁹ En van de ruim 250 tijdschriftartikels die hij schreef verscheen amper een dozijn in het Engels.

Volgens Sato was Okishio werkzaam op vier domeinen. Sato schrijft: “*Looking back at Okishio’s academic career in the light of these challenges, his focus can be summarized in the following four points.*

#1 *Instability of the capitalist economy*

#2 *The labor theory of value: mathematical formulation*

#3 *The essence of Socialism: ownership and decisions*

³⁵⁶ Okishio, Nobuo (2004), *Economics and Contemporary Problems*, Tokyo: Otsuki Shoten,. (in Japanese), p. 121, mentioned by Sato, Yoshikazu (2012), “Okishio Theory Revisited in the Light of Axiomatic Externality”, *Journal of International Economic Studies*, **26**, pp. 51-65.

³⁵⁷ Sato, Yoshikazu (2004), *Okishio’s Theory of Accumulation in the Tradition of Heterodox Economics*, Hosei University, prepared for the Political Economy Seminar University of Cambridge 25th February 2004.

Yoshihara, Naoki (2014), *A Progressive Report on Marxian Economic Theory: On the Controversies in Exploitation Theory since Okishio 1963*, Amherst, MA: University of Massachusetts, working paper 2014-12.

³⁵⁸ Okishio, Nobuo (1992), *Business Cycles: Theories and Numerical Simulation*, Frankfurt aM: Peter Lang International Academic Publishers, coll. ‘Dynamische Wirtschaftstheorie’, Bd. 12.

³⁵⁹ Sato, Yoshikazu (2004), *Okishio’s Theory of Accumulation in the Tradition of Heterodox Economics*, The Institute of Comparative Economic Studies, Hosei University, Discussion Paper, #04E003.

#4 *Technical change and the capitalist economy.*³⁶⁰ Dit is tevens hoe Okishio zelf zijn werk ooit heeft samengevat.³⁶¹

Wat Okishio boeiend maakt is dat hij de grenzen van het kapitalistisch systeem aftast. Zo kan het kapitalisme niet overleefd blijven mocht de winstvoet nul zijn, ook niet mochten de reële lonen onbeperkt stijgen of dalen. In het licht van de huidige crisis is dit een erg nuttige oefening. Wat gebeurt er bijvoorbeeld met ons kapitalistisch systeem als morgen de fabuleuze groei van de Chinese economie stopt en Amerika zijn investeringen niet langer kan betalen met Chinese overschotten op hun lopende rekening? Wat gebeurt er als dit het vertrouwen in de dollar als eerste reservemunt ondermijnt, als de dollar begint te schuiven? Of wat gebeurt er als er iets misloopt met het derivatenrisico van 21.000 miljard dollar (zie hoofdstuk 7 van deel II voor meer details)? Welke controle hebben staten nog over een economie waar banken een grotere omzet realiseren dan het bruto binnenlands product van de staat waar ze gevestigd zijn? Of nog: verschilt de *Grote Recessie* niet van de drie vorige langdurige economische crises die nog wel beheersbaar waren?

Okishio's minimale definitie van het kapitalistisch systeem is dat het een klassenmaatschappij is gesteund op warenproductie. Om te blijven bestaan moet er surplus arbeid zijn, want zonder meerwaardevorming wordt de winstvoet nul en is een reproductie onmogelijk. Door te vertrekken van waarde van waren uit te drukken in tijdseenheden kom je inderdaad tot de conclusie dat het kapitalisme zonder uitbuiting onleefbaar is. Maar Okishio is ook bereid de waarde van waren in andere eenheden uit te drukken, bijvoorbeeld in kilogram ijzer, zoals destijds voorgesteld door Bowles en Gintis (1981). De waarde van waren koppelt hij desnoods aan een rekeneenheid, aan een *numéraire*, zoals Piero Sraffa ook doet.

Okishio vertrekt van een simpel model waar productiewaren en consumptiewaren worden verkocht tegen resp. p_1 en p_2 en worden vervaardigd door diegenen die zelf geen eigenaar zijn van productiemiddelen en daarvoor een nominaal loon w per geproduceerde eenheid ontvangen. Aangezien de tewerkgestelden enkel consumptiewaren kopen is hun reëel loon R gelijk aan w/p_2 .

Nemen we verder aan dat er een hoeveelheid a_1 aan productiegoederen en een hoeveelheid a_2 aan consumptiegoederen moet worden verbruikt om resp. één productiegoed en één consumptiegoed te produceren, en dat daarvoor respectievelijk λ_1 en λ_2 eenheden arbeid voor nodig zijn, dan volgt uit de noodzakelijke voorwaarde voor het in stand houden van het kapitalistisch systeem dat:

$$p_1 > a_1 \cdot p_1 + \lambda_1 \cdot w$$

$$p_2 > a_2 \cdot p_2 + \lambda_2 \cdot w$$

$$w = p_2 \cdot R$$

De noodzakelijke voorwaarde voor een positieve oplossing van dat stelsel is dat

$$1 - a_1 > 0$$

$$1 - a_2 > 0$$

wat Okishio de *net output possibility condition* noemt, en voorts dat

$$1 - R \cdot t_2 > 0$$

wat hij de *surplus condition* noemt en waarbij

$$t_1 = a_1 \cdot t_1 + \lambda_1$$

$$t_2 = a_2 \cdot t_2 + \lambda_2$$

met t_1 en t_2 zijnde de tijd om resp. één productie- en één consumptiegoed te produceren. Dit minimale model van een kapitalistische economie, voor het eerst gepubliceerd in 1957 en verder uitgewerkt in 1976,³⁶² heeft Morishima in 1973 het FMT van Okishio (*Fundamental Marxian Theorem*) genoemd.³⁶³ Hierover schrijft Sato: "In so doing, 'the simplest possible model' has been configured, which might disclose the secret of the exploitation in capitalist

³⁶⁰ Sato, Yoshikazu (2012), "Okishio Theory Revisited", *art.cit.*, p. 53.

³⁶¹ Okishio, Nobuo (1993), *What is the challenge of the contemporary political economy?* Tokyo: Otsuki-Shoten (in Japanese), pp. 5-11.

³⁶² Okishio, Nobuo (1957), *Theory of Reproduction*, Tokyo: Sobunshya. (in Japanese).

Okishio, Nobuo (1976), *Theory of Accumulation*, 2nd ed., Tokyo: Chikuma-Shobou. (in Japanese).

³⁶³ Morishima, Michio (1973), *Marx's Economics: a Dual Theory of Value and Growth*, Cambridge: Cambridge University Press.

production, but as long as the real wage rate is assumed as a given, this model is incomplete. Indeed the proof of the existence of exploitation has not been finished, because it is unclear whether the real wage rate moves in the region which satisfies the surplus condition or not."³⁶⁴ Vervolgens onderzoekt Okishio hoe hoog het reëel loon moet zijn om aan de *surplus condition* te voldoen. Sterk beïnvloed door de evenwichtsmodellen van Hicks en Morishima vertrekt hij van de vraag of de accumulatie van kapitaal een evenwichtige groei mogelijk maakt. Hij constateert dat dit onmogelijk is omdat evenwichtige groei enkel mogelijk is als het aanbod van arbeidskracht en de vraag naar arbeidskracht voortdurend gelijk zijn, of nog: dat de werkloosheid constant blijft, een voorwaarde waaraan onder de kapitalistische productiewijze nooit kan voldaan zijn. De graad van kapitaal accumulatie (g) en het reëel loon (R) moeten voldoen aan twee vergelijkingen:

$$g_{t+1} = g_t + f[\delta_t(g_t) - 1]$$

en

$$R_t = \frac{\delta_t(g_t) \cdot \sigma - g_t}{l \cdot \delta_t(g_t) \cdot \sigma}, \text{ waarbij}$$

δ = de bezettingsgraad van het (constant) kapitaal, dus van het machinepark

l = de arbeidscoëfficiënt en

σ = de kapitaalcoëfficiënt.³⁶⁵

Als de winstvoetelasticiteit van de bezettingsgraad van het kapitaal [d.i. de verhouding tussen een infinitesimaal kleine verandering in de winstvoet r veroorzaakt door een infinitesimaal kleine wijziging in de bezettingsgraad δ , dus $(\partial r / \partial \delta) \cdot (\delta / r)$] kleiner is dan 1 moet het reëel loon dalen als de accumulatie van kapitaal stijgt, waardoor een terugkeer naar de evenwichtssituatie onmogelijk is. Is de elasticiteit groter dan 1 dan kan het reëel loon stijgen bij stijgende accumulatie van kapitaal, maar dat kan dit theoretisch slechts worden volgehouden tot de winstvoet nul wordt, in praktijk tot de lonen zullen moeten dalen om de winstvoet niet compleet te laten uithollen.³⁶⁶ Okishio noemt dit de *basic contradiction of capitalist economy*, een maatschappelijk systeem van warenproductie waarbij werknemers worden uitgebuit, hun consumptie beperkt is, en waarbij er een complete anarchie bestaat tussen het geaggregeerde aanbod en de geaggregeerde vraag. Toch heeft het kapitalisme, historisch gezien, zo stelt Okishio, alle crises overleefd, is het niet ineengestort zoals Marx voorspelde, wat bewijst dat het kapitalisme zichzelf weet te reproduceren (in de terminologie van de systeemtheorie van de socioloog Niklaus Luhmann komt dit neer op de *autopoiesis* van het kapitalisme). Over die mogelijkheid tot reproductie schrijft Okishio: "We cannot accept the view that the accumulation of capital is not possible without the external complement of a capitalist society. Accumulation is possible under a capitalist economy, and inevitably so."³⁶⁷

Sato (2012) merkt op dat het model van Okishio wel mathematisch gesloten is, maar dat het onvolledig is omdat voor de verklaring waarom het kapitalisme tot nog toe alle crises heeft overleefd, Okishio een beroep moet doen op *externe factoren*. Hierover schrijft Sato:

"We assert Okishio's accumulation model to be "closed". Certainly the model itself is complete since the number of equations and unknowns are equal. However, it is *in*-complete as a model to describe the actual cyclical behavior of a capitalist economy. Therefore, to ensure the survival of the capitalist, a variety of momenta must be added from outside. If we do this, Okishio's theory of accumulation can be closed. In this respect, this is different from models such as the Goodwin model³⁶⁸, which produce regular cyclical movements inside the system. Speaking only from the point of view of formal similarity, it resembles Hicks' trade cycle model or Harrod's instability principle."

"The point of this argument, the character of regular cycles, is connected to the evaluation of Uno's Theory when compared with Okishio theory. Okishio objected to Uno, saying 'he understands a capitalist economy as being constantly repeated. His theory seems to be ahistorical in that it does not pursue the momentum of the irreversible movement of capital.' On the other hand, Makoto Ito has responded as follows. Okishio's point is confined to 'an area called the principle.' Finally, we will take the issue of the

³⁶⁴ Sato, Yoshikazu (2012), "Okishio Theory Revisited", *art.cit.*, p. 56.

³⁶⁵ Okishio, Nobuo (1976), *Theory of Accumulation, op.cit.*, mathematical appendix

³⁶⁶ *Ibidem*, pp. 315-317. Voor een verdere mathematische analyse, cf. Sato (2004).

³⁶⁷ *Ibidem*, p. 121, vertaling door Sato (2012), p. 59.

³⁶⁸ Goodwin, Richard M. (1967), "A Growth Cycle," in C. H. Feinstein, C.H. (1967) (ed),. *Socialism, Capitalism and Economic Growth: Essays presented to Maurice Dobb*, Cambridge: Cambridge University Press,

real system and the financial system. Causality in the Okishio model moves from the goods market towards the labor market. The financial market does not play an active role. Okishio brought in 'the exhaustion of money funds' as a momentum, which could reverse the upward cumulative process of disequilibrium. The leading factor is not monetary but real. Okishio departs from Uno on this point."³⁶⁹

Een ernstig gebrek aan het FMT model van Okishio dat het monetaire luik ontbreekt bij de causale verklaring van crises. Hij schrijft immers: "General overproduction cannot occur unless the rate of capital accumulation declines. Such a rise in interest as is enough to cause further declines in rates of capital accumulation cannot be the cause of a decline in capital accumulation, but the result."³⁷⁰ Zonder ernstige aanvulling is het FMT model weinig bruikbaar om de financiële grenzen van het kapitalisme te achterhalen. Tot slot is er nog het fameuze **Okishio theorema** dat hij in 1961 ontwikkelde, in 1978 een eerste keer amendeerde, en verder bijstuurde in 1996 en 1997.³⁷¹ Het theorema vertrekt van twee axioma's: (1) de reële loonvoet (R) is constant; en (2) de introductie van een nieuwe productietechniek zorgt voor een nieuwe evenwichtswinstvoet. Als aan die voorwaarden is voldaan stelt het Okishio theorema dat (1) de algemene winstvoet niet zal wijzigen zolang de technologische innovatie werd gedaan door een niet-basisindustrie; en (2) de algemene winstvoet zal stijgen als de innovatie gebeurde door een basisindustrie. Bij dit alles vertrekt Okishio van een winstvoet (r) die gelijk is aan de meerwaarde (m) gedeeld door de som van constant (c) en variabel kapitaal (v) – geheel conform met de definitie van Marx – zodat:

$$r = \frac{m}{c + v} < \frac{v + m}{c}$$

waarbij hij de laatste verhouding de *organische samenstelling van de productie* noemt, een verhouding die correspondeert met de omgekeerde van de *organische samenstelling van het kapitaal* bij Marx [$c/(v+m)$]. Zolang de organische samenstelling van de productie daalt, zal de winstvoet dus ook dalen. Maar technologische innovatie in een basisindustrie zal gepaard gaan met een stijging van de organische samenstelling van de productie (omdat bij een onveranderde loonsom v de meerwaarde door technische innovatie sneller zal stijgen dan het constant kapitaal c), zodat de winstvoet zal kunnen stijgen. Dit soort tijdelijke stijgingen tijdens de hoogconjunctuur zijn van cyclische aard en hoeven niet te verhinderen dat de winstvoet op lange termijn daalt. Het verschil met de kijk van Marx op de winstvoet en die van Okishio is dat Marx in *Das Kapital III* een dynamische kijk op de winstvoet heeft, Okishio een statische.³⁷² Hierbij wordt duidelijk dat Okishio zich in zijn statische theorie liet leiden door de evenwichtsmodellen van de keynesianen (Keynes, Hicks, Harrod, Kaldor).

Sato merkt terecht op dat er op zijn minst een leemte ("a theoretical hole")³⁷³ schuilt in de conjunctuurtheorie van Okishio. In de "closed" FMT is het reële loon immers een exogeen gegeven, maar waar hij de conjunctuuromslog moet beschrijven doet hij beroep op een gegeven dat in de "closed" FMT niet voorkomt: de technologische innovatie. Sato vat zijn kijk op de economie volgens Okishio als volgt samen: "Marx emphasized the antagonistic character inherent in a capitalist economy and developed his crisis theory on this basis. Faced with the reality of the Great Depression in the 1930s, Keynes clarified that the capitalist economy has not been autonomous by pointing out the importance of investment demand. Harrod demonstrated the knife-edge character of investment. Okishio was in this tradition of economic thought. The essence of the theory, such as the following, is not and should not be dismissed. The root cause of instability is the fundamental contradiction of capital. Labour is the basis for the reproduction of human society. If capitalists do not change production technology, the capitalist economy cannot survive. Survival without technical change and so forth is not rejected. 'Having a hole' is not a drawback to a theory, it is only a reflection of the Achilles heel of the capitalist economy. Despite a severe financial collapse, many people believe that market

³⁶⁹ Sato, Yoshikazu (2012), "Okishio Theory Revisited", *art.cit.*, p. 60.

³⁷⁰ Okishio, Nobuo (1976), *Theory of Accumulation, op.cit.*, p. 232, vertaling door Sato (2012)μ, p. 60.

³⁷¹ Okishio, Nobuo (1961), "Technical Changes and the Rate of Profit," *art.cit.*

Okishio, Nobuo (1978), *Basic Theory of Capitalist Economy* (Revised and enlarged edition), Tokyo: Keisoshobo, (in Japanese).

Okishio, Nobuo (1996), "The Relationship between Profit and Competition (in Japanese)," *OsakaKeidai-ronsyu*, November.

Okishio, N. (1997a), "Surplus Value and the Introduction of New Techniques of Production (in Japanese)," *Keizai*, October.

Okishio, N. (1997b), "Marx's Profit Rate Cycle (in Japanese)," *Osaka Keidai-ronsyu*, January.

³⁷² Sato, Yoshikazu (2012), "Okishio Theory Revisited", *art.cit.*, pp. 61-62.

³⁷³ *Ibidem*, p. 63.

mechanisms still operate smoothly. We can never forget that the capitalist economy is organized through Capital. At the heart of the workings of this system is an accumulation of capital. By this light, even if modern capitalism can be financialised, Okishio Theory will continue to qualify as a candidate to help start our thinking about it."³⁷⁴

1.c. De Neomarxisten (1936-nu)

Heel wat marxistische economen hebben het moeilijk met de arbeidswaardetheorie van Marx en laten die in hun geschriften achterwege. Dat doen, op Hilferding na, vrijwel alle *Austromarxisten*: Karl Renner (1870-1950), Max Adler (1873-1937), en Otto Bauer (1881-1938). Tot grote vernieuwingen in de economische theorie heeft de waslijst van neomarxisten niet geleid. Daarom kunnen we ons beperken tot een zestal. Als vernieuwer onder hen komt zeker de Pool **Oskar Lange** (1904-1965) in aanmerking. Hij is vooral bekend gebleven van zijn poging om in de planeconomie van de communistische landen het begrip "markteconomie" ingang te doen vinden. Hiervoor ontwierp hij in 1936-1936 het naar hem genoemde *Lange model*.³⁷⁵ Het is een poging om voor een centraal geleide planeconomie, waar de overheid eigenaar is van alle productiemiddelen, via het marktmechanisme de laagst mogelijke prijzen voor waren door *trial and error* te garanderen. Daarbij werkt hij met beginselen ontleend aan de neoklassieke school. Zo moeten de optimale prijzen gelijk zijn aan de marginale kostprijs en moeten ze Pareto-optimaal zijn. Zijn model werd nergens in de praktijk omgezet en botste op scherpe kritiek van zulk een schare diverse economen als de nieuw-keynesiaan Joseph E. Stiglitz, de monetarist Milton Friedman en de Amerikaanse aanhanger van de Oostenrijkse School Douglas W. Mackenzie. Vergeleken met de input-outputanalyse van de Rus Wladimir W. Leontjef is het een niemendalletje. Wel onderneemt hij een eerste schuchtere poging om het winstbeginsel in de planeconomie te introduceren via zijn *sociale dividenden*. Dit zal in de jaren 1956 en 1965 veel krachtiger gebeuren door de Sovjet-econoom **Evsei G. Liberman** (1897-1981) die in twee onvindbaar geworden boeken – *Means to raise the profitability of the socialist companies* (1956) en *Plan and benefits for the Soviet economy* (1965) - openlijk streed om *прибы* (= winst) door te voeren in de planeconomie. Het belang van Lange voor de economische wetenschap ligt vooral in zijn bijdragen tot de interesttheorie die een zwak punt uit de marxistische economie pogen te overbruggen, maar moeilijk kunnen worden geïntegreerd in de arbeidswaardetheorie.³⁷⁶

Een verfrissend geluid in de neomarxistische economie kwam van de Amerikanen **Paul A. Baran** (1909-1964) en **Paul M. Sweezy** (1910-2004) die in hun merkwaardig boek *Monopoly Capital* een verklaring vonden voor wat zij het toenemend surplus van de Amerikaanse economie noemden³⁷⁷ en dit empirisch vaststelden voor de periode 1929-1963. Surplus moet hier niet worden opgevat als een synoniem van meerwaarde, wel als het geld dat wordt "verkwist" aan reclame, verkoopspromotie, bonussen, etc. In 1929 was dat nog 46,9 procent van het GNP, in 1963 al 56,1 procent.³⁷⁸ Zij betogen dat de monopolist niet langer de optimale winst nastreeft, dan wel probeert door merging zijn marktaandeel zo groot mogelijk te maken.

Baran, die van Russische afkomst was, promoveerde aan de universiteit van Berlijn, maar vluchtte kort voor de annexatie van Polen door de nazi's naar de Verenigde Staten, waar hij van 1949 tot zijn dood (hartaanval) doceerde aan Stanford University. Hij ontdekte al eerder de wet van het groeiend surplus, maar beweerde dat die noch met de arbeidswaardetheorie, noch met de dalende tendens van de winstvoet in tegenspraak was. Al in 1957 gebruikte hij de wet van het stijgend surplus om de groei van de ontwikkelingslanden te bestuderen.³⁷⁹

³⁷⁴ *Ibidem*, pp. 63-64.

³⁷⁵ Lange, Oskar (1936a), "On the Economic Theory of Socialism I", *The Review of Economic Studies* 4, N°1, pp. 53-71.

Lange, Oskar (1937), "On the Economic Theory of Socialism II", *The Review of Economic Studies* 4, pp. 123-142.

³⁷⁶ Lange, Oskar (1936b), "The Place of Interest in the Theory of Production", *Review of Economic Studies*, 3, pp. 159-192.

Lange, Oskar (1938), "The Rate of Interest and the Optimum Propensity to Consume," *Econometrica*, 5, N°8, pp. 12-32.

³⁷⁷ Baran, Paul A. and Paul M. Sweezy (1966), *Monopoly Capitalism. An Essay on the American Economic and Social Order*, Harmondsworth: Pelican Books, used edition 1975.

³⁷⁸ *Ibidem*, p. 374.

³⁷⁹ Baran, Paul A. (1957), *The Political Economy of Growth*, New York, NY: Monthly Review Press.

De New Yorker Paul M. Sweezy was een links activist die in Europa goede contacten onderhield met de neoricardianen rond Joan Robinson. Na een kort verblijf aan London School of Economics promoveerde hij in 1937 aan Harvard. Daar leerde hij de kritische conservatieve econoom Joseph Schumpeter kennen met wie hij, ondanks hun grote politieke tegenstellingen, bevriend zou geraken. Zijn belangstelling gaat aanvankelijk vooral uit naar de gewijzigde markt vormen die ontstaan nadat de volkomen concurrentie niet langer de dominante markt vorm was. Daarbij bedient hij zich zowel van macro- als van micro-economische theorieën. Hij analyseert de prijsvorming bij oligopolies en publiceert in 1939 als eerste de *geknikte vraagcurve* op een kopers- en op een verkopersmarkt.³⁸⁰ Zijn eerste grote publicatie, *The Theory of Capitalist Development* (1946),³⁸¹ verschijnt in Londen en zet hem meteen op de kaart als vernieuwend pragmatisch marxistisch denker. Hij is in 1949 de oprichter van de *Monthly Review* die de *Red Scare* trotseert ten tijde van het McCarthyisme. Als Paul Baran in 1964 vroegtijdig overlijdt, zal hij het grootste deel van *Monopoly Capital* alleen moeten schrijven. In 1972 publiceert hij een bundel essays over marxistische economie.³⁸² Met Harry S. Magdoff (1913-2006), met wie hij destijds de *Monthly Review* opstartte, zal hij in de jaren 1970 en 1980 een reeks bijdragen schrijven over de financiële explosie ten tijde van de *Petroleumcrisis*, steeds in zijn eigen maatschappijkritische en pragmatische stijl.³⁸³

Minder pragmatisch, theoretisch ook zuiverder, is het werk van de Franse marxistische econome en parisienne **Suzanne de Brunhoff** (1929-2015). Mij is geen marxistisch econoom bekend die zo diep is ingegaan op de rol van geld in een kapitalistische samenleving als Brunhoff. Voor Marx was geld veel meer dan juist een ruilmiddel zoals Ricardo dit stelde. In een samenleving gesteund op veralgemeende warenproductie drukt geld een maatschappelijke verhouding uit zoals gesteld bij aanvang van *Das Kapital I*. In een aantal teksten, waarvan ook een aantal in het Engels werden vertaald, onderzoekt zij de rol van het geld in het ruilsysteem en hoe die geëvolueerd is tussen de 19de eeuw en nu.³⁸⁴ Geld blijft dé equivalente-waar in een systeem waar waarden worden getransformeerd in geld. Brunhoff krijgt het, zoals alle marxisten, wel moeilijk om een fenomeen als geldschepping in marxistische termen uit te leggen. Waardevol zijn haar bedenkingen bij de monetaire instabiliteit na de opheffing van Bretton-Woods.³⁸⁵ De gedachte dat én de financiële markten én de overheid gaandeweg de controle over het complete monetaire systeem zijn kwijtgeraakt is erg waardevol bij de analyse van de huidige crisis. Brunhoff legt daarin de antagonismen bloot waaraan het mondiale kapitalisme is blootgesteld.

Een ander innoverend neomarxist is de Indiër **Prabhat Patnaik** (°1945) die promoveerde aan de Universiteit van Oxford, maar in feite postgraduaat studies deed aan de Universiteit van Cambridge, waar hij in contact kwam met werk van Keynes, Harrod en Kalecki. Na het verdedigen van zijn doctoraal proefschrift in 1969 was hij assistent in Cambridge om in 1974 naar Indië terug te keren waar hij tot 2006 professor werd aan de *Jawaharlal Nehru University* in New Dehli. De studentenrevolte van mei 1968 had grote indruk op hem gemaakt en bracht hem in contact met het strijdend marxisme. Sterk onder de indruk door de inzichten van zijn landgenoot Amartya Sen (°1933, zie hoofdstuk 6 van deel II) interesseerde hij zich aan de problematiek van de Derde Wereld die gedwongen wordt steeds meer grondstoffen te leveren aan de Eerste Wereld, en dit tegen dalende prijzen. Dit deel van zijn oeuvre is onmiskenbaar beïnvloed door het werk van de Pool Kalecki, inzonder diens studie van de monopoliegraad. Patnaik is een heftig tegenstander van alle vormen van imperialisme als blijkt uit zijn opstellen

³⁸⁰ Sweezy, Paul M. (1939), "Demand Under Conditions of Oligopoly", *The Journal of Political Economy*, **47**, pp. 568-573.

³⁸¹ Sweezy, Paul M. (1946), *The Theory of Capitalist Development, Principles of Marxian Political Theory*, London: D. Dobson.

³⁸² Sweezy, Paul M. (1972), *Modern Capitalism and Other Essays*, New York, NY: Monthly Review Press.

³⁸³ Sweezy, Paul M. and Harry S. Magdoff (1977), *The End of Prosperity*, New York, NY: Monthly Review Press.

Sweezy, Paul M. and Harry S. Magdoff (1981), *The Deepening Crisis of Capitalism*, New York, NY: Monthly Review Press.

Sweezy, Paul M. and Harry S. Magdoff (1988), *The Irreversible Crisis: Five Essays*, New York, NY: Monthly Review Press.

³⁸⁴ Brunhoff, Suzanne de- (1967a), *La Monnaie chez Marx*, Paris: Éditions Sociales.

Brunhoff, Suzanne de- (1967b), *Marx on Money*, Éditions Sociales, 1973.

Brunhoff, Suzanne de- (1971), *L'Offre de Monnaie : Critique d'un Concept*, Paris: François Maspero.

Brunhoff, Suzanne de- (1973), *La Politique Monétaire, un Essai d'Interprétation Marxiste*, Paris: Presses Universitaires de France.

Brunhoff, Suzanne de- (1976a), *État et Capital: Recherches sur la Politique Économique*, Paris: Presses Universitaires de Grenoble/François Maspero.

Brunhoff, Suzanne de- (1976b), *The State, Capital and Economic Policy*, London: Pluto Press, 1979.

Brunhoff, Suzanne de- et al. (ed), (2006), *La Finance Capitaliste*, Paris: Presses Universitaires de France.

Brunhoff, Suzanne de- (1979), *Les Rapports de l'Argent*, Paris : Presses Universitaires de France.

³⁸⁵ Brunhoff, Suzanne de- (2004), " L'instabilité monétaire internationale" dans : François Chesnais (ed) (2004), *La Finance Mondialisée : Racines Sociales et Politiques, Configuration, Conséquences*, Paris: Éditions la Découverte, pp. 51-70.

Whatever Happened to Imperialism (1995) en *The Retreat to Unfreedom* (2003).³⁸⁶ De grootste verdienste van Patnaik blijft echter zijn poging om een brug te slaan tussen Marx, Keynes en Kalecki, als uiteengezet in drie basisteksten: *Accumulation and Stability Under Capitalism* (1997), *The Labour Market of Capitalism* (een tijdschriftartikel van 2006) en *The Value of Money* (2008).³⁸⁷

Hij vertrekt van de vraag hoe het komt dat papiergeld, dat op zichzelf waardeloos is, toch een min of meer stabiele waarde heeft zodat het voor betalingen wordt aanvaard. Net als Keynes en Kalecki verwerpt hij de opvatting dat de waarde van geld bepaald wordt door vraag en aanbod, of nog, hij stelt dat de kwantiteitstheorie geen sluitende verklaring kan zijn voor de waarde van geld. Tegenover de *monetaristische traditie* dat de waarde van geld *binnen* het systeem moet verklaard worden, stelt Patnaik wat hij noemt de *propertyistische traditie* dat de waarde van geld *buiten* het systeem moet verklaard worden, dus exogeen. *Propertyisme* beschrijft hij als volgt: geld wordt niet louter aangehouden omwille van het transactiemotief, maar omdat het de algemeen aanvaarde uiting van welvaart is. Het betoog van Patnaik komt dus neer op het volgende: "So, unlike the monetarist tradition, in the propertyist tradition the value of money is decided from outside the market system—but where? The answers given to this question are different for Marx and Keynes. Marx proposed that commodities enter the markets with a price and money with a value (i.e., the value of money is decided by the amount of labor power embodied in it, and its exchange ratio with other commodities is determined by the relative quantities of labor power embodied in each one of them). For Keynes, the value of money is decided by fixing its value vis-à-vis one particular commodity: labor. In other words, money wages are fixed from outside in the Keynesian system. It is this anchorage that gives stability to the value of money and, hence, to the capitalist system. Despite the superiority of propertyism over monetarism, Patnaik argues that even the former is incomplete."³⁸⁸

Patnaik stelt vast dat het propertyisme onvolledig is om te verklaren waarom geld zijn waarde behoudt. Het propertyisme van zowel Marx als Keynes kan enkel verklaren waarom geld (tenzij in periodes van scherpe crisis) *gedurende een periode* zijn waarde behoudt, niet waarom dit *al periodes lang* het geval is. Voorts is geld een middel om schulden uit *vorige periodes* mee te betalen. Dat dit kan toont aan dat de stabiliteit van de waarde van het geld op méér moet gesteund zijn dan enkel het propertyisme. De antagonismen, inherent aan het kapitalistisch systeem, beletten stabiliteit; of zoals Kalecki ooit schreef *steady state growth* binnen het kapitalisme is enkel mogelijk als de groei ... nul is.³⁸⁹ Maar aangezien de economische groei, behalve in periodes van crisis, in werkelijkheid niet nul is, groter dan nul is, moet er dus een meer diepgaande reden zijn waarom geld over lange periodes min of meer zijn waarde behoudt. Om dit te begrijpen moet men zich realiseren, aldus Patnaik, dat het kapitalisme een stootkussen heeft gevonden om het systeem zelf te reproduceren. Dat stootkussen is volgens hem de *perifere wereld*. Dat kan beknopt als volgt worden uitgelegd: "(T)he existence of a periphery ensures stability through two different routes. First, the periphery acting as a market on tap ensures that the capitalist core functions at levels of activity higher than the floor. In case of any decline in domestic demand, the core can easily access these markets to sell its surplus production. Second, because of the existence of a broadly unorganized reserve army of labor in the periphery, the prices of peripheral goods—which are used as raw materials as well as wage goods for the working class in the core—can be kept under check through an unfavorable change in the terms of trade against peripheral economies. This acts as a shock absorber for price instabilities arising out of class conflicts in the core, thereby pushing the ceiling of activity beyond what would otherwise have been possible. Existence of the periphery creates a viable set of activity because of the second reason while ensuring that the system settles down within that viable set for the first reason."³⁹⁰

De verklaring voor de (relatieve) muntstabiliteit in een kapitalistische wereld, zoals Patnaik die geeft, kan niet bevredigen. Uiteindelijk heeft hij nood aan ruimtelijk gescheiden vormen van kapitalisme

³⁸⁶ Patnaik, Prabhat (1995), *Whatever Happened to Imperialism and Other Essays*, New Delhi: Tulika Books.

Patnaik, Prabhat (2003), *The Retreat to Unfreedom*. New Delhi: Tulika Books.

³⁸⁷ Patnaik, Prabhat (1997), *Accumulation and Stability Under Capitalism*, Oxford: Clarendon Press.

Patnaik, Prabhat (2006), "The Labour Market under Capitalism", *The Indian Journal of Labour Economics*, **49**, N°1, pp. 3-11.

Patnaik, Prabhat (2008), *The Value of Money*, New York, NY: Columbia University Press.

³⁸⁸ Azad, Rohit (2014), "The Value of Money, by Prabhat Patnaik. New York: Columbia University Press, 2009", *Rethinking Marxism, A Journal of Economics, Culture & Society*, **26**, N°1, pp. 140-144, ad p. 142.

³⁸⁹ Kalecki, Michal (1962), "Observations on the theory of growth", *The Economic Journal*, **72** (March), pp. 134-153.

³⁹⁰ Azad, Rohit (2014), *art.cit.*, p. 143.

waarbij de perifere wereld op zijn beurt bestaat uit een kapitalistisch deel en een *pre-kapitalistisch deel*. Het exogene element waarop heel zijn redenering gesteund is herleidt zich dus tot een schimmige pre-kapitalistische wereld in de perifere sector. Die perifere wereld kan echter niet zonder warenproductie, al was die slechts beperkt tot de basisgoederen die werknemers er nodig hebben om hun arbeidskracht in stand te houden zodat ze die kunnen blijven verkopen. Dit soort warenproductie in de perifere wereld zou dus non-kapitalistisch zijn. Dat komt er dus op neer dat de perifere wereld op zijn beurt bestaat uit een deel kapitalisme en een deel non-kapitalisme. Maar opdat het kapitalistische deel van de perifere wereld zou kunnen worden gereproduceerd, in stand gehouden zou kunnen worden, is er dus een andere ruimtelijk gescheiden sub-perifere wereld nodig. Op die manier belandt men in een oneindige regressie. De verklaring die Patnaik geeft voor de (relatieve) muntstabiliteit kan dus nooit meer zijn dan een schijnverklaring.

Interessant is wel dat voor het in stand houden van de kapitalistische wereld er muntstabiliteit moet bestaan. Dat legt hij wél behoorlijk uit in zijn *Accumulation and Stability Under Capitalism*. Zonder muntstabiliteit kunnen noch de productie noch de consumptie gegarandeerd blijven. Vraag is dan hoe een zekere muntstabiliteit in de wereld kon bewaard worden na de opheffing van de goudwisselstandaard in 1971? Dat kon enkel door te werken met een centrale valuta als dekking. Die centrale valuta was, na het opheffen van goud als dekking van alle valuta middels de Amerikaanse dollar, de dollar zelf. Sinds 1971 tot nu is de dollar de voornaamste reservevaluta geweest. De internationale muntstabiliteit zou dus ernstig beginnen wankelen mocht het vertrouwen van de wereld in de dollar verdwijnen. Om de stabiliteit van de dollar te handhaven heeft *the capitalist leading country*, de Verenigde Staten dus, nood aan voldoende werkloosheid om de lonen en de inflatie laag te houden en aan imperialistische controle om de prijzen van grondstoffen te drukken. Een cruciale waar in het kapitalistisch productieproces, dat nood heeft aan een input van machinale energie, is uiteraard aardolie waarover de Verenigde Staten controle moeten zien te houden. Na het verdwijnen van de koppeling van de dollar aan goud de dollar, dus van de goudstandaard, ontstond er een *olie-dollar standaard*. Voor de stabiliteit van de dollar moet de *capitalist leading country* controle zien te houden over het olie-exporterende Midden-Oosten, vooral omdat prijszetting en geen zuivere concurrentie er bepalend is voor de aardolieprijzen.

Hierover schrijft Prasenjit Bose, de theoreticus van de Indische communistische partij: "*(The) stability of the value of money under capitalism, according to Prabhat Patnaik's treatise, is ensured from "outside" the system through the maintenance of unemployment and through imperialism. The existence of the "reserve army" of the unemployed within the capitalist sector, along with the unorganised producers as well as the unemployed in the pre-capitalist sector, weaken the bargaining power of workers in the capitalist sector, thereby restraining their wage claims and ensuring the stability of the value of money vis-à-vis labour power. (...) However, under contemporary capitalism there is one primary commodity, oil, which is a crucial energy input but over which the state of the leading capitalist country struggles to exercise control. This is because a section of the producers of oil are organised and are not price-takers unlike the producers of most primary commodities. Maintaining the stability of money vis-à-vis oil, or in other words stabilizing the value of the currency of leading capitalist country vis-à-vis oil, therefore becomes crucial for the stability of capitalism. However, the attempts by the leading capitalist state, the US, to sustain the oil-dollar standard has invariably led to a quest for colonial control over oil resources through wars of conquest in the most oil rich region of the world, the Middle-East, unleashing political dynamics which threatens the sustenance of the oil-dollar standard.*"³⁹¹

Met het oog op de vraag hoe de huidige crisis kan worden opgelost, is dit op zijn minst een stelling die het onderzoeken waard is. Opgemerkt zij nog dat net zoals Kōzō Uno in Japan de grondlegger was van een marxistische school, Prabhat Patnaik aan de basis ligt van wat men de school van het (wijd verspreid) Indisch marxisme zou kunnen noemen. Enkele economen van die strekking zijn Ventkatesh Atreya, Vijay Prashad, Jayati Gosh, R. Ramakomar, Prasenjit Bose en T. Jayaraman die samen met Patnaik het boek *Marx's Capital: An Introductory Reader* uitgaven.³⁹² Het bestaan van zulke school werd in de Verenigde Staten onthaald op een

³⁹¹ Bose, Prasenjit (2008); "The Value of Money and the Theory of Imperialism", Discussion paper at the New Delhi Conference on 'Value of Money in Contemporary Capitalism'. URL: http://www.networkideas.org/ideasact/sep08/prasenjit_bose.pdf.

³⁹² Pasnaik, Prabhat et al. (2011), *Marx's Capital: An Introductory Reader*, New Delhi: LeftWord.

krantenartikel van de University of Texas professor Robert Jensen met als hoofding "There are Marxists in India?" Economist Prabhat Patnaik on the Global Crisis.³⁹³

1.d. Het postmarxisme (1960-1990)

Het **postmarxisme** ontstond in de jaren 1960. Het wordt beoefend door een groep van filosofen, taalkundigen en politicologen die – zoals de *Frankfurter Schule* het hen voordeed, vooral maatschappijkritisch denken en die daarbij het oorspronkelijke marxisme overstiepen. In de zin dat er geen economen tot die groep behoren, kan de bespreking bijzonder kort zijn – wat evenwel niet betekent dat het geen hoogstaand intellectueel gezelschap zou zijn. Beoefenaars zijn de Duitse filosoof Jürgen Habermas (°1929), een monument in de geschiedenis van het menselijk denken, en de laatste overlevende van de Frankfurter Schule; de Franse filosofen en/of taalkundigen Roland Barthes (1915-1980), Jean-François Lyotard (1924-1998), Alain Touraine (°1925), Gilles Deleuze (1925-1995), Michel Foucault (1926-1984), Jean Baudrillard (1929-2007), Félix Guattari (1930-1992), Alain Badiou (1937), Jean-Luc Nancy (°1940) en Jacques Rancière (°1940); de Hongaarse filosofen Istvan Meszaros (°1930) en Ágnes Heller (°1929); de Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman (°1925); de anti-globalisten, de Italiaanse politicoloog Antonio Negri (°1933) en de Amerikaanse literatuurwetenschapper Michael Hardt (°1960), met hun boeken over het Empire de Multitude en het Commonwealth³⁹⁴; de Amerikanen Frederic Jameson (°1934) en Michael Albert (°1947); de Belgische Chantal Mouffe (°1943), de Zweed Göran Therborn (°1941); de Brit Paul Hirst (1946-2003); de Mexicaan John Holloway (°1947); de Italiaan Ernesto Scerpanti (°1948); de Russen Boris Kagarlitski (°1958) en Alexander Tarasov (°1958).

1.e. Het analytisch marxisme (1978/1990-nu)

Het analytisch marxisme is een stroming binnen de filosofie met duidelijke economische connotaties waarbij de leer van Marx wordt ontdaan van het dialectisch element en geherinterpreteerd wordt op basis van de *theorie van de rationele keuze*. Grondlegger van die stroming is de Brits-Canadese politieke filosoof **Gerald A. Cohen** (1941-2009) die in 1978 de toon zette voor wat hij het *Non-Bullshit Marxism* noemde met zijn boek *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Hierin vertrekt hij van de analytische filosofie om te besluiten tot een historisch determinisme (dat hem scherp zal worden verweten). Hij vertrekt van drie onderstellingen, namelijk (i) dat de mens een min of meer rationaal wezen is, (ii) dat de historische situatie van de mens getekend wordt door schaarste en (iii) dat de mens tot op zekere hoogte genoeg intelligentie bezit om zijn positie te verbeteren. Schaarste zorgt ervoor dat de mens gedwongen wordt tot een *struggle for survival*; intelligentie draagt ertoe bij dat de mens in staat is de schaarste te reduceren door innovaties; en rationaliteit zorgt ervoor dat de mens effectief zal proberen de schaarste te reduceren. Die beginselen past Cohen toe op het onderscheid tussen bovenbouw en onderbouw in het denken van Marx. De onderbouw bestaat uit de economische systemen die de werking van de maatschappij regelen en die historisch wijzigingen doormaken van het oercommunisme over de slavenhoudersmaatschappij en de feodaliteit tot het kapitalisme. De bovenbouw bestaat uit de opvattingen, ideeën en cultuur die worden gebruikt om de (economische) onderbouw in stand te houden. Als mensen historische processen willen inkorten, aldus Marx, dan volstaat het niet om te rommelen in de bovenbouw, dan moeten zij de onderbouw desnoods met geweld omkeren. Cohen stelt dat onderbouw en bovenbouw *functioneel* met elkaar verbonden zijn en dat ze op die manier in feite complementair zijn zoals de filosoof Charles Taylor (°1931) destijds stelde. Dat functionalisme gebruikt Cohen om de deterministische ontwikkeling van de geschiedenis te beschrijven.

Nog tijdens zijn studies week Cohen uit naar Engeland waar hij aan de Oxford Universiteit promoveerde om later filosofie te doceren aan het *University College London*. Hij vindt de dialectiek van Hegel verwerpelijk en ontwerpt een historisch materialisme ter vervanging van het dialectisch historisch materialisme van Marx. Hij verdedigt het egalitarisme en organiseert de *September Group*,

³⁹³ Jensen, Robert (2012), "There are Marxists in India? Economist Prabhat Patnaik on the Global Crisis", *Nation of Change*, Monday 23 April.

³⁹⁴ Negri, Antonio and Michael Hardt (2000), *Empire*, Cambridge, MA/London: Harvard University Press

Negri, Antonio and Michael Hardt (2004), *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, Harmondsworth: Penguin Books, 2009.

Negri, Antonio and Michael Hardt (2009), *Commonwealth*, Cambridge, MA/London: Harvard University Press.

een jaarlijkse biënnale waar een groep academici gedachten uitwisselen over de werking van de maatschappij.³⁹⁵ Uit die september bijeenkomsten zal uiteindelijk het analytisch marxisme ontstaan, een groep van filosofen, politicologen, historici, sociologen en economen die maatschappelijke problemen, die door het burgerlijk denken al te gemakkelijk onder de mat worden geveegd, actualiseert en probeert op te lossen.

Veel van wat ze schrijven kan gecatalogeerd worden als socialistisch reformisme, wat bijvoorbeeld sterk naar voren komt in het werk van de Poolse politicoloog **Adam Przeworski** (°1940) die wijst op de compromissen die socialisten moeten onderschrijven als ze door verkiezingen aan de macht willen komen. Omdat handenaarbeiders een minderheid vormen onder de kiezers zullen socialistische partijen zelden de meerderheid kunnen halen in het parlement.³⁹⁶ De Noorse econoom **Jon Elster** (°1940) grijpt als eerste terug naar een jongere versie van de *rationele keuzetheorie* als destijds geformuleerd door de klassieker Adam Smith en verder uitgewerkt door de neoklassieke Ierse econoom en wiskundige Francis Y. Edgeworth (1845-1926). Deze laatste stelde in zijn boek *Mathematical Psychics* (1881) dat het basisprincipe van de economie is dat elk individu wordt gedreven door het eigenbelang. Hierbij streeft het individu het hoogst haalbare nut na. Edgeworth zal dan ook als eerste indifferentiecurven ontwerpen waarbij het individu, dat de keuze heeft tussen twee opties eenzelfde nut zal bekomen door meer van het eerste en minder van het tweede te consumeren. Op die manier wordt het utilitarisme de basis van de rationele keuzetheorie.³⁹⁷ Elster past dit toe op het keuzevraagstuk wat nuttiger is, de economische onderbouw door revolutie omver te werpen dan wel door stapsgewijze verbeteringen de situatie van schaarste te verbeteren. Hij concludeert dat de tweede keuze nuttiger is dan de eerste, omdat de uitkomst van een revolutie onzeker is.³⁹⁸ Hiermee herhaalt hij wat de conservatieve liberale Oostenrijkse methodoloog – die het atomisme van de rationele keuzetheorie nochtans verwierp³⁹⁹ – decennia eerder in geheel analoge bewoordingen uitdrukte.⁴⁰⁰ Of nu, in de terminologie van Marx, rommelen Elster en Popper enkel in de bovenbouw zonder de productieverhoudingen in de onderbouw te wijzigen. Voorts zij er nu op gewezen dat Elster, net als Popper, de arbeidswaardetheorie van Marx verwerpt en opteert voor de grenswaardeleer van Jevons en Edgeworth. Ook verwerpt Elster, net als Popper, het hegeliaanse obscurantisme en het historisch determinisme. Op latere leeftijd zal hij het beginsel van de publieke rationele keuzetheorie wel in twijfel trekken, bijvoorbeeld als hij schrijft: *"I now believe that rational-choice theory has less explanatory power than I used to think. Do real people act on the calculations that make up many pages of mathematical appendixes in leading journals? I do not think so. (...) There is no general non intentional mechanism that can simulate or mimic rationality. (...) At the same time, the empirical support (...) tends to be quite weak. This is of course a sweeping statement. (...) let me simply point out the high level of disagreement among competent scholars (...) fundamental, persistent disagreements among 'schools.' We never observe the kind of many-decimal-points precision that would put controversy to rest."*⁴⁰¹

Een ander notoir socialistisch reformist die toetrad tot het project van het analytisch marxisme was de Amerikaanse socioloog **Erik Olin Wright** (°1947) die vijf boeken heeft besteed aan de studie van de sociale klassen en uitlegt waarom experts, managers en CEO's veel dichter staan bij hun bazen dan gewone arbeiders en bedienden. Zij zijn het die de belangen van de aandeelhouders van vennootschappen verdedigen en er royale bonussen voor opstrijken. Gespecialiseerd in de studie van de sociale stratificatie ontwerpt Wright een stelsel waarbij het begrip "klasse" zeer precies wordt afgebakend op basis van zulke criteria als (i) controle dan wel uitsluiting over/van de productieve bronnen, (ii) plaats binnen de productieverhoudingen, (iii) marktcapaciteiten in de ruilverhoudingen, (iv) controle over het inkomen verdiend bij het gebruik van de productiemiddelen en (v) controle over

³⁹⁵ Cohen, Gerald A. (1978), *Karl Marx's Theory of History: A Defence*; Oxford/New York, NY: Clarendon Press/Oxford University Press (Expanded edition), 2000.

Cohen, Gerald A. (1995), *Self-Ownership, Freedom, and Equality*. Cambridge, MA: Cambridge University Press. 1995.

Cohen, Gerald A. (2000), "If You're an Egalitarian, How Come You're So Rich?", *Journal of Ethics*, 4, N°1-2, pp. 1-26.

³⁹⁶ Przeworski, Adam (1985), *Capitalism and Social Democracy*. New York; NY: Cambridge University Press.

Przeworski, Adam (1991), *Democracy and the Market; Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. New York; NY: Cambridge University Press.

³⁹⁷ Edgeworth, Francis Y. (1881), *Mathematical Psychics, An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences*, London: C. Kegan Paul & Co. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/6287/e229c7ac786f1dc236e2f6dd7c4ff410.pdf?sequence=1>.

³⁹⁸ Elster, Jon (1985), *Making Sense of Marx, Studies in Marxism and Social Theory*, Cambridge, MA: Cambridge University Press.

³⁹⁹ Popper, Karl R. (1963), *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London: Routledge & Kegan, 1976, pp. 347-354.

Zie ook: Rossem, Jean Pierre van— (1979), *Hoe Genezen we onze Zieke Economie*, Gent: Uitgeverij Methodika, pp. 157-158.

⁴⁰⁰ Popper, Karl R. (1935/1957), *The Poverty of Historicism*. London: Routledge & Kegan, 1974.

⁴⁰¹ Elster, Jon (2007), *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge, MA: Cambridge University Press, pp. 5 and 25.

de arbeidsinspanningen. Op die manier wenst hij te komen tot een apolitieke omschrijving van het begrip "klasse" zodat het zowel voor marxistische als niet-marxistische wetenschappers kan worden gebruikt.⁴⁰²

Origineel is de stelling van de Amerikaanse econoom **Samuel S. Bowles** (°1939) dat landen waar de economische ongelijkheid groter is zoals in Latijns Amerika voorbijgestreefd worden door landen waar de ongelijkheid lager is zoals in Oost-Azië. Beter gedocumenteerd dan de Franse econoom Thomas Piketty (°1971) in diens over het paard getilde boek *Le Capital au XXIe siècle*⁴⁰³, beperkt hij zich niet tot op een hoop gegooide empirische observaties vol grote hiaten, maar geeft hij er ook een steekhoudende verklaring voor. Bowles, pionier in wat men *behavioural economics* noemt, en die minstens vijf boeken heeft gewijd aan ongelijkheid in de wereld,⁴⁰⁴ schrijft: "*East Asian countries with relatively level distributions of income have dramatically outperformed Latin American countries with less equal income distributions. Investments in the nutrition, health, and education of poor children have produced not only more economic opportunity but higher economic performance. Indeed, emerging economic theory suggests that inequality may have adverse effects, blunting productive incentives and fueling costly conflicts between haves and have-nots.*" Uiteindelijk houdt hij samen met verschillende medestanders als de Amerikaanse econoom **Herbert Gintis** (°1940) en de Indische econoom **Pranab Kurmar Bardhan** (°1939) een overtuigend pleidooi dat een grotere inkomensgelijkheid groeibevorderend is en dat toenemende inkomensongelijkheid de economische groei afremt. Die conclusies leidt hij af uit een micro-economische analyse van het contradictorisch functioneren van *incentives* en sancties.

Even origineel als controversieel is de Amerikaanse historicus **Robert P. Brenner** (°1943) die in 1976 de tot dan toe algemeen aanvaarde stelling verwierp dat de overgang van de feodaliteit naar het vroeghandelskapitalisme te wijten was aan – zoals Thomas Malthus het initieel stelde – aan een bevolkingstoename die moest leiden tot een grotere economische activiteit, een theorie die later door de Britse historicus Michel M. Postam (1899-1981) werd veralgemeend. Brenner verwierp die theorie en stelde dat er naast zwakke landbouwers een groep van gefortuneerde landbouwers ontstond, groot grondbezitters, die zorgden voor de *enclosure* en innoverende landbouwtechnieken, wat leidde tot een economische expansie. Die visie, die teruggaat op Marx, staat sindsdien bekend als de *Brenner Thesis*,⁴⁰⁵ die het begin werd van een eindeloze reeks controverses. In 1973 verdedigden de Amerikaanse economen Douglas C. North (°1920) en Robert Paul Thomas een afwijkende stelling,⁴⁰⁶ namelijk dat de verscherpte eigendomsrechten waren een incentive voor gestegen economische activiteit. Die derde verklaring werd in 1983 nog kracht bijgezet door de Franse econoom Guy Bois⁴⁰⁷ die teruggreep naar de oorspronkelijke marxistische verklaring van de economische crisis waartoe de agrarische ontsluiting heeft geleid. Of hoe het volstaat dat de naam Marx valt opdat een aantal burgerlijke wetenschappers meteen in het verweer menen te moeten gaan.

⁴⁰² Wright, Erik Olin (1978), *Class, crisis, and the state*, London: New Left Books.

Wright, Erik Olin (1979), *Class structure and income determination*, New York, NY: Academic Press.

Wright, Erik Olin (1997), *Classes*, London/New York, NY: Verso.

Wright, Erik Olin (1989), *The debate on classes*, London/New York, NY: Verso.

Wright, Erik Olin (1997), *Class counts: comparative studies in class analysis*, Cambridge, Ma/New York, NY/Paris: Cambridge University/ Press Maison des Sciences de l'homme.

⁴⁰³ Piketty, Thomas (2013a), *Le Capital au XXIe siècle*, Paris : Le Seuil (collection Les Livres du Nouveau Monde).

Piketty, Thomas (2013b), *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, MA: Belknap Press, 2014.

⁴⁰⁴ Bowles, Samuel, Herbert Gintis and Erik Olin Wright (1998), *Recasting Egalitarianism: New Rules for Communities, States, and Markets*, London/ New York, NY: Verso.

Bowles, Samuel, Kenneth Arrow and Steven Durlauf (2000), *Meritocracy and Economic Inequality*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bowles, Samuel, Herbert Gintis and Melissa Osborne Groves (2005), *Unequal chances: family background and economic success*, New York, NY/Princeton, NJ: Russell Sage Foundation/Princeton University Press.

Bowles, Samuel, Michael Wallerstein and Pranab Bardhan (2006), *Globalization and egalitarian redistribution*; Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bowles, Samuel, Pranab Bardhan and Jean-Marie Baland (2007), *Inequality, cooperation, and environmental sustainability*, New York, NY/Princeton, NJ: Russell Sage Foundation/Princeton University Press

⁴⁰⁵ Brenner, Robert (1976), "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe, *Past & Present*, 70 (February), pp. 30-75.

Postam, Michael M. (1973), *Essays on Medieval Agriculture and General Problems of the Medieval Economy*, New York, NY: Cambridge University Press.

⁴⁰⁶ North, Douglas C. and Robert Paul Thomas (1973), *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

⁴⁰⁷ Bois, Guy (1983), *The Crisis of Feudalism: Economy and Society in Eastern Normandy c. 1300-1550*, Cambridge, MA/Paris: Cambridge University Press/Édition de la Maison des Sciences de l'Homme.

In 1990 is het analytisch marxisme, opgestart als een septemberproject van Gerald A. Cohen, in feite afgelopen. Hijszelf beschouwt het als beëindigd, zoal niet als mislukt. Twee late analytische marxisten, de Belgische filosofische econoom **Philippe van Parijs** (°1951) en de Nederlandse politicoloog **Robert-Jan van der Veen** (°1943),⁴⁰⁸ breken na de opheffing van de groep noq een lans voor een *basisinkomen voor iedereen*, net zo goed voor wie niet en wie wel werken gaat, en worden sedertdien (ten onrechte) beschouwd als overjaarse socialistische utopisten. Wel slaqen ze er niet in op macro-economische betrouwbare grond helder aan te tonen op welke manier dit basisinkomen gefinancierd kan worden zonder dat dit direct of indirect een nadelige financiële weerslag heeft op al diegenen die willen blijven werken.

Wie ver boven de groep is uitgegroeid en het analytisch marxisme trouw is gebleven is de Amerikaanse econoom **John E. Roemer** (°1945). Hij is erq bedreven in toepassingen van de speltheorie en lost tal van problemen met die methode op. Zijn eerste groot werk is *A General Theory of Exploitation and Class* van 1982.⁴⁰⁹ Daarin combineert hij een model van algemeen evenwicht in een agrarische economie met vijf klassen: (i) landlords die enkel arbeidskracht huren; (ii) rijke boeren die én arbeidskracht huren én zelf ook hun velden bewerken; (iii) doorsnee boeren die voor zichzelf werken en geen beroep doen op arbeidskracht; (iv) arme boeren die op het eigen veld werken en er hun arbeidskracht verkopen; en (v) landloze werkers die enkel hun arbeidskracht kunnen verkopen. Voorts veronderstelt hij dat economische agenten drie dingen kunnen doen: (i) arbeidskracht verkopen, (ii) arbeidskracht huren en (iii) werken met het eigen kapitaal. Voor welke combinatie er ook gekozen mag worden, altijd zullen er – zo bewijst Roemer – uitbuiters en uitgebuitenen zij afhankelijk van het feit of ze meer dan wel minder waren consumeren dan ze verdienen. Roemer noemt dit het *Class Exploitation Correspondence Principle* (afgekort CECP⁴¹⁰). Het stelt dat individuen die optimaliseren en die arbeidskracht kopen altijd uitbuiters moeten zijn, en dat individuen die optimaliseren en hun arbeidskracht verkopen altijd uitgebuitenen moeten zijn. In *Should Marxists Be Interested in Exploitation* (1985) en *Value, Exploitation and Class*⁴¹¹ zet hij uiteen dat dit model verruimd kan worden voor meer gecompliceerde en algemene productiemethoden zonder dat men de arbeidswaardetheorie van Marx nodig heeft om tot uitbuiting te besluiten. Hij verwerpt dus de arbeidswaardetheorie van Marx. Ook stelt hij dat de uitbuiting niet wordt gegenereerd op het niveau van de productie, wel op dit van de markt waar waren worden geruild.

Met dit besluit kan ik akkoord gaan, ten minste toch als men "uitbuiten" door "bedotten" vervangt. Dat de waardewet daarbij hoeft te sneuvelen vind ik onbewezen. Zoals eerder al uitgelegd (en zoals verder uitgewerkt in hoofdstuk 4 van deel II) moet de waardewet anders worden geformuleerd. De werknemer verkoopt aan de eigenaar van productiemiddelen zijn *arbeidskracht* en die drukt men uit in energiekwanten (vermits het om een input van menselijke energie gaat), niet in arbeidsuren. De waarde van de arbeidskracht, die onder de kapitalistische productiewijze een waar is als alle andere waren, wordt dus bepaald door de enkelvoudige menselijke energie die benodigd is voor de reproductie van de arbeidskracht. Wegens de wet van behoud van energie moet er inderdaad worden besloten dat de meerwaarde niet ontstaat in het productieproces, wel bij het realiseren van de geproduceerde waarde van waren op de markt. Uitgerekend daar ontstaat meerwaarde die toevloeit aan de eigenaar van de productiemiddelen. Heeft men te doen met zuivere concurrentie dan volstaat het productiever te produceren dan de doorsnee concurrent opdat waren met een lagere waarde (lager omdat er minder enkelvoudige menselijke energie voor de productie vereist was) toch tegen dezelfde prijs zouden worden verkocht als alle andere gelijksoortige waren op de markt. Hoe hoger de productiviteit hoe meer meerwaarde de eigenaar van productiemiddelen tot winst zal omzetten op de warenmarkt. Waren kunnen er boven hun waarde worden verkocht. Dat is des te meer het geval naarmate de monopoliegraad stijgt. Uiteindelijk wordt de koper des te meer "bedot" naarmate de monopoliegraad hoger is. Werknemers kunnen hun arbeidskracht niet boven hun waarde verkopen wegens de vrijwel onbeperkte concurrentie op de arbeidsmarkt. Ze kunnen dit echter wel indien uitzonderlijk getalenteerd (bijvoorbeeld stervoetballers, F1 piloten, rugbyspelers) waardoor ze bij de verkoop van hun arbeidskracht uitzonderlijk in een virtuele monopoliepositie komen te staan en hun arbeidskracht op de arbeidsmarkt *boven* zijn waarde kunnen verkopen bij het transformatieproces van waarden in lonen.

⁴⁰⁸ Parijs, Philippe van — (1996), *Refonder la solidarité*, Paris : Editions du Cerf.

Veen, Robert J. van der — en Dick Pels (1995), *Het Basisinkomen. Sluitstuk van de Verzorinasstaat?* Amsterdam: Van Genneq.

⁴⁰⁹ Roemer, John E. (1982a), *A General Theory of Exploitation and Class*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

⁴¹⁰ Roemer, John E. (1982b), "Origins of Exploitation and Class: Value Theory of Pre-Capitalist Economy", *Econometrica*, **50**, N°1, pp. 163-192.

⁴¹¹ Roemer, John E. (1985), "Should Marxists Be Interested in Exploitation", *Philosophy & Public Affairs*, **14**, N°1, pp. 30-65.

Roemer, John E. (1986), *Value, Exploitation and Class*; Chur: Harwood Academic Publishers.

Zijn *Free to Lose* (1988) is, in tegenstelling tot zijn boeken waar hij de speltheorie gebruikt, vlot leesbaar. Hij constateert er dat personen zonder uitzonderlijk talent die geen eigen productiemiddelen hebben in een kapitalistisch systeem enkel verliezers kunnen zijn.⁴¹² Een hoog staaltje van zijn wiskundig vernuft geeft hij in *Egalitarian Perspectives* (1996), een verzameling van vijftien essays gespreid over vier delen.⁴¹³ Hier werkt hij niet enkel met een micro-economische evenwichtstheorie en de speltheorie, maar doet hij ook een beroep op de omgekeerde speltheorie (*mechanism design*)⁴¹⁴ waarvoor de Pools-Amerikaanse wiskundige econoom Leonid Hurwicz (1917-2008) in 2007 de Nobelprijs kreeg. Met *mechanism design* kan men zoeken naar de beste oplossing van een spel waar de principaal (bijvoorbeeld de koper van een occasiewagen) zelf de spelregels bepaalt en geïnteresseerd is in de uitkomst, maar te doen heeft met actoren die kunnen liegen (bijvoorbeeld de verkoper en zijn entourage). Het eerste deel introduceert nieuwe concepten waarbij de meerwaardetheorie van Marx wordt herleid tot een theorie van *distributive justice* (waaraan Roemer hetzelfde jaar een monografie wijdde⁴¹⁵). Het tweede deel is een kritiek op de gelijkheidstheorie (van middelen) als ontworpen door de Amerikaanse filosoof Ronald M. Dworkin (1931-2013) in zijn *What is Equality* (1981).⁴¹⁶ In het derde deel gebruikt hij de omgekeerde speltheorie voor de benadering van de politieke filosofie. En in het laatste deel bestudeert hij het marktsocialisme waarbij de overheid eigenaar van de productiemiddelen is.

Roemer past een speciale vorm van de speltheorie ook toe op democratische verkiezingen ter verbetering van het *Hotelling-Downs model*. In 1929 had de Amerikaanse statisticus Harold Hotelling (1895-1973) een model ontworpen waarbij gezocht werd naar de juiste locatie van ondernemingen op een competitieve markt bij gegeven prijzen. Hij paste het toe op ijsjesverkopers op het strand waarbij gezocht werd naar de meest winstgevende plaats.⁴¹⁷ In 1957 nam de Amerikaanse econoom Anthony Downs (°1930) de Hotelling curve over en paste hij die toe op een electorale situatie die bekend staat als het *two party model for the median voter*.⁴¹⁸ Roemer verweet het model enkel oog te hebben op het winnen van verkiezingen en niet voor de vraag hoe goed kiezers na verkiezingen worden vertegenwoordigd. Bovendien is het model van Dows unidimensioneel en gaat het *Nash evenwicht* niet op in een multidimensioneel model. "Nash" staat voor een variant van de speltheorie waarbij iedere speler een strategie heeft en die van zijn medespelers kent. Hij vertrok daarbij van de veronderstelling dat iedere politieke partij drie soorten mensen huisvest: de militanten, de opportunisten en de reformisten. Die fracties moeten het onderling eens zijn over de te volgen strategie als ze iets willen veranderen. Zo komt hij tot een PUNE model waarbij PUNE staat voor *Party Unanimity Nash Equilibrium* tussen fracties binnen politieke partijen. De beste democratische vertegenwoordiging is pas gegarandeerd bij het optreden van een PUNE evenwicht binnen elke politieke partij.⁴¹⁹

Roemer heeft de speltheorie ook gebruikt bij de studie de klimaatsverandering en de uitstoot van broeigassen, meer bepaald in de verhoudingen tussen Noord en Zuid.⁴²⁰ Met Roemer krijgt het marxisme een compleet andere benadering die helaas ontoegankelijk is voor de meeste lezers, maar wel bijzonder boeiend voor wie de mathematische technieken beheerst.

⁴¹² Roemer, John E. (1988), *Free to Lose: An Introduction to Marxist Economic Philosophy*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

⁴¹³ Roemer, John E. (1996a), *Egalitarian Perspectives: Essays in Philosophical Economics*, Cambridge, MA: Cambridge University Press.

⁴¹⁴ Hurwicz, Leonid (1973). "The design of mechanisms for resource allocation". *The American Economic Review, special issue: papers and proceedings of the eighty-fifth annual meeting of the American Economic Association, (Richard T. Ely Lecture)*, **63**, N°2, pp. 1–30.

⁴¹⁵ Roemer, John E. (1996b), *Theories of Distributive Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

⁴¹⁶ Dworkin, Donald M. (1981a), "What is Equality; Part 1: Equality of Welfare", *Philosophic & Public Affairs*, **10**, pp. 185-246.

Dworkin, Donald M. (1981b), "What is Equality; Part 2: Equality of Resources", *Philosophic & Public Affairs*, **10**, pp. 285-345.

⁴¹⁷ Hotelling, Harold (1929) "Stability in competition", *Economic Journal*, **39**, N°153, pp. 41–57.

⁴¹⁸ Downs, Anthony (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York, NY: Harper and Row.

⁴¹⁹ Roemer, John E. (2001), *Political Competition. Theory and Applications*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Roemer, John E. (2006), *Democracy, Education and Equality*, Cambridge, MA: Cambridge University Press.

⁴²⁰ Llavador, Umberto, John E. Roemer and Joaquim Silvestre (2011), "A dynamic analysis of human welfare in a warming planet," *Journal of Public Economy*, **95**, pp. 1607-1620.

2. Niet-marxistische Kritische Economie (1899-nu)

Een aantal economen, meestal links van het politieke centrum – maar niet steeds: denk aan Joseph Schumpeter – deelt noch integraal de inzichten van de burgerlijke economie, noch integraal de inzichten van de marxistische economie, en zijn zo een buitenbeentje in de economische wetenschap. Dit is duidelijk het geval met twee scholen: (1) de institutionalisten die zich kritisch opstellen tegen een aantal instituties die het maatschappelijk leven bepalen, en (2) de neoricardianen die weigeren de waardewet van de neoklassieken te onderschrijven. Tussen die twee, geheel alleen op eenzame grote hoogte, staat de Poolse econoom Michael Kalecki, die drie jaar vóór Keynes al anticipeerde op de *General Theory* van de Brit en die omwille van taalmoeilijkheden veel te lang onbekend bleef. Hierna volgt een overzicht.

2.1. De Institutionalistische Economie (sinds 1899)

De studie van de instituties behoort doorgaans tot de taak van de sociologie. Daar worden ze omschreven als organisatievormen binnen de maatschappij die voldoen aan gedragsregels die al dan niet formeel worden voorgeschreven. Onderwijs, religie, familie, leger, huwelijk, gezondheidszorg, enzovoort zijn allemaal instituties, maar ook conglomeraten, trusts, politieke partijen, tot naties, staten en internationale unies (bijvoorbeeld de Europese Unie) zijn instituties. Omdat de sociologie pas laat een afzonderlijke wetenschap is geworden en in werkelijkheid niet eerder begint dan in 1893 met *De la Division du Travail Social*⁴²¹ van de Fransman Émile Durkheim (1858-1917), was het niet ongewoon dat economen tijdens de 19de eeuw zich ook inlieten met de studie van instituties – zij het vooral met in welk opzicht instituties te kort schoten. De eerste vooraanstaande denker die daarmee begint is de Amerikaanse econoom **Thorstein Veblen** (1857-1929), zoon van Noorse emigranten die tien jaar voor zijn geboorte uitweken naar Wisconsin, er door onverstoord werken een eigen Noorse farm konden opzetten en voor hun twaalf kinderen universitaire studies konden betalen. Zeggen dat zijn werk, dat de Amerikaanse bourgeois uit zijn tijd schandaliseerde, school heeft gemaakt ware een overdrijving. Er bestaat geen institutionalistische school in de economie, wel een aantal losse institutionalisten die met elkaar gemeen hebben dat ze maatschappijkritisch zijn zonder marxist te kunnen worden genoemd.

Veblen was een onconventionele figuur op het Amerikaanse continent. Zijn academische carrière was één grote puinhoop – verder dan tot lector en assistent met een bescheiden salaris heeft hij – Noorse *étranger*, in de betekenis die Albert Camus aan dit woord gaf – het inderdaad niet gebracht. Openlijk agnost, sarcast, anti-bourgeois, uitgescholden voor libertijnse vrouwenloper met linkse sympathieën, scherpe kritische geest die het Amerikaanse kapitalisme ongegeneerd een vorm van barbarij noemde, paste hij langs geen kanten in de puriteinse Amerikaanse samenleving van na de Tweede Industriële Omwenteling. Geen student die het aandurfde zijn werk in een proefschrift te citeren uit vrees hierdoor gebuisd te worden. Liefst 68 jaar vóór de schitterende hoax, *The Report of the Iron Mountain* (1968) van de Amerikaanse schrijver Kurt Lewin (1916-1999)⁴²², noemde Veblen het leger onverbloemd en sarcastisch, met de nodige zin voor provocatie, een verzameling van leeglopers die nergens voor deugden en bijgevolg een wapen in de hand gestopt kregen om niet helemaal te ontsporen. Hij was de luis in de pels van de Amerikaanse samenleving, een paria.

Toch werd zijn boek *The Theory of the Leisure Class* van 1899⁴²³ – neergesabeld door de weldenkende pers uit die tijd – jaren later vol lof ontvangen door de vooraanstaande Amerikaanse socioloog Charles Wright Mills⁴²⁴ en door de populaire Amerikaanse econoom John Kenneth Galbraith⁴²⁵ en bleef het een volle eeuw na de eerste publicatie⁴²⁶ één van de best verkochte boeken over economie en sociologie in Amerika. Het blijft boeien, blijft actueel. In het boek zet Veblen uiteen dat in een gestratificeerde samenleving het de werkende middenklasse en de technocraten (vooral ingenieurs) zijn die bouwen

⁴²¹ Durkheim, Émile (1893), *De la Division du Travail Social, Étude sur l'Organisation des Sociétés Supérieures*, Paris : Felix Alcan.

⁴²² X.X. (in reality Kurt Lewin) (1967), *The Report of the Iron Mountain, On the Possibility and Desirability of Peace*, New York, NY: Dial Press. URL: http://www.bibliotecapleyades.net/sociopolitica/esp_sociopol_ironmountain0.htm.

⁴²³ Veblen, Thorstein (1899a), *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*, New York, NY: The Macmillan Company.

⁴²⁴ Veblen, Thorstein (1899b), *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions, the Mentor Edition*, Introduction by C. Wright Mills, New York, NY: The Macmillan Company, 1953.

⁴²⁵ Veblen, Thorstein (1899c), *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*, Introduction John Kenneth Galbraith, Boston, MA: Houghton Mifflin, 1973.

⁴²⁶ Veblen, Thorstein (1899d), *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*, Penguin twentieth-century classics, Introduction by Robert Lekachman, New York, NY: Penguin Books, 1999.

aan de welvaart van de bevolking, in tegenstelling tot een klasse van leeglopers die niet werken, die voor zich laten werken of handelaar spelen, en zo fortuin verzamelen dat ze gebruiken voor opzichtige consumptie (*conspicuous consumption*). Al dan niet geïnspireerd door de Franse vroeg-socioloog Gabriel Tarde (1843-1904) en diens *Les Lois de l'Imitation* (1890)⁴²⁷ stelt Veblen vast dat dit pronken met een opzichtige levensstijl ook door de lagere klassen wordt nagebootst. Het bestaan van een *leisure class* is volgens hem, die een darwinistische kijk op de evolutie van de samenleving had, van alle tijd en bestond al bij de primitieve stammen van de jager-verzamelaarsmaatschappij waar er al een breuk ontstond tussen de jagers en de verzamelaars. Pas met de opkomst van de feodaliteit begint de opzichtige consumptie bij de landheren die ijdel pronkten met hun rijkdom en zo hun hogere status bevestigd zagen ten opzichte van de horigen en de laten.

Veblen verdedigde de staatseigendom van de industrie en het socialisme zonder een voorstander te zijn van de marxistische revolutie die de productieverhoudingen zou moeten omkeren. Waar Marx veronderstelde dat de arbeidersklasse in opstand zou komen tegen de *leisure class* stelde Veblen dat de arbeidersklasse de levensstijl van de heersers op kleinere schaal zou overnemen. Niet de arbeiders zouden de weg naar het socialisme plaveien, wel de technocraten die de ingenieurs waren. In *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts* (1914) en in *The Engineers and the Price System* (1921) verdedigt hij de stelling dat niet de arbeiders maar de ingenieurs het kapitalisme zullen omver werpen voor een socialistische samenleving (die maar een overgangsvorm zal zijn in de darwinistische ontwikkelingsgang van de maatschappelijke ordening van de productie).⁴²⁸ Eerder al, in *The Theory of Business Enterprise* (1904) had hij er op gewezen dat de organische ontwikkeling van de productie een overgang van kleine ondernemingen naar de grootindustrie onvermijdelijk maakte en dat hierbij een spanning zou ontstaan tussen ondernemers, die de oude sociale orde vertegenwoordigden, en ingenieurs die instonden voor de innovatie en de nieuwe sociale orde vertegenwoordigden.⁴²⁹ Als aanhanger van het pragmatisme van Charles Sanders Peirce (1839-1914) verdedigt Veblen de opvatting dat de wereldopvatting van de mens een denkconstructie is die verandert met de tijd. Die verandering gaat steeds gepaard met een conflict tussen gevestigde waarden en nieuwe waarden. Het vastklampen aan gevestigde waarden zorgt ervoor dat veel potentiële welvaart verloren gaat. Vooral na de Grote Oorlog was hij ervan overtuigd dat ingenieurs, als verdedigers van nieuwe waarden, de Amerikaanse economie efficiënter konden maken. Aan die oorlog besteedde hij twee werken: *Imperial Germany and the Industrial Revolution* (1915) en *An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of Its Perpetuation* (1917) waarin hij de situatie in het autocratische Duitse keizerrijk vergelijkt met die in het democratische Groot-Brittannië. Hij stelt vast dat de industriële omwenteling in het autoritaire Duitsland niet geleid heeft tot een culturele ontvoering van het Duitse volk. Voorts is hij van mening dat oorlogsvoering een permanente bedreiging was voor de industriële productiviteit.⁴³⁰

Veblen was in hoge mate geschandaliseerd door het universitair onderwijs in de Verenigde Staten, dat, zoals hij schreef in zijn *The Higher Learning in America* (1918), de hogere academische waarden opofferde voor kortzichtig eigenbelang van de professoren.⁴³¹ Samen met een aantal academici, onder wie John Dewey (1859-1952), stichtte hij in 1919 de *New School* beweging die ijverde voor moderne vrije progressieve scholen waar studenten onbevooroordeeld de heersende maatschappelijke orde konden ontdekken en volgen van zijn ontstaan tot zijn verder ontwikkeling. Veblen, die geen voorbeeld van echtelijke trouw was, huwde twee keer maar had geen eigen kinderen, wel twee stiefdochters.

Een ander *enfant terrible* binnen de economische wetenschap was de Oostenrijker **Joseph A. Schumpeter** (1883-1950). Politiek een klassieke liberaal, rechts van het centrum, integreerde hij, net als Veblen, sociologische elementen in zijn economische geschriften. Hoewel hij hoegenaamd geen wiskundige geest had was hij tussen 1940 en 1941 voorzitter van de *Econometric Society* terwijl hij econometrische modellen veroordeelde. Zo verweet hij Keynes in zijn postuum verschenen naslaawerk *History of Economic Analysis* (1954) een abstract model van de economie te hebben gemaakt waarbij hij slechts een beperkt aantal variabelen selecteerde (en er massaal veel onbesproken te laten) om zo

⁴²⁷ Tarde, Gabriel (1890), *Les Lois de l'Imitation*, Paris : Éditions Kimé, réimpression 2ème édition 1895, 1993. URL : http://classiques.ugac.ca/classiques/tarde_gabriel/lois_imitation/tarde_lois_imitation_1.pdf.

⁴²⁸ Veblen, Thorstein (1914), *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts*, New York, NY: The Macmillan Company.

Veblen, Thorstein (1921), *The Engineers and the Price System*, New York Burlingame, NY: Harcourt, Brace & World Inc.

⁴²⁹ Veblen, Thorstein (1904), *The Theory of Business Enterprise*. New York, NY: Charles Scribner's Sons.

⁴³⁰ Veblen, Thorstein (1915), *Imperial Germany and the Industrial Revolution*. New York, NY: The Macmillan Company.

Veblen, Thorstein (1917), *An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of Its Perpetuation*, New York, NY: The Macmillan Company.

⁴³¹ Veblen, Thorstein (1918), *The Higher Learning in America, A Memorandum On the Conduct of Universities By Business Men*, New York, NY: B.W. Huebsch. URL: http://www.elegant-technology.com/resource/HL_LEARN.PDF.

op een al te gemakkelijke manier aan te tonen dat er een correlatie bestond tussen de geselecteerde variabelen.⁴³² In *Ten great economists: from Marx to Keynes* (1951) gaat hij ermee akkoord dat het algemeen evenwichtmodel van Walras faalt om de mechanismen van de kapitalistische economie te beschrijven, maar dat Keynes net zo goed faalt omdat het al te gemakkelijk is beleidsconclusies te trekken uit onvolledige modellen die volledigheid suggereren.⁴³³ In zijn *Business Cycles* (1939) doet hij wel een poging om de conjunctuurcyclus te verklaren, maar de wiskundige economie is dan nog te weinig ontwikkeld – de non-lineaire dynamische calculus staat dan nog in zijn kinderschoenen – om de voorgestelde verklaring te ondersteunen.⁴³⁴ Hij meent op empirische én theoretische gronden te kunnen bevestigen dat de conjunctuurgolven beïnvloed worden door drie bewegingen: (i) de mega lange termijn golf van 54 jaar genoemd naar de Russische econoom Nikolai Kondratieff (1892-1938)⁴³⁵, (ii) de middellange termijn golf van 9 jaar genoemd naar de Franse statisticus Clément Juglar (1810-1905)⁴³⁶, en (iii) de korte termijn golf van 4½ jaar genoemd naar de Britse statisticus Joseph Kitchin (1861-1932).⁴³⁷ Tot grote onvrede van de Russische econoom Simon Kuznets (1901-1985) laat hij de naar hem genoemde *kuznets* lange termijn golf van 18 jaar⁴³⁸ als ongeldig achterwege. Schumpeter zoekt een verklaring voor de combinatie van de verschillende golven in de rol van uitvindingen en de tijd dat het duurt alvorens die tot **innovatie** en nieuwe investeringen leiden. Het dubieuze historisch determinisme dat aan dat soort inductief gevonden theorieën kleef, en dat destijds bewonderd werd, is niet meer van deze tijd.

Hoewel hij eerder sympathie heeft voor de economische analyse van Marx is Schumpeter het in *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942) grondig oneens met de ineenstortingstheorie van Marx.⁴³⁹ Hij gaat akkoord dat het kapitalisme in de hoog industriële samenleving zal worden vervangen door het socialisme, maar zonder geweldadige revolutie van de arbeidersklasse. Het kapitalisme moet volgens hem leiden tot corporatisme bij academici en intellectuelen die het kapitalisme vijandig gezind zijn. Aan gezien met de welvaart het aantal intellectuelen zal stijgen zullen onvermijdelijke crisis met hoge werkloosheid tot voldoende misnoegdheid leiden zodat sociaaldemocratische partijen hun slag zullen thuishalen door het vrije ondernemerschap (*Unternehmergeist*) steeds meer te beperken. Belangrijker dan dit soort Cassandra-prophetie is dat Schumpeter in hetzelfde boek de term **creatieve destructie** lanceert, dat is het gevolg van voortdurende innovatie waardoor oude structuren voortdurend vervangen worden door nieuwe structuren. Innovatie is bron van verandering in een samenleving waar alles draait rond **marktmacht**. Innovatie is ook bron van tijdelijke monopolievorming – tijdelijk, omdat de ermee gepaard gaande hoge winsten zullen aanzetten tot nabootsing (in de zin van wat Gabriel Tarde daarover schreef).

Hoewel Schumpeter in zijn tijd schabouwelijk slecht les gaf aan Harvard University, heeft hij meerdere notoire studenten gehad, onder hen Robert Solow en Hyman Minsky. Zijn elitaire opvattingen over democratie ontleende hij aan de socioloog Max Weber.⁴⁴⁰ Populair was hij bij leven zeker niet. Waarom hij het na zijn dood wel werd is een raadsel dat nog steeds niet ontrafeld is kunnen worden.

Wie bij leven wel van een grote populariteit genoot is de Amerikaanse econoom **John Kenneth Galbraith** (1908-2006), een genaturaliseerd Canadees. Zijn populariteit dankt hij aan enkele erg toegankelijke boeken met een relatief verteerbare kritiek op de Amerikaanse instellingen. Hij zette wel kwaad bloed nadat hij had gesteld dat de hoge kosten voor de oorlogvoering, bijvoorbeeld de bombardementen op Duitsland, de oorlog niet hadden verkort.⁴⁴¹ Het kostte hem tijdens de oorlog zijn vicevoorzitterschap van het *Office of Price Administration* dat moest waken over de uitgaven voor de oorlogvoering. Een tijdlang werd hij er zelfs van verdacht een communist te zijn. Hoewel doorgaans geassocieerd met het keynesianisme, was hij op de eerste plaats een institutionalistisch econoom. Hij

⁴³² Schumpeter, Joseph A. (1954), *History of Economic Analysis* edited from a manuscript by Elizabeth Boody Schumpeter, London: Allen & Unwin, posthumous.

⁴³³ Schumpeter, Joseph A. (1951), *Ten great economists: from Marx to Keynes*. San Diego: Simon Publications, 2003.

⁴³⁴ Schumpeter, Joseph A. (1939), *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. Mansfield Centre, CT: Martino Pub.

Schumpeter, Joseph A. (1949), "The Historical Approach to the Analysis of Business cycles", in: *NBER Conference on Business Cycle Research*, Chicago: University of Chicago Press.

⁴³⁵ Kondratieff, Nikolai (1925), *The Long Wave Cycle*, Las Vegas, NV: Amber Unicorn Books ABAA, 1984.

⁴³⁶ Juglar, Clément (1862), *Des Crises Commerciales et leur Retour Périodique en France, en Angleterre, et aux Etats-Unis*, Paris: Guillaumin.

⁴³⁷ Kitchin, Joseph (1923), "Cycles and Trends in Economic Factors", *Review of Economics and Statistics*, 5, N°1, pp. 10–16.

⁴³⁸ Kuznets, Simon (1930), *Secular Movements in Production and Prices: Their Nature and Their Bearing upon Cyclical Fluctuations*, Boston, MA/New York, NY: Houghton Mifflin Company.

⁴³⁹ Schumpeter, Joseph A. (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*, 2nd ed., Floyd, VA: Impact Books, 2014

⁴⁴⁰ Schumpeter, Joseph A. (1920), "Max Weber's Work", in: Swedberg, Richard, *The economics and sociology of capitalism*, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp. 220–229.

⁴⁴¹ Galbraith, John K. (1952b), *A Theory of Price Control*, New York, NY: Harvard University Press.

beschouwde hij zichzelf ook als dusdaniq. Ooit adviseur van presidenten F.D. Roosevelt en John Kennedy, tezelfdertijd professor (Harvard) en diplomaat, stichter van het economische maqazine *Fortune* in 1949, in 1972 voorzitter van de *American Economic Association* (dat tal van bladen uitqaf), schreef hij een vijftigtal boeken en meer dan duizend bijdragen in tijdschriften. Met vier van die boeken vestigde hij zijn faam.

Het eerste was *American Capitalism* (1952) waarin hij voorspelde dat de Amerikaanse economie in de toekomst zou worden geleid door (i) *big business* (de grote zakenwereld), (ii) *big labour* (de vakbonden) en (iii) *public governance* (de dynamische regering), waarbij grote ondernemingen die tot dan toe hun gang hadden mogen gaan rekening zouden moeten houden met de twee andere spelers uit het driemanschap. Als men dit vergelijkt met de striemende kritiek die de socioloog Charles Wright Mills (1916-1962)⁴⁴² uitte in zijn *White Collar of The Power Elite*, dan is dat een erg braaf boek. Over *captains of industry* die samen met militaire lobbyisten en een handvol politici het *militair-industrieel complex* uitmaken, en daardoor sinds de komst van president Dwight Eisenhower een kwalitatief heel andere toon zetten van de internationale politiek – kortom van een militair-industrieel complex dat opeens machtiger was dan de president – zwijqt Galbraith in alle talen. Wel introduceert hij het begrip *countervailing power*, dat is de tegenwerkende kracht die ontstaat als geprobeerd wordt economische machtsposities (bijvoorbeeld van werkgevers of monopolies) te behouden in plaats van ze vrijwillig op te geven.⁴⁴³

In *The Great Crash* (1954) beschrijft hij hoe de belegger in 1929 zijn zin voor realiteit verloor en zich liet meeslepen in onverantwoorde speculatie.⁴⁴⁴ [Hij zal dat nog eens overdoen in *A Short History of Financial Euphoria* van 1994 waarin hij betooqt dat speculatie onvermijdelijk is voor een vrije markt en *bubbles* creëert die vroeg of laat uiteen moeten spatten.⁴⁴⁵] Zijn allicht best bekende werk blijft *The Affluent Society* (1958) waarin hij uitleqt dat Amerika na de oorlog inderdaad rijk is geworden maar arm blijft aan een sociaaleconomische structuur. Hij verdedigt er als postmaterialist de strijd tegen de armoede.⁴⁴⁶ Zijn magnum opus blijft *The New Industrial State* (1967). Daarin stelt hij dat grote Amerikaanse bedrijven de economie van het land niet enkel beheersen maar ook onder controle hebben, omdat ze zowel verkoopprijzen als aankooprijzen controleren. Hij geeft het voorbeeld van General Motors dat bij het ontwerpen van nieuwe auto's de mode niet volgt, maar doodgewoon de mode zelf zet.⁴⁴⁷ (Dat GM de controle over de markt verloor, is duidelijk. Tussen 2005 en 2009 leed het gigantische verliezen en kon uiteindelijk Chapter 11 niet meer vermijden. De tijd dat het bedrijf nog zelf de mode op de automarkt zette was definitief voorbij. Obligaties van GM werden door Standard & Poor's zelfs gedegradeerd tot *junk bonds*.)

Veel kritischer en minder dubbelzinnig is de Amerikaanse econoom **Hyman Minsky** (1915-1996). Kind van Wit-Russische emigranten, groeide hij op midden de Grote Depressie die hem zijn leven lang zou blijven intriqueren. Hij studeerde wiskunde aan de Universiteit van Chicago en economie aan Harvard. Hij doceerde van 1949 tot 1958 aan Brown University en was van 1957 tot 1965 assistent aan de Berkeley Universiteit van Californië. Van 1965 tot 1990 was hij professor aan de *Washington University of St Lewis*. Geschiedschrijvers van het economisch denken noemen hem graag een keynesiaan en baseren zich hiervoor op het feit dat hij bij leven slechts drie boeken publiceerde met daaronder een monografie over John Maynard Keynes⁴⁴⁸. Zijn inzichten in de werking van de financiële markten zijn evenwel zo eigenzinnig dat ze door de mainstream economics nooit werden onderschreven. Zijn conjunctuurtheorie verschilt grondig van die van Keynes en past eigenlijk in geen enkele bestaande economische stroming, ook niet binnen de monetaristische. Als hij al ergens bij thuishoort dan lijkt het mij nog het best bij de institutionalistische economie.

Minsky was naeenoeg compleet veraeten, zijn standaardwerk *Stabilizing an Unstable Economy* (1986) al jaren uitverkocht, wanneer de financiële crisis in 2008 losbarstte, en economen die het gelezen hadden plots beseften dat zijn verklaring voor financiële crises brandend actueel was. Paul Krugman had het over het "*The night they re-read Minsky*". BBC wiidde er een complete uitzending aan, fotokopieën van de originele tekst gingen voor een paar honderd dollar over de toonbank, en uitgever

⁴⁴² Mills, Charles Wright (1951), *White Collar: The American Middle Classes* (fiftieth anniversary edition with an afterword by Russell Jacoby), Oxford, UK/New York, NY: Oxford University Press, 2002.

Mills, Charles Wright (1956), *The Power Elite*, Oxford, UK/New York, NY: Oxford University Press.

⁴⁴³ Galbraith, John K. (1952a), *American Capitalism, The Concept of Countervailing Power*, Boston, MA: Houghton Mifflin.

⁴⁴⁴ Galbraith, John K. (1954), *The Great Crash, 1929*, New York, NY: Houghton Mifflin, 8th ed., 2009.

⁴⁴⁵ Galbraith, John K. (1994), *A Short History of Financial Euphoria*, New York, NY: Penguin Books USA, Inc.

⁴⁴⁶ Galbraith, John K. (1958), *The Affluent Society*, Boston, MA: Houghton Mifflin.

⁴⁴⁷ Galbraith, John K. (1967), *The New Industrial State*, Boston, MA: Houghton Mills.

⁴⁴⁸ Minsky, Hyman (1975), *John Maynard Keynes*, New York, NY: McGraw-Hill Professional, 2008.

McGraw-Hill bracht nog hetzelfde jaar met grote haast een herdruk uit die in minder dan geen tijd was uitverkocht.⁴⁴⁹

De originaliteit in de benadering van financiële crises door Minsky ligt in het feit dat hij de kapitalistische economie beschrijft als een systeem dat streeft naar de hoogst mogelijke stabiliteit en dat, terwijl het dat doet, de grondslag legt voor instabiliteit. Crises zijn geen gevolg van grote exogene veranderingen als oorlog (Korea crisis in 1957), verviervoudiging van de prijs van de ruwe aardolie (*Petroleumcrisis* in 1973), ineenstorting van de huizenmarkt (*Long Depression* in 1873, *Great Recession* in 2008), ineenstorting van de aandelenkoersen (*Great Depression* in 1929) — het streven naar stabiliteit veroorzaakt net, op een endogene manier, de instabiliteit. Of zoals in een aflevering van het BBC Magazine werd geschreven: "Minsky's main idea is so simple that it could fit on a T-shirt, with just three words: 'Stability is destabilising.' Most macroeconomists work with what they call 'equilibrium models' - the idea is that a modern market economy is fundamentally stable. That is not to say nothing ever changes but it grows in a steady way. To generate an economic crisis or a sudden boom some sort of external shock has to occur - whether that be a rise in oil prices, a war or the invention of the internet. Minsky disagreed. He thought that the system itself could generate shocks through its own internal dynamics. He believed that during periods of economic stability, banks, firms and other economic agents become complacent. They assume that the good times will keep on going and begin to take ever greater risks in pursuit of profit. So the seeds of the next crisis are sown in the good time."⁴⁵⁰

Kern van het betoog van Minsky is zijn **financial instability hypothesis**.⁴⁵¹ De hoeveelheid schulden – vooral dan private schulden van consumenten en ondernemers – is volgens Minsky van cruciaal belang voor de economie van een land. Als uiteengezet in hoofdstuk 2 en hoofdstuk 6 van deel II ziet hij drie categorieën van kredietnemers, die hij "units" noemt. Er zijn (i) de *hedge finance units* die te allen tijde kunnen voldoen aan hun schuldverplichtingen; (ii) de *speculative finance units* die risico's nemen en de kans vertonen niet aan hun schuldverplichtingen te kunnen voldoen; en (iii) de *ponzi finance units* die hun eerdere schulden enkel betalen met het maken van nieuwe en hogere schulden. Minsky start zijn conjunctuurcyclus bij de opgaande fase waar kortlopend krediet goedkoop is en er volop wordt geïnvesteerd. Hier domineren de *hedge finance units*. De hoge winstverwachtingen van de ondernemingen die een beroep kunnen doen op goedkoop krediet zetten de *speculative finance units* ertoe aan over te gaan op speculatieve beleggingen en hiervoor geld te gaan lenen, zeker nu de rente laag is. De schuld/inkomen ratio loopt hierdoor op waardoor de financiële structuur verschuift van robuust naar **fragiel**. Steeds meer units worden hierbij afhankelijk van herfinanciering en het aantal *ponzi units* neemt toe. Hier wordt het omslagpunt bereikt dat men nu het **Minsky moment** noemt. De toenemende kredietverlening doet de risicograad voor het uitlenen van geld stijgen, waardoor de rente uiteindelijk zal stijgen. Leners en uitleners worden hierbij voorzichtiger: de vraag naar kapitaalgoederen daalt, de verkopen van ondernemingen net zozeer, waardoor de speculatieve beleggers en de ponzi beleggers verplicht worden hun activa met verlies te liquideren door wat Fisher "distress selling" noemde. Dit leidt uiteindelijk tot een kredietcrisis waarbij banken veel minder vlug consumptief krediet zullen verstrekken wat dan weer bijdraagt tot een depressie. De uitweg die Minsky voorstelt⁴⁵² komt erop neer dat de centrale bank als "lender of last resort" een eensklapse afbouw van de schulden voorkomt door liquiditeiten in het systeem te pompen. De prijs die men hiervoor betaalt is dan wel inflatie. De voorgestelde oplossing van *quantitative easing* lijkt wel goedkoop en bost duidelijk met de inzichten over *malinvestments* van de Oostenrijkse School.

De Amerikaanse econoom en beurspecialist **Paul A. McCulley** (°1957) heeft het model van Minsky gebruikt ter verklaring van de *subprime mortgage crisis* (= crisis van de gebundelde hypotheekleningen) die in 2007-2008 losbarstte.⁴⁵³ Hij vertrekt net als Minsky van drie soorten hypotheeknemers: (i) de hedge hypotheeknemer die kapitaal en interest zal terugbetalen; (ii) de speculatieve hypotheeknemer die enkel de interest kan terugbetalen en een herfinanciering nodig zal hebben voor de terugbetaling van het geleende kapitaal; (iii) de ponzi hypotheeknemer die kapitaal noch interest kan terugbetalen en die hoopt dat het onroerend goed genoeg in waarde zal stijgen om zijn hypotheeklening terug te betalen. Bij het toekennen van hypotheekleningen werd een beroep gedaan op **shadow banking**. De vroegere president van de Fed, Ben Bernanke, zal in een toespraak van 23 april 2012 shadow banking

⁴⁴⁹ Minsky, Hyman (1986), *Stabilizing an Unstable Economy*, New York, NY: McGraw-Hill Professional, 2008.

⁴⁵⁰ BBC News Magazine (2014), "Did Hyman Minsky Find the Secret behind Financial Crashes", 24 March 2014, URL: <http://www.bbc.com/news/magazine-26680993>.

⁴⁵¹ Minsky, Hyman (1992), "The Financial Instability Hypothesis", Annandale-on-Hudson, NY: The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, working paper #74, pp. 1-11. URL: <http://www.levyinstitute.org/pubs/wp74.pdf>.

⁴⁵² Minsky, Hyman (1982), *Can "It" Happen Again? Essays on Instability and Finance*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.

⁴⁵³ McCulley, Paul A. (2009), "The Shadow Banking System and Hyman Minsky's Economic Journey", *PIMCO Global Central Banking*, May 2009, URL: http://media.pimco-global.com/pdfs/pdf/GCB%20Focus%20May%2009.pdf?WT.cg_n=PIMCO-US&WT.ti=GCB%20Focus%20May%2009.pdf.

omschrijven als: “*Shadow banking, as usually defined, comprises a diverse set of institutions and markets that, collectively, carry out traditional banking functions--but do so outside, or in ways only loosely linked to, the traditional system of regulated depository institutions. Examples of important components of the shadow banking system include securitization vehicles, asset-backed commercial paper (ABCP) conduits, money market mutual funds, markets for repurchase agreements (repos), investment banks, and mortgage companies.*”⁴⁵⁴ In hoofdstuk 5 van deel II worden die technieken nader toelicht. Achteraan het hoofdstuk volgt trouwens een alfabetische lijst met de voornaamste innovaties van het schaduw bankieren.

De meeste economen zijn het erover eens dat het klassieke bankieren, waarbij leningen enkel werden toegekend aan betrouwbare crediteuren plaats heeft gemaakt voor schaduw bankieren waarbij met het oog op woekerinteressen steeds meer leningen werden verstrekt aan speculanten en ponzi crediteuren op de vastgoed markt. Dit schaduwbankieren was volgens McCulley oorzaak van de crisis op de vastgoedmarkt waarbij banken rommelkredieten per duizenden gingen verpakken om die door te verkopen aan andere banken, die gedreven door *greed* die graag opkochten. Hij herhaalt de woorden van Minsky dat “*from time to time, capitalist economies exhibit inflations and debt deflations which seem to have the potential to spin out of control. In such processes, the economic system's reactions to a movement of the economy amplify the movement – inflation feeds upon inflation and debt-deflation feeds upon debt deflation.*”

Een ander econoom die rondia door Minsky werd beïnvloed is de Australiër **Steve Keen** (°1953) die zichzelf, net als McCulley, een keynesiaan noemt maar té kritisch is om te behoren tot de burgerlijke mainstream economics. Hij verwierf bekendheid met zijn boek *Debunking Economics* (2001) waarin hij afrekenet met de neoklassieke economie en de arbeidswaardeleer van Marx verwerpt.⁴⁵⁵ De neoklassieke economie is volgens hem ideologisch getint en vertrekt van hypothesen die empirisch niet kunnen worden onderschreven. Hij geeft het voorbeeld van de neoklassieke priistheorie die vertrekt van de stelling dat prijzen ontstaan als de marginale kosten gelijk zijn aan de marginale opbrengsten (zie grafiek 15 in hoofdstuk 4 van deel II). Empirisch onderzoek heeft aangetoond dat 89 procent van de ondernemingen werken met prijzen die veel hoger zijn dan waar marginale kosten gelijk zijn aan marginale opbrengsten. De marxistische waardeleer verwijt hij dat niet enkel arbeidskracht waarde schept, maar vooral de inzet van machines. Marx zou volgens Keen niets bereiken hebben van de afschrijvingen van het vast kapitaal. Mij lijkt het veeleer dat Keen niets bereiken heeft van de essentie van de arbeidswaardetheorie van Marx. Zo schrijft hij, in navolging van de Indische heterodoxe econoom Arun Bose: “*The manufacture of any commodity requires direct labor, machinery, intermediate goods, and raw materials. All the non-labor inputs have to have been produced at some time in the past: even unprocessed raw materials had to have been either mined or harvested. They in turn were made using some direct labor, and other commodity inputs (...). These again can be reduced to even earlier dated labor, and other commodity inputs. This process can go on indefinitely, with each step further reducing the commodity content. But no matter how far back you go, you can never eliminate this commodity residue. If you could, then there would be some commodities that can be created with absolutely no commodity inputs – or, in other words, by magic.*” Zoveel is duidelijk dat Keen het transformatieproces van waarden in prijzen en lonen, en van meerwaarde in winst echt niet bereiken heeft. Zie hierover de uitstekende bijdrage van Matthijs Krul op het internet.⁴⁵⁶ Voorts is onduidelijk welke waardewet Keen dan wel onderschrijft als hij eerst de grenswaardeleer van de neoklassieken verwerpt en tegelijkertijd de arbeidswaardeleer van Ricardo en Marx. Of nou: Keen gelooft dat er economie kan worden beschreven zonder waardeleer. In later werk lijkt Keen die tekortkoming recht te zetten door te opteren voor de *numéraire* waardetheorie van Piero Sraffa (zie hiervoor verder).

Meer interessant is het e-boek *The Debtwatch Manifesto* dat Keen in 2012 op het internet plaatste⁴⁵⁷ en waarin hij net als Minsky de private schuld belangrijker vindt dan de publieke schuld. Door de geldschepping van de private banken loopt die private schuld veel sneller op dan de publieke schuld (zie zijn figuur 1) en ontsnapt zo de controle over de private schuld aan de centrale banken. Keen ziet het oplopen van de private schuldratio (= private schuld/GDP) als oorzaak van economische crises en integreert die visie in de **financial instability hypothesis** (FIH) van Minsky. Ook probeert hij de FIH

⁴⁵⁴ Bernanke, Ben (2014), “Some Reflections on the Crisis and the Policy Response”, New York, NY: Board of Governors of the Federal Reserve System, Speech at the Russell Sage Foundation and The Century Foundation Conference on Rethinking Finance, URL: <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20120413a.htm>.

⁴⁵⁵ Keen, Steve (2001), *Debunking Economics: The Naked Emperor of the Social Sciences*, New York, NY/Annandale, NSW: Zed Books Ltd/Pluto Press Australia Ltd.

Keen, Steve (2011), *Debunking Economics: The Naked Emperor Dethroned? Supplement*, New York, NY/London: Zed Books Ltd, URL: http://www.zedbooks.co.uk/debunking_economics.

Keen, Steve and Frederic S. Lee (2004), “The Incoherent Emperor: A Heterodox Critique of Neoclassical Microeconomic Theory”, *Review of Social Economy*, 62, N° 2, pp. 169–199.

⁴⁵⁶ Krul, Matthijs (2012), “Steve Keen’s Critique of Marx’s Theory of Value: A Rejoinder”, URL: <http://mccaine.org/2012/07/04/steve-keens-critique-of-marxs-theory-of-value-a-rejoinder/>.

⁴⁵⁷ Keen, Steve (2012), *The Debtwatch Manifesto*, URL: http://keenomics.s3.amazonaws.com/debtdeflation_media/2012/01/TheDebtwatchManifesto.pdf.

van Minsky te combineren met de *debt Deflation theory* van Irving Fisher om inflatoire en deflatoire crisisperiodes met elkaar te vergelijken. Leerrijk zijn de waslijst van grafieken die hij publiceert in het supplement van *Debunking Economics* van 2011. Ze getuigen op zijn minst van een degelijk empirische ondergrond van wat hij beweert. Recent, en gefinancierd via *crowd funding*, stelde hij het computerprogramma MINSKY te koop. Voor economisch onderzoek is het in elk geval nuttig.

Een ander notoir maatschappijkritische econoom, allicht één van de meest heterodoxe, meer nog dan Veblen de luis in de pels van het Amerikaanse kapitalisme, is de Amerikaan **Michael Hudson** (°1939), gewezen balansanalist en professor aan de UMKC (*University of Missouri, Kansas City*). Ook hij vertrekt, net als Minsky en Keen, van het standpunt dat de kolossale private schuld van de Verenigde Staten een veel groter probleem is dan de publieke schuld.⁴⁵⁸ In zijn kritiek spaart hij het Amerikaanse bankwezen niet. Hij acht het verantwoordelijk voor de "financialization" van de industrie. Ondanks het feit dat de productiviteit voortdurend stijgt en de waarde van de geproduceerde waren – conform met de arbeidswaardeleer van Marx – daardoor bestendig daalt worden de prijzen voortdurend opgetrokken waarbij het industrieel kapitalisme een *renteniers kapitalisme* wordt⁴⁵⁹ waarbij de waarde van de aandelen kunstmatig stijgt. Ook de Nederlandse econoom **Dirk J. Bezemer** van de Universiteit van Groningen verdedigt een soortgelijke stelling. [Hij heeft er trouwens op gewezen dat het theoretici van de Oostenrijkse School waren, en zij niet alleen, die de instorting van de Amerikaanse huizenmarkt al lang bij voorbaat hadden zien aankomen.⁴⁶⁰] Hudson en Bezemer hebben het over de FIRE, dat is de combinatie van de financiële sector en de *real estate* sector die het renteniers kapitalisme in de hand werken: 40 procent van alle gemaakte winsten in de Verenigde Staten vloeien af naar de FIRE sector. Uit een grafiek van Bezemer blijkt ook dat de private schuld vooral stijgt door leningen aan de FIRE sector terwijl de *real sector debt* als percentage van het bruto binnenlands product tussen 1952 en 2007 in werkelijkheid was gedaald. Hudson heeft het in dat opzicht over de *parasitic finance* die er enkel op uit is zoveel mogelijk welvaart voor eigen profijt te onttrekken aan de industrie en de arbeidsmarkt. Hudson gebruikt die term in interviews en in bijdragen voor economische tijdschriften al sedert 2006⁴⁶¹ en heeft de implicaties daarvan grondig uitgewerkt in zijn boek *The Bubble and Beyond*.⁴⁶² In die parasitaire wereld van het bankkapitaal stelt Hudson de *money manager* van Minsky centraal. Waar Marx nog dacht dat de industrie het bankwezen aan zich zou onderwerpen, is het het bankwezen dat de industrie aan zich onderwerpt. Zo schrijft Hudson, zelf geen marxist:

*"The last few decades have seen the banking and financial sector evolve beyond what Marx or any other 19th-century writer imagined. Corporate raiding, financial fraud, credit default swaps and other derivatives have led to de-industrialization and enormous taxpayer bailouts. And in the political sphere, finance has become the great defender of deregulating monopolies and 'freeing' land rent and asset-price gains from taxation, translating its economic power and campaign contributions into the political power to capture control of public financial regulation. The question that needs to be raised today is therefore which dynamic will emerge dominant: that of industrial capital as Marx expected, or finance capital? (...) Despite Marx's explanation of how parasitic finance capital was in its manifestation as 'usury capital,' he believed that its role as economic organizer would pave the way for a socialist organization of the economic surplus. Industrial capital would subordinate finance capital to serve its needs. No observer of his day was so pessimistic as to expect finance capitalism to overpower and dismantle industrial capitalism, enaulfina economies in parasitic credit such as the world is seeing today. Believing that every mode of production was shaped by the technological, political and social needs of economies to advance, Marx expected banking and high finance to become subordinate to these dynamics, with governments accommodating forward planning and long-term investment, not asset-stripping."*⁴⁶³

⁴⁵⁸ Hudson, Michael (2013). "Government Debt and Deficits Are Not the Problem. Private Debt Is", Remarks at *The Atlantic's Economy Summit*, Washington DC, Wednesday, March 13, 2013. URL: <http://neweconomicperspectives.org/2013/03/government-debt-and-deficits-are-not-the-problem-private-debt-is.html#more-4969>.

Hudson, Michael (2010b), "How Brazil Can Defend Against Financialization and Keep Its Economic Surplus for Itself", *CDES Conference, Brasilia, September 16, 2010*, URL: <http://michael-hudson.com/2010/09/how-brazil-can-defend-against-financialization/>.

⁴⁵⁹ Hudson, Michael (2010a) "From Marx to Goldman Sachs: The Fictions of Fictitious Capital, and the Financialization of Industry", *Critique. A journal of socialist theory*, **38**, N°3, August 2010, pp. 419–444.

Hudson, Michael and Dirk J. Bezemer (2012), "Incorporating the Rentier Sectors into a Financial Model", *World Economic Review*, **1**, September, pp. 1-12. URL: <http://wer.worldeconomicassociation.org/files/WER-Vol1-No1-Article1-Hudson-and-Bezemer.pdf>.

Hudson, Michael. (2006b). "Saving, Asset-Price Inflation, and Debt-Induced Deflation". in L. Randall Wray and Matthew Forstater (eds) (2006), *Money, Financial Instability and Stabilization Policy*, Cheltenham, UJ: Edward Elgar, pp.104-124.

⁴⁶⁰ Bezemer, Dirk J. (2009), "No One Saw it Coming. Understanding Financial Crisis through Accounting Models", Groningen: University of Groningen, SOM Research School, pp. 1-56, paper. URL: [www.rug.nl/research/portal/publications/pub\(b2851c5e-ffd3-4d3d-b840-9780e63725c4\).html](http://www.rug.nl/research/portal/publications/pub(b2851c5e-ffd3-4d3d-b840-9780e63725c4).html).

⁴⁶¹ Hudson, Michael (2006a), "The New Road to Serfdom: An illustrated guide to the coming real estate collapse", *Harpers*, **312**, N°1872 (May), pp. 39-46.

⁴⁶² Hudson, Michael (2012), *The Bubble and Beyond. Fictitious Capital, Debt Deflation and Global Crisis*, Dresden: ISLET Publishers.

⁴⁶³ Hudson, Michael (2010a) "From Marx to Goldman Sachs", *art.cit.*, pp. 429-430.

Hudson stelt dat de financiële crisis die in 2008 losbarstte werd veroorzaakt door het parasitaire financieelwezen dat wetten en fraude gebruikte en misbruikte om, geholpen door *quantitative easing*, toxische hypotheekschulden op te blazen, wel wetend dat zo de vastgoedmarkt zou imploderen, de overheid zou klaar staan om omvallende banken te redden, desnoods op kosten van de belastingbetaler. Volgens hem zijn termen als *quantitative easing* en *restoring stability* eufemismen van de financiële sector waarbij de Fed en de dollar dominantie worden misbruikt om de agressie van Amerika tegenover de rest van de wereld te verbloemen.

Ook haalt Hudson scherp uit naar de **dollar hegemony**. Na de opheffing van Bretton Woods en de goudwisselstandaard in 1972 werd de rest van de wereld in feite verplicht te dansen naar de pijpen van Washington. Er ontstond, wat hij noemde, een **super imperialisme**.⁴⁶⁴ Als redenen waarom andere landen slaafs de dollar volgen ziet hij: (i) de vrees voor muntontwaarding van de eigen munt; (ii) de schrik voor Amerika's militaire macht (de Verenigde Staten hebben een wapenarsenaal dat even groot is als de rest van de wereld en produceren twee derden van alle wapens – cijfers van het SIPRI); (iii) de overtuiging dat dekking van de eigen munt door Amerikaanse Treasury Bills de beste optie is; (iv) het verlangen van met de grote jongens mee te zijn; en (v) een gebrek aan verbeelding. Op die manier dwingen de Verenigde Staten, met de hulp van de Wereldbank en het IMF, andere landen in crisistijd tot een versobering die het zelf niet toepast. Het chronisch deficit op de Amerikaanse betalingsbalans en op de lopende rekeningen laat de Verenigde Staten financieren door de verkoop van Treasury Bills aan zulke landen als China en de Golfstaten (die continu overschotten hebben op hun lopende rekeningen). Met die inkomsten wordt niet enkel het binnenlandse deficit gefinancierd maar ook de oorlogsuitgaven van de Verenigde Staten, dat na de Tweede Wereldoorlog de meest belligerente natie ter wereld werd. Voorts maakt de Verenigde Staten van de hegemonie van de dollar volgens Hudson misbruik om in feite de hele internationale handel met het oog op eigen profijt te ontwrichten.⁴⁶⁵ Aan westerse universiteiten wordt de leer van Hudson nauwelijks gedoceerd.

Minder controversieel, maar niet bepaald spaarzaam met zijn kritiek op het Amerikaanse kapitalisme is **James K. Galbraith** (°1952), zoon van. Hij staat bekend om het streven naar een grotere inkomensgelijkheid⁴⁶⁶ en beoordeelde *Le Capital au 21e siècle* van Thomas Piketty dan ook kritisch positief.⁴⁶⁷ Hij merkt terecht op dat de socialist Piketty alles behalve een marxistische analyse van het kapitaal maakt. Verre van het kapitaal als een sociale productieverhouding ten aanzien wordt het in neoklassieke zin opgevat als een kwantiteit, bruikbaar voor de (betwistbare) neoklassieke productiefunctie. Inzake inkomensongelijkheid ontwierp hij aan de Universiteit van Texas, waar hij les geeft, in het kader van de *University of Texas Inequality Project (UTIP)* een nieuwe maatstaf, niet langer gesteund op de simplistische Gini coëfficiënt maar op de entropie-index van de Nederlandse econoom Henry Theil.⁴⁶⁸ Omdat Galbraith junior veelvuldig en verstandig inspringt op de actualiteit is hij voor weldenkend links een trendzetter. Origineel is bijvoorbeeld zijn benadering van het wurgscenario waartoe de trojka het schuldenrijke Griekenland gedwongen heeft.⁴⁶⁹ Bevriend met Yanis Varoufakis (°1961), een gewezen collega aan de Universiteit van Texas, en sinds 27 januari 2015 minister van Financiën in het kabinet van Syriza premier Alexis Tsipras, herinnert James Galbraith aan de inaugurele rede van president John F. Kennedy die zijn vader voor de nieuwe president schreef en waarin hij zei: "*Let us never negotiate out of fear. But let us never fear to negotiate.*" Galbraith verwijt de trojka en de Europese Unie Griekenland continu angst aan te jagen met onbetaalbare sancties als het zijn schuld in Europa niet kan aflossen. In plaats van Griekenland enige ademruimte te geven voor economisch herstel sleurt de trojka het steeds dieper in het moeras. Hij bepleit een reeks nieuwe onderhandelingen over de eventuele kwijtschelding van de schulden zodat Griekenland met een nieuwe lei kan herbeginnen. Hij besluit met de woorden: "*In this situation, both halves of Kennedy's dictum – drafted for him, by the way, by my father – apply. Greece must not be*

⁴⁶⁴ Hudson, Michael (1972), *Super Imperialism: The Economic Strategy of American Empire*, Dumfries, NC: Holt, Rinehart and Winston.
Hudson, Michael (2003), *Super Imperialism - New Edition: The Origin and Fundamentals of U.S. World Dominance*, London: Pluto Press.

⁴⁶⁵ Hudson, Michael (1992a), *Trade, Development and Foreign Debt, Volume 1*, London, Pluto Press.

Hudson, Michael (1992b), *Trade, Development and Foreign Debt, Volume II, International Finance*, London: Pluto Press.

⁴⁶⁶ Galbraith, James K. (1998), *Created Unequal, The Crisis in American Pay*, Chicago, Ill: Chicago University Press, 2000.

Galbraith, James K. and Maureen Berner (eds) (2001), *Inequality and Industrial Change: A Global View*, Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Galbraith, James K. (2012), *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis*, London/New York, NY: Oxford University Press

⁴⁶⁷ Galbraith, James K. (2014a), "*Kapital for the Twentieth First Century*", URL: <http://www.dissentmagazine.org/article/kapital-for-the-twenty-first-century>, Spring

⁴⁶⁸ Theil, Henry (1996), *Studies in Global Econometrics*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Theil, Henry (1997), *Theil, Economics and Information Theory*, Chicago: Rand McNally and Company.

⁴⁶⁹ Galbraith, James K. (2015a), "*The Greek Hope*", *Social Europe*, 27 January, URL: <http://www.socialeurope.eu/2015/01/greek-hope/>

Galbraith, James K. (2015b), "*A Great German Greek Grexit Game?*", *Open Democracy Free Thinking For the World*, 9 March, URL: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/james-galbraith/great-german-greek-grexit-game>.

compelled to negotiate under fear. And Europe, for her part, must not fear to negotiate – calmly, without bluster or threats, in good faith.”

James Galbraith is bijzonder kritisch: én voor de staat waarin hij leeft, én voor het beroep dat hij uitoefent. Hij noemt de Amerikaanse staat een roofstaat waar de rijksten en hun handlangers de regering controleren.⁴⁷⁰ Daarover schrijft hij: *“Today, the signature of modern American capitalism is neither benign competition, nor class struggle, nor an inclusive middle-class utopia. Instead, predation has become the dominant feature—a system wherein the rich have come to feast on decaying systems built for the middle class. The predatory class is not the whole of the wealth; it may be opposed by many others of similar wealth. But it is the defining feature, the leading force. And its agents are in full control of the government under which we live. (...) In a predatory economy, the rules imagined by the law and economics crowd don't apply. There's no market discipline. Predators compete not by following the rules but by breaking them. They take the business-school view of law: Rules are not designed to guide behavior but laid down to define the limits of unpunished conduct. Once one gets close to the line, stepping over it is easy. A predatory economy is criminogenic: It fosters and rewards criminal behavior.”*⁴⁷¹

Naar aanleiding van de januari 2001 bijeenkomst van de *American Economic Association (AEA)* leent Galbraith in een goed onderbouwde bijdrage – waar Stiglitz en Krugman terloops een veed uit de nan kriiden – uiteen dat economen er in feite schuld aan hebben dat er niets verandert in de Amerikaanse samenleving. Hij filmineert dat hij de uitwisseling van ideeën onder gelauwerde economen er geen plaats is voor enige discussie met de institutionalisten. De enige keer dat het institutionalisme in de discussies ter sprake kwam was in een eenmalige tussenkomst van Nobelprijs winnaar Paul A. Samuelson wiens redevoering over *The Golden Virtue of Eclecticism* als een waarschuwing gold voor ... de institutionalisten. Verder schrijft hij: *“The AEA meets to celebrate the importance of its members, their presence in high public positions, their influence in foreign lands, and the winning of the Nobel Prize. Female and black members have won the right to organize sessions about gender and race--thus domesticating some of those who might otherwise complain. Radicals and Keynesians, on the other hand, appeared only on panels organized separately, by an alphabet soup of splinter associations. What was therefore most conspicuously missing from this meeting of America's premier social science organization, was any actual discussion of economic ideas. (...) Leading active members of today's economics profession, the generation presently in their 40s and 50s, have joined together into a kind of politburo for correct economic thinking. As a general rule – as one might expect from a gentleman's club – this has placed them on the wrong side of every important policy issue, and not just recently but for decades. They predict disaster where none occurs. They deny the possibility of events that then happen. They offer a "rape is like the weather" fatalism about an "inevitable" problem (say inequality) that then starts to recede. They oppose the most basic, decent, and sensible reforms, while offering placebos instead. They are always surprised when something untoward (like a recession) actually occurs. And when finally they sense that some position cannot be sustained, they do not re-examine their ideas. Instead, they simply change the subject.”*⁴⁷²

Zijn beste bijdrage tot de economische wetenschap blijft voorlopig zijn boek *The End of Normal* van 2014.⁴⁷³ Daarin betwist hij de algemeen onderschreven visie dat de periode van 1950 tot 2000 er één was van hoge economische groei en lage werkloosheid, enkel onderbroken door de Petroleumcrisis. Wie die visie onderschrijft moet wel tot de conclusie komen dat de Grote Recessie – die hij *The Great Crisis* noemt – het gevolg was van een foutief beleid en dat, eens die fouten gecorrigeerd, er een periode van herstel mag worden verwacht met opnieuw dezelfde grote groei en dezelfde lage werkloosheid. Daarmee is Galbraith het grondig oneens. Hij betoogt dat er met de Petroleumcrisis een einde kwam aan de gemakkelijke economische groei. De jaren 1980 en 1990 werden gekenmerkt door een zeer onevenwichtige groei van de wereldeconomie. Daarna volgden de jaren 2000 die begonnen met de dot.com crisis en waar alle pogingen om de groei weer aan te zwengelen (verlaagde belastingen, monetaire inspanningen, oorlogsvoering in Irak) tot de deregulering van de financiële markten in 2008. Wat vroeger normaal was, is sindsdien abnormaal. Onstabieliteit is sinds de nieuwe crisis de nieuwe norm. Om die instabiliteit te verkleinen is nodig dat (i) de grondstoffenprijzen weer worden genormaliseerd; (ii) dat men zich realiseert dat de digitalisering automatisch tot minder arbeidsplaatsen moet leiden; (iii) dat de verkwisting aan militaire uitgaven gestopt wordt; en (iv) dat er een eind komt aan de dubieuze ethiek van de financiële sector. Galbraith ijvert ook voor een milieubewust Amerika dat werk maakt van een betere betuugeling van de uitstoot van broeikasgassen. In het mirakel van goedkoop schaliegas gelooft hij niet. Niet enkel omdat de voorraden nauwelijks te ramen zijn, ook omwille van de problemen rond het evacueren van schadelijke neveneffecten.

Een buitenbeentje binnen de Institutionele School is de Griekse econoom **Yanis Varoufakis** (°1961). Net als James K. Galbraith leunt hij aan bij het post-keynesianisme, maar als grondig

⁴⁷⁰ Galbraith, James K. (2008), *The Predator State*, New York, NY: Free Press.

⁴⁷¹ Galbraith, James K. (2006), “The Predator State. Enron, Tyco, Worldcom ... and the Government?”, *Mother Jones*, **31**, N°5 (May-June), URL: <http://www.motherjones.com/politics/2006/05/predator-state>.

⁴⁷² Galbraith, John K. (2001), “How the Economists Got It Wrong”, *The American Prospect*, December 19, URL: <http://prospect.org/article/how-economists-got-it-wrong>.

⁴⁷³ Galbraith, John K. (2014b), *The End of Normal, The Great Crisis and the Future Growth*, New York, NY: Simon & Schuster.

kenner van de speltheorie⁴⁷⁴ loopt er ook een link naar het analytisch marxisme van John E. Roemer. Hij noemt zichzelf een libertair marxist. Met het marxisme deelt hij het inzicht dat het kapitalisme een systeem is dat bol staat van innerlijke tegenstrijdigheden. In die zin ontwikkelt hij een conflicttheorie van de economie⁴⁷⁵ die wortels heeft in de conflicttheorie uit de sociologie. De economische wetenschap staat bol van controverses zonder dat de tegenstellingen tussen these en antithese tot een synthese leiden. Hij ontwikkelt een geheel eigen kijk op de economische wetenschap⁴⁷⁶ die bol staat van *out of the box* ideeën. Nog vóór hij minister van Financiën werd in de radicaal-linkse regering-Tsipras, stelde hij zich bijzonder kritisch op voor een Verenigd Europa dat volgens hem meer slogan was dan realiteit. Dit komt scherp tot uiting in zijn boek *A Modest Proposal* dat hij in 2010 samen schreef met de Britse econoom Stuart Kingsley Holland (°1940). Daarin buigt hij zich over de fameuze eurocrisis die in 2010 losbarstte. Hij doet er een aantal bescheiden voorstellen om tot een uitweg te geraken. In 2013 verschijnt een vierde druk waaraan ook James K. Galbraith meewerkt. Interessant is de Franse versie van het boek waarin de voormalige Franse premier Pierre Rocard het voorwoord schreef.⁴⁷⁷ Zijn best bekende werk blijft voorlopig dat over de banken- en kredietcrisis van 2008 – *The Global Minotaur* – waarin hij de Amerikaanse economie vergelijkt met de minotaurus, een mensen-etend monster uit de Griekse mythologie met het lichaam van een man maar met de kop van een stier, dat opgesloten werd in een niet te ontrafelen labyrint. Het boek⁴⁷⁸ beschrijft de ontwikkeling van de Amerikaanse economie die, in 1929 aan de basis lag van een wereldcrisis door een niet langer geregeld internationaal betalingsverkeer. Dat werd pas na de Tweede Wereldoorlog hersteld met de Akkoorden van Bretton Woods waarbij de goudwisselstandaard van de dollar werd ingevoerd. Na de oorlog wierp Amerika zich op als de hoeder van het herstel van de wereldeconomie, met Japan en Duitsland als grootste bondgenoten, maar de tekorten op de Amerikaanse lopende rekeningen hebben ertoe geleid dat het land zijn controle over het internationaal betalingsverkeer verloor toen in 1971 Bretton Woods moest worden opgeheven. Het werd de geboorte van de Minotaurus. Juist zoals de Atheners het monster voortdurend voedden met nieuwe mensenlevens als zoenoffer, stortte de rest van de wereld steeds nieuw kapitaal op de beurs van Wall Street. Varoufakis weerlegt de mythe dat de crisis van 2007-2008 het gevolg was van de deregulering van de banken, van hebzucht van de bankiers of van de globalisering van de kapitaalstromen. De jaren 1980-2000 werden het begin van een internationale chaos binnen het kapitalisme. Daarbij werd een verzwakt Europa steeds meer in zijn eenheid bedreigd. Een beknopte samenvatting van het fascinerend en provocerend boek, *Europe after the Minotaur*, verscheen in 2015 als e-book.

Het liet zich raden dat de komst van Varoufakis als radicaal-linkse en nieuwe minister van Financiën binnen de Eurogroep tot wrevel zou leiden. Als geschoold macro-econoom zag hij in dat de besparingen die de trojka Griekenland oplegde hoofdzakelijk bedoeld waren om Europese banken, die houder waren van een grote portefeuille aan Griekse staatsobligaties, te redden, in het geheel niet om Griekenland te redden. Door in ruil voor noodleningen sterke bezuinigingen af te dwingen kon het geld in Griekenland onmogelijk nog langer rollen, iets wat volgens het keynesianisme een voorwaarde is om uit de crisis te komen. Zo zakte de private koopkracht zonder de mogelijkheid dat een verbeterde concurrentiepositie op de wereldmarkt tot meer export zou leiden omdat Griekenland, in tegenstelling tot Ierland, Spanje of Portugal, respectievelijk negen keer, vijf en half keer en vier keer minder per inwoner exporteert. Wel had de trojka gelijk dat er dringend hervormingen moesten komen. Zo is de Griekse economie een economie met een enorm waterhoofd: 900.000 ambtenaren die van allerlei privileges genieten, die op hun 55ste met pensioen kunnen en die er nog niet eens in slagen de belastingen ordentelijk te innen. Ook is er geen kadaster van onroerend goed zodat een rijkenbelasting op immobiliën onuitvoerbaar is. Voorts is het er bijzonder moeilijk om een zelfstandig beroep te beginnen omwille van een waslijst van administratieve verplichtingen. Varoufakis verweet de trojka

⁴⁷⁴ Varoufakis, Yanis and Shaun Hargreaves-Heap (1995), *Game Theory: A critical introduction*, London/New York, NY: Routledge.
Varoufakis, Yanis (2001), *Game Theory: Critical Concepts in the Social Sciences*, London/New York, NY: Routledge.

Varoufakis, Yanis and Shaun Hargreaves-Heap (2004), *Game Theory: A Critical Text*, London/New York, NY: Routledge.

⁴⁷⁵ Varoufakis, Yanis and David P.T. Young (ed) (1990), *Conflict in Economics*, London: Palgrave Macmillan.

Varoufakis, Yanis (1991), *Rational Conflict*, Oxford: Basil Blackwell Publishers.

⁴⁷⁶ Varoufakis, Yanis (1998), *Foundations of Economics. A beginner's companion*, London/New York, NY: Routledge.

⁴⁷⁷ Varoufakis, Yanis, Stuart K. Holland et James K. Galbraith (2013), *Modeste proposition pour résoudre la crise de la zone euro*, Paris : Les Petits Matins.

⁴⁷⁸ Varoufakis, Yanis (2011a), *The Global Minotaur: America, the True Origins of the Financial Crisis and the Future of the World Economy*, London/New York, NY: Zed Books.

Varoufakis, Yanis (2011b), *Le Minotaure planétaire : l'ogre américain, la désunion européenne et le chaos mondial*, Paris : Éditions du Cercle (série Enquêtes & Perspectives), 2014.

Varoufakis, Yanis (2015), *Europe after the Minotaur: Greece and the Future of the Global Economy*, London and New York: Zed Books.

dat het al te veel een club van boekhouders is die enkel oog heeft voor bezuinigingen en in het geheel geen rekening houdt met de nefaste macro-economische consequenties van de opgelegde bezuinigingen. Flamboyant en heterodox als hij is paste hij in het geheel niet binnen de Eurogroep tussen "achttien bijvoegseleconomen op klompen" die hij geregeld schoffeerde. Als hij bij de trojka een *out of the box* voorstel deed het rendement van de staatsobligaties te laten afhangen van de economische groei van de Griekse economie, vond Christine Lagarde van het IMF – een advocate van opleiding, helemaal geen econoom van het kaliber van haar voorganger Dominique Strauss-Kahn – dat het tijd werd dat hij zich "volwassen" ging gedragen. Geen wonder dus dat hij zich daags na het referendum terugtrok als minister van Financiën. Hij werd op 6 juli 2015 opgevolgd door de minder provocerende **Euclides Tsakalotos** (°1960), een linkse econoom en andersglobalist, hoogleraar economie aan de Universiteit van Athene.

Ook de Zuid-Koreaanse econoom **Ha-Joon Chang** (°1963), die in Cambridge ontwikkelings-economie doceert, moet tot de Institutionele School worden gerekend. Met de publicatie van *Kicking Away the Ladder* (2002) bewees hij een uitmuntend kenner van de economische geschiedenis te zijn.⁴⁷⁹ Zijn basisstelling is dat de rijke landen, die nu vrijhandel en minimaal ingrijpen van de overheid in het economisch leven voor de ontwikkelingslanden prediken, die principes pas zelf zijn gaan toepassen nadat ze al "gearriveerd" waren. Ze prediken vrijhandel uitsluitend in hun eigen belang. Dat werkt hij, als hardnekkig tegenstander van de neoliberale economie en van de globalisering, grondig uit in *Bad Samaritans* (2008).

Daarin schrijft hij onder meer: "*The neo-liberal agenda has been pushed by an alliance of rich country governments led by the US and mediated by the 'Unholy Trinity' of international economic organizations that they largely control - the International Monetary Fund (IMF), the World Bank and the World Trade Organisation (WTO). The rich governments use their aid budgets and access to their home markets as carrots to induce the developing countries to adopt neo-liberal policies. This is sometimes to benefit specific firms that lobby, but usually to create an environment in the developing country concerned that is friendly to foreign goods and investment in general. The IMF and the World Bank play their part by attaching to their loans the condition that the recipient countries adopt neoliberal policies. The WTO contributes by making trading rules that favour free trade in areas where the rich countries are stronger but not where they are weak (e.g., agriculture or textiles) (p. 13). History is written by the victors and it is human nature to re-interpret the past from the point of view of the present. As a result, the rich countries have, over time, gradually, if often sub-consciously, re-written their own histories to make them more consistent with how they see themselves today, rather than as they really were. (p. 16). Neo-liberal globalization has failed to deliver on all fronts of economic life - growth, equality and stability. Despite this, we are constantly told how neo-liberal globalization has brought unprecedented benefits (p. 28). The two champions of free trade, Britain and the US, were not only not free trade economies, but had been the two most protectionist economies among rich countries - that is, until they each in succession became the world's dominant industrial power (p. 57). Many Bad Samaritans are recommending free-trade, free market policies in the poor countries in the honest but mistaken belief that those are the routes their own countries took the past to become rich. But they are in fact making the lives of those whom they are trying to help more difficult. Free trade is not the best path to economic development. Trade helps economic development only when the country employs a mixture of protection and open trade, constantly adjusting it according to its changing needs and capabilities. Trade is simply too important for economic development to be left to free trade economists (p. 83). In the long run, economic development brings democracy. But this broad picture should not obscure the fact that some countries have sustained democracy even when they were fairly poor, while many others have not become democracies until they are very rich. Without people actually fighting for it, democracy does not automatically grow out of economic prosperity (p. 179). Over the past quarter of a century, the Bad Samaritans have made it increasingly difficult for developing countries to pursue the 'right' policies for their development. They have used the Unholy Trinity of the IMF, the World Bank and the WTO, the regional multilateral financial institutions, their aid budgets and bilateral and regional free-trade or investment agreements in order to block them from doing so. They argue that nationalist policies (like trade protection and discrimination against foreign investors) should be banned, (...) not only because they are supposed to be bad for the practising countries themselves but also because they lead to 'unfair' competition (p. 217)."*⁴⁸⁰

In 2010 publiceert hij *23 Things They Don't Tell You About Capitalism*, een boekje vol provocerende uitspraken als "We are not smart enough to leave things to the market" of "There is no such thing as a free market".⁴⁸¹ In 2014 publiceerde hij nog een eigenzinnig handboek economie.⁴⁸² Ha-Joon Chang wordt verweten dat hij selectief te werk gaat in de keuze van zijn historische voorbeelden. Hiermee ontsnapt hij niet aan de methodologische kritiek die anderhalve eeuw geleden de Historische School te verduren kreeg. Het blijft bij een empirisch betoog zonder coherente theorievorming.

Verder dient ook de Britse activiste **Noreena Hertz** (°1967), die haar MBA in financiële economie aan de Wharton School van Upenn behaalde, te worden vermeld. Van haar zijn drie bestsellers bekend

⁴⁷⁹ Chang, Ha-Joon (2002), *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*, London: Anthem Publishers.

⁴⁸⁰ Chang, Ha-Joon (2008), *Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*, London: Bloomsbury.

⁴⁸¹ Chang, Ha-Joon (2008), *23 Things They Don't Tell You About Capitalism*. Harmondsworth: Penguin (series Pelican Books).

⁴⁸² Chang, Ha-Joon (2014), *Economics: The User's Guide*, Harmondsworth: Pelican Books.

waarin ze zich in twee daarvan keert tegen de globalisering van de economie.⁴⁸³ Geen van die boeken werd door een vaak afgunstige literaire kritiek gunstig onthaald. Telkens weer klonk het alsof er niets nieuws in te lezen stond. Geheel anders verliep de receptie van de boeken van **Naomi Klein** (°1970), een Canadese journaliste en activiste. In verkoopcijfers kunnen die concurreren met het werk van Hertz.⁴⁸⁴ Ook hier wordt stevige kritiek geleverd op het neoliberalisme, ook op het gebrek aan respect voor het ecosysteem. Striemen is haar kritiek op de nodeloze Tweede Golfoorlog en op de Gaza oorlog.

2.2. De Neoricardiaanse Economie (sinds 1925)

Nog steeds miskend door de mainstream economics – net als de maatschappijkritische economie in zijn geheel – blijft de neoricardiaanse school, ondanks het feit, en misschien net daarom, dat ze brandhout heeft gemaakt met één van de paradigma van de burgerlijke economie, met de neoklassieke school. Het fundament van die school, de grenswaardeleer van Jevons en Menger, werd door die school gewoon onderuit geschreven. Stichter van de school was de Italiaanse econoom **Piero Sraffa** (1898-1983). In het fascistische Italië van Mussolini werd hij scherp in de gaten gehouden omdat hij bevriend was met de communist Antonio Gramsci die hij regelmatig in de gevangenis had bezocht en er hem het nodige schrijfmateriaal had bezorgd om er zijn gevangenisdagboek te schrijven. Van Joodse afkomst, maar niettemin een agnost, ging hij in op de vraag van Keynes om naar Cambridge te komen. Daar werd hij lid van de zogenaamde *cafetariagroep* waar hij met twee andere genieën – de jonge (en veel te vroeg gestorven) Frank Plumpton Ramsey en Ludwig Wittgenstein, één van de grootste filosofen uit de geschiedenis van het menselijk denken – een informele discussiegroep vormde. Een groot deel van de uitgewisselde ideeën betreft de conjunctuurtheorie van Hayek.⁴⁸⁵ Reeds in 1925 trekt Sraffa de aandacht met een artikel over de toenemende en afnemende schaal(meer)opbrengsten waarvan een jaar later een ingekorte Engelse versie verschijnt in de *Economic Journal*.⁴⁸⁶ Het artikel is een weerlegging van de door de burgerlijke economie algemeen aanvaarde vraag- en aanbodscuurven die Alfred Marshall uit de grenswaardeleer van Jevons en Menger afleidde.⁴⁸⁷ Uit die theorie kunnen immers géén toe- of afnemende schaalopbrengsten worden afgeleid, terwijl die wél kunnen worden afgeleid uit de arbeidswaardeleer van Ricardo. In 1930 diept hij die gedachte verder uit voor markten met een onelastische vraag en aanbod,⁴⁸⁸ zonder er zich van bewust te zijn dat hij hier in feite anticipeert op de monopolistische prijszetting van Chamberlin en Robinson. Keynes wil hem onmiddellijk een leerstoel aanbieden aan de Cambridge University, maar de legendarische bedeesdheid van Sraffa maakt dat hij zich gauw terugtrekt in zijn werkkamer waar hij zich steeds meer verdiept in de theorieën van Ricardo om tussen 1951 en 1973 samen met Maurice Dobb de elfdelige verzamelde werken van Ricardo uit te geven.⁴⁸⁹

⁴⁸³ Hertz, Noreena (2001). *The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy*, London: William Heinemann.

Hertz, Noreena (2004). *I.O.U., The Debt Threat and Why We Must Defuse*, London/New York, NY: Harper Perennial, 2005.

Hertz, Noreena (2013), *Eyes Wide Open: How to Make Smart Decisions in a Confusing World*, London: HarperCollins Publishers.

⁴⁸⁴ Klein, Naomi (2007), *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, New York, NY: Metropolitan Books, Henry Holt & Company.

Klein, Naomi (2014), *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*, New York, NY: Simon & Schuster.

⁴⁸⁵ Sraffa, Piero (1932), "Dr. Havek on Money and Capital". *The Economic Journal*, **42**, N° 166 (March), pp. 42-53.

⁴⁸⁶ Sraffa, Piero (1925), "Sulle Relazioni fra costo e quantità prodotta", *Annali di Economia*, **2**, pp. 277-328.

Sraffa, Piero (1926), "The Laws of Returns under Competitive Conditions", *The Economic Journal*, **36**, N°144 (December), pp. 535-550.

⁴⁸⁷ *Ibidem*, p. 535: "A striking feature of the present position of economic science is the almost unanimous agreement at which economists have arrived regarding the theory of competitive value, which is inspired by the fundamental symmetry existing between the forces of demand and those of supply, and is based upon the assumption that the essential causes determining the price of particular commodities may be simplified and grouped together so as to be represented by a pair of intersecting curves of collective demand and supply. This state of things is in such marked contrast with the controversies on the theory of value by which political economy was characterised during the past century, that it might almost be thought that from these clashes of thought the spark of an ultimate truth had at length been struck. Sceptics might perhaps think that the agreement in question is due, not so much to everyone being convinced, as to the indifference felt by the majority nowadays in regard to the theory of value—an indifference which is justified by the fact that this theory, more than any other part of economic theory, has lost much of its direct bearing upon practical politics, and particularly in regard to doctrines of social changes, which had formerly been conferred upon it by Ricardo and afterwards by Marx, and in opposition to them by the bourgeois economists. It has been transformed more and more into an apparatus of the mind, a technique of thinking which does not furnish any 'settled conclusions immediately applicable to policy.' It is essentially a pedagogic instrument, somewhat like the study of the classics, and, unlike the study of the exact sciences and law, its purposes are exclusively those of training the mind, for which reason it is hardly apt to excite the passions of men, even academical men—a theory, in short, in respect to which it is not worth while departing from a tradition which is finally accepted. However this may be, the fact of the agreement remains."

⁴⁸⁸ Sraffa, Piero (1930), "Increasing Returns and the Representative Firm". *The Economic Journal*, **40**, N°158, pp. 89-93.

⁴⁸⁹ Sraffa, Piero and Maurice Dobb (eds) (1951), *Introduction to the Works and Correspondence of David Ricardo*, Indianapolis, IN: The Liberty Fund, 2005.

In 1960 publiceert hij dan zijn belangrijkste maar tevens meest controversiële werk: *The Production of Commodities by Means of Commodities*,⁴⁹⁰ een dun boekje met afgemeten zinnestelsels, net als de *Tractatus Logico Philosophicus* van de inmiddels overleden Ludwig Wittgenstein⁴⁹¹ (1889-1951). Waar Ricardo en Marx de prijsvorming nog probeerden af te leiden uit een sociale maatstaf als waardemeter doet Sraffa een poging om via input-outputanalyse van een Standaard Productiesysteem de prijzen van waren af te leiden uit de fysieke hoeveelheid van een *standard commodity* (een basiswaar die in alle andere waren voorkomt, een *numéraire*) te gebruiken als waardemeter waarvan alle prijzen zijn afgeleid. Het ingenieuze systeem heeft echter gefaald als waardetheorie: enerzijds is het onmogelijk om op die manier de waarde van diensten af te leiden, anderzijds komt arbeid wel voor aan de inputzijde maar verdwijnt ze hocuspocus aan de outputzijde. Na verloop van tijd oogstte de voorstelling zoveel kritiek, zowel van aanhangers van de neoklassieke grenswaardeleer als van de aanhangers van de marxistische sociale arbeidswaardetheorie dat de keynesianen, die de waardetheorie van Sraffa het langst zijn blijven verdedigen, haar hebben moeten loslaten.

Tien jaar alvorens in contact te komen met Sraffa heeft de Indische econome **Krishna R. Bharadwaj** (1935-1992) een poging ondernomen om een neoricardiaanse waardetheorie te ontwerpen door te vertrekken van een exogene in plaats van een endogene distributie van waren, evenwel zonder tot een oplossing te komen.⁴⁹² Zij waardeert dat Sraffa een poging deed terug te keren naar de klassieke economie van Ricardo in plaats van zich vast te klampen aan de werkelijkheidsvreemde neoklassieke theorie. De overgang van de klassieke naar de neoklassieke economie was volgens haar een overgang van de surplus economie naar de evenwichtseconomie van vraag en aanbod⁴⁹³ (die weinig bruikbaar is bij de studie van de economische groei in de ontwikkelingslanden waar de klemtoon trouwens te veel op de industrie werd gelegd in plaats van op de landbouw⁴⁹⁴). Tot haar dood blijft ze de suprematie van de klassieke economie over de neoklassieke verdedigen. Ook probeerde ze de klassieke surplus theorie uit te breiden tot de problematiek van accumulatie en groei.⁴⁹⁵

Was Sraffa de grondlegger van de neoricardiaanse school, dan werd de Britse econome **Joan Robinson** (1903-1983) er in Cambridge de motor van. In weerwil van haar intolerantie – gerapporteerd door twee van haar vroegere studenten – Amartya Sen en Joseph E. Stiglitz, beiden winnaar van een Nobelprijs – werd ze unaniem geroemd als een begenadigd lesgeefster met een uitstekend inzicht in de economische theorie van haar tijd. In 1933, onafhankelijk van de Amerikaanse econoom Edward H. Chamberlin (1899-1967) verbaasde ze de wereld door niet langer te zweren bij het model van zuivere concurrentie dat de neoklassieken bleven opvoeren toen het al lang niet meer bestond, maar de grondslag te leggen voor een theorie van onvolledige mededinging.⁴⁹⁶ Daarbij stelde ze dat des te groter de inelasticiteit van de vraag was, hoe groter de monopoliegraad moest zijn (zie hoofdstuk 4 van deel II, inzonder grafiek 15). Voor de arbeidsmarkt voerde ze de term *monopsonie* in: een markt met één vrager en één aanbieder, waarbij de eigenaar van productiemiddelen de prijszetter is. Vanaf het verschijnen van de *General Theory* werd ze de grote verdedigster van de post-keynesiaanse economie. Zij was het ook die de grote voorloper van Keynes, de Pool Michal Kalecki (zie 2.3 van dit hoofdstuk) leerde kennen. Onder invloed van de communistische econoom **Maurice Dobb** (1900-1976) die in Cambridge doceerde en die later een voortreffelijk vergelijkende studie van de waardetheorieën zou maken⁴⁹⁷, ging ze zich steeds meer interesseren in het marxisme.⁴⁹⁸ In 1953 publiceert ze *The Production Function and the Theory of Capital* waarin ze aantoonde dat de neoklassieke

⁴⁹⁰ Sraffa, Piero (1960), *The Production of Commodities by Means of Commodities. Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1975.

Sraffa, Piero (1962), "The Production of Commodities: A comment", *The Economic Journal*, **72**, N°286, pp. 477-479.

⁴⁹¹ Wittgenstein, Ludwig (1922), *Tractatus Logico Philosophicus. The German Text of Ludwig Wittgenstein's Logisch-Philosophische Abhandlung with a New Edition of Translation by D.F. Pears & B.F. McGuinness, and with the Introduction by Bertrand Russell, F.R.S.*, London/New York, NY: Routledge & Kegan Paul/The Humanities Press, 1974.

⁴⁹² Bharadwaj, Krishna R. (1963), "Value through Exogenous Distribution", *Economic Weekly*, **15**, (August), pp. 1450-54, reprinted in Harcourt Geoff C. and N.F. Laing (eds) (1971), *Capital and Growth. Selected Readings*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd., pp. 183-195.

⁴⁹³ Bharadwaj, Krishna R. (1978), *Classical Political Economy and the Rise to Dominance of Supply and Demand Theories*, Orient Longmans 2nd revised edition, Calcutta: University Press India, 1986.

⁴⁹⁴ Bharadwaj, Krishna R. (1974), *Production Conditions in Indian Agriculture, A Study Based on Farm Management Studies*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

⁴⁹⁵ Bharadwaj, Krishna R. (1989), *Theories in Value and Distribution: Classical Theory Reappraised*, London: Unwin Hyman.

⁴⁹⁶ Robinson, Joan (1933), *The Economics of Imperfect Competition*, London: Palgrave Macmillan, 1969, 2nd edition.

⁴⁹⁷ Dobb, Maurice (1973), *Theories of value and distribution since Adam Smith. Ideology and economic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Dobb, Maurice (1943), *Marx as an Economist: An Essay*. London: Lawrence and Wishart.

Dobb, Maurice (1946), *Studies in the Development of Capitalism*. London: Routledge and Kegan. 1972.

⁴⁹⁸ Robinson, Joan (1942), *An Essay on Marxian Economics* (1942), London: The Macmillan Press Ltd, 2nd edition, 1966.

productiefunctie een blunder van formaat is,⁴⁹⁹ niet enkel omdat het er wordt gewerkt met kapitaal als een heteroqeen goederenfonds in plaats van een homoqeen sociaal waardenfonds, maar omdat die gesteund is op een cirkelredenering, zoals Knut Wicksell al veel eerder opmerkte.

Hiermee sluit ze aan bij een opmerking van Sraffa dat, om het volume van een heterogene kapitaalgoederenvoorraad te kennen (dus van verschillende soorten machines) men de winstvoet al moet kennen, terwijl de productiefunctie juist gebruikt wordt om de laagste productiekosten te becijferen, waarbij er gezocht wordt naar de winstoptimale hoogte van lonen en interesten. Dat hierbij een cirkelredenering van formaat werd gemaakt konden de economen van het Amerikaanse Cambridge niet ontkennen, dus verschole ze zich achter het beginsel van *reswitching of techniques*, om uiteindelijk te moeten komen tot wat een *surroqaat productiefunctie* werd genoemd. Het werd het begin van één van de meest stekelige controverses uit de economische geschiedenis die bekend staat als de *Cambridge (UK)-Cambridge (USA) controverse* (synoniem: de Cambridge kapitaalcontroverse), waarbij zulke notoire economen als Paul A. Samuelson en Robert M. Solow duidelijk aan het kortste eind trokken (zie hoofdstuk 4 van deel II). Het werd een gevecht tussen twee clans, waarbij Robinson en Sraffa in de loop van de jaren 1960 en 1970 de steun kregen van **Geoff C. Harcourt** (°1931) en van de Italiaanse clan van de sraffiaanse neoricardianen met **Pierangelo Garegnani** (1930-2011), **Luigi L. Pasinetti** (°1930), en **Domenico Mario Nuti** (°1937).⁵⁰⁰ Toen de storm was uitgeraasd gingen verdedigers van de neoklassieke productiefunctie er doodgewoon mee door die te blijven gebruiken, als was er niets aan de hand. Politieke motieven kregen hierbij de bovenhand op zuiver theoretische overwegingen.

Ondertussen ging Joan Robinson verder met haar poging het keynesiaanse denken aan te vullen met neoricardiaanse achtergronden. Dat deed ze in haar *The Accumulation of Capital* (1956) dat als haar magnum opus wordt beschouwd.⁵⁰¹ Waar Keynes hoofdzakelijk een analyse voor de korte termijn maakte in zijn *General Theory*, breidde zij die analyse uit tot de lange termijn. In aansluiting daarop publiceerde ze in 1962 haar *Essays in the Theory of Economic Growth* waarin zij pleitte voor een herwaardering van de klassieke economie en de neoklassieke economie meende definitief te kunnen begraven.⁵⁰² Een hernieuwd pleidooi voor de studie van de klassieke economen was haar *Economic Heresies* van 1971.⁵⁰³ De verdienste van Joan Robinson was zeker dat ze economen als het ware moreel verplicht heeft de klassieke economen opnieuw te bestuderen en te zoeken naar problemen die ze anderhalve eeuw eerder hadden aangekaart en die nog steeds niet waren uitgeklaard.

2.3. De Economie van Michal Kalecki

Een geheel aparte plaats in het economisch denken bekleedt de Pool **Michal Kalecki** (1899-1970). Een aantal overzichtsschrijvers blijft hem tegen wil en dank een marxistisch econoom noemen, maar het is toch niet omdat iemand begon met het lezen van zulke marxistische auteurs als Tugan-Baranovski of Rosa Luxemburg, dat dit volstaat om iemand prompt een marxist te noemen. Ik volg Krugman volmondig als hij schrijft: "*I don't see much of Marx in his writings.*" Kalecki staat op eenzame hoogte in de geschiedenis van het economisch denken, te hoog om tot enige school te behoren. Drie jaar vóór Keynes – die hem later zeer afstandelijk zou begroeten – had hij al een eigen *General Theory* ontworpen,⁵⁰⁴ en in tegenstelling tot Keynes zag hij in dat binnen het kapitalistisch systeem geen

⁴⁹⁹ Robinson, Joan (1953), "The Production Function and the Theory of Capital", *Review of Economic Studies*, **21**, N°2, pp. 81-106.

Robinson Joan (1959), "Accumulation and the Production Function", *The Economic Journal*, September, pp. 422-433.

Robinson, Joan (1961), "Prelude to a Critique of Economic Theory", *Oxford Economic Papers*.

Robinson, Joan (1970), "Capital Theory Up To Date", *Canadian Journal of Economics*, **3**, pp. 309-317.

⁵⁰⁰ Harcourt, Geoff C. (1969b), *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Garegnani, Pierangelo (1966), "Switching of Techniques", *Quarterly Journal of Economics*, **80**, N°4, pp. 554-567.

Garegnani, Pierangelo (1970), "Heterogeneous Capital, the Production Function and the Theory of Distribution", *The Review of Economic Studies*, **37**, N° 3, pp. 407-436.

Pasinetti, Luigi L. (1969), "Switches of Technique and the 'Rate of Return' in Capital Theory", *Journal of Economics*, **79**, N°315, pp. 508-531.

Pasinetti, Luigi L. (1966), "Changes in the Rate of Profit and Switches of Techniques", *The Quarterly Journal of Economics*, **80**, N°4, pp. 503-517.

Nuti, Domenico Mario (1970), "Vulgar Economy in the Theory of Income Distribution", *De Economist*, **4**, pp. 363-369.

⁵⁰¹ Robinson, Joan (1956), *Accumulation of Capital*, London: Macmillan Press, 1969, 3rd edition.

⁵⁰² Robinson, Joan (1962), *Essays in the Theory of Economic Growth*, New York, NY: St. Martin's Press.

⁵⁰³ Robinson, Joan (1971), *Economic Heresies: Some Old Fashioned Questions in Economic Theory*. New York, NY: Basil Blackwell.

⁵⁰⁴ Kalecki, Michal (1933a), *Próba Teorii Konjunktury*. Warsaw: Instytut Badania Konjunktury Gospodarczych i Cen.

Kalecki, Michal (1935a), "Essai du Mouvement Cyclique des Affaires", *Revue d'Économie Polytechnique*, **2**, mars-avril, pp. 285-305.

enkele overheid erin zou slagen volledige werkgelegenheid te garanderen.⁵⁰⁵ Kalecki was gewoon een maatje te groot voor Keynes. Over dat laatste artikel van 1943, eigenlijk de tekst van een toespraak die Kalecki in de lente van 1942 gaf voor de *Marshall Society* in Cambridge, schreef Paul Krugman:

"The Polish economist Michal Kalecki published **Political Aspects of Full Employment** 70 years ago. Keynesian ideas were riding high; a 'solid majority' of economists believed that full employment could be secured by government spending. Yet Kalecki predicted that such spending would, nonetheless, face fierce opposition from business and the wealthy, even in times of depression. Why?

The answer, he suggested, was the role of 'confidence' as a tool of intimidation. If the government can't boost employment directly, it must promote private spending instead — and anything that might hurt the privileged, such as higher tax rates or financial regulation, can be denounced as job-killing because it undermines confidence, and hence investment. But if the government can create jobs, confidence becomes less important — and vested interests lose their veto power.

Kalecki argued that "captains of industry" understand this point, and that they oppose job-creating policies precisely because such policies would undermine their political influence. 'Hence budget deficits necessary to carry out government intervention must be regarded as perilous.'

When I first read this essay, I thought it was over the top. Kalecki was, after all, a declared Marxist (although I don't see much of Marx in his writings). But, if you haven't been radicalized by recent events, you haven't been paying attention; and policy discourse since 2008 has run exactly along the lines Kalecki predicted."⁵⁰⁶

Kalecki, die om financiële redenen noch zijn ingenieursstudies, noch zijn opleiding in economie kon afmaken, was te welopgevoed om er zich over te beroemen dat hij anticipeerde op de *General Theory* van Keynes. Met de woorden van Joan Robinson: "*Michal Kalecki's claim to priority of publication is indisputable. With proper scholarly dignity (which, however, is unfortunately rather rare among scholars) he never mentioned this fact. And, indeed, except for the authors concerned, it is not particularly interesting to know who first got into print. The interesting thing is that two thinkers, from completely different political and intellectual starting points, should come to the same conclusion. For us in Cambridge it was a great comfort.*"⁵⁰⁷

Het excuus van de gevestigde economische wetenschap dat die te laat Kalecki ontdekte is uiterst goedkoop. Wie zijn werk wilde leren kennen kon dat want nog voor 1936 verscheen er een uittreksel van zijn conjunctuurtheorie in het Frans (Kalecki, 1935a) en in het Engels (Kalecki, 1935b). Die Engelse tekst las hij in oktober van hetzelfde jaar trouwens voor in een bijeenkomst van de *International Econometrics Association*, waar het op applaus werd onthaald door de grondleggers van de econometrie, Ragnar Frisch en Jan Tinbergen. Veel wijst er op dat de Britse trots *mordicus* alleen John Maynard Keynes wilde kennen, niet een Poolse marxist (want dat dachten ze allemaal). Was het al niet genoeg dat Cambridge University één communist in haar rangen telde, een stalinist dan nog, Maurice Dobb? Deden de Britten trouwens niet hetzelfde met Bertil Ohlin van de Zweedse School: ook daar werden taalargumenten aangevoerd om er naast te kijken dat ook hij Keynes te voren was geweest. In 1937 ontmoette Kalecki in Stockholm Ohlin en de zijnen. Hetzelfde jaar reisde hij af naar Engeland en ontmoette er in Cambridge Piero Sraffa en Joan Robinson, die allebei sterk onder de indruk waren van zijn conjunctuuranalyse. Zij zorgden ervoor dat hij nog steeds in 1937 Keynes himself in Londen kon ontmoeten. Kalecki had hem eerder al een Duitse vertaling van zijn *Próba Teorii Koniunktury* opgestuurd, maar Keynes – die geen academische concurrentie dulde – maakte er zich van af met de mededeling dat hij geen Duits verstand. Daarna is Kalecki nog tot het eind van de oorlog in 1945 verbonden geweest met *London School of Economics* en met de universiteiten van Oxford en Cambridge. Toen hij daarna, na tussenstappen in Parijs en Montreal, definitief terugkeerde naar Polen, en er met Oskar Lange meehielp aan een betere planning van de economie, was dit een voorwendsel om moedwillig naast zijn werk te kijken. Pas als men in 1970 vernam dat hij genomineerd was voor de Nobelprijs – die hij helaas niet kreeg omdat hij vóór de uitreiking overleden was – begon de gevestigde burgerlijke economie zich in zijn werk te interesseren, nadat Joan Robinson vier jaar vroeger had opgeroepen zijn gehele oeuvre in het Engels te laten vertalen.⁵⁰⁸

Kalecki, Michal (1935b), "A Macroeconomic Theory of the Business Cycle", *Econometrica*, **3**, July, pp. 327-344.

Kalecki, Michal (1933b), *Essay on the Business Cycle Theory*, in: Osiatynski, J. (ed) (1990), *Collected Works of Michal Kalecki, Volume 1: Capitalism, Business Cycle and Full Employment*, Oxford: Clarendon Press, pp. 65-108. In 1935 verscheen een partiële vertaling van de Poolse tekst door Ada Kalecki. Op een complete vertaling moest worden gewacht tot 1990.

Kalecki, Michal (1933c), "Outline of a Theory of the Business Cycle", partial translation of 1933a by Ada Kalecki with additions from Michal Kalecki of 1935a, in: Kalecki, Michal (1966), *Studies of the Theory of the Business Cycle, 1933-1939*, Oxford: Basil Blackwell, pp. 3-15.

⁵⁰⁵ Kalecki, Michal (1943), "Political Aspects of Full Employment", *Political Quarterly*, **14**, N°4, pp. 322-331.

⁵⁰⁶ Krugman, Paul (2013d), "Phony Fear Factor", *The New York Times*, August 8, URL:

http://www.nytimes.com/2013/08/09/opinion/krugman-phony-fear-factor.html?_r=0.

⁵⁰⁷ Robinson, Joan (1964), "Kalecki en Keynes", in: "Kalecki and Keynes". *Problems of Economic Dynamics and Planning: Essays in Honour of Michal Kalecki*. Polish Scientific Publishers. p. 337.

⁵⁰⁸ Robinson, Joan (1966), "Introduction to Kalecki, M.", in: Kalecki, Michael (1966), *Studies of the Theory of the Business Cycle, 1933-1939*, Oxford: Basil Blackwell.

Kern van het economisch denken van Kalecki was de vraag wat centraal stond in de benadering van de conjunctuurcyclus: was het een daling van de winst of een daling van de investeringen? Hierover publiceerde hij twee versies. In de eerste gaat hij uit van een gesloten economie waar de arbeidersklasse geen besparingen doet en waar de rol van de overheid buiten beschouwing wordt gelaten, dus een economie met enkel werknemers en kapitalisten. De bruto winst, inclusief afschrijvingen (P) vermeerderd met de loonkost (W) is er gelijk aan de som van de consumptie van kapitalisten (C_p), de consumptie van de werknemers (C_w) en de investeringen (I). Uit $P + W = C_p + C_w + I$ volgt dat als werknemers niets besparen W gelijk moet zijn aan C_p , zodat $P = C_p + I$. [EQ1] De bruto winst moet dan dus gelijk zijn aan wat de kapitalist consumeert plus wat hij besteedt. Dus stelt zich inderdaad wat causaal determineert: is het de winst dan wel het verbruik en de investeringen van de kapitalist. En aangezien $P + C_p = I$ en $P + C_p$ gelijk is aan de besparingen (afkorting S) moet gelden dat $I = S$, een conclusie uit 1933 die ook Keynes in 1936 formuleerde. Hierover schrijft Kalecki: "The answer to this question depends on which of these items is directly subject to the decisions of capitalists. Now, it is clear that capitalists may decide to consume and to invest more in a given period than in the preceding one, but they cannot decide to earn more. It is, therefore, their investment and consumption decisions which determine profits, and not vice versa."⁵⁰⁹ In een versie van 1939 ging hij er van uit dat C_p zelf een functie van de winst moet zijn waarbij $C_p = A + q \cdot P$ waarbij A de autonome consumptie van de kapitalist is die hij onafhankelijk van de winst altijd doet en q de marginale consumptiequote van de kapitalist. Substitutie daarvan in [EQ1] leert dat $P = A + q \cdot P + I$ zodat de winst essentieel een functie van de investeringen is. Er geldt immers dat

$$P = \frac{A+I}{1-q} \text{ waarin } A \text{ en } q \text{ constanten zijn.} \quad [\text{EQ2}]$$

een latere versie heeft Kalecki dit uitgewerkt voor een open economie met een overheidssector, waar er door de werknemers wel wordt gespaard. Maar als investeringen causaal bepalend zijn voor de winst is het belangrijk na te gaan waaraan de (*investeringen*) multiplicator gelijk is, dat is tot welke toename van het nationaal inkomen (ΔY) een toename van de investeringen (ΔI) leiden, waarbij de multiplicator μ gelijk is aan $\Delta Y/\Delta I$. Aan het slot van hoofdstuk 4 (in vergelijking [42b]) wordt uitgelegd hoe Kalecki tot het besluit kwam dat de multiplicator gelijk is aan:

$$\mu = \frac{1}{(1-\alpha) \cdot (1-q)} \quad [\text{EQ3}]$$

waarbij α gelijk is aan de loonquote en q gelijk is aan de marginale consumptiequote van de kapitalisten. Daar wordt erop gewezen dat er een inconsequentie zit in de conjunctuurtheorie van Kalecki als hij de loonquote constant veronderstelt. Uit vergelijking [42] blijkt dat de loonquote α gelijk is aan:

$$\alpha = \frac{1}{1+k \cdot (1+j)} \quad [\text{EQ4}]$$

waarbij k gelijk is aan de monopoliegraad en j gelijk is aan de verhouding tussen de in het productieproces gebruikte grondstoffen en de totale productie. Zijn visie dat een stijging van de monopoliegraad geneutraliseerd zal worden door een daling van j onderschrijf ik niet. De loonquote moet dalen als de monopoliegraad stijgt. Een stijging van de loonquote is oorzaak van een verlaaging van de investeringsmultiplicator waardoor de economische groei zal afnemen. Daarentegen zal een toenemende monopoliegraad gepaard gaan met een daling van de loonquote en een stijging van de investeringsmultiplicator. Tijdens de hoogconjunctuur zal de loonquote oplopen waardoor het multiplicatoreffect zal afnemen en de economische groei zal vertraagen. Om uit de crisis te geraken zal de loonquote moeten dalen wat enkel kan door meer concurrenten uit de markt te stoten waardoor de monopoliegraad kan stijgen. Als de hoogconjunctuur lang aanhoudt zal het daarna ook lang duren om daarna uit de crisis te geraken omdat het uitschakelen van concurrenten een langdurig proces is dat bemoeilijkt wordt bij persisterende overproductie. De conjunctuuranalyse van Kalecki gaat dus een flink eind verder dan die van Keynes die een korte termijnanalyse bleef, terwijl die van Kalecki voor de lange termijn kan worden gebruikt.

Robinson, Joan (1976), "Michel Kalecki. A Neglected Prophet". *New York Review of Books*. **23**, N°4 (March), pp. 28-30.

⁵⁰⁹ Kalecki, Michal (1971), *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy, 1933-1970*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 78-79.

Hoofdstuk 5: Analyse van Langdurige Crises en Waarom de Huidige Crisis Onoplosbaar Lijkt.

Uit het overzicht van de economische theorieën is gebleken dat de conjunctuurcyclus het economisch denken domineert. Theorieën die zweren bij een onzichtbare hand die onevenwichten vanzelf herstelt – of in recentere termen: theorieën die zweren bij marktefficiëntie – zijn ontoereikend om langdurige economische crises te verklaren. Ze botsen doodgewoon met de empirische realiteit dat marktefficiëntie een utopie is, iets wat nog duidelijk werd bewezen door de kredietcrisis van 2008 toen zowat overall ter wereld overheden moesten bijspringen om omvallende banken te redden van zodra de interbancaire markten bevroren geraakten. Monetaire theorieën, die beweerden dat centrale banken crises konden bestrijden hebben gefaald omdat geldschepping niet langer het monopolie is van centrale banken. Private banken kunnen immers aan geldschepping doen, des te meer naarmate de kasreservedekkingscoëfficiënt lager is. Economen zijn het er vandaag volmondig over eens dat het monetarisme dood is, dat overdreven geldschepping niet automatisch moet leiden tot galopperende inflatie. Het mooiste voorbeeld hiervan lijkt mij Canada. Daar groeide het geldaanbod tussen 2009 en 2013 met bijna 10 procent per jaar, terwijl de inflatie er beperkt werd tot minder dan 1,5 procent per jaar. Wat blijft er dan over van het monetarisme van Friedman? Een ander week punt blijft het feit dat er zonder betrouwbare waardetheorie geen betrouwbare prijstheorie mogelijk is. De arbeidswaardetheorie die Marx van de klassieken overnam (en verder uitbouwde) gaf aanleiding tot zoveel complicaties bij de transformatie van waarden in prijzen dat heel wat economen (bijvoorbeeld Steve Keen en Michal Kalecki) er afstand van namen. De door Sraffa voorgestelde *standard commodity theory* bleek achteraf niet te kloppen. Dus resteerde er enkel de grenswaardeleer van Jevons en Menger waar het grensnut echter niet te kwantificeren blijkt, ondanks de pogingen van Klein, Rubin en Stone om uit een nuttigheidsfunctie vraagfuncties af te leiden.

Als ik in mijn leven al enige bijdrage tot de economische wetenschap heb geleverd dan bleef dit beperkt tot mijn macro-economische energiewaardetheorie die stelt dat de ruilwaarde van goederen en diensten kan worden opgevat als de enkelvoudige menselijke energie die benodigd is voor de productie of reproductie van gebruikswaarden. Daaruit blijkt dat de transformatiecoëfficiënt stijgt naarmate het productieproces productiever verloopt onder voorwaarde van volkomen concurrentie of naarmate de monopoliegraad stijgt op markten met onvolledige concurrentie. Daarmee kan een betrouwbare inflatietheorie worden uitgebouwd. Keerzijde van de medaille is dan wel dat het kapitalisme niet langer een systeem van gelegaliseerde uitbuiting blijkt te zijn, wel een systeem van gelegaliseerde bedotten – bedotten van een consument die goederen en diensten aanschaft die ver boven hun waarde kunnen zijn geprijsd.

Naarmate duidelijk werd dat extra geldschepping niet tot torenhoge inflatie moest leiden werd *quantitative easing* de nieuwe mode. Hierdoor namen kredieten excessief toe. Maar excessieve kredieten zijn oorzaak van misinvesteringen, geheel als voorspeld door Ludwig von Mises. Wat blijft er dan uiteindelijk als bruikbaar over als bruikbare conjunctuurtheorie als noch de klassieken, noch de neoklassieken, noch de nieuw-neoklassieken (die blijven zweren bij marktefficiëntie), noch de monetaristen falen een steekhoudende verklaring van de crises te geven? Als we ons beperken tot de burgerlijke economie dan blijven enkel de Keynesiaanse School, de Stockholmse School en de Oostenrijkse School over. Maar dan moeten de inzichten van, de Keynesiaanse en van de Stockholmse School – die enkel een korte termijn analyse maakten – minstens aangevuld worden met de lange termijn analyse van Joan Robinson en Michal Kalecki. Voorts stelt de Oostenrijkse School géén oplossingen voor, tenzij te wachten tot alles weer goed komt. Hier moet de eindconclusie dus worden verworpen omdat de Oostenrijkers op geen enkele manier hebben kunnen bewijzen dat niets doen minder schadelijk zou zijn dan wel iets doen.

En wat is er voor crisisbestrijding bruikbaar uit de maatschappijkritische economie? Heel wat meer als we het orthodoxe marxisme – dat enkel een oplossing ziet in de omverwerping van het kapitalistisch systeem – buiten beschouwing laten. De Japanse School van Uno en Okishio bijvoorbeeld dwingt ons ertoe de vraag te beantwoorden of het kapitalisme de huidige crisis kan overleven. Het structuralistisch marxisme verplicht ons een oplossing te vinden in hoeverre werken met een basisinkomen bij stijgende werkloosheid wenselijk is. Het institutionalisme van Minsky, Keen, Hudson en Galbraith junior noopt ons ertoe de vraag te beantwoorden of een terugkeer naar een stabiele economie nog wel

mogelijk is, ook in hoeverre het klopt dat we er niet meer zullen in slagen een economische groei te bereiken als die van de jaren 1950 tot 1973. Alvorens al die vragen te kunnen beantwoorden is nodig een onderscheid te maken tussen kortstondige crises (die in een kapitalistisch systeem niet te vermijden zijn) en persisterende crises die een decennium of langer kunnen aanslepen. Eens dat onderscheid gemaakt zal het zaak zijn een theorie van de persisterende crises te ontwerpen. Pas daarna kunnen de meest prangende vragen worden beantwoord.

1. Naar een algemene theorie van de structurele crises

Sinds de Eerste Industriële Omwenteling is de kapitalistische wereld getroffen door een waslijst van economische crises waarbij financiële crises – die ook al veel eerder voorkwamen – het hoogst in aantal waren en vrijwel telkens het gevolg waren van omvallende banken en paniek ter beurze. Carmen Reinhart en Kenneth S. Rogoff van de Harvard University hebben in 2009 in *This Time is Different* een overzicht gegeven van 8 eeuwen financiële crises in liefst 66 landen verspreid over de 5 continenten (zie hoofdstuk 7 van deel II). Daarbij ging het vrijwel steeds om niet conjunctureel gebonden crises met exogene oorzaken, dus om historische verschijnselen die niet passen in een conjunctuurtheorie. Vóór de Eerste Industriële Omwenteling kwamen er naast de financiële crises enkel *agrarische crises* voor die doorgaans het gevolg waren van misoogsten. Ook die passen niet in de gebruikelijke conjunctuurcycli, omdat ook hier de oorzaak louter exogeen is. Conjuncturele crises met endogene oorzaken zijn tot na de doorbraak van Tweede Industriële Omwenteling, rond 1850, meestal van zeer korte duur zolang de lonen nauwelijks hoger waren dan het levensminimum. Ze gingen gepaard met scherpe prijsdalingen waarbij de prijzen onder de minimum lonen doorzakten op zo'n manier dat de reële koopkracht wel moest stijgen en de overproductie weer snel verdween. De eerste recurrente crises gepaard gaand met recessies die een jaar of langer duurden dateren van na de Napoleontische oorlogen en troffen vooral de Britse en de Amerikaanse economie. Het blijft wachten tot 1873 alvorens de eerste crisis van persisterende overproductie gelijktijdig losbarst in Europa (Wenen en Parijs) en in de Verenigde Staten. In Groot-Brittannië sleept de crisis aan tot 1896. In de Verenigde Staten duurt de recessie zes jaar alvorens de heropleving in gang komt. Dat soort crisis staat bekend als de *Long Depression*. Het is de eerste van vijf langdurige crises die ik **structurele crises** wens te noemen omdat ze van een andere orde zijn dan de gewone **conjuncturele crises** die van veel kortere duur zijn en waar de overproductie al na een paar jaar verdwijnt. De andere structurele crises zijn:

- De *Great Depression* (1929-1945)
- De *Petroleumcrisis* (1973-1985/1988)
- De *Japanese Asset Price Bubble* (synoniem: *The Lost Decade*) (1986-2003)
- De *Great Recession* (2008-nu).

Vier van die vijf structurele crises troffen de hele kapitalistische wereld. De *Japanese Asset Price Bubble* bleef beperkt tot Oost-Azië en was een gevolg van de oververhitting van de economie in een land dat veel langer dan de westerse landen worstelde met een feodale structuur en dat daarna bijna een eeuw lang een economische groei kende die niet kon worden geëvenaard in het westerse kapitalisme. De vier overige structurele crises vertonen gemeenschappelijke kenmerken die essentieel verschillen van de Japanse structurele crisis die van een andere aard is.

Scherpe **conjuncturele crises** waren bijvoorbeeld

- De Eerste Amerikaanse Recessie van 1837-1839
- De Tweede Amerikaanse Recessie van 1857-1858
- De Londense Recessie na de *Panic of 1866*
- De Australische Bankcrisis van 1893-1894
- De Derde Amerikaanse Recessie van 1907-1908
- De Korea Crisis van 1957-1959
- De *Early 1990s Recession* in de nasleep van de *Petroleumcrisis*
- De Finse en de Zweedse Bankcrisis van 1990-1993
- De Mexicaanse Crisis van 1994
- De Argentijnse Crisis van 1999-2002
- De *Dot.Com Bubble* van 2001-2002.

Dit soort conjuncturele crises past perfect binnen de meeste bestaande conjunctuurtheorieën. Geen van de vijf structurele crises wordt volgens mij afdoende verklaard door de verschillende

conjunctuurtheorieën die er gewoon niet toepasbaar op zijn. Daarom dat ik voor de vijf langdurige crises liever van **structurele crises** spreek. Een aanvulling van de economische theorie dringt zich hier duidelijk op. Ik wens die uit te werken voor vier van de vijf structurele crises met gemeenschappelijke kenmerken. De *Japanese Asset Price Bubble* vergt een aparte studie die eventueel voor later is.

Ik zie minstens vier soorten oorzaken die toepasbaar zijn op de *Long Depression*, de *Great Depression*, de *Oil Crisis* en de *Great Recession*.

1.1. Excessieve liquiditeit en "economic bubbles"

Meest in het oog springend is dat de vier structurele crises werden vooraf gegaan door een **excessieve geldschepping** (wat trouwens ook het geval was voor de Japanse crisis). Die geldschepping was niet enkel het werk van centrale banken die meer geld waren gaan drukken, maar vooral van private banken bij een te lage kasreserveredekkingscoëfficiënt. Hierdoor verloren centrale banken de controle over de geldmultiplicator, ook als ze tijdens de recessie (zoals in de eerste decade van de jaren 1930 in Amerika gebeurde) de geldkraan probeerden dicht te draaien. De excessieve geldschepping ging gepaard met **excessieve kredieten** aan de private sector (bedrijven en consumenten). Dit gaf aanleiding tot wat men graag overinvesteringen noemt, een eufemisme voor de waslijst van **misinvesteringen** waarover Ludwig von Mises het al had in zijn magnum opus *Human Action*.

Van excessieve liquiditeit in omloop is geweten dat ze oorzaak is van "economic bubbles". Hiervoor bestaat een waslijst van synoniemen waarbij de meest gangbare termen luiden als *speculative bubbles*, *balloons*, *mania*, *market bubble*, *price bubble*, *financial bubble*. Robert J. Shiller omschrijft die als volgt: "A speculative bubble is a social epidemic whose contagion is mediated by price movements. News of price increase enriches the early investors, creating word-of-mouth stories about their successes, which stir envy and interest. The excitement then lures more and more people into the market, which causes prices to increase further, attracting yet more people and fueling 'new era' stories, and so on, in successive feedback loops as the bubble grows."⁵¹⁰

De allicht best bekende bubble is de *Tulip Mania* van 1634-1637 ten tijde van Hollands Gouden Eeuw, toen een tulp tien keren het jaarinkomen van een ervaren werkmans kostte en ongeveer evenveel kostte als een pand aan de Amsterdamse grachten. Al gauw werden er opties op verkocht voor tulpenbollen die nog onder de grond zaten (en een groeitijd van zeven jaar hebben). De prijzen stegen tot 6.000 gulden voor de zeldzaamste varianten, maar in februari 1637 stortten de prijzen in elkaar en konden de opties niet worden gehonoreerd. Veel floristen hadden trouwens opties verkocht op tulpenbollen die ze nog niet eens bezaten op het ogenblik dat de optiecontracten werden afgesloten zodat er een eind kwam aan de windhandel.

Van veel recentere datum zijn de internet bubble van 1997-2001 die eindigde met de dot.com crisis en de Amerikaanse *housing bubble* die aanleiding was tot de bankencrisis van 2008. Maar bubbles zijn verre van altijd oorzaak van crises en vaak worden ze opgeblazen om bepaalde doeleinden te bereiken. Dan zijn ze een vorm van bang maken. Zo verweet Paul Krugman Ben Bernanke van de Fed dat hij een echte *bubble blower* is:

"For one important subtext of all the recent bubble rhetoric is the demand that Mr. Bernanke and his colleagues stop trying to fight mass unemployment, that they must cease and desist their efforts to boost the economy or dire consequences will follow. In fact, however, there isn't any case for believing that we face any broad bubble problem, let alone that worrying about hypothetical bubbles should take precedence over the task of getting Americans back to work. Mr. Bernanke should brush aside the babbling barons of bubbleism, and get on with doing his job."⁵¹¹ Hierna volgt een kort overzicht van de voornaamste economische bubbles die niet tot een economische crisis hebben geleid.

- 1621: Kipper- und Wipperzeit Bubble (om de Dertigjarige oorlog te financieren).
- 1634-1637: Tulip Mania in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.
- 1790: South-Sea Bubble van de Brits-Amerikaanse joint venture.
- 1925-1928: de Florida Land Balloon in de Amerikaanse vastgoedsector.
- 1970: de Poseidon-NL bubble in de Australische nikkelindustrie.
- 1987: de Wall Street beurs correctie.

⁵¹⁰ Shiller, Robert J. (2012), "Bubbles without Markets", *Project Syndicate*, July 23 2012, URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/bubbles-without-markets>.

⁵¹¹ Krugman, Paul (2013a), "Bernanke, Blower of Bubbles?", *The New York Times*, May 10, 2013, p. A29.

- 2007: de Uranium Bubble die in Canada ontstond en die de spot price voor uranium maandenlang de hoogte in joeg.
- 2013: de Bitcoin Bubble waarbij de koers van de BTC zakte van \$1000/BTC naar \$285/BTC in maart 2015.

Tot de economische bubbles die wel *aanleiding* tot een economische crisis waren behoren:

- 1842: de Britse Railway Bubble die leidde tot de crisis van 1842-1846.
- 1873: de Housing Bubble in Wenen en Parijs die oversloeg naar Amerika en Engeland en er het begin werd van de **Long Depression** die in Amerika tot 1879 heeft geduurd, in Engeland tot 1896.
- 1886: de Enchilamento in Brazilië die er tot de crisis van 1886-1892 heeft geleid.
- 1920: de Roaring Twenties Asset Bubble die het begin werd van de **Great Depression** die tot 1945 heeft geduurd.
- 1986: de **Japanese Asset Price Bubble** die het begin werd van de gelijknamige structurele crisis die tot 2003 heeft geduurd.
- 1997: de Tom Yam Kung crisis, een beurscrisis met rampzalige gevolgen voor Zuidoost Azië, die gelukkig niet oversloeg naar de rest van de wereld en die beperkt bleef tot Thailand, Maleisië, Indonesië, de Filippijnen, Singapore, Hong Kong, de Filippijnen en Zuid-Korea.
- 1997-2001: de Internet Bubble die tot de dot.com crisis van 1999-2001 heeft geleid.
- 2002-2007: de Real Estate Bubble in Spanje, Ierland, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten die het begin inluide van de huidige **Great Recession**.

De Amerikaanse financiële journalist Matt Taibbi (°1970) publiceerde in het populaire blad *Rolling Stone* van juli 2009 een opvallend artikel waarin hij Goldman Sachs aanklaagt aanstoker te zijn van minstens zes bubbles. Hij begint zijn artikel met een agressieve aanhef:

*"THE FIRST THING YOU NEED TO KNOW about Goldman Sachs is that it's everywhere. The world's most powerful investment bank is a great vampire squid wrapped around the face of humanity, relentlessly jamming its blood funnel into anything that smells like money. In fact, the history of the recent financial crisis, which doubles as a history of the rapid decline and fall of the suddenly swindled-dry American empire, reads like a Who's Who of Goldman Sachs graduates. By now, most of us know the major players. As George Bush's last Treasury secretary, former Goldman CEO Henry Paulson was the architect of the bailout, a suspiciously self-serving plan to funnel trillions of Your Dollars to a handful of his old friends on Wall Street. Robert Rubin, Bill Clinton's former Treasury secretary, spent 26 years at Goldman before becoming chairman of Citi-group - which in turn got a \$300 billion taxpayer bailout from Paulson. There's John Thain, the asshole chief of Merrill Lynch who bought an \$87,000 area rug for his office as his company was imploding; a former Goldman banker, Thain enjoyed a multibillion-dollar handout from Paulson, who used billions in taxpayer funds to help Bank of America rescue Thain's sorry company. And Robert Steel, the former Goldmanite head of Wachovia, scored himself and his fellow executives \$225 million in golden parachute payments as his bank was self-destructing. There's Joshua Bolten, Bush's chief of staff during the bailout, and Mark Patterson, the current Treasury chief of staff, who was a Goldman lobbyist just a year ago, and Ed Liddy, the former Goldman director whom Paulson put in charge of bailed-out insurance giant AIG, which forked over \$13 billion to Goldman after Liddy came on board. The heads of the Canadian and Italian national banks are Goldman alums, as is the head of the World Bank, the head of the New York Stock Exchange. the last two heads of the Federal Reserve Bank of New York - which, incidentally, is now in charge of overseeing Goldman - not to mention ... But then, any attempt to construct a narrative around all the former Goldmanites in influential positions quickly becomes an absurd and pointless exercise, like trying to make a list of everything. What you need to know is the big picture: If America is circling the drain, Goldman Sachs has found a way to be that drain - an extremely unfortunate loophole in the system of Western democratic capitalism, which never foresaw that in a Society governed passively by free markets and free elections, organized greed always defeats disorganized democracy. The bank's unprecedented reach and power have enabled it to turn all of America into a giant pump-and-dump scam, manipulating whole economic sectors for years at a time, moving the dice game as this or that market collapses, and all the time gorging itself on the unseen costs that are breaking families everywhere - high gas prices, rising consumer-credit rates, half eaten pension funds, mass layoffs, future taxes to pay off bailouts. All that money that you're losing, it's going somewhere, and in both a literal and a figurative sense. Goldman Sachs is where it's going: The bank is a huge, highly sophisticated engine for converting the useful, deployed wealth of society into the least useful, most wasteful and insoluble substance on Earth - pure profit for rich individuals."*⁵¹²

Taibbi begint met het aandeel dat Goldman had in de Grote Depressie van 1929 toen het rond de trusts van *Blue Ridge* en *Shenandoah* een financiële piramide optrok die aan *leverage based* beleggingen deed, als geciteerd uit het hoofdstuk *In Goldman Sachs we trust* uit John Kenneth Galbraiths *The Great Crash*. Hij legt uit hoe Goldman Sachs dit nog eens over deed aan de vooravond van de dot.com crisis, als het 47 waardeloze internetvennootschappen opkocht, beleggers wijsmaakte hoeveel geld daaraan kon verdiend worden, en finaal de enige was die er dik aan verdiende terwijl

⁵¹² Taibbi, Matt (2009b), "The Great American Bubble Machine", *Rolling Stone*, July 9-23, 2009, pp. 52-61 and pp. 99-101, URL: http://peakwatch.typepad.com/goldman_taibbi.pdf.

beleggers eraan kolossale verliezen leden. Een derde bubble waar de investeringsbank op inspeelde was de *housing bubble*. Goldman Sachs begon met het bundelen van waardeloze hypotheekleningen in CDO's (*collateral debt obligations*) die het doorverkocht aan niets vermoedende bankiers – vaak Europese die niet eens wisten dat het om *ninja credits* ging – en liet het via *credit default swaps* verzekeren bij AIG, waardeloze verzekeringen zoals hij uitlegde in zijn artikel *The Big Takeover* waarin hij de ineenstorting van AIG beschreef.⁵¹³ Een vierde bubble op het conto van Goldman Sachs was volgens Taibbi de *Commodities Bubble* waar de investeringsbank beleggers fortuinen liet verliezen aan speculatie op grondstoffen, vooral aardolieproducten. Een vijfde bubble was de manier waarop Goldman Sachs manoeuvreerde om zijn grootste concurrent, Lehman Brothers, op de fles te laten gaan. De zesde en laatste bubble was de manier waarop Goldman Sachs inspeelde op de opwarming van de aarde en zichzelf een 1000 miljard dollar markt creëerde in de verhandeling van koolstofcertificaten.

Belangrijker dan de manier waarop Goldman Sachs economische bubbles helpt creëren om er profijt uit te zuigen, is wat Taibbi vergeet te vermelden, namelijk dat de kaders er om de tien-twaalf jaar vernieuwd worden, dat het daarbij gaat om de knapste koppen die in de wereld te vinden zijn, en dat een deel van ze na hun GS loopbaan bijna automatisch terecht komt in het fameuze Amerikaanse militair-industrieel complex (term die de socioloog Charles Wright Mills introduceerde) – het militair-industrieel complex dat *de facto* het zenuwcentrum van de macht in de Verenigde Staten het is. In mijn boek *Belgisch Uranium* heb ik de moeite gedaan om namen op de vertegenwoordigers van dat schimmige militair-industrieel complex te plakken.⁵¹⁴ Opvallend is dat heel wat van de namen die Taibbi in zijn artikel over Goldman Sachs citeert in die lijst voorkomen. Goldman Sachs is in die zin een **fabriek van machtsposities**, niet enkel in de Verenigde Staten, maar ook in Europa en daarbuiten (denk aan Mario Draghi aan het hoofd van de ECB). Voorts laat Taibbi na te vermelden met welk vergiftigd geschenk Europa via Goldman Sachs opgezadeld zit. Indien Goldman Sachs destijds de cijfers van de nationale boekhouding van Griekenland niet op legale wijze (jawel) met bankderivaten had weten te manipuleren, en indien de mensen van Eurostat hadden geweten wat soort vergif bepaalde bankderivaten waren, had het geen negen jaar had geduurd alvorens Europa de manipulatie ontdekte en ware Griekenland allicht nooit terecht gekomen in de gigantische schuldencrisis waarin het daarna verstrikt geraakte (zie Appendix 2 aan het einde van deel 2).

Met “economic bubbles” wordt sinds het begin van de huidige crisis wel eindeloos overdreven. Als econoom kan je tegenwoordig geen goed boek meer schrijven als je het op zijn minst niet hebt over verscholen bubbles (ook als je het niet hebt over in der haast aaneengeflanst DSGE modellen). Economen slaan hun lezers tegenwoordig om de oren met bubbles en zijn dan verwonderd als iemand zegt dat economen die mensen zijn die morgen komen uitleggen waarom wat gisteren voorspeld werd vandaag niet is uitgekomen. Opvallend is dan wel dat er complete programma's werden geschreven om bubbles te ontdekken, zoals in 2010 nog gedaan door de Britse econometrist Peter C.B. Phillips (°1948) en zijn Singaporese collega Jun Ju (°1969), dat men daarbij werkt met zulke parameters als de Nasdaq index, de index van de huizenprijzen, een index van *asset-backed commercial paper*, de prijsindices van ruwe aardolie en platina, de wisselkoers pound/dollar en de Baa index van obligatiekoersen,⁵¹⁵ maar dat er met geen woord gerept wordt over de meest gevaarlijk bubble onder de complete kapitalistische economie, die van het **wankele monetaire systeem**.

Waar gaat het dan over? Sinds de opheffing in 1971 van de goudwisselstandaard, overeengekomen in Bretton Woods, zijn alle valuta in de wereld alleen nog maar door elkaar gedekt en is er enkel nog een virtuele (dus denkbeeldige dekking) door de goudvoorraad van de centrale banken (voor cijfers, zie hoofdstuk 6 van deel II). Een terugkeer naar de gouden standaard is daarbij uitgesloten omdat (i) het opdelen van goud nooit gelijke tred kan houden met de explosieve groei van de wereldhandel, en (ii) de goudprijs extreem volatiel is. En zeker, er zijn tal van pogingen ondernomen om het internationaal monetair stelsel te stabiliseren: (i) door John Maynard Keynes die de *bancor* als wereldmunt voorstelde in 1942, (ii) door Paul Davidson en zijn *IMCU* voorstel van 2002, (iii) door Joseph E. Stiglitz en Bruce Greenwald en hun *global greenback* in 2006, of (iv) door Justin Yifu Lin en zijn *p-gold* in 2013; maar geen van die voorstellen maakt kans op slagen in een verdeelde wereld.

⁵¹³ Taibbi, Matt (2009a), “The Big Takeover: How Wall Street Insiders are Using the Bailout to Stage a Revolution”, *Rolling Stone*, March 22-April 2, 2009. URL: <http://www.rollingstone.com/politics/news/how-wall-street-is-using-the-bailout-to-stage-a-revolution-20090402?page=6>.

Taibbi, Matt (2010), *Griftpia: Bubble Machines, Vampire Squids, and the Long Con That Is Breaking America*, New York, NY: Spiegel & Grau Publishing.

⁵¹⁴ Rossem, Jean Pierre van— (2011), *Belgisch Uranium voor de Eerste Amerikaanse en Russische Atoombommen*, Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, pp. 19-20.

⁵¹⁵ Phillips, Peter C.B. and Jun Ju (2010), “Dating the Timeline of Financial Bubbles during the Subprime Crisis”, New Haven, CT: Yale University, Cowles Foundation Discussion Paper #1770, pp. 1-38, URL: <http://cowles.econ.yale.edu/P/cd/d17b/d1770.pdf>.

Daarna is er eindeloos gepalaverd en geluld over Bretton Woods II, Bretton Woods III en zelfs Bretton Woods IV, om toch maar naast de kwestie te kunnen blijven kijken dat ons internationaal monetair stelsel finaal een **no system** is (zie hoofdstuk 6 van deel II). Binnen dit **no system** is de Amerikaanse dollar met mijlen voorsprong de eerste reservemunt in de wereld geworden en is geen enkele andere valuta in staat die rol over te nemen, niet de euro, niet de yen, niet het pond sterling. Als men wil vermijden dat het straks compleet de verkeerde kant uitgaat met de wereldeconomie dan mag die dollar onder geen beding kelderen. Het vertrouwen in de dollar is de minimum voorwaarde om ons internationaal **no system** monetair stelsel overeind te houden. Helaas is er voorlopig niets dat dit garandeert.

Waarom niet? De Amerikaanse lopende rekening is nu al een kwart eeuw lang deficitair. Dat impliceert dat de investeringen er aanzienlijk lager zijn dan de besparingen. De doorsnee Amerikaan betaalt vrijwel alles met zijn credit card en de spaarquote, dat is de verhouding tussen de besparingen en het nationaal inkomen is er veel te laag. Om zijn investeringen op peil te kunnen houden is Amerika verplicht gebruik te maken van de **imbalances** in de wereld (zie hoofdstuk 7 van deel II). Daarbij speelt China, dat massaal investeert in Treasury Bills, een steeds grotere rol. In 1990 vertegenwoordigde China amper 2,6 procent van alle investeringen in de wereld tegen 24,1 procent voor de Verenigde Staten; eind 2014 was dat opgelopen tot 24,8 procent voor China (25,7 procent in 2014) en was het Amerikaanse aandeel gedaald tot 17,8 procent (zie grafiek 21 in hoofdstuk 6 van deel II). Bekijkt men de besparingen op wereldschaal dan was China in 1990 amper goed voor 3,1 procent tegen 22,6 procent voor de Verenigde Staten. In 2013 was dat al opgelopen tot 25,5 procent voor China (26,3 procent in 2014) terwijl het aandeel van Amerika was gedaald tot 15,4 procent (zie grafiek 22 in hoofdstuk 6 van deel II).

De Indische econoom Sanjeev Sanyal, één van de pionnen van Deutsche Bank – het Europese Goldman Sachs zeg maar – probeert dit onevenwicht demografisch te verklaren. Het zou alles te maken hebben met een oudere bevolking in China die spaarzamer is, terwijl de bevolking in de Verenigde Staten jonger zou zijn, dus minder spaarzaam. Dat is natuurlijk nonsens. De hoge spaarquote in China, meer dan 20 procent van het nationaal inkomen, heeft alles te maken met het de één-kind politiek in het land, waarbij de doorsnee Chinees een groot deel van zijn inkomen gaat sparen voor de oude dag, des te meer naarmate het de plattelandsbevolking betreft. Zeker, in Shanghai dat volkomen geamericaniseerd is, waar iedereen met zijn credit card betaalt, merk je daar weinig van, maar op het platteland blijft sparen heilig. De *imbalance* impliceert dat in China, net als in de Golfstaten, de besparingen aanzienlijk groter zijn dan de investeringen. China produceert trouwens hoofdzakelijk voor de wereldmarkt, is het exportland bij uitstek. Een groot deel van de Chinese besparingen is in handen van Chinese banken die er Amerikaanse Treasury Bills mee kopen. De inkomsten daarvan worden dan door de Fed weer geplaatst bij Amerikaanse banken die er investeringen mee financieren in de Verenigde Staten. Ben Bernanke had het in die zin over de *Savings Glut* waarvan de Duitse econoom Jörg Bibow aantoonde hoe verkeerd die benaming is.

Amerika heeft China (net als de Golfstaten) broodnodig om zijn investeringen op peil te houden. Maar China heeft een piepjonge economie, net als destijds het geval was met Japan. Dat de spectaculaire groei van de Chinese economie binnen afzienbare tijd stil zal vallen, net als in Japan gebeurde, is meer dan waarschijnlijk. Voor de Verenigde Staten ware dat een rampscenario. Als daar de investeringen serieus beginnen te sputteren zal dit het vertrouwen in de dollar ondermijnen en dreigt de wisselkoers van de dollar te beginnen schuiven, waardoor de rest van de wereldeconomie in de val zal meegesleurd worden. In tegenstelling tot de al dan niet vermeende bubbles waarmee gelegenheidseconomen zo graag jongleren, is dit een voorspelbare dreiging waaraan NU iets moet worden gedaan, niet als het te laat is.

Voor langdurige structurele crises zijn enkel dié bubbles van belang waarbij er massaal verkeerd wordt gespeculeerd zodat er **kolossale bedragen verloren gaan** – verliezen waarvan een economie zich niet onmiddellijk kan herstellen. Dat was het geval bij de immobiliën- en beurskrach van 1873, bij de beurskrach van 1929 (maar niet bij de Florida Land Balloon van 1925-1928), bij de Japanse beurskrach van 1986 en opnieuw bij de vastgoed en beurskrach van 2008. Onder de *Petroleumcrisis* van 1973 school een heel andere bubble, die van een traag wegzinkende schaaelasticiteit die in landen met de hoogste monopoliegraad en met een verouderende economie onder de eenheid zakte zodat er plots werd geproduceerd met afnemende schaalopbrengsten en de dalende winstvoet alleen nog op peil kon worden gehouden door de verkoopprijzen op te trekken, dus door waren steeds verder boven hun waarde te verkopen. Dat wordt uitgelegd in het derde punt van mijn betoog.

In feite ging het in de vijf gevallen om kolossale bubbels die **voorspelbaar** waren en het blijft de verdienste van de Oostenrijkse School dat zij via haar ABCT theorie (*Austrian Business Cycle Theory*) van de excessieve geldschepping en de excessieve kredieten met Mises, Hayek, Schiff en Ron Paul drie

van de vier laatste structurele crises konden voorspellen. Een latere generatie van Oostenrijkers⁵¹⁶ – waartoe men zulke auteurs kan rekenen als Antal E. Fekete (°1932), Joseph T. Salerno (°1951), Douglas E. French (°1954?), Jesús Huerta de Soto (°1956) en Jörg Guido Hülsmann (°1966) – heeft de ABCT wel heel erg vereenvoudigd en er, zeker bij French en Salerno, bijna een karikatuur van gemaakt. Volgens hen zijn crises een gevolg van voorspelbare *balloons* die, nadat er teveel liquiditeiten in de economie werden gepompt, meestal bij te lage rentevoeten, gedoemd zijn om te ontploffen. Het goedkope geld wordt dan meestal gebruikt voor misinvesteringen of speculatie. Economische crises zijn volgens die versie het gevolg van monetaire bubbles. Die ontstaan als prijzen erg ver uitstijgen boven de waarde van het verkochte uitstijgen: *“Bubbles occur when prices for a particular item rise far above the item's real value. Examples include houses, Internet stocks, gold or baseball cards. Sooner or later, the high prices become unsustainable and they fall dramatically until the item is valued at or even below its true worth.”* Dit blijft een erg vage omschrijving. Bestudeert men de transformatie van waarden van gebruikswaarden (uitgedrukt in energiekwanten) in prijzen dan worden waarden steeds verder boven hun waarde verkocht naarmate op markten van onvolkomen concurrentie de monopoliegraad stijgt. Dit zou impliceren dat het kapitalisme continu in crisis verkeert sedert het verdwijnen van de volkomen concurrentie. Als bubbles oorzaak van crises zijn, dan moeten ze wel kunnen worden verklaard. Dat deed de oude generatie van Oostenrijkers wél, maar doet de nieuwe generatie van Oostenrijkers, tenzij Huerta de Soto, vrijwel niet. Politiek conservatief als ze zijn verheerlijken ze het *laissez faire* en schuiven ze de reden voor crises in de schoenen van een bemoeizieke overheid. Met de woorden van Douglas E. French: *“While history clearly shows that (...) government meddling in monetary affairs (...) leads to financial market booms and the inevitable busts that follow, mainstream economists either deny that financial bubbles can occur or claim that the 'animal spirits' of market participants are to blame.”*⁵¹⁷

Wat ontbreekt aan zowel de oude als de nieuwere versie van de ABCT is dat ze niet aangeeft wat er concreet kan gedaan worden om economische crises te beëindigen. Mises zelf is van mening dat al wat men onderneemt de toestand alleen kan verergeren. Wel zijn hij en zijn volgelingen het erover eens dat twee cruciale fouten rechtgezet dienen te worden. De Oostenrijkers willen een einde stellen aan het fractioneel reserve bankieren en willen een terugkeer naar het *full reserve banking*. Voorts bepleiten ze een terugkeer naar de gouden standaard.

Kan er weinig twijfel over bestaan dat excessieve geldschepping oorzaak is van structurele crises dan blijft het een heikele kwestie te bepalen vanaf wanneer we van “excessief” kunnen spreken? Excessieve geldschepping leidt tot excessieve kredieten, dus tot excessieve schulden (publieke schulden plus private schulden). Men kan, voor zover er betrouwbare cijfers voorhanden zijn over de schuldgraad, bijvoorbeeld berekenen welk percentage van het bruto binnenlands product er gedurende een periode van 30 jaar zou moeten worden afgelost om de gehele schuld terug te betalen bij een lange termijn nominale rentevoet van 3 procent. Als de jaarlijkse aflossing groter is dan 15 procent zou men dan van excessieve schulden kunnen spreken. Die methode heb ik in Tabel 16 van deel II gebruikt om met behulp van annuïteiten te achterhalen welke landen momenteel op excessieve schulden zitten. Het blijft een arbitrair criterium dat zeker voor kritiek vatbaar is. Een andere methode zou eruit kunnen bestaan de aangroei van de geldhoeveelheid te vergelijken met de economische groei. Als de geldhoeveelheid significant sneller stijgt dan de economische groei is dit een aanwijzing dat er te veel liquiditeit in omloop is en dat een economie op een speculatieve bubbel zit. Vraag blijft dan wel over welke periode men de vergelijking moet maken. Vijf jaar? Tien jaar? Ook dat blijft arbitrair.

1.2. Abnormaal lange “boom”

In drie van de vier structurele crises (in vier van de vijf indien men er de Japanse structurele crisis bijneemt) gingen langdurige crises vooraf door een **abnormaal lange boom** waarbij de loonquote langzaam steeg en de investeringsmultiplicator langzaam daalde. Om dit te begrijpen heb ik teruggegrepen naar het begrip *differentiatiegraad van de handel* (afkorting *Dc*) dat de Nederlandse

⁵¹⁶ Fekete, Antal E. (2011), “Mainstream Economist’s Monetary Insanity”, paper December 21, 2011, URL: <http://www.professorfekete.com/articles/AEFKrugmansMonetaryMadness.pdf>.

Fekete, Antal E. (2003), “Stop Greenspan from Plunging American into Depression”, St. John’s, Newfoundland: Memorial University of Newfoundland, URL: <http://www.professorfekete.com/articles/AEFStopGreenspanDepression.pdf>.

Salerno, Joseph T. (2010). *Money, Sound and Unsound*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2nd printing.

Jesús Huerta de Soto (1998). *Money, Bank Credit and Economic Cycles* translated by Melinda A. Stroup, Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2012, 3rd edition, paperback.

Hülsmann, Jörg Guido (2013), *Krise der Inflationsdiktatur*, München: FBV.

⁵¹⁷ French, Douglas E. (2014), *Early Speculative Bubbles and Increases in the Supply of Money*, Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institut.

econoom Marius W. Holtrop (1902-1988) in 1928 introduceerde in zijn doctoraal proefschrift over de omloopsnelheid van het geld.⁵¹⁸ Uit de ruilvergelijking van Fisher, $M \cdot V = P \cdot T$, volgt immer dat de omloopsnelheid van het geld (V) gelijk is aan $P \cdot T / M$ waarbij $P \cdot T$ de nationale turnover is en M de geldhoeveelheid. In die tijd bestonden nog geen input-outputtabellen om de nationale turnover te ramen. Holtrop probeerde die moeilijkheid te omzeilen door te stellen dat de turnover gelijk was aan het product van het bruto nationaal product (BNP) en de differentiatiegraad van de handel (dc), dus van het aantal stappen in de tussenhandel dat een waar of een dienst moest doorlopen om van de producent de finale consument te bereiken: $P \cdot T = dc \cdot BNP$, zodat $dc = P \cdot T / BNP$. In hoofdstuk 4 van deel II heb ik een identiteitsvergelijking voor de werkgelegenheid voorgesteld van het type

$$L \equiv [(1 - MDG \cdot dc) \cdot BNP] / whr \cdot H \quad [\text{EQ5}]$$

Waarbij L de werkgelegenheid is, MDG de monopoliegraad, whr de gemiddelde loonkost per gepresteerd arbeidsuur en H het aantal gepresteerde arbeidsuren per jaar (zie vergelijking [36]). De loonquote α is gelijk aan $L \cdot whr \cdot H / BNP$ zodat

$$\alpha \equiv 1 - MDG \cdot dc \quad [\text{EQ6}].$$

Dat is een veel eenvoudiger formule dan [EQ4] die Kalecki gebruikt en die o.m. door Samir Amin in twijfel werd getrokken. Essentieel voor de kapitalistische productiewijze is de accumulatie van kapitaal. Daarbij zullen grote ondernemingen steeds meer kleinere concurrenten uitschakelen of opsorpen zoals de Amerikaanse econoom Robert Heilbroner⁵¹⁹ (1918-2005), maar ook Paul A. Baran en Paul M. Sweezy, uitvoerig hebben aangetoond. Dit gaat gepaard met een stijging van de monopoliegraad MDG en een daling van de graad van differentiatie van de handel dc . Indien de *boom* een decennium of langer aanhoudt daalt de differentiatiegraad meer dan de monopoliegraad stijgt wat erop neerkomt dat een langdurige *boom* gepaard gaat met een algemene stijging van de welvaart en met een traag oplopende stijging van de loonquote. Dit kan in elk geval empirisch worden nagegaan voor de periode 1958-1973 in de meeste westerse landen. Deze algemene stijging van de welvaart, tijdens abnormaal lange periodes voorafgaand aan langdurige crisis, kan niet onbeperkt blijven doorgaan omdat ze gepaard gaat met een langzame uitholling van de investeringsmultiplicator, wat bijvoorbeeld blijkt uit [EQ3] van Kalecki. Er komt dus een einde aan langdurige periodes van economische groei omdat de investeringsmultiplicator gaat dalen naarmate de loonquote blijft stijgen. Hoe lager de multiplicator hoe kleiner de economische groei wordt. Een periode van langdurige groei zal automatisch worden gevolgd door een periode van langdurige repressie waarbij de loonquote weer moet dalen. Dat de repressie lang zal duren is een gevolg van het feit dat de accelerator – die de startmotor van de economische groei is – zal stilvallen. De accelerator geeft aan met hoeveel de investeringen zullen stijgen ten gevolge van een stijging van het nationaal inkomen. Zoals de Nederlander Leendert M. Koyck, een leerling van Jan Tinbergen, in 1954 aantoonde is de accelerator geen constante zoals voordien werd verondersteld. Waarom moet de accelerator dalen tijdens een langdurige depressie? Aanvankelijk zullen ondernemingen hun productieritme nog aanhouden bij een dan achteruit boerende loonquote, dus bij een gedaalde private koopkracht. Het resultaat zal onmiskenbaar overproductie moeten zijn die dan moet worden afgewenteld op de wereldmarkt als absorberende spons voor de overproductie. Maar die wereldmarkt kan de overproductie uit verschillende landen niet blijven opsorpen, zodat ondernemers ze niet blijvend zullen kwijt geraken. Een stijging van het nationaal inkomen kan onmogelijk tot een toename van de investeringen leiden zolang er (i) overproductie heerst en (ii) er hoge werkloosheid bestaat. Een stijging van de vraag kan dan immers worden beantwoord door of uit de onverkochte voorraden te leveren, of desnoods meer arbeidskracht in te schakelen, zodat een gestegen inkomen ondernemers niet langer gaat dwingen meer te investeren om aan een gestegen vraag te beantwoorden.

De wisselwerking tussen multiplicator en accelerator, die de economische groei beschrijft, loopt dus spaak als de startmotor van de economie – de accelerator dus – dood is. Dan mag de motor van de economie, weergegeven door de investeringsmultiplicator, nog zo krachtig zijn, wat doe ie met een motor van desnoods 1.000 PK als ie startmotor niet werkt? Of nog, de dalende loonquote zal tijdens de depressie de investeringsmultiplicator wel doen stijgen, maar zolang de accelerator dood blijft zal aan de groei geen vervolg kunnen worden gebreed. Pas als ondernemers hun productie gaan afbouwen, of meer op de markt zullen oriënteren, zal de accelerator weer aanslaan nadat de overproductie begint te verdwijnen, en kan een stabiele groei worden verzekerd.

Midden de jaren 1980 is de monopoliegraad opgehouden nog tegen eenzelfde hoog ritme te stijgen als tijdens de voorafgaande eeuw. Men noteerde niet langer een licht oplopende loonquote tijdens de

⁵¹⁸ Holtrop, Marius W. (1928), *De Omloopssnelheid van het Geld*, Amsterdam, H.J.Paris.

⁵¹⁹ Heilbroner, Robert (1963), *The Making of the Economic Society*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Inc., 2001, 11th edition.

lange periode voorafgaand aan de huidige crisis. In Nederland bijvoorbeeld bedroeg de loonquote in 1987 80,60 procent tegen 79,25 procent in 2007 met een gemiddelde van 80,50 procent. In België veranderde de loonquote tussen 1987 en 2007 nauwelijks: van 81,67 procent naar 80,52 procent bij een gemiddelde van 81,50 procent. Als gevolg daarvan noteerde men nauwelijks nog wijzigingen in de multiplier en stabiliseerde de economische groei op een aanzienlijk lager percentage dan tijdens de hele periode 1950-1973. De hoge groeipercentages die men voorheen *normaal* achtte waren plots verdwenen, geheel in de lijn van wat James K. Galbraith uitlegde in zijn boek *The End of Normal*. Dat duidt er ook op dat wijzigingen in de loonquote met repercussies op de investeringsmultiplier onvoldoende zijn om alle langdurige structurele crises uit te leggen, of nog, dat er bijkomende oorzaken moeten zijn om structurele crises causaal te verklaren.

Alleen de huidige *Grote Recessie* werd niet voorafgegaan door een abnormaal lange *boom*, maar wel door een abnormaal lange periode van onzekerheid die men nu gemeenzaam **casino kapitalisme** noemt, maar die minstens al begonnen is midden de jaren 1980, bij het einde van de *Petroleumcrisis*. In die zin is het wellicht goed er even aan te herinneren dat de Londense econome **Susan Strange** (1923-1998) reeds in 1986 een compleet boek aan het nieuwe fenomeen besteedde onder de titel ... *Casino Capitalism*.⁵²⁰ Ze begint dat boek met de opmerking dat "*the increase of uncertainty has made inveterate, and largely involuntary gamblers of us all.*" Strange behoorde tot de Britse Keynesiaanse school en had dus een hekel aan het *laissez faire* denken van de neoklassieken, de nieuw-neoklassieken en de Oostenrijkers. Zij geloofde niet langer dat een vrije markt die op rolletjes altijd wel voor evenwicht zou zorgen. Marktefficiëntie was volgens haar een verzinsel van viscerale liberalen die liefst van al het bestaan van het zonlicht – hier: van langdurige economische crises – ontkenden en maar bleven rondzeulen met hun Wet van Say. Met de *Petroleumcrisis* die de meeste economen niet hadden zien aankomen (omdat geen van hen de evolutie van de schaalelasticiteit in het oog hield), kwam er plots een einde aan dertig jaar van stabiele werkgelegenheid. Opeens werd de middenklasse bevangen door vrees hoe de hypotheeklening nog zou kunnen afbetaald worden als werkgelegenheid niet langer een zekerheid was. Voorts had de opheffing van de goudwisselstandaard in 1971 het vertrouwen in diverse valuta aangetast. De zwevende wisselkoersen die vanaf 1973 de nieuwe gewoonte waren geworden was volgens Strange een bedreiging van de internationale handel.

Wat in 1986 nog **onvrijwillig casinokapitalisme** was, zou na 1998 **vrijwillig casinokapitalisme** worden, nadat eerst Goldman Sachs, later Citicorp en ten slotte Deutsche Bank, een zeepbel gecreëerd hadden die gauw aan iedere controle ontsnapte. Die van bankderivaten die in minder dan een kwarteeuw tijd steeg tot circa 710.000 miljard dollar, negen keer groter dan het totale wereld BNP. In hoofdstuk 7 van deel II wordt uitgelegd dat men zich niet hoeft blind te staren op dat kolossale cijfer dat louter *notioneel* is, wel op de zogenaamde *gross market value* van de derivatenhandel, een cijfer dat aangeeft hoeveel er in het slechtste geval verloren kan gaan als contracterende partijen hun verplichtingen niet naleven. BIS, dat is de *Bank for International Settlements*, rekent trimestrieel de *gross market value* van de derivatenhandel uit. Eind 2014 bedroeg dat risico circa **21.000 miljard dollar**, dat is een kwart groter dan het Amerikaanse BBP, ongeveer een vierde van het wereld BNP. Dat is dus het cijfer dat men voor ogen moet houden als we het hebben over het risico van bankderivaten, niet de kolossale 710.000 miljard dollar. In minder dan geen tijd regende het *credit default swaps*, *structured investment vehicles*, *special purpose vehicles*, *subprime mortgages*, *swaptions*, *Bermudan swaps*, *plofderivaten*, *round trippings*, *orphan structures*, *coco bonds*, *bankruptcy remoteness offshore contracts*, etc. Aan het slot van hoofdstuk 5 van deel II volgt een alfabetische lijst met de voornaamste nieuwe bankproducten – allen met imposante hefboomeffecten – die op de markt werden gegooid en waarvan een deel ontsnapt aan controle als voorzien door de Basel III Akkoorden. Opeens was de financiële wereld *compleet* veranderd. Toezichhouders op bankactiviteiten hadden de overtuiging dat ze sinds de *Second Banking Coordination Directive* van 1989 de drie cruciale bankrisico's onder controle hadden: (i) het kredietrisico, (ii) het marktrisico en (iii) het operationeel risico. Maar met de exponentiële groei van de bankderivaten ontstond er een nieuw **bankderivatenrisico** dat geen enkele verzekeringsmaatschappij, ook niet een groep van verzekeraars, kan of wil verzekeren.

Het is misschien *not done* om in een ernstig werk over economie te citeren uit een blad als *Rolling Stone* zoals ik deed met de bijdrage van Matt Taibbi, maar men kan er echt niet blijven naast kijken dat Goldman Sachs een bom heeft gelegd onder het kapitalistisch systeem – een bom, de massa aan bankderivaten, die niemand nog, ook Goldman Sachs niet, nog langer kan controleren. Bij hefboomeffecten van 30 of meer, en bij een derivatenrisico van circa 21.000 miljard dollar, moet er inderdaad nog maar weinig mislopen opdat de financiële sector niet in zijn geheel zou worden weggeblazen. James K. Galbraith heeft gelijk als hij schrijft dat de huidige crisis niet langer normaal

⁵²⁰ Strange, Susan (1986), *Casino Capitalism*, New York, NY: Basil Blackwell.

is. Carmen Reinhart & Kenneth S. Rogoff hebben gelijk als ze schrijven *This Time It's Different*. Axel Leijonhufvud heeft gelijk als hij het heeft over *No Ordinary Recession*. Deze crisis begon net als de vier vorige structurele crises nog op een navolgbare manier – door een teveel aan liquiditeiten en door roekeloze speculatie die van weinig risico-aversie getuigde – maar hoe deze crisis moet aflopen is onvoorspelbaar geworden omdat geen enkele staat, geen enkele overheid, geen enkele internationale instelling nog controle heeft over de het derivatenrisico en de eraan verbonden *leverage effects* waarop nog steeds duchtig wordt gespeculeerd. Goldman Sachs creëerde uit puur winstbejag een zeepbel onder de complete kapitalistische economie – een zeepbel met de allures van een op hol geslagen kerncentrale waarvan niemand nog weet hoe de kettingreactie tot stilstand te brengen. Toen Enrico Fermi op dinsdag 1 december 1942 onder het squashplein van de Universiteit van Chicago de eerste kettingreactie in de eerste kerncentrale opstartte toen had hij minstens nog een *suicide man* die met een bijl een koord moest stukslaan als het mis liep zodat er in extremis een grafietstaaf in de opgestapelde U235 blokken werd geduwd.⁵²¹ Zulke *suicide man* heeft Goldman Sachs niet. Bij het CP1 experiment van Fermi kon hooguit half Chicago worden wegeblazen bij falen. Bij de zeepbel van de oncontroleerbare bankderivaten kan bij een explosie wel de complete financiële wereld worden weggeblazen. Ondertussen woekert dit kankergezwell onder de wereldeconomie dagelijks verder, compleet oncontroleerbaar, alle Basel III akkoorden ten spijt.

Uitgerekend dit maakt de *Grote Recessie* oncontroleerbaar, al mag dit niet gezegd worden. Uiteraard betekent dit alles niet dat de economie niet opnieuw zou aantrekken. Men noteerde in 2014 al een bescheiden economische groei, in de Verenigde Staten groter dan in Europa. In Europa blijft de werkloosheid wel hoog. De toenemende automatisering en de opkomende robotisering zullen ervoor zorgen dat in landen met hoge loonkosten de werkloosheid onvoldoende zal dalen. Om daar een mouw aan te passen zou men kunnen proberen de doorsnee arbeidsduur te verminderen, maar niet met behoud van loon zoals een aantal extreem-linkse partijen dat wil. Blijft de werkloosheid abnormaal hoog dan zal het moeilijk anders kunnen dan dat er op een gegeven ogenblik werk zal moeten worden gemaakt van een **basisinkomen** al blijft de financiering daarvan een heikel punt. Dat er in de komende jaren helemaal geen opflakking meer zal komen van de werkgelegenheid is natuurlijk onwaar. Men kan daarbij denken aan de plannen van Elon Musk, de CEO en oprichter van het auto- en batterijbedrijf Tesla die plannen heeft om wereldwijd 2 miljard *Powerwall* batterijen te produceren en de wereld koolstofvrij te maken. Het gaat om een lithium-ion huisbatterij die op 30 april 2015 aan de pers werd voorgesteld en die zal worden verkocht tegen 3.000 dollar per eenheid. Hierbij kan hernieuwbare energie (van bijvoorbeeld zonnepanelen) worden gestockeerd zodat gebruikers minder afhankelijk worden van het elektriciteitsnet. Als de huisbatterij een verkoopsucces wordt kunnen hierbij een paar miljoen jobs worden gecreëerd in de op te richten distributie- en onderhoudscentra. In Europa zou Duitsland als eerste aan de beurt komen.

Maar ook al kwam er voorlopig een einde aan maanden of jaren van negatieve economische groei en ook al kan innovatie tot nieuwe jobs leiden is er geen enkele garantie dat dit het einde van de huidige crisis wordt zolang de wereldeconomie blijft zitten op twee levensgevaarlijke zeepbellen: (i) die van de kolossale berg bankderivaten en (ii) die van het instabiele monetair stelsel bij aanhoudende imbalances. Onder dergelijke bedreigingen kan het **vertrouwen** in de economie onmogelijk volledig hersteld worden waardoor liquiditeiten onvoldoende worden aangewend voor consumptie en het **spaarparadox** de economische groei blijft ondermijnen. Het zijn Keynes, Kalecki en Ohlin geweest die als eerste op dat spaarparadox hebben gewezen. Hoe hoger de besparingen hoe lager de investeringsmultiplicator zal zijn waardoor potentiële economische groei verloren gaat. De multiplicator (μ) is immers ook gelijk aan:

$$\mu = \frac{1}{s+t+m} \quad \text{[EQ7]}$$

waarbij

- s gelijk is aan de marginale spaarquote, dat is de spaarneiging
- t gelijk is aan de marginale taxatiequote
- m gelijk is aan de marginale importquote.

Zolang het vertrouwen in de economie niet is hersteld wordt een te groot aandeel van het inkomen niet geconsumeerd waardoor s stijgt en μ daalt. Die daling, gepaard gaand met een groeivertraging van de economie, kost arbeidsplaatsen, waardoor de uitgaven voor werkloosheidsuitkeringen oplopen, en t op zijn beurt zal stijgen als men het budget in evenwicht wil houden. Voorts dreigt een oplopende

⁵²¹ Rossem, Jean Pierre van — (2011), *Belgisch Uranium, op.cit.*, pp. 96-104.

spaarquote tot overproductie te leiden – overproductie die moet worden afgewenteld op de wereldmarkt. Dit heeft dan weer invloed op de wisselkoersen, doorgaans in dalende zin wat de invoer duurder maakt zodat m daalt, wat licht compenserend kan werken.

Ten einde beter zicht te krijgen op wat een derivatenrisico van 21.000 miljard dollar betekent, nog even dit. Onderstel dan even dat er slechts 1 procent van de notioneel 695.000 miljard aan bankderivaten verloren gaat door verkeerde speculatie, dan betekent dit een verlies voor de financiële markten van 6.950 miljard dollar. En laten we dan even kijken hoeveel geld er verloren ging bij de *credit crunch* van 2008, toen het hele bankwezen dooreen werd geschud. Financiële experts raamden het verlies toen op een bedrag van 2.100 tot 3.000 miljard dollar. Voor de banken, die de beurskoersen van hun aandelen zagen in elkaar storten, correspondeerde dit met een verlies van 1.100 tot 1.600 miljard dollar, wat correspondeerde met 1,77 tot 2,58 procent van het toenmalige wereld BNP. Heel veel mensen, niet vertrouwd met het beurs- en bankwezen, redeneren nog steeds dat als er 1.000 euro verloren gaat door verkeerd speculeren iemand anders die 1.000 euro dan wel heeft gewonnen, net als was de beurs een *zero sum game*, waarbij wat de ene verliest door een ander wordt gewonnen. Dat is niet zo. Het is niet omdat de beurskoers van een aandeel daalt van 3.000 euro naar 2.000 euro dat iemand anders daarvan profiteert. Als de eigenaar van het aandeel het niet heeft verkocht op het ogenblik dat de beurskoers 3.000 euro was, dan is hij die notionele meerwaarde gewoon kwijt. De aandeelhouder is dan 1.000 euro minder rijk zonder dat een ander daarvan profiteerde. Op dezelfde manier verloren de banken bij de ineenstorting van de beurskoersen voor bankaandelen in 2008 tussen 1.100 tot 1.600 miljard dollar, geld dat in rook was opgegaan. Allerlei overheden hebben toen met geld van de belastingbetaler moeten bijspringen om het domino-effect van omvallende banken te verhinderen. Maar wat wordt het als straks door een licht verkeerde speculatiefout van amper 1 procent 7.060 miljard dollar verloren gaat, minstens vier keer meer? Hoeveel bressen tegelijk zullen overheden dan niet moeten dichten om een hernieuwd domino-effect van omvallende banken te vermijden?

Tot geruststelling van het burgerlijk geweten lanceerde men in 2013, na de Cypriotische bankencrisis de fameuze **Dijsselbloem doctrine**, genaamd naar de Nederlandse socialistische minister van Financiën, Jeroen Dijsselbloem, voorzitter van de Eurogroep. Die doctrine wil dat als er nu nog banken dreigen om te vallen het gedaan moet zijn met *bailouts* op de kap van de belastingbetaler, maar dat een *bailin* in de plaats moet komen. Het nieuwe toverwoord is nu de **haircut**: al wie per rekening meer dan 100.000 euro op rekening heeft bij een falende bank zal als *collateral* aangesproken worden en verliest de complete overschot. Dat is dus wel een erg vrije interpretatie van het *haircut* begrip dat normaal wordt toegepast wanneer een ontlener waardepapieren in borg geeft bij een lening. Bij staatsobligaties zal de haircut doorgaans rond de 10 procent zijn, bij aandelen kan het al naar gelang het soort aandeel 25 procent of meer zijn. De doctrine zet de zaken op zijn kop vermits de rekeninghouder helemaal geen ontlener is maar *collateral* tegen wil en dank. Hiermee wordt een heilig basisbeginsel uit het verbintenissen- en contractenrecht – *pacta sunt servanda* – overboord gegooid. Wat in het geval van de omvallende Cypriotische banken nog lukte dreigt een volgende keer niet meer te lukken want de *Dijsselbloem doctrine* is een lege doos geworden in de strijd tegen *too big to fail*. Rekeninghouders met grote banktegoeden hebben hun fondsen massaal versluisd naar banken in Singapore, Hong Kong, Macau, etc., ver weg van de bedreigde banken uit de eurozone. Als straks, door verkeerd speculeren op banderivaten, nog meer banken aan het infuus van de overheid moeten worden gehangen, zal dit doodgewoon weer op de kap van de burger zijn. De *Dijsselbloem doctrine* heeft het geschokte vertrouwen in de banken alles behalve hersteld, maar het gezond wantrouwen nog meer verhoogd.

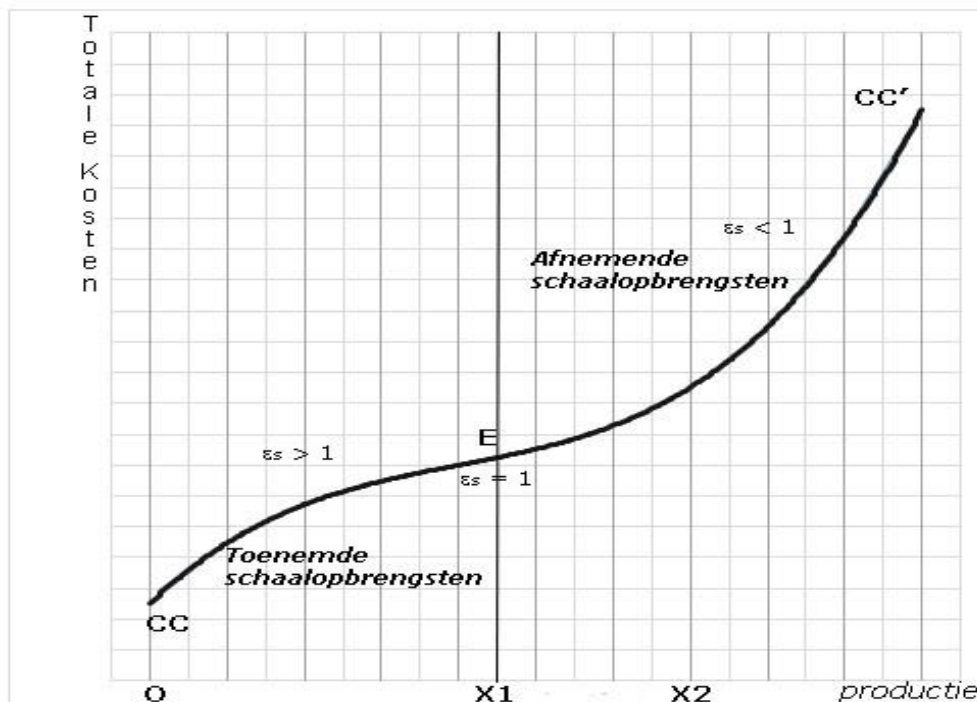
1.3. Onder de eenheid gezakte schaalearlasticiteit

Van minstens één langdurige structurele crisis, de *Petroleumcrisis*, staat het al meer dan 40 jaar vast dat die het gevolg was van een onder de eenheid gezakte schaalearlasticiteit. De schaalearlasticiteit van een onderneming is een begrip uit de micro-economie en geeft de verhouding weer tussen een gewijzigde output die een gevolg is van een gewijzigde input in de productiefactoren. Het heeft geduurd tot 1992 alvorens ik mijn theorie over de gedaalde schaalearlasticiteit – die terug te vinden is in mijn *Libertijnse Breekpunten* – voor het eerst publiek heb voorgesteld in het parlement. (In 1972 maakte ik er wel al melding van in een artikel in *De Nieuwe*.) Dat daarmee zo lang gewacht werd had vooral te maken met het feit dat de toetsing van mijn theorie aan de empirische werkelijkheid, en dit in 19 verschillende landen, erg traag verliep wegens het ontbreken van betrouwbaar cijfermateriaal midden de jaren 1970, zeker voor de periode 1961-1974. De conclusie van de kapitaalcontroverse van Cambridge indachtig, namelijk dat Joan Robinson en de neoricardianen van Cambridge UK de

neoklassieke productiefunctie *a tool of miseducation* vonden, de zondagsschool onwaardig, heb ik niet gewerkt met een productiefunctie van het type $X = f(L, K)$ – waarbij X het volume van de output is en L en K de input van arbeid en kapitaal zijn – maar wel met een *energetische productiefunctie* van het type $X = f(eH, eC, G)$ waarbij eH de inzet van menselijke energie is, eC de inzet van gekapitaliseerde energie is (in het productieproces ingezette machinale, dierlijke en natuurlijke energie), en G de bedrijfsgrootte is. In plaats van te werken op het micro-economisch vlak schakelde ik onmiddellijk over naar het macro-economisch vlak (analoog met wat ik eerder deed met mijn *energiewaardetheorie*) waarbij X staat voor het volume van het bruto binnenlands product (uitgedrukt in prijzen van een gekozen basisjaar), waarbij eH staat voor de ingezette energie van alle tewerkgestelden, waarbij eC staat voor de ingezette primaire energie in het productieproces, en waarbij G staat voor het percentage ondernemingen met meer dan 500 tewerkgestelden. De ingezette energie werd uitgedrukt in energiekwanten (in casu steenkoolequivalent, gemakkelijk om te zetten in andere energiekwanten, bijvoorbeeld petroleumequivalent, kWh, enzovoort).

Als we in het productieproces 10 procent meer menselijke en gekapitaliseerde energie inzetten, en de productie daardoor met 12 procent stijgt dan is de schaaelasticiteit (ϵ_s) 1,2; stijgt de productie daardoor slechts met 8 procent, dan is de schaaelasticiteit 0,8. In het eerste geval werkt een economie met toenemende schaalopbrengsten, in het tweede geval met dalende schaalopbrengsten. Bij gelijkblijvende prijzen voor output en input werkt men in het eerste geval met een gunstige kostenstructuur, in het tweede geval met een ongunstige. Van het kostenverloop is geweten dat naarmate er meer wordt geproduceerd de kosten eerst degressief zullen oplopen tot een buigpunt wordt bereikt, om daarna progressief op te lopen. Tot voor het buigpunt werkt men met toenemende schaalopbrengsten; in het buigpunt met constante schaalopbrengsten en voorbij het buigpunt met afnemende schaalopbrengsten. Dit volgt uit de grafiek van het kostenverloop zoals men in ieder handboek van economie terugvindt.

Figuur 0.1: De relatie tussen totale kosten en geproduceerde hoeveelheid

De centralisatie van kapitaal, typisch voor de kapitalistische productiewijze, zorgt ervoor dat er steeds meer werknemers in grotere bedrijfseenheden moeten samenwerken, waardoor de bedrijfsgrootte toeneemt, waardoor er per bedrijfseenheid meer wordt geproduceerd, ook waardoor er niet blijvend kan geproduceerd worden met toenemende schaalopbrengsten. De schaaelasticiteit vertoont dus een neiging tot dalen. Die daling gaat gepaard met een toenemende monopoliegraad. Die toename is echter verre van constant in de tijd maar verloopt in golfbewegingen (zoals onder meer blijkt uit grafiek 14 in hoofdstuk 4 van deel II). De stijging wordt eerst nog langzaam, jaren later abrupt, afgebroken eens de gemiddelde schaaelasticiteit van een economie als geheel onder de eenheid is gezakt (dus voorbij het punt E op bovenstaande grafiek). Van zodra $\epsilon_s < 1$ zullen de totale kosten sneller stijgen

dan de totale opbrengsten en worden, bij ongewijzigde verkoopprijzen, ongewijzigde lonen en ongewijzigde prijzen voor de gekapitaliseerde energie, de winsten kleiner. Uit de energiewaardetheorie weet men dat monopolisten en oligopolisten de mogelijkheid hebben om waren en diensten ver boven de geproduceerde waarde kunnen verkopen. De eerste reactie bij $\varepsilon_s < 1$ zal dus het opdrijven van de verkoopprijzen zijn, des te meer naarmate de nominale lonen weinig flexibel zijn. *A fortiori* als de prijs voor de ruwe aardolie plots sterk oploopt zoals eind 1973 duidelijk het geval was nadat de OPEC landen beslist hadden die prijs te verviervoudigen. Het opdrijven van de verkoopprijzen gaat dus gepaard met een *forse inflatie*, waardoor de private koopkracht moet dalen en de overproductie op de lokale markt moet stijgen. De exportafhankelijkheid neemt fors toe als de schaaelasticiteit van een economie kleiner wordt dan één. Om de concurrentieslag op de wereldmarkt te winnen moet de productiviteit worden opgevoerd. De vraag naar nieuw kapitaal wordt een vraag naar energiezuinige investeringen waarbij er gespaard kan worden op arbeidskracht. Dit holt de private koopkracht verder uit, drijft de overproductie op de nationale markt verder op, doet de export verder stijgen, en de economie als geheel komt terecht in een reeks neerwaartse spiralen.

Van een structurele crisis die een gevolg is van onder de eenheid gedaalde schaaelasticiteit kan gemakkelijk worden voorspeld dat die minstens een decennium of langer zal duren. Daarvoor moeten twee voorwaarden vervuld zijn, namelijk (i) dat de gemiddelde bedrijfsgrootte weer zal dalen en (ii) dat er een einde komt aan het vervangen van menselijke energie door efficiëntere gekapitaliseerde energie met het oog op het verbeteren van de concurrentiepositie. Dat de bedrijfsgrootte gedoemd is om te dalen is een gevolg van grote ondernemingen met een verouderde infrastructuur die onmogelijk hun winsten op peil zullen kunnen houden door steeds weer de prijzen van de door hen geleverde waren en diensten op te drijven. Na verloop van meerdere jaren zullen ze zoveel klanten beginnen verliezen dat het zinloos wordt hun steeds lagere schaaelasticiteit op te trekken door nieuwe prijsverhogingen. Eens zover zullen ze met verlies moeten gaan produceren tot ze finaal op de fles gaan. Dit biedt kleine dynamische ondernemingen, die nog werken met toenemende schaaelasticiteiten de kans om toe te treden tot een markt waar de monopoliegraad snel zal dalen naarmate er meer fossiele mammoet grootbedrijven de boeken moeten neerleggen.

Dit kan uitgelegd worden door te vertrekken van een energetische productiefunctie van het type Liu-Hildebrand. Die specificatie is veel beter geschikt om het productieproces te beschrijven dan met een energetische variant van de Cobb-Douglasfunctie (zie hoofdstuk 7 van deel II). Bij de berekening van de gemiddelde schaaelasticiteit voor 19 landen – berekeningen die om statistische redenen niet eerder mogelijk waren dan in 1984 – werd vertrokken van een productiefunctie van het type

$$X = eH \cdot G^\mu \cdot \exp\left[a \cdot \left(\frac{eH/G}{eC}\right) + b\right] \quad [\text{EQ8}]$$

wat in gelineariseerde vorm correspondeert met

$$\ln(X/eH) = \mu \cdot \ln G + a \cdot \ln [(eH/eC)/G + b] \quad [\text{EQ9}]$$

waarbij μ , a en b de regressiecoëfficiënten zijn (dus constante getallen). Zie hiervoor de vergelijkingen [4] en [5] uit hoofdstuk 7 van deel II. Bemerk dat $a < 0$ want anders ware de elasticiteit van de ingezette menselijke energie, $\varepsilon_{eH} = (\partial X / \partial eH) \cdot (eH/X)$, negatief. Definieert men de schaaelasticiteit ε_s als de infinitesimaal kleine (relatieve) wijziging van de productie die het gevolg is van een infinitesimaal kleine (relatieve) wijziging van de bedrijfsgrootte, dus als

$$\varepsilon_s = (\partial X / \partial G) \cdot (eH/X) \quad [\text{EQ10}]$$

dan vindt men dat de schaaelasticiteit wordt gegeven door

$$\varepsilon_s = \mu - a(eH/eC)/G^2, \text{ waarbij } a < 0. \quad [\text{EQ11}]$$

Van zodra de ondoeltreffende substitutie van menselijke energie door gekapitaliseerde energie ophoudt en de verhouding eH/eC wordt gestabiliseerd zal de schaaelasticiteit opnieuw stijgen naarmate meer fossiele mammoet grootbedrijven met verouderde infrastructuur failliet gaan en vervangen worden door meer dynamische kleine ondernemingen die werken met toenemende schaalopbrengsten zal G beginnen dalen, en zal wegens $a < 0$, de schaaelasticiteit weer stijgen. Eens $\varepsilon_s > 1$ zal de crisis voorbij zijn.

In Tabel 18 van hoofdstuk 7 van deel II vindt men cijfers voor de doorsnee schaaelasticiteit voor de periode 1961-1974 en voor de periode 1974-1982 in 19 verschillende landen. Daaruit blijkt dat landen als Japan, Zwitserland en Luxemburg ontsnapten aan de *Petroleumcrisis* omdat de schaaelasticiteit van die economieën groter dan 1 bleef. Enkel in Japan zakte de schaaelasticiteit vanaf 1987 onder de

eenheid, wat er op wijst dat de *Japanse structurele crisis* van 1986-2003 mede veroorzaakt werd door een onder de eenheid gezakte schaaelasticiteit. Tegen 1998 was de schaaelasticiteit er hersteld. Dat dit niet het einde betekende voor de Japanse crisis hield verband met het feit dat de publieke en private schulden excessief bleven, dat de geldschepping door private banken er hoog bleef en dat de Japanse economie deelde in de klappen van de beurs- en valuta Tom Yam Kung crisis van 1997-1999.

Er zijn aanwijzingen dat de *Grote Depressie* van 1929-1945 die volgde op de *Roaring Twenties* in de Verenigde Staten mede werd veroorzaakt door een onder de eenheid gezakte schaaelasticiteit van de Amerikaanse economie. Jammer genoeg heeft men onvoldoende statistisch materiaal om de schaaelasticiteit tijdens de *Roaring Twenties* te berekenen. Of die tijdens de beruchte jaren twintig groter was dan 1 valt niet op betrouwbare wijze na te gaan. Wat wel kon becijferd worden is dat de schaaelasticiteit van 1929 tot 1942 (met uitzondering van 1939) kleiner dan 1 was. Daarna blijft de schaaelasticiteit er minstens nog tot 1975 groter dan 1.

Voor de *Long Depression* valt niet te becijferen in hoeverre een onder de eenheid gezakte schaaelasticiteit daarin een rol heeft gespeeld. Zelfs voor Groot-Brittannië ontbreekt elementair statistisch materiaal om de schaaelasticiteit te becijferen. Wat de *Grote Recessie* sinds 2008 betreft is duidelijk dat de schaaelasticiteit er geen enkele rol in gespeeld heeft. Overal bleven de schaaelasticiteiten minstens sedert 1988 groter dan 1.

1.4. De rol van onevenwichten op lopende rekeningen (*imbalances*)

De vijf bestudeerde langdurige structurele economische crises werden voorafgegaan door grote onevenwichten op de lopende rekening van de voornaamste economieën. Dergelijke onevenwichten (= *imbalances*) ontstaan als de besparingen van de private sector plus de besparingen van de publieke sector verschillen van de investeringen. Dat verschil correspondeert met het verschil tussen de export (*Ex*) en de import (*Im*) van een land. Dat valt makkelijk aan te tonen. Zij *X* het bruto nationaal product, *C* de totale consumptie, *G* de overheidsuitgaven, *T* de overheidsontvangsten onder de vorm van belastingen, en *I* de investeringen, dan weten we uit de nationale boekhouding dat

$$X = C + I + G + Ex - Im \text{ zodat} \quad [\text{EQ12}]$$

$$(X - T - C) + (T - G) - I = Ex - Im \quad [\text{EQ13}]$$

waarbij $X - T - C$ correspondeert met de besparingen van de private sector (*Spr*) en $T - G$ correspondeert met de besparingen van de publieke sector (*Spu*) wat resulteert in

$$Spr + Spu - I = S - I = Ex - Im. \quad [\text{EQ14}]$$

Dat betekent ook dat als landen een overschot hebben op hun lopende rekening ($Ex - Im$) de besparingen er groter zullen zijn dan de investeringen, en dat, als landen een deficit hebben op hun lopende rekening de investeringen er groter zullen zijn dan de besparingen. Op wereldschaal moet de som van de lopende rekeningen van alle landen gelijk zijn aan nul omdat alle overschotten gelijk moeten zijn aan alle tekorten. Men spreekt van **global imbalances** als men zich uitsluitend beperkt tot "*external balances of systemically important economies*". In zijn jaarlijkse *World Economic Outlook* werkt het IMF voor de berekening van de *global imbalances* met landen die al jaren met overschotten op hun lopende rekening zitten en met landen die al jaren met tekorten op hun lopende rekeningen zitten. Landen met systematische overschotten zijn (i) *China and Emerging Asia*, (ii) de *oil exporting countries* en (iii) Japan en Duitsland. Landen met systematische tekorten zijn (i) de Verenigde Staten, (ii) *other current account deficit countries* waaronder het Verenigd Koninkrijk, en (iii) deficitaire wereldspelers. De overschotten van de eerste groep landen en de tekorten van de tweede groep landen zorgen voor internationale **kapitaalstromen** die kunnen bestaan uit directe investeringen in de rest van de wereld, en uit beleggingen in veilig beoordeelde private en publieke fondsen. Dat soort imbalances wordt als "goed" en "noodzakelijk" beoordeeld. Geheel anders wordt het bij (i) *domestic distortions*, bij (ii) *systemic distortions*, bij (iii) *domestic risks* en bij (iv) *systemic risks*. Een goede beknopte beschrijving van wat die distorsies en risico's omhelzen wordt uiteengezet door Olivier Blanchard en Gian Maria Milesi-Feretti.⁵²² Nu valt het wel op dat de vijf

⁵²²Blanchard Olivier and Gian Maria Milesi-Feretti (2009), "Global Imbalances: in Midstream?", IMF, December 22, SPN 09/29, pp. .

structurele crises alle vijf werden voorafgegaan door min of meer langdurige periodes van *global imbalances*, maar het valt moeilijk te achterhalen in hoeverre ze al dan niet (mede)oorzaak waren van die crises, omdat niet eenvoudig uit te maken valt of de "goede" kapitaalstromen werden "uitgegomd" door nadelige distorsies en risico's. Dat wordt nader onderzocht in hoofdstuk 7 van deel II. Voorlopig kunnen we er ons toe beperken te stellen dat wanneer de distorsies en risico's aanzienlijk zijn dit oorzaak zal zijn van verscholen "economic bubbles" die de wereldeconomie bedreigen. Dit is zeker het geval bij de huidige crisis die opgelost lijkt nu er opnieuw economische groei wordt waargenomen maar die gebukt gaat onder de positie van de dollar die in het gedrang dreigt te komen mocht de economische groei in China stilvallen (zie hoger: de uiteenzetting dat Amerikaanse investeringen deels gefinancierd worden met Chinese overschotten op de lopende rekening).

Globale imbalances zijn weliswaar oorzaak van internationale kapitaalstromen, maar verrassend genoeg zijn zulke kapitaalstromen niet steeds louter economisch verklaarbaar. In dit verband heeft de Amerikaanse nieuw-neoklassieke econoom Robert E. Lucas van een paradox gesproken dat in de recentere handboeken van economie bekend staat als het *Lucas Paradox* (synoniem: *Lucas Puzzle*).⁵²³ Volgens de klassieke economie moesten er kapitaalstromen ontstaan van de rijke landen naar de arme landen omdat in de arme landen het kapitaal per tewerkgestelde veel kleiner is dan in de rijke landen. De schaarste aan kapitaal per tewerkgestelde – volgens burgerlijke economen de reden voor persisterende armoede – maakt er investeringen meer rendabel dan in de arme landen. Lucas probeert de vraag te beantwoorden waarom de kapitaalstroom van de rijke naar de arme landen zo laag is. Hij ziet twee groepen van oorzaken. De eerste redenen houden verband met een in gebreke blijvende productiestructuur en infrastructuur. De tweede redenen moeten worden gezocht in de onzekerheid of de gedane investeringen niet zullen worden genationaliseerd, ook met de asymmetrische informatie tussen ontwikkelingslanden en ontwikkelde landen.

In 2002 heeft de Amerikaanse econoom Jeffrey Williamson (°1935) er op gewezen dat het Lucas Paradox onmogelijk universeel kan zijn aangezien het niet opgaat voor de periode van het koloniaal imperialisme toen er wel grote kapitaalstromen ontstonden in de richting van de kolonies.⁵²⁴

Belangrijker dan het Lucas Paradox en de controversie erom is de vaststelling dat er midden de jaren 1990 een kwalitatieve verandering gekomen is in de globale kapitaalstromen. Met de spectaculaire groei van de Chinese economie, waarbij er aanzienlijke overschotten ontstonden op de lopende rekeningen aangezien de besparingen er groter waren dan de investeringen, ontstond er een kapitaalstroom van een ontwikkelingsland in de richting van één van de rijkste landen ter wereld, in de richting van de Verenigde Staten. Een dergelijke ontwikkeling was mogelijk omdat de Verenigde Staten, dat tussen 1870 en 1970 nog permanent met overschotten op zijn lopende rekening zat (besparingen > investeringen), daarna, en vooral het laatste kwarteeuw, continu met tekorten zat op zijn lopende rekening (investeringen > besparingen). Een kleiner deel van de Chinese overschotten stroomt naar het Verenigd Koninkrijk dat eigenlijk al sinds 1870 met tekorten op zijn lopende rekening zit.⁵²⁵ Ook de olierijke Golfstaten zitten al decennia lang op overschotten die vooral worden omgezet in Amerikaans overheidspapier en in een bewapening met Amerikaans oorlogstuig. De zo ontstane kapitaalstromen hebben niet enkel invloed op de wisselkoersen in een wereld die sinds de opheffing van de Bretton Woods akkoorden verder moet met een **no system** als monetair stelsel, maar zijn ook oorzaak van een toenemende onzekerheid in de wereld die niet van aard is het vertrouwen in de wereldeconomie te herstellen. Het is dus alles behalve een toeval dat het IMF, de Wereldbank, de G7 en de ECB een knipperlichtensysteem ontwikkelden dat de global imbalances op de voet volgt.

Het Europese monitoringsysteem staat bekend als de MIP (*Macroeconomic Imbalance Procedure*).⁵²⁶ Het werkt met 11 *MIP scorebord indicators* en 28 *auxiliary indicators*.⁵²⁷ Daarmee

⁵²³ Lucas, Robert E. (1990), "Why doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries?", *American Economic Review*, **80**, N°2, pp. 92–96.

⁵²⁴ Williamson, Jeffrey (2002), "Winners and Losers over Two Centuries of Globalization", *NBER working paper #9161*, URL: <http://www.nber.org/papers/w9161.pdf>.

⁵²⁵ Bracke, Thierry, Matthieu Bussière, Michael Fidora and Roland Straub (2008), "A Framework for Assessing Global Imbalances", Frankfurt aM: ECB (Occasional Papers, #78), URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp78.pdf>, p. 13.

⁵²⁶ European Commission (2015), *Alert Mechanism Report 2015*, URL:

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/documents/alert_mechanism_report_2015_statistical_annex_en.pdf.

⁵²⁷ *Ibidem*, pp. 7-9.

tracht men de distorsies te achterhalen voor alle imbalances binnen de Europese Unie. Thierry Bracke & Cie verklaren de verhoogde aandacht voor global imbalances, die na 1995 steeds sterker tot uiting kwam, op de volgende manier:

*"We argue that three main features set today's situation apart from past episodes of growing external imbalances: (i) the emergence of new players, in particular emerging market economies such as China and India, which are quickly catching up with the advanced economies; (ii) an unprecedented wave of financial globalisation, with more integrated global financial markets and increasing opportunities for international portfolio diversification, also characterised by considerable asymmetries in the level of market completeness across countries; and (iii) the favourable global macroeconomic and financial environment, with record high global growth rates in recent years, low financial market volatility and easy global financing conditions over a long time period of time, running at least until the summer of 2007. Finally, we provide an analytical overview of the fundamental causes and drivers of global imbalances. The central argument is that the increase in imbalances has been driven by a unique combination of structural and cyclical determinants."*⁵²⁸

*"Global imbalances have been a key issue in international policy discussions over recent years. Since the International Monetary Fund/ World Bank annual meetings in Dubai in September 2003, the IMF and the G7 have repeatedly pointed to risks from the imbalances and have designed a policy strategy to facilitate a smooth unwinding. When the IMF designed its multilateral consultation process as a new global surveillance tool in 2006, global imbalances were selected as the first topic to be addressed, resulting in a detailed policy agenda for the major economies. The President of the European Central Bank (ECB) has mentioned these risks in his introductory statement to each of the Bank's monthly press conferences since November 2003, and they have been discussed in various issues of the ECB's Financial Stability Review. More recently, in the course of 2007, concerns over global imbalances have been partly attenuated, as the current account imbalance of the main deficit country, the United States, has started to correct in response to the turmoil in the sub-prime mortgage market. Nevertheless, the size of these imbalances remains large, and a further widening of external positions can be observed across a range of countries, including in the main surplus country, China. The imbalances therefore remain a central item at policy meetings. The understanding of global imbalances has evolved over recent years. Initial analysis and discussions centred on the current account deficit of the United States. Attention then broadened to include developments in the main surplus countries, first and foremost Asian economies and oil-exporting countries. Also, the focus on current account positions was complemented by a focus on the domestic and financial imbalances in the economies concerned."*⁵²⁹

*"External imbalances are a central theme in international economics and a powerful driver of change in economic history. Under the gold standard, trade balance adjustment was typically very slow and costly for deficit countries, which triggered a search for a better international monetary system. During the interwar period, growing imbalances ended in a dismantling of international free trade and monetary arrangements, adding to geopolitical tensions in the run-up to the Second World War. In the early 1970s, tensions over external imbalances caused of a fundamental overhaul of the international monetary system, marking the end of the Bretton Woods system. In the 1980s, widening current account positions led to intensive international coordination with concrete policy commitments under the G5/G7 Plaza (1985) and Louvre (1987) agreements focusing on exchange rates. In the 1990s, external imbalances in emerging economies were a key source of concern, with a series of financial crises sweeping across nearly all large emerging economies. Today, the world again faces large external imbalances. Aggregate current account positions as a share of global output are twice as large as in the mid-1980s. Gross foreign asset positions have increased fourfold since this period, while net foreign asset positions have increased threefold. Reserve accumulation has reached a never-seen pace in the past decade, a seeming paradox in a world of increasingly freely floating exchange rates. The fundamental operation of the international monetary system is again under discussion, and the strategic role of the IMF within that system is being debated. Discussions that were confined to economic policy circles have moved to broader political and societal levels, through debates over job losses, outsourcing, currency manipulation, and possible protectionist measures."*⁵³⁰

Met de doorbraak van de Zuidoost Aziatische economieën op de wereldmarkt is er een heel nieuwe situatie ontstaan waardoor de huidige crisis niet langer normaal is (Galbraith jr), *different* is (Reinhart & Rogoff), *no ordinary recession* is (Leijonhufvud). Bekijk met de groeicijfers voor 2015-2016 die het IMF in zijn *World Economic Outlook* van 2015 publiceert dan is men geneigd te besluiten dat de *Grote Recessie* nu al zo goed als voorbij is. Tegen eind 2016 zal de economische groei in de Verenigde Staten 3,1 procent bedragen⁵³¹ tegen 1,32 procent gemiddeld tussen 2007 en 2014, en 3,15 procent gemiddeld tussen 1992 en 2007: dus een terugkeer naar "normaal". In de Europese Unie zal de economische groei tegen eind 2016 opnieuw 1,9 procent bedragen, tegen 2,48 procent gemiddeld tussen 1992 en 2007. Al die voorspelde groeicijfers bedragen wel amper de helft van de groeicijfers die tussen 1945 en 1972 "normaal" waren. Al ben ik het niet over de hele lijn eens met de al te optimistische groeicijfers die het IMF voor 2016 voorspelt, dan moet men **op basis van groeicijfers** wel

⁵²⁸ Bracke, Thierry, Matthieu Bussière, Michael Fidora and Roland Straub (2008), "A Framework for Assessing Global Imbalances", p. 4.

⁵²⁹ *Ibidem*, p. 5

⁵³⁰ *Ibidem*, p. 10.

⁵³¹ IMF (2015), *World Economic Outlook. Uneven Growth: Short- and Long-Term Factors*, Washington, DC, p. 2, Table 1.1.

besluiten dat de *Grote Recessie* ogenschijnlijk zo goed als voorbij is. Economische crises moeten echter niet uitsluitend afgewogen worden tegen cijfers voor de economische groei. Zou men ze afmeten tegen cijfers over de werkloosheidsgraad (die zowel in Europa, Japan en de Verenigde Staten behoorlijk hoger liggen dan die van vóór de crisis)⁵³², over de groei van de productiviteit of over de bruto binnenlandse kapitaalvorming, dan zou er op zijn minst al een ander beeld ontstaan. Dan zou men opeens aarzelen lichtzinnig te besluiten dat de huidige crisis tegen 2016 voorbij zal zijn. Dat doet Olivier Blanchard trouwens in zijn zeer voorzichtig voorwoord tot de 2015 editie van IMF's *World Economic Outlook*. Hij schrijft: "*Two deep forces are shaping these evolutions over the medium term: Legacies of both the financial and the euro area crises are still visible in many countries. To varying degrees, weak banks and high levels of debt—public, corporate, or household—still weigh on spending and growth. Low growth, in turn, makes deleveraging a slow process. Potential output growth has declined. (...) (P)otential growth in advanced economies was already declining before the crisis. Aging, together with a slowdown in total productivity, has been at work. The crisis made it worse, with the large decrease in investment leading to even lower capital growth. As we exit from the crisis, (...), capital growth will recover, but aging and weak productivity growth will continue to weigh. The effects are even more pronounced in emerging markets, where aging, lower capital accumulation, and lower productivity growth are combining to significantly lower potential growth in the future. More subdued prospects lead, in turn, to lower spending and lower growth today.*"⁵³³

Verontrustend is dat de economische groei in China, die tussen 1992 en 2007 nog gemiddeld 10,43 procent per jaar bedroeg, die tussen 2007 en 2014 gedaald was tot gemiddeld 8,60 procent per jaar, ondanks een (matig) herstel van de wereldeconomie, volgens het IMF eind 2015 zal verder dalen tot 6,8 procent en tot 6,3 procent in 2016. Er kan dus worden gevreesd dat de kapitaalstroom richting de Verenigde Staten zal afnemen en dat hierdoor de Amerikaanse investeringen, die voor een deel met Chinees geld worden betaald, zullen afnemen. Dit kan zelfs al op korte termijn leiden tot een groeivertraging in de Verenigde Staten waardoor de positie van de dollar ondermijnd dreigt te worden. Zolang de euro en de yen zwak staan hoeft dat niet dramatisch te zijn. Het wordt wel problematisch mochten of de euro of de yen, of beiden weer aantrekken. Global imbalances blijven dus wegen op het prille herstel van de wereldeconomie. Dit laat op zijn minst toe vragen te stellen bij de grafiek die het IMF publiceert over de global imbalances.⁵³⁴ Volgens die grafiek zouden ze tegen 2020 zo goed als verdwenen zijn, terwijl de logica van de situatie doet vermoeden dat ze integendeel zullen toenemen.

1.5. Besluit

Structurele crises verschillen van conjuncturele crises door hun abnormaal lange duur. Ze worden voorafgegaan door excessieve geldschepping die aanleiding geeft tot speculatieve zeepbellen die, eens ze ontploffen, aanleiding geven tot kolossale verliezen die oplopen tot een paar procent van het wereld BNP. Ze gaan gepaard met excessieve publieke en private schulden (Mises, Minsky, Keen), met instabiliteit (Minsky, Hudson) en met misinvesteringen (Mises). Tijdens de crises neemt de economische groei sterk af, stijgt de werkloosheid en de exportafhankelijkheid. Aan vier van de vijf structurele crises ging een abnormaal lange boom vooraf tijdens welke de loonquote α traag oploopt wat zal uitlopen op een trage daling van de investeringsmultiplicator (Kalecki, [EQ3]) wat na meerder jaren zal leiden tot een stilvallen van de economische groei, tot een dalende werkgelegenheid, tot een daling van de loonquote α en tot overproductie op de nationale markt (Mandel) die zal nopen verscherpte concurrentie op de wereldmarkt. Overproductie leidt ertoe dat een deel van de geproduceerde meerwaarde niet kan worden getransformeerd in winst (Marx, Uno, Sekine, Okishio, Robinson) en de winstvoet, die een neiging heeft tot tendentiële daling (Marx) verder zal worden uitgehold. Het vertrouwen van de consument in de economie daalt waardoor de spaarquote paradoxaal zal oplopen (Keynes). Die stijgende spaarquote is een uiting van *bounded rationality* (Simon) en belet dat het geld in crisistijd wegens *animal spirits* blijft rollen (Keynes). Bovendien zorgt het spaarparadox ervoor dat de multiplicator, die bij een dalende loonquote normaal zou moeten stijgen (Kalecki, Ohlin), meerdere jaren te laag blijft, waardoor de economische groei niet onmiddellijk herneemt. Technologische innovatie (Schumpeter) in basisindustrieën zou

⁵³² IMF (2015), *World Economic Outlook. Uneven Growth: Short- and Long-Term Factors*, op.cit., p. 23.

⁵³³ *Ibidem*, p. xiii.

⁵³⁴ *Ibidem*, p. 17, Figure 1.10-3.

de winstvoet moeten kunnen doen stijgen (Okishio) maar blijft een proces van meerdere jaren die verstrijken tussen het doen van een uitvinding en die te commercialiseren (Simon). Pogingen om de crisis te overwinnen door monetaristische ingrepen (Friedman) falen omdat bij fractioneel reserve bankieren centrale banken de geldschepping niet langer in hun eentje kunnen controleren (Mises, Friedman). Het monetarisme is hierdoor een dood hoofdstuk geworden (Krugman, Stiglitz). *Deficit spending* (Keynes) biedt geen onmiddellijke oplossing om de crisis te stoppen omdat het de excessieve kredieten alleen maar doet aanzwellen en op die manier aanleiding geeft tot misinvesteringen (Mises). *Quantitative Easing* (Krugman) kan helpen om een *debt deflation* (Fisher, De Grauwe) te beletten en creëert niet de hollende inflatie die monetaristen ervan verwachtten, maar blijft een schijnoplossing omdat ze de schuldenberg alleen maar verder opdrijft.

Essentieel voor de kapitalistische productiewijze is de accumulatie van kapitaal (Marx, Robinson, Amin) die ertoe leidt dat de bedrijfsgrootte stijgt wat gepaard gaat met een uitholling van de schaalearlasticiteit (Samuelson, Houthakker). Dit leidt tot het fatale moment waarbij men niet langer werkt met toenemende schaalopbrengsten maar worstelt met afnemende schaalopbrengsten eens de schaalearlasticiteit van een economie als geheel onder de fatale eenheid zakt. Een stijging van de inzet van menselijke energie en gekapitaliseerde energie in het productieproces leidt dan tot een geringere stijging van de output. Als dit gebeurt bij onveranderde verkoopprijzen dreigt de winst snel te dalen. Onder voorwaarden van onvolledige concurrentie (Robinson, Chamberlin) zullen producenten die verzeild geraakt zijn in een productie met afnemende schaalopbrengsten gedwongen zijn hun prijzen op te trekken om de winsten veilig te stellen. Hoe lager de schaalearlasticiteit van een economie is hoe meer inflatie er zal gecreëerd worden. Het dalen van de schaalearlasticiteit is geen lineair proces dat onverminderd doorgaat omdat ondernemers, producerend met dalende schaalopbrengsten dwingt de kosten voor de input van menselijke energie te drukken. Dit gaat gepaard met een daling van de private koopkracht wat ondernemers ertoe dwingt een stijgende overproductie af te wentelen op de wereldmarkt. Om daar te kunnen blijven concurreren kunnen ze onmogelijk hun prijzen blijven opdrijven. Ondernemingen met een verouderde technologie zullen als eerste failliet gaan. Daarbij gaat het om grote ondernemingen, want jonge dynamische bedrijven werken niet met afnemende schaalopbrengsten. Er volgt dus een langdurig proces van uitzielen dat na een dozijn jaar zal zijn afgelopen als er genoeg grote fossiele mammoetbedrijven uit de markt worden gestoten. De Petroleumcrisis en de Japanse Asset Bubble Crisis waren duidelijk van dit type met als enig verschil dat de schaalearlasticiteit in Japan 13 jaar later onder de eenheid zakte dan de rest van de kapitalistische wereld. Voorts zijn er aanwijzingen, althans voor de Verenigde Staten, dat de schaalearlasticiteit er tijdens de jaren 1930 onder de eenheid was gezakt. De Grote Recessie was géén gevolg van een te lage schaalearlasticiteit.

Global imbalances spelen een onmiskenbare rol tijdens structurele crisis, allicht minder bij het ontstaan ervan dan bij het rekken van de duur ervan. Alleen in het geval van de huidige crisis is met quasi zekerheid geweten dat globale onevenwichten op de lopende rekening van wereldspelers de crisis hebben helpen veroorzaken. Uit de grafieken 29.1 en 29.2 uit hoofdstuk 7 van deel II blijkt dat het totaal van alle overschotten en tekorten op de lopende rekeningen van wereldspelers in 1996 amper 1,1 procent van het wereld BNP bedroeg, terwijl dat gestegen was tot 5,7 procent van het wereld BNP in 2006-2007. Dat significante verschil werd veroorzaakt door een spectaculaire stijging van de overschotten op lopende rekeningen van China, Japan, Duitsland en de oliestaten en een even spectaculaire stijging van de tekorten op lopende rekeningen van vooral de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en een aantal ontwikkelingslanden. Hierbij kwamen ongezonde kapitaalstromen in beweging, gepaard gaand met distorsies en risico's (Blanchard, Tirole), waarbij vooral de Verenigde Staten gedwongen werden een deel van hun investeringen te financieren met buitenlands kapitaal, vooral afkomstig van China en de Golfstaten. Deze situatie is relatief nieuw omdat de Verenigde Staten van 1870 tot 1972 altijd met een overschot op hun lopende rekening zaten en omdat China pas na 1990 een wereldspeler is geworden. Deze situatie is gevaarlijk in een wereld zonder monetair stelsel, een *no system* waarin de dollar de eerste reservemunt blijft en waar men het vertikt een wereldmunt in te voeren (Keynes, Davidson, Stiglitz, Lin). Want de Chinese economie, die pas laat opbloeide, gaat straks dezelfde weg op als de Japanse die pas na de Meij dynastie de feodaliteit heeft verlaten (Uno). Bedroeg de economische groei er nog jaarlijks meer dan 10 procent in de jaren 1990, dan zakt dit groeipercentage tegen 2016 terug tot 6 procent (IMF). Daardoor dreigt de kapitaalstroom van China richting Amerika

drastisch te verminderen, wat het vertrouwen in de eerste reservemunt, de dollar, kan ondermijnen. Omdat de global imbalance na 2007 zo trààg verminderde (in 2020 zal die nog steeds groter zijn dan de 1,1 procent van 1996, IMF) groeit er een monetaire zeepbel onder de kapitalistische economie – een zeepbel waarvan niemand weet wat er gebeuren zal als die ontploft. Voeg daar de andere zeepbel aan toe waarop het kapitalisme drijft – het derivatenrisico van 21.000 miljard dollar, het duivelswerk van vooral Goldman Sachs, Citigroup, JP Morgan en Deutsche Bank – en men begrijpt dat de Grote Recessie geen normale structurele crisis is (Galbraith jr, Leijonhufvud, Reinhart, Rogoff, Varoufakis).

Ook veel vroeger al hebben imbalances het vlotte herstel van de economie onmogelijk gemaakt. Dat was het geval met de Long Depression, de Great Depression en de Japanse crisis.

	<i>Long Depression</i> 1873-1896	<i>Great Depression</i> 1929-1945	<i>Oil Crisis</i> 1973-1986	<i>Japanese Crisis</i> 1986-2003	<i>Great Recession</i> 2008-???
Excessieve geld-schepping	yes	yes	yes	yes	yes
Abnormaal lange boom	yes	yes	yes	yes	no
Schaalelasticiteit < 1	???	yes	yes	yes	no
Global imbalances	yes	yes	no	yes	yes

2. Vraag #1: Valt de huidige crisis nog te controleren?

2.1. Vijf evidenties

(1) Als men zich baseert op de **groecijfers** – en uitsluitend op de groecijfers – moet men toegeven dat de *Grote Recessie* zo goed als voorbij is. Tegen 2016 bereiken de meeste landen opnieuw groecijfers vergelijkbaar met die welke na afloop van de *Petroleumcrisis* gebruikelijk waren. Alleen Europa hinkt achterop inzake economisch herstel. Baseert men zich op cijfers over de *werkloosheidsgraad* dan is het herstel enkel robuust in de Verenigde Staten, Canada en Japan, waar de werkloosheidsgraad fors is gedaald tot respectievelijk 5,5 procent, 7 procent en 3,7 procent in 2015 tegen 4,7 procent, 6,1 procent en 4,0 procent vóór de crisis in 2007 (cijfers IMF *World Economic Outlook*, Table 2.1, Advanced Economies). Hier hinkt Europa ver achterop. In 2015-1 was de werkloosheidsgraad binnen de eurozone 11,1 procent tegen 6,3 procent in 2008.⁵³⁵ Vooral in Nederland – met een economische groei van 1,6 procent in 2015 tegen 2,6 procent in 2007 – is het economisch herstel (*sic*) bijzonder broos omdat de werkloosheidsgraad er in 2015 er nog steeds 7,2 procent is tegen 3,1 procent in 2007. Ook in België, waar de economische groei in 2015 1,3 procent is tegen 3,0 procent in 2006, blijft de werkloosheid hoog: 8,4 procent in 2015 tegen 7,6 procent in 2007.⁵³⁶ Daar is het beloven van meer jobs de favoriete bezigheid van politici van om het even welke kleur. In tal van Europese landen ligt de werkloosheid in april 2015 boven de 10 procent: Griekenland 24,8, Spanje 22,6, Servië 20,7, Kroatië 17,3, Cyprus 15,9, Portugal 13,1, Italië 12,6, Slovaakse 12,4, Turkije 11,4, Bulgarije 10,9, Litouwen 10,6, Letland 10,4, en Frankrijk 10,1.⁵³⁷ Enkel in Zwitserland (3,4 procent), Noorwegen (3,0), IJsland (4,0), Duitsland (4,9), Oostenrijk (5,1) en het Verenigd Koninkrijk (5,4) ligt de werkloosheidsgraad in 2013 onder het gemiddelde van 6 procent van vóór de crisis.

(2) Bepaald bedenkelijk is de graad van **jeugdwerkloosheid** in Europa, in 2015 nog steeds 23 procent tegen 15,6 procent in 2007 (zie grafiek 0.2). In landen als Griekenland, Spanje en Kroatië is de helft van de jongeren in 2015 werkloos en dan verwijt men Bas Jacobs dat hij durft te praten over een verloren generatie. In Nederland valt de jeugdwerkloosheid met 11,8 procent nog mee, zeker als men dit vergelijkt met de 22,7 procent in België. Europa blijft het zieke been van de wereldeconomie en koestert de illusie dat de *Grote Recessie* voorbij is.

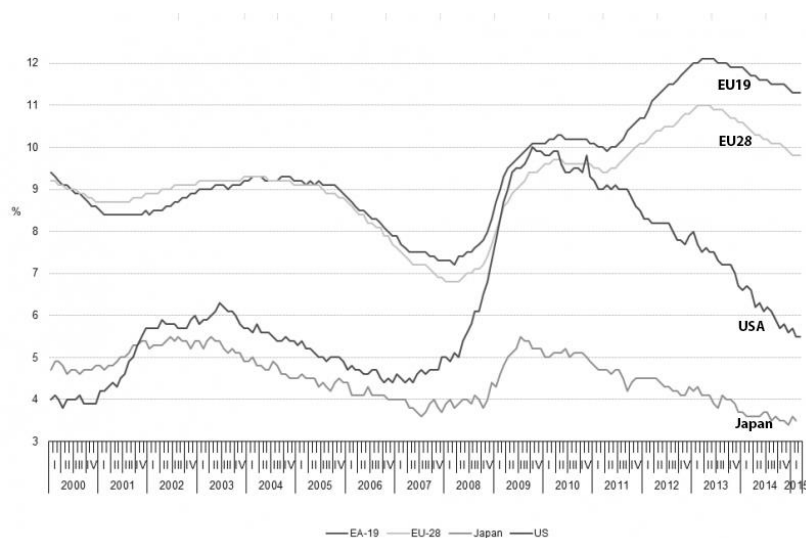
⁵³⁵ IMF (2015), *World Economic Outlook, Uneven Growth: Short- and Long-Term Factors*, op.cit., p. 48, Table 2.1.

IMF (2007), *World Economic Outlook. Globalization and Inequality*, Washington, DC, p. 70, Table 2.1. URL:

⁵³⁶ IMF (2015), *World Economic Outlook, Uneven Growth: Short- and Long-Term Factors*, op.cit., p. 51, Table 2.2.

IMF (2007), *World Economic Outlook. Globalization and Inequality*, op.cit., p. 70, Table 2.1.

⁵³⁷ IMF (2015), *World Economic Outlook, Uneven Growth: Short- and Long-Term Factors*, op.cit., p. 51, Table 2.2.

Figuur 0.2: Evolutie van de werkloosheid in Europa, VS en Japan 2000-2015 (Eurostat)**Figuur 0.3: Evolutie van de jeugdwerkloosheid in Europa 2000-2015 (Eurostat)**

(3) Nog erger is de situatie in Europa als men er de **schuldenberg** bekijkt (het totaal van publieke en vooral private schulden). In alle Europese landen, met uitzondering van Polen, Duitsland en Finland is die 3 tot 5 keren groter dan het BBP. Maar zelfs in landen die van een "robuust herstel" (term van het IMF) genieten zijn de schulden kolossaal: 298,60 procent in de Verenigde Staten en 487,52 procent in Japan (zie hiervoor Tabel 9 in hoofdstuk 2 van deel II). Aangezien excessieve schulden bron zijn van nieuwe crises wordt duidelijk waarom de *Grote Recessie* geen normale crisis is. Ze draagt in zich nog tijdens het herstel de kiemen voor een volgende crisis. Het ziet ernaar uit dat de *Grote Recessie* één grote processie wordt van voortdurend nieuwe kleinere crises die elkaar tegen snel tempo zullen opvolgen.

(4) Dan zijn er nog de **distorsies door imbalances**. Zo zit het complete westelijk halfrond met chronische tekorten op zijn lopende rekeningen en moeten de investeringen er wegens te lage besparingen worden gefinancierd met overschotten op de lopende rekeningen van een deel van het oostelijk halfrond. Zie hiervoor IMF's *World Economic Outlook* van 2015: alle staten van heel Noord-, van Centraal- en van Zuid-Amerika zitten met tekorten op hun lopende rekening.⁵³⁸ De investeringen zijn er groter dan de besparingen.

⁵³⁸ IMF (2015), *World Economic Outlook, Uneven Growth: Short- and Long-Term Factors, op.cit.*, p. 58, Table 2.4. Western Hemisphere Economies.

(5) Terwijl de crisis zagezegd opgelost geraakt kweekt men twee enorme zeepbellen onder het kapitalistisch systeem: (i) de oncontroleerbare **berg bankderivaten** die in 1990 dankzij de *greed* van de 10.000 slimste jongens van Goldman Sachs, van de Citigroup, van JP Morgan Chase en van Deutsche Bank vorm kreeg, om tegen eind 2014 te stijgen tot *notioneel* circa 710.000 miljard dollar met een *reëel* derivatenrisico van tussen de 3.358 miljard en 21.000 miljard dollar. En (ii) het **internationaal monetair stelsel** dat een **no system** blijft zolang men weigert een wereldmunt in te voeren zoals economen van Keynes tot Stiglitz, van Davidson tot Lin voorstelden. Dat laatste gevaar zou minder groot zijn indien de Verenigde Staten niet op zo'n immense berg private schulden zaten (Minsky, Hudson, Keen) en hun investeringen niet deels moesten laten financieren door wat Bernanke, die *bubble asset blower* (Krugman), tot woede van Jörg Bibow de *global savings glut* noemde.

Dit alles bevestigt het inzicht van de Japanse School van Kōzō Uno en Thomas T. Sekine, en meer nog van Prabhat Patnaik, dat het kapitalisme, dat ondertussen de fase van het *consumerism* bereikte, aan iedere redelijke controle is ontsnapt. Juist daarom zie ik nergens de staart van de huidige crisis. Misleid door de media, die steeds meer de geruststeller van het burgerlijk geweten zijn geworden, geloven we dat het herstel goed en wel werd ingezet, terwijl het drijft op twee vlottende kernbommen tegelijk.

2.2. De Chinese vastgoedcrisis en beurscrisis effenen de weg naar een bankencrisis

Een kwart millennium lang, zeg maar sinds de Eerste Industriële Omwenteling rond 1750, is het kapitalistisch systeem er in geslaagd zelfs de meest langdurige en hardnekkige economische crises weer te boven te komen. Dat hield voornamelijk verband met het feit dat de overheid *goedschiks kwaadschiks* controle wist te behouden over het financieel systeem. Het instrument daartoe leek de rentevoet die centrale banken konden bespelen. Maar zoals Gert Peersman opmerkte is een generatie *nieuwe economen* na 2008 tot inzicht gekomen dat de rol van de rentevoet minder groot is dan men steeds dacht. In elk geval is tijdens de huidige crisis gebleken dat historisch lage rentevoeten niet volstonden om de investeringen gevoelig te doen stijgen. Een aanvulling met *quantitative easing* bleek noodzakelijk te zijn, maar bleek ook geen veilige uitweg voor de crisis te zijn omdat het tot nog meer excessieve kredieten leidt. Een heel nieuw gegeven, dat tijdens de vorige structurele crises geen rol speelde, is de centrale rol die de Chinese economie tegenwoordig in de wereldeconomie speelt. Die is ondertussen uitgegroeid tot de tweede grootste ter wereld, goed voor een BBP van 10.380 miljard dollar en voor jaarlijks meer dan 3.800 miljard dollar besparingen door burgers (dat is evenveel als het hele Duitse BBP). De (dissidente) Chinese econoom **Wu Jinglian** (°1930) raamde het totaal van alle spaartegoeden in China, waar de spaarquote ondertussen is opgelopen tot 37,90 procent – de hoogste ter wereld – op 43.000 miljard yuan. Dat is 2,5 keren het Amerikaanse BBP.

Die veel te hoge spaarquote in China, die tussen 1992 en 2005 een dalende tendens vertoonde om daarna weer op te lopen tot bijna 38 procent, creëerde een gevaarlijke **beursbubbel** in een land waar steeds meer gokverslaafde Chinezen met een groot deel van hun spaartegoeden ter beurze trekken. Sommigen lenen doodgewoon geld bij de banken om op de beurs te kunnen gokken (net als het geval was met de Amerikanen aan de vooravond van de *Grote Depressie*). Toch is die tendens waarbij doodgewone burgers hun spaartegoeden op de beurs riskeerden pas recent gestart. Die beurstocht begon eigenlijk nadat de vastgoedbubbel in China was geïmplodeerd en begoede Chinezen de geleden verliezen probeerden goed te maken door speculatie ter beurze. Dat er weldegelijk een vastgoedbubbel bestond in China – in Shanghai liepen de vastgoedprijzen tussen 2000 en 2005 met meer dan 300 procent op – gaven Chinese economen als **Andy Xie** (°1960), en met hem de zogenaamde vastgoed "*pundits*" – grif toe, maar van een implosie van de vastgoedbubbel wilden ze onder geen beding weten ... tot het zo ver kwam. Later moest Xie toegeven dat de Chinese economie, net als de gehele wereldeconomie, na 2008 uit evenwicht was gebracht, en dat nergens ter wereld de overheid nog vaste greep had op het economisch systeem als geheel. Zo schreef hij in 2015:

*"For two decades, markets have not been allowed to clear. Every downturn is met with stimulus policies to sustain the status quo. The global economy has become hopelessly out of balance. But the consequences of the rebalancing that is needed are so frightening that policymakers have buried their heads in the sand and go on talking about expedient measures to shore up the status quo. This generation of policymakers, financiers and businessmen don't know what a normal market economy is. Their psychology is shaped by bubbles. Look at the current generation of internet entrepreneurs. They believe their own hype."*⁵³⁹

⁵³⁹ Xie, Andy (2015), "Policymakers' Coddling of Market Failure Exacerbates Cycles of Boom and Bust", *South-China Morning Post*, January 26. URL: <http://www.scmp.com/comment/insight-opinion/article/1690057/policymakers-coddling-market-failure-exacerbates-cycles-boom>.

De Amerikaanse econoom **Patrick Chovanec** (°1970), onder meer opgeleid aan de Wharton School, geldt als één van de beste kenners van de Chinese economie.⁵⁴⁰ Hij was professor aan de *Tsinghua University's School of Economics and Management* in Beijing. Reeds in 2009 voorspelde hij niet enkel de implosie van de Chinese vastgoedbubbel, maar ook een beurs- en bankencrisis in China. De goedkoop geldpolitiek die de Chinese centrale bank na 2008 voerde zorgde voor een *kruipende inflatie* die minder tot uiting kwam in de consumptieprijzen dan op de beurzen waar de meeste aandelen overgewaardeerd werden. Op die manier was de *boom* van de Chinese economie *cash-fueled* en kon een beurskrach voorspeld worden. Van de *Shanghai Composite Index* was geweten dat die jarenlang als gebeiteld vast zat. Daar kwam verandering in, in de loop van 2009, als gevolg van de goedkope geldpolitiek van de Chinese overheid. Maar tussen 13 juni 2014 en 12 juni 2015 steeg die opeens met meer dan 150 procent in één jaar tijd, ook al omdat de overheid de bevolking ertoe aanzette met een deel van hun spaargeld naar de beurzen van Shanghai en Shenzhen te trekken. Het gevolg was dat de meeste Chinese aandelen het laatste jaar steeds meer overgewaardeerd waren. Die kunstmatige *boom* bereikte een hoogtepunt op 12 juni 2015. Daarna zakte de Shanghai beursindex in een maand tijd met 28 procent. Dit zorgde in de week van 2 tot 8 juli 2015 zorgde dit voor paniek op de beurzen van Shanghai en Shenzhen. In amper drie weken tijd ging er 3.900 miljard yuan in rook op (cijfer gepubliceerd door Bloomberg). Dit zorgde zelfs voor paniekstemming bij de Chinese overheid nog die duidelijk de **controle** over de financiële markten verloor. Om de vrije val van de beurzen te stoppen moest in Shanghai de aandelenhandel van 32 procent van alle beursgenoteerde bedrijven de handel worden stilgelegd, in Shenzhen zelfs 55 procent. De rente moest verder worden verlaagd en pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen moesten worden verplicht een deel van hun vermogen in aandelen te beleggen om een vrije val te beletten. Men dient zich te realiseren dat, als er veel spaargeld in China verloren gaat, dit op termijn – niet onmiddellijk – (wegens de *global imbalances*) de Amerikaanse dollar onder druk zet omdat een deel van de Amerikaanse investeringen met Chinees geld worden geïnvesteerd. Hierover zei Patrick Chovanec in een interview van 8 juli 2015: “Well, few investors and few financial institutions in the United States have any direct exposure. The bigger question is whether it reflects some kind of turn in the Chinese economy that will impact the global economy. And there, I would say that China's stock market bubble and the bursting of that bubble is really more of a symptom of China's economic troubles than it is a cause. China's stock market became detached from its real economy, which has been deteriorating over the course of the past few years, and reality caught up to it.”⁵⁴¹

In een geglobaliseerde wereld ontsnappen de financiële markten, die doodgewone casino's zijn geworden, dus steeds meer aan **controle**. Daardoor is huidige crisis zo **onbeheersbaar** geworden.

3. Vraag #2: Zal de hoge werkloosheid dwingen tot de invoering van UBI?

UBI staat voor *unconditional basic income*, afgeleid van een idee dat op het einde de jaren 1840 ontstond binnen de communes die na de dood van de Franse utopische socialist Charles Fourier (1772-1837) werden opgericht. De grote verdediger van een basisinkomen voor iedereen was de Belgische zelfbenoemde jurist en zakenman **Joseph Charlier** (1816-1896). Hij vond dat mensen die werkloos waren recht hadden op veel meer dan liefdadigheid. Zo vond hij het de taak van de overheid om de armoede te bestrijden door iedere burger het recht te geven op een minimaal basisinkomen.⁵⁴² Zonder de Schotse econoom **John Stuart Mill** (1806-1873) die sympathie voelde voor het fourierisme ware het werk allicht vergeten geworden binnen de economische wetenschap, ware het niet dat Mill een jaar later aandacht besteedde aan het voorstel in zijn *Principles of Political Economy* (1849). De idee waaide over naar Amerika waar de conjunctuureconoom **Henry George** (1839-1897) in zijn bestseller *Progress and Poverty* (1879) voorstelde om een *land value tax* in te voeren om met dat overheidsinkomen de armoede te bestrijden.⁵⁴³ Hierbij dacht hij hoofdzakelijk aan de groep werklozen die bij economische crises telkens sterk toenam en geen middelen had om in het levensonderhoud te

⁵⁴⁰ Chovanec, Patrick and Andrew Batson (2012), “Should China be Bracing Itself for a Hard Landing”, *The Guardian*, March 22.

Chovanec, Patrick (2011), “WSJ: Chinese Banks are Worse Off than you Think”, July 22.

URL: <https://chovanec.wordpress.com/2011/07/22/wsj-chinese-banks-are-worse-off-than-you-think/>.

Chovanec, Patrick (2009a), “China's Real Estate Riddle”, *Far Eastern Economic Review*, June.

URL: <https://chovanec.wordpress.com/2009/06/11/chinas-real-estate-riddle/>.

Chovanec, Patrick (2009b), *An American Perspective from China* (blog). URL:

<http://chovanec.worldpress.com/2009/10/26/chinas-quality-of-gdp>.

⁵⁴¹ Siegel, Robert (2015), “China's Economic Downturn Needs To Happen To Boost Consumption”, NPR (National Public Radio), July 8.

⁵⁴² Charlier, Joseph (1848), *Solution du problème social ou constitution humanitaire, basée sur la loi naturelle, et précédée de l'exposé de motifs*, Bruxelles: Imprimerie Greuse.

⁵⁴³ George, Henry (1879), *Progress and Poverty: An Inquiry into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth: The Remedy*, New York, NY: B. Appleton and Company.

voorzien. Hieruit ontstond een beweging die men het Georgisme noemt. Het zal nog duren tot midden de *Grote Depressie* – die gepaard ging met nooit eerder geziene werkloosheid – alvorens de gedachte aan een basisinkomen wind in de zeilen krijgt. De Amerikaanse Democraat **Huey P. Long** (1893-1935) die van 1928 tot 1932 gouverneur van Louisiana was, daarna senator, startte in 1934 de beweging *Share Your Wealth* met de bedoeling de armoede de wereld uit te bannen.⁵⁴⁴ Als onverbeterlijke populist deed hij een waslijst van voorstellen, de ene nog utopischer dan de andere, om de strijd tegen de armoede te financieren, bijvoorbeeld dat al wie meer dan 5 miljoen dollar erfde het overschot aan de staat moest afstaan en een progressieve rijkentaks die opliep tot 100 procent voor inkomens van meer dan 100 miljoen dollar, later herzien tot 50 miljoen dollar. In 1935 kondigde hij zijn kandidatuur voor de presidentsverkiezingen voor de presidentsverkiezingen aan om een maand later te worden neergeschoten door de schoonzoon van een tegenkandidaat. Hij stierf twee dagen later. Zijn weduwe zette de beweging *Share Your Wealth* nog jaren verder.

Friedrich A. Hayek (1899-1992) is de eerste van 7 Nobelprijswinnaars Economie die in 1945 in zijn *Road to Serfdom* de gedachte aan een basisinkomen als onderdeel van de theoretische economie zal verdedigen.⁵⁴⁵ Hij schrijft: “*There can be no doubt that some minimum of food, shelter, and clothing, sufficient to preserve health and the capacity to work. can be assured to everybody. [This is] no privilege but a legitimate object of desire ... [that] can be provided for all outside of and supplementary to the market system.*” Over hoe dit gefinancierd moet worden blijft hij extreme vaag. **James E. Meade** (1907-1995) is de tweede Nobelprijswinnaar die al in 1955 alludeert op de noodzaak van een minimum inkomen om economische onzekerheid te vermijden. Het zal nog tot 1989 duren alvorens hij een model van volledige werkgelegenheid uitwerkt, gesteund op aanvullingen van de laagste lonen door taxatie.⁵⁴⁶ Het model zal later worden toegepast in Brazilië. Het zal allicht verrassen dat de anders zo conservatieve **Milton Friedman** (1915-2006) de derde Nobelprijswinnaar is die een sociaal programma voorstelt dat iedereen een minimum inkomen garandeert. Daarbij gaat hij niet zo ver een UBI voor iedereen te bepleiten, maar verdedigt hij een **NIT** (*negative income tax*): als iemands inkomen te laag is moeten er geen belastingen worden betaald maar vult de overheid het inkomen aan.⁵⁴⁷ In 1980 schrijven hij en zijn vrouw hierover: “*We should replace the ragbag of specific welfare programs with a single comprehensive program of income supplements in cash — a negative income tax. It would provide an assured minimum to all persons in need, regardless of the reasons for their need, while doing as little harm as possible to their character, their independence, or their incentives to better their own conditions. A negative income tax provides comprehensive reform which would do more efficiently and humanely what our present welfare system does so inefficiently and inhumanely.*”⁵⁴⁸ De term NIT is afkomstig van de sociaal bewogen Britse schrijfster **Juliet E. Lady Rhys-Williams** (1898-1964). Een vierde gelauwerde econoom, **James Tobin** (1918-2002), onderzocht in 1967 of een NIT in de Verenigde Staten uitvoerbaar was, vond dat het kon, en kaartte de idee vijf jaar later, onder meer samen met Paul A. Samuelson, aan het Congres aan.⁵⁴⁹ Twee andere keynesianen, **John Kenneth Galbraith** (1908-2006) in de tweede editie van zijn *Affluent Society* van 1966 en (een vijfde Nobelprijswinnaar), **Robert M. Solow** (°1923) in *An Economist's View of the Income Maintenance Experiments* van 1986 verdedigen, zij aan zij met én de Oostenrijkers én de monetaristen – die anders het zonlicht in de ogen van de andere niet kunnen verdragen – de NIT.⁵⁵⁰

Galbraith schrijft: “*We need to consider the one prompt and effective solution for poverty, which is to provide everyone with a minimum income. The arguments against this proposal are numerous, but most of them are excuses for not thinking about a solution, even one that is so exceedingly plausible. Idleness, we agree, is demoralizing. But even here there is a question: Why is leisure so uniformly bad for the poor and so uniformly good for the exceptionally well-to-do? We can easily afford an income floor. ... And there is no antidote for poverty that is quite so certain in its effects as the provision of income.*” Solow schrijft: “*I should add that experiments have the added advantage of providing some information about the system's capacity to administer and operate a new policy mechanism. This is important; it is something that the Manpower Demonstration Research Corporation has always paid a lot of attention to in its experiments and demonstrations. The main disadvantage of the social experiment as a policy tool is that it may often leave us having to explain to ourselves why we do*

⁵⁴⁴ Long, Huey P. (1933), *Every Man a King: the Autobiography of Huey P. Long*. New Orleans: National Book Co., 1933.

⁵⁴⁵ Hayek, Friedrich A. (1945a), *The Road to Serfdom*, Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2005, URL:

<http://mises.org/library/road-serfdom-0>.

⁵⁴⁶ Meade, James E. (1955), *The Theory of International Economic Policy: Trade and Welfare*, Volume II, London/New York, NY/Toronto: Oxford University Press.

Meade, James E. (1989), *Agathotopia: The Economics of Partnership*, Aberdeen: Aberdeen University Press.

⁵⁴⁷ Friedman, Milton (1962), *Capitalism and Freedom: Fortieth Anniversary Edition*, Chicago, Ill: University of Chicago Press, 2002, pp. 192–194.

⁵⁴⁸ Friedman, Milton and Rose D. Friedman (1980), *Free to Choose: A Personal Statement*, New York Burlingame, NY: Harcourt Trade Publishers. pp. 120–126.

⁵⁴⁹ Tobin, James, Joseph A. Pechman, and Peter M. Mieszkowski (1967), "Is a Negative Income Tax Practical?" *Yale Law Journal*, 77, pp. 1-27.

⁵⁵⁰ Solow, Robert M. (1966), “An Economist's View of the Income Maintenance Experiments” in: Munnell, Alicia H. (ed) (1986), *Lessons from the Income Maintenance Experiments*, Boston, MA: Federal Reserve Bank of Boston, pp. 218-222. URL: <http://www.bostonfed.org/economic/conf/conf30/conf30i.pdf>.

not do the right thing, when it is costly but not terribly costly. But that is not a serious problem either. One of the things Americans are best at is kidding themselves along."

De gedachte dat armoede tegen een relatief lage kost kan worden bestreden door een NIT, heeft in de jaren 1960 tot het einde van de *Petroleum crisis* een waslijst aan verdedigers gekregen. In dat opzicht kunnen de socio-econoom Robert Theobald, de 1964 Nobelprijswinnaar voor de Vrede Martin Luther King, de sociaal psycholoog Erich Fromm van de Frankfurter Schule, de sociaal antropologe Margret Mead, de futuristische architect Buckminster Fuller, de Amerikaanse senator George McGovern, en tal van anderen worden vermeld.⁵⁵¹ De vraag waarom armoede dan blijft bestaan werd keurig beantwoord door de Duits-Amerikaanse sociologische functionalist **Herbert Gans** (°1927) in zijn *The Positive Functions of Poverty*. Daarin legt hij, helemaal in de geest van Robert K. Merton⁵⁵² (de grondlegger van het functionalisme), uit dat armoede een *sociaal verschijnsel* is, en dat het als alle *sociaal verschijnselen* blijft voortbestaan zolang het een positieve balans van eufunctionele gevolgen heeft. Armoede kan niet worden afgeschaft zolang er een groep mensen, die het binnen de samenleving voor het zeggen heeft, er profijt uit haalt. Dat zijn niet zelden groeperingen van ondernemers en hun politieke waterdragers.⁵⁵³ Tegen 1986 zijn economen, sociologen, psychologen en antropologen – zowel conservatieven als progressieven – het erover eens dat een **gewaarborgd inkomen** betaalbaar is via het systeem van *negative income tax*. Voor de Belgische marxistische socioloog **Philippe van Parijs** (°1951) en de Britse econoom **Guy Standing** (°1948) is dit aanleiding om vanaf nu te ijveren voor een **onvoorwaardelijk basisinkomen** (UBI) voor iedereen, wat een hele stap verder gaat. Van Parijs omschrijft UBI als volgt:

*"By universal basic income I mean an income paid by a government, at a uniform level and at regular intervals, to each adult member of society. The grant is paid, and its level is fixed, irrespective of whether the person is rich or poor, lives alone or with others, is willing to work or not. In most versions—certainly in mine—it is granted not only to citizens, but to all permanent residents. The UBI is called "basic" because it is something on which a person can safely count, a material foundation on which a life can firmly rest. Any other income—whether in cash or in kind, from work or savings, from the market or the state—can lawfully be added to it. On the other hand, nothing in the definition of UBI, as it is here understood, connects it to some notion of 'basic needs.' A UBI, as defined, can fall short of or exceed what is regarded as necessary to a decent existence. I favor the highest sustainable such income, and believe that all the richer countries can now afford to pay a basic income above subsistence. But advocates of a UBI do not need to press for a basic income at this level right away. In fact, the easiest and safest way forward, though details may differ considerably from one country to another, is likely to consist of enacting a UBI first at a level below subsistence, and then increasing it over time."*⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Theobald, Robert (1963), *Free Men and Free Markets*, New York, NY: Clarkson N. Potter: "The need is clear: the principle of an economic floor under each individual must be established. This principle would apply equally to every member of society and carry with it no connotation of personal inadequacy or implication that an undeserving income was being received from an overgenerous government. Basic Economic Security can be best regarded as an extension of the present Social Security system to a world in which conventional job availability will steadily decline. We will need to adopt the concept of an absolute constitutional right to an income."

Theobald, Robert (ed) (1966). *The Guaranteed Income*. New York, NY: Doubleday & Co.

Luther King, Martin (1968), *Where Do We Go From Here: Chaos or Community?* Boston, MA: Beacon Press: "The solution to poverty is to abolish it directly by a now widely discussed measure: the guaranteed income. ... We are likely to find that the problems of housing and education, instead of preceding the elimination of poverty, will themselves be affected if poverty is first abolished. A host of positive psychological changes inevitably will result from widespread economic security. The dignity of the individual will flourish when the decisions concerning his life are in his hands, when he has the assurance that his income is stable and certain, and when he knows that he has the means to seek self-improvement. There is nothing except shortsightedness to prevent us from guaranteeing an annual minimum – and livable – income for every American family. The time has come for us to civilize ourselves by the total, direct and immediate abolition of poverty."

Fromm, Erich (1966a), "The Psychological Aspects of the Guaranteed Income" in: Theobald, Robert (ed) (1966), *The Guaranteed Income*, New York, NY: Doubleday & Co.

Fromm, Erich (1966b), "The Psychological Aspects of the Guaranteed Income" in: Fromm, Erich (1981), *On Disobedience and Other Essays*, New York, NY: The Seabury Press: "A guaranteed income, which becomes possible in the era of economic abundance, could for the first time free man from the threat of starvation, and thus make him truly free and independent from any economic threat. Nobody would have to accept conditions of work merely because he otherwise would be afraid of starving – a talented or ambitious man or woman could learn new skills to prepare himself or herself for a different kind of occupation. A woman could leave her husband, an adolescent his family. People would learn to be no longer afraid, if they did not have to fear hunger. (This holds true, of course, only if there is also no political threat that inhibits man's free thought, speech, and action.) Guaranteed income would not only establish freedom as a reality rather than a slogan, it would also establish a principle deeply rooted in Western religious and humanist tradition: man has the right to live, regardless! This right to live, to have food, shelter, medical care, education, etc., is an intrinsic human right that cannot be restricted by any condition, not even the one that he must be socially useful."

⁵⁵² Merton, Robert King (1949), *Social Theory and Social Structure*. New York, NY: Free Press. 1968. 2nd revised edition.

⁵⁵³ Gans, Herbert (1972), "The Positive Functions of Poverty", *The American Journal of Sociology*, 78, N° 2. (September), pp. 275-289.

Gans, Herbert (1992), *The War Against the Poor: The Underclass and Antipoverty Policy*, New York, NY: Basic Books, 1995.

⁵⁵⁴ Parijs, Philippe van — (2000), "A Basic Income for All: Opening the Debate", *Boston Review*, Sunday October 1, 2000, URL: <http://www.bostonreview.net/forum/ubi-van-parijs>.

Van Parijs en Standing⁵⁵⁵ hebben in 1986 BIEN (*Basic Income European Network*) gesticht en zijn sindsdien de locomotieven van het basisinkomen voor iedereen. In 2002 heeft Standing in Genève het eerste BIEN Congres georganiseerd. Onder de andere fervente verdedigers van UBI kunnen de Oostenrijkse filosoof **André Gortz** (1923-2007) (medeoprichter van *Le Nouvel Observateur*), de Canadees-Amerikaanse filosoof **Peter Vallentyne** (°1953), de links-libertaire Canadees **Hillel Steiner** (°?) en de Schotse econometrist **Alisa McKay** (1963-2014) worden vernoemd.⁵⁵⁶ Samen met Van Parijs en Standing hebben ze wereldwijd politieke invloed uitgeoefend op politieke partijen die het basisinkomen in hun programma hebben opgenomen. In de Verenigde Staten en Japan zijn dat de *Greens*; in heel Europa - inclusief Turkije - de Piratenpartij; daarnaast: in Duitsland *Die Linke*; in het Verenigd Koninkrijk *Green Party of England and Wales*, de *Scottish Green Party*, en de *Scottish Socialist Party*; in Nederland Groen-Links, enzovoort. In België hebben de ecologen het basisinkomen een tijd lang verdedigd maar daarna niet meer. Dat het overal marginale politieke partijtjes zijn gebleven houdt ongetwijfeld verband met het feit dat de grootste verdedigers veel te weinig macro-econoom of econometrist zijn om netjes te berekenen hoeveel dat moet kosten. Volgens de Amerikaan **Allan Sheahen** mogen we die vraag zelfs niet eens stellen: "*When we ask: 'What will it cost?' we make a mistake. We should ask: 'To what are we committed?' In World War II, we didn't say: 'What will it cost to defeat Hitler?' We went out and did what we had to do.*"⁵⁵⁷ Wat door een schare van UBI aanhangers ter zake wordt voorgesteld is een waslijst van meestal even ontoereikende als fantasmagorische plannen die eindeloos tekort schieten. In 2000 heeft een topeconoom, zowat een laatste universeel genie, een puur rekenwonder, en de zesde Nobelprijswinnaar in de rij, **Herbert A. Simon** (1916-2001), een raming gemaakt hoeveel UBI de Amerikaanse overheid moet kosten. Hij hield het op een vlaktaks van 70 procent in de Verenigde Staten:

*"I am in strong general agreement with Philippe Van Parijs's argument for a UBI or 'patrimony' a portion of the product of a society that should be shared by all of those who inhabit that society. To establish such a patrimony is equivalent to recognizing shared ownership of a significant fraction of the resources, physical and intellectual, that enable the society to produce what it produces. As the essay makes a very strong case for the UBI and its feasibility, I will limit my comments to just two issues: (1) why a UBI (or patrimony) would be just; and (2) some problems of incentives that such a system poses and that need to be handled effectively. (...) On moral grounds, then, we could argue for a flat income tax of 90 percent to return that wealth to its real owners. In the United States, even a flat tax of 70 percent would support all governmental programs (about half the total tax) and allow payment, with the remainder, of a patrimony of about \$8,000 per annum per inhabitant, or \$25,000 for a family of three. This would generously leave with the original recipients of the income about three times what, according to my rough guess, they had earned."*⁵⁵⁸ *"I am not so naive as to believe that my 70% tax [required to fund a UBI of \$8,000 p.a. with a flat tax - PVP] is politically viable in the United States at present, but looking toward the future, it is none too soon to find answers to the arguments of those who think they have a solid moral right to retain all the wealth they earn."*⁵⁵⁹

Van Parijs somt een aantal bezwaren tegen UBI op en probeert die, vaak op overtuigende manier, te ontzenuwen. Maar wat gedaan met de hardnekkige aversie van een meerderheid die niet wil meebetalen voor mensen die luiheid boven werken verkiezen? Hierover schrijft Van Parijs:

"A third objection is moral rather than simply pragmatic. A UBI, it is often said, gives the undeserving poor something for nothing. According to one version of this objection, a UBI conflicts with the fundamental principle of reciprocity: the idea that people who receive benefits should respond in kind by making contributions. Precisely because it is unconditional, it assigns benefits even to those who make no social contribution - who spend their mornings bickering with their partner, surf off Malibu in the afternoon, and smoke pot all night. One might respond by simply asking: How many would actually choose this life? How many, compared to the countless people who spend most of their days doing socially useful but unpaid work? Everything we know suggests that nearly all people seek to make some contribution. And many of us believe that it would be positively awful to try to turn all socially useful contributions into waged employment. On this background, even the principle 'To each according to her contribution' justifies a modest UBI as part of its best feasible institutional implementation. But a more fundamental reply is available. True, a UBI is undeserved good news for the idle surfer. But this good news is ethically indistinguishable from the undeserved luck that massively affects the present distribution of wealth, income, and leisure. Our race, gender, and citizenship, how educated and wealthy we are, how gifted in math and how fluent in English, how handsome and even how ambitious, are overwhelmingly a function of who our parents happened to be and of other equally arbitrary contingencies. Not even the most narcissistic self-made man could think that he fixed the parental dice in advance of entering this world. Such gifts of luck are unavoidable and, if they are fairly distributed, unobjectionable. A minimum condition for a fair distribution is that everyone should be guaranteed a modest share of these undeserved gifts. Nothing could achieve this more securely than

⁵⁵⁵ Parijs, Philippe van — (ed) (1992). *Arauna for Basic Income: Ethical foundations for a radical reform*. London: Verso.

Parijs, Philippe van — (1997), *Real Freedom for All: What (if anything) can justify capitalism?* London: Clarendon Press.

⁵⁵⁶ McKay, Alisa (2001). "Rethinking Work and Income Maintenance Policy: Promoting Gender Equality Through a Citizens' Basic Income". *Feminist Economics*, 7, N°1, pp. 97-118.

⁵⁵⁷ Sheahen, Allan (2003), "Does Everyone have the Right to a Basic Income Guarantee", USBIG Discussion Paper No. 53, January.

⁵⁵⁸ Simon, Herbert A. (2000), "Universal Basic Income and the Flat Tax"; *Boston Review*, 25, N°5, pp. 9-10.

⁵⁵⁹ Simon, Herbert A. (1998), "The Flat Tax and Our Common Patrimony", *BASIC INCOME 29 Newsletter of the Basic Income European Network*.

a UBI. Such a moral argument will not be sufficient in reshaping the politically possible. But it may well prove crucial. Without needing to deny the importance of work and the role of personal responsibility, it will save us from being over-impressed by a fashionable political rhetoric that justifies bending the least advantaged more firmly under the yoke. It will make us even more confident about the rightness of a universal basic income than about the rightness of universal suffrage. It will make us even more comfortable about everyone being entitled to an income, even the lazy, than about everyone being entitled to a vote, even the incompetent."

Gesteld dat ondanks de erg hoge kost, een vlaktaks van 70 procent, men dit systeem toch zou doorvoeren, dan creëer je op zijn minst een *afgunstmaatschappij* waarbij zij die niet werken voorwerp zullen zijn van "racistische woede". Daarmee bedoel ik wat in onze welvaartmaatschappij vrijwel dagelijks wordt gehoord en er de eerste bron van racisme is: het feit dat vreemdelingen er toestromen, er woonst en inkomen krijgen zonder ooit een cent te hebben aanbetaald in het gastland dat hen opvangt. Zo iets – UBI – krijg je, voorlopig toch, bijzonder moeilijk verkocht. Ondanks een reeks voordelen blijft de modale burger er weigerachtig tegenover staan omdat in het UBI stelsel van de armste tot de rijkste maandelijks eenzelfde bedrag krijgt, ongeacht wie al dan niet werkt, ongeacht wie al dan niet legaal in het land verblijft.

De vraag of we straks een UBI-stelsel moeten invoeren is vooral voor Europa dwingend. Ondanks een (bescheiden) economische herneming blijft de werkloosheid er veel te hoog. Vooruitzichten dat de werkloosheidsgraad er snel zal dalen zijn een vorm van *wishful thinking*. Het vermoeden is gewettigd dat als de op zeepbellen drijvende structurele crisis in Europa aanhoudt, automatisering en robotisering ertoe zullen leiden dat het aantal arbeidsplaatsen niet langer gelijke tred zal kunnen houden met de groei van de beroepsbevolking. Een voor de hand liggende oplossing, het aantal arbeidsuren per tewerkgestelde terug te schroeven, zal nimmer aanvaard worden als dat met loonverlies gepaard gaat. Maar, zoals het *McKinsey Global Institute rapport* van mei 2013 aantoonde, stelt het probleem zich ook in de Verenigde Staten.⁵⁶⁰ Hierover schreef **Paul Krugman** (°1953) – de zevende Nobelprijswinnaar die een gewaarborgd inkomen genegen is – in de *New York Times*:

"Even a quick scan of the report's list suggests that some of the victims of disruption will be workers who are currently considered highly skilled, and who invested a lot of time and money in acquiring those skills. For example, the report suggests that we're going to be seeing a lot of "automation of knowledge work," with software doing things that used to require college graduates. Advanced robotics could further diminish employment in manufacturing, but it could also replace some medical professionals. (...) Education, then, is no longer the answer to rising inequality, if it ever was (which I doubt). So what is the answer? If the picture I've drawn is at all right, the only way we could have anything resembling a middle-class society – a society in which ordinary citizens have a reasonable assurance of maintaining a decent life as long as they work hard and play by the rules – would be by having a strong social safety net, one that guarantees not just health care but a minimum income, too. And with an ever-rising share of income going to capital rather than labor, that safety net would have to be paid for to an important extent via taxes on profits and/or investment income. I can already hear conservatives shouting about the evils of "redistribution." But what, exactly, would they propose instead?"⁵⁶¹

Een stijgende werkloosheid zal het kapitalisme dwingen werk te maken van of een UBI-stelsel; of een systeem van negatieve inkomensbelasting (NIT). Voorlopig zal een NIT met een vlaktaks stelsel allicht volstaan om al wie door de robotisering uit de markt wordt gestoten, en al wie het opgeeft nog langer naar een job te zoeken, een gewaarborgd inkomen te bezorgen. Om dit te kunnen blijven bekostigen zal er zeker moeten worden bezuinigd, bijvoorbeeld op allerlei transferinkomens. Voorts zal een *rijkentaks* dan wel verplicht worden, bijvoorbeeld voor gezinnen die eigenaar zijn van meer dan één woning en *a fortiori* voor gezinnen die eigenaar zijn van een onroerend goed dat meer dan bijvoorbeeld een miljoen euro waard is. Daarmee kan niet gevluht worden naar de fiscale paradijzen. Dus moet er werk worden gemaakt van een vastgoed eigendomsregister waarbij onafhankelijke experts de waarde van woningen schatten of herschatten.

4. Vraag #3: Zijn stabiliteit en robuust herstel nog haalbaar?

In het licht van de *financial instability hypothesis* van Hyman Minsky dringt de vraag zich op of – nu de crisis zozeer voorbij is en het herstel werd ingezet – er dan opnieuw stabiliteit heerst op de financiële markten? Want indien er geen terugkeer was tot stabiliteit is het wel erg dubieus of er sprake kan zijn van een robuust herstel. Het is echter zonneklaar dat dit niet het geval is. Vooral in Europa zijn de meeste banken nog steeds onderkapitaliseerd zoals blijkt uit hoofdstuk 5 van deel II. Van een terugkeer naar het rustig bankieren valt bitter weinig te merken. Nu de scheiding tussen

⁵⁶⁰ Manyika, James, Michael Chui, Jacques Bughin, Richard Dobbs, Peter Bisson, and Alex Marrs (2013), *Disruptive technologies: Advances that will transform life, business, and the global economy*, McKinsey&Company, May. URL: http://www.mckinsey.com/insights/business_technology/disruptive_technologies.

⁵⁶¹ Krugman, Paul (2013b), "Sympathy for the Luddites", *The New York Times*, June 13.

spaarbanken en investeringsbanken niet werd hersteld, ondanks vurige pleidooien van Leijonhufvud, De Grauwe, Stiglitz, Krugman en zovele anderen, blijven Europese banken speculeren op de bankderivaten die Goldman Sachs, Citicorp Group en Deutsche Bank creëerden. Daardoor zijn ze kwetsbaarder dan Amerikaanse banken die lessen wisten te trekken uit de financiële crisis van 2007 en die tal van nevenactiviteiten hebben afgestoten waardoor ze aanzienlijk beter gekapitaliseerd zijn dan de Europese banken. Fout speculeren op de berg bankderivaten kan in Europa veel zwaardere gevolgen hebben dan in Noord-Amerika.

Wat ook opvalt is dat er nog steeds geen sprake is van enig herstel van het ethisch bankieren. Met de libor fraude (zie hoofdstuk 5 van deel II) werd ook na de financiële crisis lustig verder gegaan, en dat de fameuze bonussen zouden verdwenen zijn is een sprookje. In Nederland heeft het rechthouden van ABN Amro de belastingbetaler liefst 22 miljard euro gekost. Het heeft gewezen Gerrit Zalm, gewezen hoofd van het Centraal Planbureau (CPB), en 12 jaar lang minister van Financiën, aan het hoofd van de bank niet belet in te stemmen met een salarisverhoging van 100.000 euro voor een paar mededirecteuren. In de loop van maart 2015 was er in Nederland een algemene commotie nodig alvorens Zalm de maatregel terugschroefde en publiek spijt betoonde. En laat Zalm nu uitgerend diegene zijn die ten tijde van zijn ministerschap een anticyclisch begrotingsbeleid (de "Zalm-norm") hanteerde dat *stabiliteit* van 's lands economie moest garanderen. Welke stabiliteit? Toen de ervaren econometrist Coen Teulings nog hoofd van het CPB was deed hij in de *Washington Post* een oproep dat de opvolgers van Zalm zijn Zalm-norm zouden laten varen en ophouden met extra bezuinigingen – bezuinigingen die geen enkele stabiliteit garandeerden vermits Nederland niét ontsnapte aan de bankencrisis. Inmiddels werd de voor Den Haag al te lastige Teulings aan het hoofd van het CPB vervangen door Laura van Geest wiens bekwaamheid door een aantal Nederlandse economen, onder wie Bas Jacobs, Sylvester Eijffinger en Ewald Engelen, in vraag werd gesteld. Van Geest is een oud-medewerkster van Zalm.

Financiële stabiliteit zal een fictie blijven zolang de financiële wereld blijft zitten op een berg bankderivaten die 21.000 miljard dollar risico meebrenkt. Maar ook dromen van economische groeipercentages van 6 of meer procent, zoals we die tijdens de *Golden Sixties* kenden, blijft daqdromen. In dit opzicht heeft James K. Galbraith het mijns inziens bij het rechte eind. De technologische verandering heeft er inderdaad toe bijgedragen dat veel wat vroeger nog manueel geschiedde, en zo in het BBP werd opgenomen, nu nauwelijks nog tijd vergt, zodat vooral de dienstensector minder tot de economische groei bijdraagt dan vroeger het geval was. In een telefoongesprek met Lauren Kirchner van *The Blaffer* zegt hij hierover:

"This is important for thinking about the role of technology. If you look over the whole twentieth century, from the time when my father was born on a farm in Ontario, he grew up knowing how to work a plow with a team of horses...vast parts of life were then moved into the marketplace by technological change (transportation being the major example, and food production being another, when people moved from the farms to the cities, and so on). All these activities then became market activities, and that adds to the pace of growth of GDP. GDP does not capture non-market activities, but it does capture transactions that are made in the market. (There are a few exceptions to that, but that's the basic way the accounting works.) I would suggest that we ended up in the 1980s and 90s with that process having been taken about as far as it was going to go, with much of what we do being, at some level, counted as economic activity. And then the wave of technology that's come along since has moved us in the other direction. That is to say, it takes a lot of activity out of the market—including and especially communications and information processing—things that previously required you to hire people to do them are now done at no marginal cost by machines. Just to take for example, this telephone conversation, which I imagine is taking place over an Internet connection: we have paid our flat rates, and we are conducting it essentially for free. If we were doing this thirty years ago on a long-distance phone connection, it would be metered by the minute, and it would be adding to GDP: but as it is, it's not. So that's a difference in the way in which technology interacts with the kinds of accounts that we have that suggests to me that it's a factor that's going to slow down the recorded rates of growth, and the rates at which businesses can enter revenue in their ledgers."⁵⁶²

Naschrift: Wat kan er wél gedaan worden?

De werkelijke problemen die de *Grote Recessie* blootlegde vergen mondiale oplossingen. Zo zullen de Basel III Akkoorden niet kunnen volstaan om het 21.000 miljard dollar derivatenrisico in een oogwenk te laten verdampen. Als een aantal van die bankderivaten en toxische nieuwe bankproducten, waarop geen controle mogelijk is – bijvoorbeeld de *special purpose vehicles* waarvan geen spoor is terug te vinden in de balansen van de banken – niet dringend worden afgeschaft is efficiënt toezicht op de banken onmogelijk. Om het probleem van de excessieve geldschepping in de wereld op te lossen is

⁵⁶² Kirchner, Lauren (2014), "Q&A: James K. Galbraith on the Myth of Perpetual Growth, How Language Shapes Economic Thought, and More", *The Blaffer*, November 7. URL: <http://www.theblaffer.com/blog/qa-james-k-galbraith/#>.

op mondiale schaal een optrekken van de kasreservedeckingscoëfficiënten – waardoor de geldmultiplicator kan worden verlaagd – noodzakelijk. Het valt moeilijk in te zien hoe zo iets kan afgedwongen worden in een wereld die zweert bij *quantitative easing*. Wil men verhinderen dat de flagrante imbalances op de lopende rekeningen van de Verenigde Staten en China de sterkste reservemunt ter wereld – de Amerikaanse dollar dus – onderuit halen van zodra de economische groei in China stilvalt, dan moet het *no system* dat ons internationaal monetair stelsel is dringend ophouden. Dan moet er inderdaad voor het internationaal betalingsverkeer een wereldmunt komen (en een centrale bank op wereldschaal), zoals John Maynard Keynes reeds in 1942 bepleitte, en dan moeten de voorstellen van Paul Davidson, Joseph E. Stiglitz, Bruce Greenwald of Justin Yifu Lin geconcretiseerd kunnen worden (zie hoofdstuk 6 van deel II). Maar ook dat vergt overleg op wereldschaal waar, als het ooit zover komt, weer ettelijke jaren over zullen gaan. Als de *Grote Recessie* iets heeft bewezen, dan is het op zijn minst de vaststelling dat ons kapitalistisch systeem ziek is, ernstig ziek. Denken dat men het door een ander en beter systeem kan vervangen, om vanaf nul met een nieuw systeem te beginnen, is dagdromerij. Alle andere systemen hebben gefaald en waren eindeloos meer inefficiënt. Een maatschappelijke organisatie door een andere vervangen kan onmogelijk van vandaag op morgen is een onmogelijkheid. Dus moeten we verder met dat zieke kapitalisme, ook al beseffen we dat we de ziekte enkel door (traag) mondiaal overleg kunnen bestrijden.

Rest dan de zeer pertinente vraag wat we **vandaag wel** kunnen doen om het vertrouwen in de economie, zij het met lapmiddelen, te herstellen. Dan kunnen we best beginnen met te leren uit de fouten gemaakt tijdens de *Petroleumcrisis*. Toen werd er massaal gegokt op investeringen die de productiviteit moesten verhogen, derwijze dat de binnenlandse overproductie op de wereldmarkt afgezet kon worden. Het grootste deel van die investeringen waren *substitutie-investeringen* waarbij de input van menselijke energie kon worden vervangen door een verhoogde input van gekapitaliseerde energie. Dit zwengelde de werkloosheid aan, holde de private koopkracht verder uit, leidde tot nog meer overproductie, tot nog meer concurrentie voor de verovering van de wereldmarkt, tot nog meer substitutie-investeringen, waardoor de economie versukkelde in een reeks neerwaartse spiralen. Meer investeren is dus lang geen garantie op meer jobs. Bij substitutie-investeringen daalt de werkgelegenheid zelfs. Investeringen gefinancierd met kredieten zwengelen de schulden aan, des te meer als de marktrente veel lager is dan de natuurlijke rente die besparingen en investeringen in evenwicht moet brengen (Knut Wicksell, Ludwig von Mises, Friedrich A. Hayek). En hoe hoger de schuldgraad van een economie hoe moeilijker het wordt uit de crisis te geraken. Bovendien leiden geïnduceerde investeringen, gefinancierd met kredieten, tot misinvesteringen (Mises) die de crisis erger maken. Enkel van *autonome investeringen*, gefinancierd met eigen middelen, gaat een multiplicatoreffect uit (zie hoofdstuk 3 van deel II). Hoe geringer de concurrentiekracht van een economie, weergegeven door de verhouding tussen loonkost per uur en arbeidsproductiviteit per uur (zie hoofdstuk 1 in deel II), hoe moeilijker een land directe buitenlandse autonome investeringen zal aantrekken. Dit is bijvoorbeeld duidelijk het geval in België dat zijn eens legendarische concurrentiekracht zag teniet gaan omdat de productiviteit er na de *Petroleumcrisis* met amper 0,74 procent per jaar zag stijgen, veel minder dan in zijn buurlanden of in de Scandinavische landen. Waar zo iets het geval is moet niet langer gerekend worden op aanzienlijke buitenlandse autonome investeringen om uit de crisis te geraken. Maar zelfs in zo'n vrijwel uitzichtloos geval blijven tijdelijke oplossingen (die lapmiddelen blijven) denkbaar.

Als het werkt voor België moet het *a fortiori* werken voor die landen die hun concurrentiepositie de twee voorbije decennia minder toegetakeld zagen (dus bijvoorbeeld ook voor Nederland). Aan het slot van hoofdstuk 7 in deel II heb ik zo'n "oplossing" in detail uitgewerkt voor België en Nederland. Bedoeling is uiteraard (in maximum 5 jaar tijd) zoveel mogelijk werklozen aan een job te helpen door iets van aanzienlijke waarde te produceren waar ruim vraag naar is, dat in een arbeidsintensief productieproces kan vervaardigd worden, zonder al te hoge eisen inzake technische kennis of ervaring voor het personeel, zonder dat de productie met schulden wordt gefinancierd, kortom dat het om een binnenlandse grote autonome investering gaat. Wat geproduceerd wordt moet kunnen worden verkocht aan private personen of ondernemingen die het met eigen middelen kunnen kopen, zonder ervoor te moeten lenen, dus niet aan de overheid die toch schulden zou moeten maken om te kopen. Voor de productie, die minstens een kwart van de geregistreeerde werklozen aan een job moet helpen, moet gewerkt worden met een op te richten holding van private ondernemingen waar liefst geen politiek benoemde personen deel van de beheerraad mogen uitmaken. Het moet dus de bedoeling zijn de vrije markt te laten werken zonder *directe* tussenkomst van de overheid en zo het multiplicatoreffect van de grote autonome investering optimaal te benutten. In plaats van grote *openbare* werken, gefinancierd met publieke schulden, in te zetten in de strijd tegen de crisis, kan er

perfect worden gewerkt met **grote private werken**, gefinancierd met middelen die private schulden ongemoeid laten.

Voor de financiering moet de holding kunnen werken met eigen kapitaal – voorwaarde om deel te kunnen uitmaken van de holding – dat kan worden aangevuld met maximum een tiende van het spaargeld van burgers die voor hun vrijwillige medewerking aan het grootschalig herstelplan een fors hogere rentevergoeding krijgen dan die op hun nauwelijks renderende spaarrekening bij historisch lage rentevoeten. Hierbij zal de holding de overheid *indirect* om medewerking moeten vragen in de zin dat die een garantie geeft aan burgers die een deel van hun spaartegoeden omzetten in door de holding uitgegeven obligaties met behoorlijke rente. De overheid kan dat gemakkelijk doen zonder verhoging van de publieke schuld (ze staat enkel borg) omdat ze straks fors minder geld moet uitgeven aan werkloosheidsuitkeringen en nog eens extra kan verdienen aan BTW of registratierechten. De private schuld stijgt niet als burgers een deel van hun spaargeld weghalen bij banken om het te beleggen in door de overheid gewaarborgde obligaties die de holding uitschrijft. Wil het crisis bestrijdend werken dan mag het niet gepaard gaan met een verhoging van de private plus publieke schulden.

Wat er dan door de holding geproduceerd kan worden dat door kopers erg begeerd is, dat als broodjes zal verkocht worden indien het tegen een relatief lage prijs geproduceerd kan worden (wegens massaproductie), en dit met een netto winstmarge van minstens 10 procent, wordt uitgelegd aan het slot van hoofdstuk 7 in deel II. Het is gesteund op drie sociologische vaststellingen⁵⁶³, (1) dat het aantal alleenstaanden⁵⁶⁴ sinds het midden van de vorige eeuw spectaculair is gestegen, (2) dat het aantal echtscheidingen in de postmoderniteit fors is opgelopen en (3) dat de doorsnee gezinsgrootte sterk is gedaald.

---

⁵⁶³ Gebaseerd op de cijfers die ik gebruikte voor het demografisch blok van mijn criminometrisch model NEDCRIM 2.1 dat ik in 2006 heb gemaakt.

⁵⁶⁴ Aantal ongehuwde personen, berekend door van het totaal aantal gezinnen de helft van het aantal gehuwden af te trekken. Aantal gehuwden: Het aantal gehuwde personen. Inclusief gescheiden van tafel en bed. Per 1 januari 1998 is in Nederland het geregistreerd partnerschap ingevoerd. De registratie van het partnerschap in de gemeentelijke basisadministratie (GBA) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In deze publicatie zijn m.i.v. 1999 personen die een geregistreerd partnerschap zijn aangegaan geteld bij de gehuwden. Cijfers CBS: Bevolking, leeftijd, geslacht en burgerlijke staat per 1 januari. Rubriek "Gehuwd". Periode 1950-2005.